

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ)

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Ε. ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗΣ

*Μονές του Αγίου Όρους και Πόλεις της Μακεδονίας
κατά την Παλαιολόγεια Περίοδο (13^{ος} – 15^{ος} αιώνας)*

(Τελική εργασία για την απόκτηση
Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης
στη Βυζαντινή Ιστορία)

Επιτροπή:

Α. Κιουσοπούλου

Δ. Κυρίτσης

Κ. Μουστάκας

ΡΕΘΥΜΝΟ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

3 – 8

ΜΕΡΟΣ Α'

Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ

10 – 113

A. 1. Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ	10 - 94
A. 1. 1. Θεσσαλονίκη	10
A. 1. 2. Σέρρες	62
A. 1. 3. Υπόλοιπα αστικά κέντρα της Μακεδονίας	83
A. 2. Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΗΣ - ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	95 - 113

ΜΕΡΟΣ Β'

ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΕΝΕΠΛΑΚΗΣΑΝ ΑΘΩΝΙΚΕΣ ΜΟΝΕΣ

115 – 144

B. 1. ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ ΜΕ ΚΟΣΜΙΚΟΥΣ ...	115 - 138
B. 1. ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ ΜΕ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ	139 - 143

ΣΥΝΟΨΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

144 – 155

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

156 – 166

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

167 – 179

1. ΠΗΓΕΣ	167 - 169
2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	170 - 179

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μελετώντας κανείς τα αρχεία των μονών του Αγίου Όρους διαπιστώνει πως την παλαιολόγια περίοδο κάποιες αθωνικές μονές εκτός από τη σημαντική ακίνητη περιουσία τους στην ύπαιθρο διέθεταν αρκετά ακίνητα στη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες και σε άλλα αστικά κέντρα της Μακεδονίας. Η παρούσα μελέτη θα επιχειρήσει να προσεγγίσει ζητήματα που σχετίζονται με την αστική περιουσία των αθωνικών μονών αλλά και τη γενικότερη σχέση τους με τις πόλεις της Μακεδονίας¹ τους δύο τελευταίους αιώνες ύπαρξης του επίσημου βυζαντινού κράτους².

Η περιουσία και παρουσία των μονών – όχι μόνο των αθωνικών – στις πόλεις έχει μελετηθεί λιγότερο σε σύγκριση με την περιουσία και παρουσία τους στην ύπαιθρο. Αναφορές βέβαια για ακίνητη περιουσία των μονών στις πόλεις και κυρίως στη Θεσσαλονίκη βρίσκει κανείς σε μελέτες αναφορικά με τη Θεσσαλονίκη, την παλαιολόγια πόλη και τις γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της παλαιολόγιας περιόδου από τις αρχές ήδη του 20^{ου} αι. Ο Ο. Tafrafi το 1913 και ο Γ. Χριστοδούλου το 1933 στις μελέτες τους για τη Θεσσαλονίκη δίνουν έμφαση, βασιζόμενοι κυρίως στις αφηγηματικές πηγές και θεολογικές πραγματείες της περιόδου, στις αντιδράσεις των θεολόγων και ιεραρχών απέναντι στη σημαντική, κατ' αυτούς, ανάπτυξη της περιουσίας των μονών αλλά και στις εμπορικές δραστηριότητες των μοναχών στην πόλη³. Πολύ αργότερα νεότεροι ιστορικοί επισημαίνουν πως οι μονές, ιδίως οι αθωνικές, απέκτησαν την παλαιολόγια περίοδο σημαντική περιουσία κυρίως στη Θεσσαλονίκη και στις Σέρρες, αν και ο Α. Kazhdan θεωρεί πως η θέση αυτή πρέπει να ελεγχθεί⁴. Δεν υπάρχει όμως κάποια μελέτη - ή τουλάχιστον εγώ δεν ξέρω κάποια - που να πραγματεύεται αυτή καθ' αυτή την περιουσία των μονών (ανάμεσά τους και οι

---

¹ Ο χώρος στον οποίο εστιάζεται η παρούσα μελέτη συμπίπτει λίγο πολύ με το ελληνική επαρχία της Μακεδονίας.

² Για τα γεγονότα της παλαιολόγιας περιόδου βλ. ενδεικτικά Ostrogorsky 1993, Treadgold 1997, Nicol 1999 και για την ιστορία γενικά του Αγίου Όρους βλ. ενδεικτικά Συμυράκη 1903, Dölger 1943: 14-21, Μαμαλάκη 1971: 5-194, De Mendieta 1972, Σβορώνο 1987, Παπαχρυσάνθου 1992, Bryer – Cunningham 1996, Αθωνικά Σύμμεικτα 4. Για την ιστορία ειδικότερα της Μεγίστης Λαύρας βλ. Lavra I: 13-55, Lavra IV: 3-61, για την ιστορία της μονής Ιβήρων βλ. Iviron I: 13-70, Iviron II: 17-42, Iviron III: 3-32, της μονής Βατοπεδίου βλ. Vatorpédi I: 3-24, της μονής Χιλανδαρίου βλ. Chilandar I: 18-50, της μονής Ξενοφώντος βλ. Xénophon: 3-46, της μονής Εσφιγμένου βλ. Esphigménou: 13-29, της μονής του αγίου Παντελεήμονος βλ. Pantéléemón: 3-17, της μονής Διονυσίου βλ. Dionysiou: 1-19, της μονής Κουτλουμουσίου βλ. Kutlumus: 1-25, της μονής Παντοκράτορος βλ. Pantokrator: 7-25, της μονής Δοχειαρίου βλ. Docheiariou: 3-22 και τέλος για την ιστορία της μονής Κασταμονίτου βλ. Kastamonitou: 1-11.

³ Tafrafi 1913β: 98-9, Χριστοδούλου 1933: 210-2

⁴ Weiss 1969: 92-3, Matschke 1971: 39, Bryer 1979: 222, Maksimović 1981: 174, 179, Harvey 1997: 368-9, Kazhdan 1995: 13

αθωνικές) στις μακεδονικές πόλεις την παλαιολόγια περίοδο και των περαιτέρω ζητημάτων που σχετίζονται με αυτήν⁵.

Στην παρούσα λοιπόν μελέτη, με βάση καταρχήν το αρχαιολογικό υλικό των αθωνικών μονών, όπως έχει εκδοθεί κυρίως στη σειρά των Archives de l' Athos, αλλά και τα πορίσματα των αρχαιολογικών ερευνών, θα επιχειρηθεί μία πρώτη προσέγγιση ζητημάτων που σχετίζονται με την ακίνητη περιουσία των αθωνικών μονών όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη και στις Σέρρες, τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της Μακεδονίας την παλαιολόγια περίοδο, αλλά και σε όποια αστικά κέντρα της περιοχής βρίσκονταν ακίνητα των αθωνικών μονών, τη Δράμα, τη Χρυσούπολη, τη Χριστούπολη (Καβάλα), τα Βοδενά (Εδεσσα), και τη Βέροια⁶. Η πόλη στα αθωνικά έγγραφα αναφέρεται άλλοτε ως «κάστρο», αν και ο χαρακτηρισμός αυτός χρησιμοποιείται στην πραγματικότητα αδιακρίτως για κάθε οχυρωμένο οικισμό, είτε πόλη είτε χωριό, άλλοτε ως «πόλις», συχνά με τον επιθετικό προσδιορισμό «θεόσωστος», και σπανιότερα ως «άστυ».

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος τιτλοφορείται ως «η αστική περιουσία των αθωνικών μονών». Στο πρώτο κεφάλαιο του μέρους αυτού γίνεται μία καταγραφή των αστικών ακινήτων των αθωνικών μονών την παλαιολόγια περίοδο στη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και τα υπόλοιπα αστικά κέντρα της Μακεδονίας. Στην καταγραφή αυτή ειδικότερα εξετάζεται τι είδους ακίνητα ήταν αυτά (μετόχια, οικήματα, εργαστήρια, κτήματα κ. α.), ποια είχαν περιέλθει στις μονές πριν από την εξεταζόμενη περίοδο και ποια ήταν αυτά που αποκτήθηκαν την παλαιολόγια, ο τρόπος απόκτησής τους (δωρεά, αγορά ή ανταλλαγή), η κοινωνική προέλευση των δωρητών ή πωλητών καθώς και, όπου είναι δυνατόν, σε ποιες συνοικίες της Θεσσαλονίκης ή των Σερρών βρίσκονταν - οι γνώσεις μας για την τοπογραφία των υπολοίπων πόλεων είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες. Καθώς μεγάλο μέρος της Μακεδονίας πέφτει στα χέρια των σέρβων στα μέσα περίπου του 14^{ου} αι. θα εξετασθεί η στάση του σέρβου αυτοκράτορα Στέφανου Dušan απέναντι στις αθωνικές μονές αναφορικά και με τις κτήσεις τους στις πόλεις αλλά και η στάση των βυζαντινών αυτοκρατόρων απέναντι στις μονές αναφορικά με περιουσία τους που βρισκόταν σε πόλεις υπό σερβικό έλεγχο, όπως τις Σέρρες. Η μελέτη δεν θα παραλείψει και τα ακίνητα των μονών στα περίχωρά των

---

⁵ Οι μελέτες, όπως της Παπαχρυσάνθου 1984 και της Ζίνογιονίτς 1997 ασχολούνται, όπως θα δούμε, με ζητήματα που έχουν να κάνουν με τα υλικά κατασκευής οικημάτων αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη, τα όρια των ιδιοκτησιών τους κ. α. και όχι τόσο με τα ζητήματα που θέτει η παρούσα έρευνα.

⁶ Τα αθωνικά έγγραφα αν και κάποιες φορές κάνουν λόγο για «κάστρα» της Ελευθερούπολης και της Ζίχνας, αυτές δεν ήταν παρά οχυρωμένοι οικισμοί χωρίς κάποιο αστικό χαρακτήρα, ήταν δηλ. στην πραγματικότητα χωριά και έτσι αντιμετωπίζονται από τη βιβλιογραφία (βλ. ενδεικτικά Lefort 1986: 146, 259). Επίσης η Ιερισσός ενώ στα αθωνικά έγγραφα της μεσοβυζαντινής περιόδου αναφέρεται ως πόλη, από τα μέσα του 13^{ου} αι. κ. εξ. αναφέρεται ως «χωριόν» (Soustal 2000: 217) πράγμα που σημαίνει πως είχε χάσει τον όποιο αστικό της χαρακτήρα την παλαιολόγια περίοδο (ως χωριό αναφέρεται και από τον Lefort 1986: 157-8). Συνεπώς η Ιερισσός, η Ελευθερούπολη και η Ζίχνα δεν θα μπορούσαν να αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

πόλεων. Το τι ορίζουμε «περίχωρα» μίας πόλης μας κατευθύνουν τα αθωνικά έγγραφα. Στα σημεία των εγγράφων όπου αναφέρονται περιουσιακά στοιχεία μίας μονής όχι μέσα στην πόλη αλλά στα περίχωρά της συναντάμε συνήθως, όπως θα δούμε, εκφράσεις του τύπου «περί το κάστρο», «περί την Θεσσαλονίκη», «πλησίον του κάστρου», «πλησίον της Θεσσαλονίκης», «έξωθεν της πόλεως», «έξωθεν της πύλης των Ασωμάτων», «πλησίον της Χρυσειας πύλης» ενώ για ακίνητα εντός της πόλης εκφράσεις, όπως «τα εντός των Σερρών», «εν Θεσσαλονίκη», «εντός του κάστρου», «εντός της θεοσώστου πόλεως», «εις τας Σέρρας». Εντούτοις σε κάποια έγγραφα οι προθέσεις «εν» και «περί» δεν σημαίνουν απαραίτητα «εντός» και «εκτός» των τειχών αντίστοιχα. Ο συντάκτης λ.χ. ενός χρυσόβουλου χρησιμοποιώντας τη φράση «περί τας Σέρρας» μπορεί να καταγράψει ακίνητα μίας μονής όχι μόνο στα περίχωρα αλλά και εντός του κάστρου, επ' ουδενί όμως δεν ξεφεύγει μακρύτερα, δεν καταγράφει δηλ. όλα τα ακίνητα της μονής στο θέμα Σερρών και Στρυμόνος. Παραμένει συνεπώς δεδομένο ότι βάσει των αθωνικών εγγράφων μπορούμε να κατανοήσουμε πως αντιλαμβάνονταν την έννοια των «περιχώρων» μίας πόλης και την παλαιολόγια περίοδο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετασθεί ο τρόπος εκμετάλλευσης των μοναστικών ακινήτων: στέγαση των εκεί μοναχών, αποθήκευση - επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων των μονών, ενοικίαση. Ο τρόπος εκμετάλλευσης των ακινήτων συναρτάται με το που βρίσκονταν αυτά, σε συνοικίες δηλ. με κάποιον ιδιαίτερο εμπορικό ή βιοτεχνικό χαρακτήρα, κοντά στο λιμάνι ή σε σημείο της πόλης απ' όπου θα μπορούσαν να καταλήγουν από την ύπαιθρο ευκολότερα τα αγροτικά προϊόντα των μονών που προορίζονταν για την τοπική αγορά, το λιμάνι της πόλης ή για περαιτέρω επεξεργασία δεδομένου ότι οι βυζαντινές πόλεις δεν έπαυσαν να αποτελούν και την παλαιολόγια περίοδο κέντρα κατανάλωσης του πλεονάσματος που παρήγε η αγροτική οικονομία και για αυτό πόλεις και εμπόριο σε αυτές εξαρτούντο από την κατάσταση της αγροτικής οικονομίας⁷. Στόχος μου είναι να εξετασθεί, έστω και ακροθιγώς, ο βαθμός εμπλοκής των αθωνικών μονών σε δραστηριότητες συνυφασμένες με την ύπαρξη και λειτουργία των πόλεων. Υπό το πρίσμα αυτό θα επιχειρηθεί μία πρώτη προσέγγιση των αιτιών που οδήγησαν κάποιες από αυτές να προβούν σε αγορές ακινήτων σε ορισμένες συνοικίες της Θεσσαλονίκης και των Σερρών σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τα αίτια αυτά σχετίζονται άμεσα με τις γενικότερες εξελίξεις στην ύπαιθρο την περίοδο αυτή και την κατάσταση της εκεί παρουσίας των αθωνικών μονών. Με δεδομένο ότι οι μονές εκμίσθωναν ακίνητά τους θα μελετηθούν τα ελάχιστα διασωθέντα στα αθωνικά αρχεία συμβόλαια εκμίσθωσης των εν λόγω ακινήτων, οι

---

⁷ Harvey 1997: 37, 321, 324-8, Hrochová 1961: 3

όροι των συμβολαίων αυτών και η κοινωνική προέλευση των μισθωτών. Στοιχεία στα ζητήματα αυτά παρέχουν και οι δικαστικές αποφάσεις που επέλυαν τις διαφορές μεταξύ των μονών με μισθωτές αστικών ακινήτων τους.

Το δεύτερο μέρος τιτλοφορείται «διενέξεις στις οποίες ενεπλάκησαν αθωνικές μονές». Στο μέρος αυτό θα εξετασθούν οι διενέξεις στις οποίες έλαβαν μέρος οι αθωνικές μονές και οι οποίες σχετίζονται με περιουσιακά τους στοιχεία στα αστικά κέντρα της Μακεδονίας. Στο πρώτο κεφάλαιο θα εξετασθούν οι διενέξεις τους με κοσμικούς, όπως τους μισθωτές των ακινήτων τους. Πως σκιαγραφούνται οι αντίδικοι; Τι στάση κρατούσε η εκάστοτε δικαστική αρχή και με ποιο πνεύμα έβγαζε τις αποφάσεις της; Οι ομοιότητες και διαφορές των αποφάσεων αυτών ποιες ήσαν και πόσο σχετίζονται με το είδος του δικαστηρίου που τις εξέδιδε; Οι δικαστικές αποφάσεις είναι σημαντικές καθώς αναφέρουν έγγραφα τα οποία δεν υπάρχουν πλέον στις βιβλιοθήκες των μονών και, όπως προελέχθη, όρους μισθωτήριων συμβολαίων, αν επέλυαν διαφορές των μονών με μισθωτές των αστικών τους ακινήτων. Φανερώνουν δε και το ενδιαφέρον που έδειχναν οι μονές για τα ακίνητά τους στις πόλεις. Θα εξετασθεί επίσης ο αντίκτυπος των διενέξεων στην τοπική κοινωνία καθώς και το κατά πόσο οι αλλαγές των πολιτικών πραγμάτων, συχνές την παλαιολόγια περίοδο, οδηγούσαν σε αμφισβητήσεις σχετικά με την κυριότητα αστικών περιουσιακών στοιχείων των μονών. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετασθούν οι διενέξεις των αθωνικών μονών με εκπροσώπους της Εκκλησίας, το πως επιλύονταν, ποιος ήταν επίσης ο αντίκτυπός τους στην τοπική κοινωνία, ιδιαίτερα στα υψηλά στρώματά της, και τι μπορεί να κρυβόταν πίσω απ' αυτές.

Οι πηγές στις οποίες θα στηριχθεί η έρευνά μας, όπως έχει προλεχθεί, είναι το αρχαιολογικό υλικό των μονών του Αγίου Όρους, όπως έχει εκδοθεί κυρίως στη σειρά των *Archives de l' Athos*. Για την παλαιολόγια περίοδο διαθέτουμε περισσότερα έγγραφα, εν συγκρίσει με προηγούμενες περιόδους. Κάποια από αυτά προέρχονται από την αυτοκρατορική γραμματεία, όπως τα προστάγματα και οι λεγόμενοι χρυσόβουλοι λόγοι, που έχουν την προσωπική σφραγίδα και υπογραφή του αυτοκράτορα και με τους οποίους επικυρώνονταν οι κτήσεις και οι σχέσεις των μονών με τους πάροικους τους. Η ευημερία εξάλλου των εκκλησιαστικών θεσμών στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι μονές θεωρείτο ανέκαθεν φροντίδα του αυτοκράτορα καθώς αυτό οριζόταν ήδη από την Ιουστινιάνεια νομοθεσία⁸. Χρυσόβουλα δεν εξέδωσαν μόνο οι βυζαντινοί αυτοκράτορες αλλά και ο Στέφανος Dušan. Σε αντίθεση με τα προστάγματα τα χρυσόβουλα σε γενικές γραμμές ακολουθούν ένα κοινό τύπο. Είναι συντεταγμένα σε πρώτο ενικό πρόσωπο, ομιλεί δηλ. ο ίδιος αυτοκράτορας. Αρχικά στο προοίμιο ο αυτοκράτορας εκθειάζει το θεάρεστο βίο των

---

⁸ Morris 1995: 146

μοναχών και ακολούθως επικυρώνει τις κτήσεις των μονών, οι οποίες συνήθως αναφέρονται συνοπτικότερα. Πριν ή μετά την παράθεση των ακινήτων της μονής αναφέρει τις όποιες επιπρόσθετες δωρεές του προς τη μονή. Στο τέλος απαριθμούνται οι απαλλαγές από φόρους αλλά και από όποιες άλλες υποχρεώσεις. Στις αθωνικές μονές η αυτοκρατορική εξουσία παραχώρησε γαίες, πάροικους, προσόδους και προνόμια. Από τα μέσα όμως του 14^{ου} αι. οι αθωνικές μονές ζητούν επικύρωση των κτήσεων, των προνομίων και των δωρεών και από τον πατριάρχη. Τέτοια έγγραφα είναι, όπως θα δούμε, το «σιγιλλιώδες υπόμνημα» του πατριάρχη Καλλίστου Α' τον Ιούλιο του 1351 για την μονή Ιβήρων και το «σιγιλλιώδες γράμμα» του πατριάρχη Αντωνίου Α' τον Ιούνιο του 1394 για την μονή Παντοκράτορος. Μετά τους εμφυλίους πολέμους του α' μισού του αιώνα και τη συνεπακόλουθη περαιτέρω αποδυνάμωση της κρατικής εξουσίας οι μονές προσφεύγουν στον πατριάρχη γιατί θεωρούν πως κατοχυρώνεται καλύτερα η περιουσία τους με ένα έγγραφο που φέρει πατριαρχική υπογραφή και σφραγίδα. Τον αιώνα αυτό άλλωστε οι σημαντικότεροι πατριάρχες ήσαν μοναχοί που «ανατράφηκαν» στο Άγιο Όρος, «το εργαστήριο της αρετής»⁹. Τα έγγραφα αυτά αποτελούν ουσιαστικά αντιγραφή των χρυσόβουλων που εκδόθηκαν την ίδια περίοδο.

Εκτός όμως από τα έγγραφα τα προερχόμενα από την αυτοκρατορική αυλή και την πατριαρχική γραμματεία, σώζονται και οι κατά καιρούς «περιορισμοί», δηλ. καταγραφές των μοναστικών περιουσιών από κρατικούς αξιωματούχους και οι οποίες αφορούν κατά κύριο λόγο στην περιοχή της Μακεδονίας και στη Λήμνο, κάποια συμβόλαια μίσθωσης αστικών μοναστικών ακινήτων, δικαστικές αποφάσεις σχετικά με διενέξεις στις οποίες συμμετείχαν οι μονές, καθώς και ιδιωτικά έγγραφα δωρεών και αγοραπωλησιών. Τα τελευταία συνήθως έχουν συναφθεί σε πρώτο ενικό πρόσωπο που ταυτίζεται με τον δωρητή ή πωλητή. Πολλές φορές, όπως θα δούμε, η όποια δωρεά και πώληση αναφέρεται ότι έγινε κατόπιν συγκατάθεσης του ηγούμενου ή του ηγουμένου και των μοναχών της μονής. Τα δωρητήρια ή πωλητήρια συμβόλαια χωρίζονται σε γενικές γραμμές σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, στην αρχή δηλ. του συμβολαίου, δηλώνονται τα ονόματα των δωρητών ή πωλητών συνοδευόμενα κάποιες φορές από το επάγγελμά τους και κατόπιν αναφέρεται εν συνόψει το περιεχόμενο του συμβολαίου, ακολουθεί η υπογραφή δωρητών ή πωλητών. Στο δεύτερο μέρος αναφέρονται και πάλι τα ονοματεπώνυμα των τελευταίων αλλά και τα απαραίτητα στοιχεία που αφορούν στο δωρηθέν ή πωληθέν ακίνητο, σε τι συνίστατο, τους γείτονές του και κάποιες φορές τον προηγούμενο ιδιοκτήτη του. Αν το δωρηθέν ή πωληθέν ακίνητο ήταν οικόσημο χτισμένο σε γη, η οποία δεν ανήκε στον ιδιοκτήτη του οικόσηματος – πρόκειται ουσιαστικά για μεικτή, όπως θα δούμε, ιδιοκτησία – δηλώνεται και ο κύριος της γης αυτής

---

⁹ Nicol 1977: 19

και το τέλος που του όφειλε ο ιδιοκτήτης του οικήματος. Στο τέλος ο δωρητής οριζείται και εξ ονόματός των συγγενών του ότι δεν θα προσβάλλει στο μέλλον νομικά τη σύναψη του συμβολαίου και παρατίθενται οι όποιες κυρώσεις, ανάμεσα τους και χρηματικές, αν επιχειρηθεί κάτι τέτοιο. Μετά το κείμενο υπάρχουν συνήθως οι υπογραφές του αγοραστή ή του αποδέκτη της δωρεάς καθώς και των μαρτύρων, ανάμεσά τους απαραίτητα και του εκπροσώπου του κυρίου της γης αν, όπως είπαμε, το συμβόλαιο αφορά σε οίκημα χτισμένο σε ξένη γη.

Δεδομένο πάντως παραμένει πως παρά το σημαντικό αριθμό αθωνικών εγγράφων σχετικά με το θέμα μας δεν είναι δυνατή η εξαγωγή οριστικών συμπερασμάτων. Το έργο του μελετητή δυσχεραίνει και το γεγονός ότι δεν έχουν εκδοθεί μέχρι στιγμής από τα *Archives de l' Athos* τα αρχεία κάποιων αθωνικών μονών στο σύνολό τους, όπως λ. χ. των μονών του αγίου Παύλου και Φιλοθέου ή έχει εκδοθεί μέρος του αρχαιακού υλικού άλλων μονών, όπως των μονών Βατοπεδίου και Χιλανδαρίου. Η προσφυγή συνεπώς σε παλαιότερες εκδόσεις των αθωνικών αρχείων είναι επιβεβλημένη. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο καθώς αυτές είναι πλέον αργαία δυσεύρετες και κάποιες όχι τόσο αξιόπιστες.

ΜΕΡΟΣ Α΄
Η ΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ

A. 1. Η ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ

A. 1. 1. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1259-1282)

Μετά την κατάκτηση της Μακεδονίας και πριν την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης ο Μιχαήλ Η' χορηγεί στις αθωνικές μονές χρυσόβουλα με τα οποία επικυρώνει τις κτήσεις και τα προνόμιά τους και τους δωρίζει επιπλέον περιουσιακά στοιχεία. Στην πραγματικότητα και στους προηγούμενους αιώνες οι μοναχοί κάθε φορά που ζητούσαν επιβεβαίωση των προνομίων τους από τον αυτοκράτορα συμπεριλάμβαναν στην αναφορά τους και αίτηση για νέα μικρή ή μεγάλη δωρεά, η οποία τις περισσότερες φορές ικανοποιείτο¹⁰. Σε πολλά χρυσόβουλα με την υπογραφή και σφραγίδα του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου υπάρχουν αναφορές σε περιουσιακά στοιχεία των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη. Στο χρυσόβουλο λοιπόν του 1259 προς τη Μεγίστη Λαύρα ο αυτοκράτορας καταρχάς δωρίζει στη μονή το χωριό Τοξόμπους ή Δοξόμπους¹¹. Εν συνεχεία ανάμεσα στα περιουσιακά στοιχεία της στο Άγιο Όρος, τη Χαλκιδική και ευρύτερα στη Μακεδονία και στη Λήμνο γίνεται αναφορά σε ένα μετόχι της στη Θεσσαλονίκη «μετά των ενοικιών ων έχει η ρηθείσα μονή». Αν και δεν κατονομάζεται, γνωρίζουμε πως πρόκειται για το παλαιό μετόχι της Λαύρας, τον άγιο Αθανάσιο¹². Δεν αναφέρεται ως μετόχι της Λαύρας η παλαιά βασιλική μονή του αποστόλου Ανδρέα στη Θεσσαλονίκη του οποίου τα προνόμια και οι απαλλαγές είχαν επικυρωθεί με χρυσόβουλο του Κωνσταντίνου Γ' Δούκα τον Ιούνιο του 1060¹³. Τα ενοικιακά του αγίου Αθανασίου δεν είναι παρά τα ενοίκια που εισέπραττε από ακίνητα που εκμίσθωνε. Το έγγραφο όμως δεν αναφέρει ποια ήσαν τα ακίνητα αυτά. Ίσως σε αυτά να περιλαμβάνονται κάποια από τα ακίνητα που καταγράφονται στο συμβόλαιο της 16^{ης} Νοεμβρίου του 1110 το οποίο αφορά στη διαμοίραση της πατρικής περιουσίας ανάμεσα σε τρία αδέρφια, αφού είχαν προηγηθεί κάποιες δικαστικές διαμάχες μεταξύ τους. Η παρουσία του συμβολαίου στο αρχείο της μονής οφείλεται στο ότι πιθανότατα τουλάχιστον ένας από τους αδελφούς αυτούς προσχώρησε στην μοναστική κοινότητα της Λαύρας κληροδοτώντας της και το μερίδιο της περιουσίας που του αναλογούσε¹⁴. Τα

---

¹⁰ Παπαχρυσάνθου 1992: 144

¹¹ Lavra II: no. 71

¹² Ο R. Janin αμφισβητεί, χωρίς όμως να το αιτιολογεί, την ύπαρξη του μετοχίου αυτού (Janin 1975: 346).

¹³ Lavra I: no. 33. Ο R. Janin θεωρεί πιθανό το μετόχι αυτό να μην είναι άλλο από αυτό του αγίου Ανδρέα της Περιστεράς, το οποίο βρισκόταν έξω από την πόλη (Janin 1975: 351).

¹⁴ Lavra I: no. 59

ακίνητα που αναφέρονται στο συμβόλαιο είναι δύο αυλές¹⁵, η μία στη συνοικία των Ασωμάτων¹⁶ και η άλλη στη συνοικία της Καταφυγής¹⁷, ένα «εργαστήριο το εις το φόρον το πλησίον της δεσποτείας της Κέρταινας» καθώς και ακίνητα εκτός των τειχών, υδρόμυλοι, οικήματα, κτήματα ανάμεσα στους οποίους και αμπελώνες στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης.

Την ίδια χρονιά (1259) χορηγείται χρυσόβουλο στη μονή Ιβήρων¹⁸. Και σε αυτό γίνεται μία συνοπτική καταγραφή όλης γενικά της περιουσίας της. Η περιουσία της ειδικότερα στην πόλη της Θεσσαλονίκης περιλαμβάνει στην πρόταση «το μετόχιον το εντός του κάστρου μετά των μοναστηρίων αυτού και ενοικιών και τοπίων και αμπελώνων και της λοιπής διακρατήσεως». Η ίδια φράση συναντάται αυτούσια και στο χρυσόβουλο του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη του 1079¹⁹. Κύριο μετόχι της μονής τότε ήταν ο άγιος Ιωάννης ο Προδρόμος της Λεοντίας, που είχε ιδρυθεί από συγγενείς του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου λίγο πριν το 946 και περιήλθε στην αθωνική μονή μετά το 980²⁰. Τα υπόλοιπα μετόχια της ήσαν πιθανότατα ο άγιος Βασίλειος²¹, ο άγιος Κλήμης²², η αγία Βαρβάρα²³ και ο άγιος Νικολάος²⁴. Το πώς είχε η περιουσιακή κατάσταση των μετοχίων στις αρχές του 12^{ου} αι. μας δίνει η απογραφή όλων των περιουσιακών στοιχείων της μονής Ιβήρων που πραγματοποίησε ο σεβαστός Ιωάννης Κομνηνός στα 1104²⁵. Η περιγραφή αυτή των ακινήτων είναι εξαντλητική. Είναι ενδεικτικό ότι περιγράφεται με λεπτομέρεια το εσωτερικό των ιερών και των τεσσάρων μετοχίων, αλλά και τα υλικά κατασκευής πολλών κτισμάτων. Στα ακίνητα του Ιωάννου Προδρόμου, που βρισκόταν στη συνοικία της Αχειροποιήτου²⁶, περιλαμβάνονταν δύο οικήματα, ένα κελί και ένα μαγειρείο γύρω από το καθολικό του και στα δυτικά του ιερού ένα περιβόλι με διάφορα «εύκαρπα» δέντρα. Το

---

¹⁵ Πολλές φορές στα έγγραφα χρησιμοποιείται απλά και μόνο ο όρος «αυλή» για να δηλώσει τα οικήματα. Η σχέση των οικημάτων με την αυλή ήταν άρρηκτη, καθώς ο ρόλος της ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Για αυτό τα έγγραφα τις περισσότερες φορές, όπως εν συνεχεία θα δούμε, όταν κάνουν λόγο για οικήματα αναφέρουν και την αυλή, στην οποία βρισκόνταν. Όλα τα οικήματα είχαν επικοινωνία με αυτήν μέσω μιας πύλης. Η αυλή ήταν συνήθως κοινή για όλα τα οικήματα που έβλεπαν σε αυτή. Εξαιτίας δε του μικρού μεγέθους των οικημάτων μεγάλο μέρος των οικοκυρικών δραστηριοτήτων γινόταν σε μέρος της αυλής μπροστά σε κάθε οίκημα. Σε πολλές περιπτώσεις επίσης υπήρχε σε αυτή πηγάδι (Παπαχρυσάνθου 1984: 260-2)

¹⁶ Για τη συνοικία των Ασωμάτων βλ. σελ. 10. Στις μεγάλες πόλεις οι συνοικίες ήσαν οργανωμένες κοντά σε μία εκκλησία από την οποία, όπως θα δούμε και εν συνεχεία, έπαιρναν πολλές φορές την ονομασία τους. (Μπούρας 1981: 646). Στη Θεσσαλονίκη μάλιστα είχαν επί κεφαλής τους «γειτονιάρχες», το μόνο πιστοποιημένο δημοτικό αξίωμα (Angold 1985: 17).

¹⁷ Για τη συνοικία της Καταφυγής βλ. σελ. 54

¹⁸ Iviron III: no. 58

¹⁹ Iviron II: no. 41

²⁰ Janin 1975: 406, Θεοχαρίδης 1978: 8, 12

²¹ Ο R. Janin δεν αναφέρει κανένα μετόχι της μονής Ιβήρων αφιερωμένο στον άγιο Βασίλειο.

²² Για το μετόχι αυτό βλ. Janin 1975: 391

²³ Για το μετόχι αυτό βλ. Janin 1975: 356

²⁴ Δεν αναφέρεται από τον R. Janin 1975.

²⁵ Iviron II: no. 52

²⁶ Για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του ναού του Θεοτόκου της Αχειροποιήτου βλ. Janin 1975: 375-9.

μετόχι είχε στην κατοχή του δύο επιπλέον *αυλές*. Στην πρώτη βρίσκονταν ένα πατητήρι, ένα αρτοποιείο, μία αποθήκη, ένας στάβλος, ένα μυλοστάσιο, επτά καπηλειά, τρία οικήματα και δύο πηγάδια με αλμυρό νερό και στη δεύτερη, «σύνεγγυς του βήματος της δηλωθείσης εκκλησίας του Προδρόμου», τρία οικήματα και έξι κελιά. Το μετόχι του αγίου Βασιλείου είχε στην κατοχή του οκτώ οικήματα, ένα κελί και «τόπο ερείπιο ... λιτρών εξ», το μετόχι του αγίου Κλήμεντος «εν τη τοποθεσία της γειτονίας του Αγίου Θεοδώρου»²⁷ μία *αυλή* με διάφορα οικήματα, το μετόχι της αγίας Βαρβάρας στη συνοικία του Ιπποδρόμου, στο νοτιοανατολικό μέρος της Θεσσαλονίκης, όπου, όπως θα δούμε, βρίσκονταν πολλά ακίνητα των αθωνικών μονών²⁸, είχε στην κατοχή του δύο οικήματα, δύο πατητήρια, ένα χέρσο κήπο και ένα καλαμώνα σε κοινή *αυλή* και δύο οικήματα, «όπισθεν των βημάτων της αυτής εκκλησίας», πολύ κοντά σε γη που ανήκε στη μονή του Σωτήρος τα οποία, όπως δηλώνει ο απογραφάρας, κτίσθηκαν «εν αυτώ ανάρχως» και τέλος το μετόχι του αγίου Νικολάου, δίπλα στα ανατολικά τείχη της πόλης («εν τη τοποθεσία του ανατολικού παρατοιχίου») και στο μετόχι της μονής του Χορταΐτου²⁹, δεκατέσσερα κελιά «των μοναζουσών ... εν αυτώ μοναστριών», μία *αυλή* και δύο οικήματα «έξωθεν της αυτής αυλής», τα οποία περιήλθαν «από ψυχικής δωρεάς». Η καταγραφή αυτή απέχει από το παρόν χρυσόβουλο 150 χρόνια περίπου, στα οποία έχει μεσολαβήσει και η λατινική κατάκτηση της πόλης. Συνεπώς δεν μπορούμε να ξέρουμε αν υπήρξαν κάποιες μεταβολές και, αν ναι, ποιες ήσαν αυτές στη σύνθεση της περιουσίας των μετοχιών την περίοδο αυτή. Βέβαιο πάντως είναι πως ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος εξακολουθεί να παραμένει το σημαντικότερο μετόχι της μονής Ιβήρων στην πόλη. Στο χρυσόβουλο του 1259 δεν αναφέρονται η εκκλησία του αγίου Μαρκιανού και το μετόχι της αγίας Ανυσίας, δύο ακίνητα της μονής λίγο έξω από τα τείχη της πόλης, την περιουσία των οποίων καταγράφει επίσης ο σεβαστός Ιωάννης Κομνηνός. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για παράλειψη, αν καταστράφηκαν τα ταραχώδη χρόνια που μεσολάβησαν ή αν απλά δεν ανήκαν πλέον στην κυριότητα της μονής. Μελετώντας κανείς το χρυσόβουλο στο σύνολό του αποκομίζει την εντύπωση πως η αστική περιουσία της μονής

---

²⁷ Συνοικία η οποία προφανώς βρισκόταν γύρω από το ναό τον ομώνυμο ναό.

²⁸ Η θέση της συνοικίας ήταν εκεί όπου είχε χτισθεί τη ρωμαϊκή περίοδο ο ιππόδρομος της πόλης (για τον ιππόδρομο της Θεσσαλονίκης επί Ρωμαίων βλ. Vickers 1972) και ειδικότερα δίπλα στα ανατολικά τείχη, από την πύλη Κασσάνδρας ή της Καλαμαριάς και νότια μέχρι τη θάλασσα καταλαμβάνοντας το νοτιοανατολικό μέρος της πόλης. Στο χώρο άλλωστε αυτό, που παραχωρήθηκε πολύ νωρίς στην εκκλησία και στους χριστιανούς για καθαγίαση μετά τη σφαγή του Θεοδοσίου Α', ανεγέρθηκαν ναοί και ναΐσκιοι και έτσι εξελίχθηκε νωρίς σε σημαντικό μοναστικό κέντρο. Στην συνοικία του Ιπποδρόμου που διατήρησε το όνομά της και επί τουρκοκρατίας (Lowry 1980/1: 264-5) συνέχισαν να βρίσκονται τα περισσότερα μετόχια των αθωνικών μονών και μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης Ο δρόμος μάλιστα που έβγαζε από την πύλη της Καλαμαριάς στο χώρο του Ιπποδρομίου ονομαζόταν τότε «δρόμος του καπηλειού των μοναχών» (keşişler Meyhanesi) (Δημητριάδης 1983: 260-1).

²⁹ Για τη μονή Χορταΐτου στο γειτονικό όρος Χορτιάτη και το μετόχι της στη Θεσσαλονίκη βλ. Βακαλόπουλος 1939, Janin 1975: 414-5, Βακαλόπουλος 1977, Rautman 1991α: 158-9.

αποτελούσε μικρό μέρος της συνολικής της περιουσίας. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται και από τη δωρεά από τον αυτοκράτορα ολόκληρου του χωριού της Ιερισσού «μετά πάντων των δικαίων και προνομίων αυτού προς τα δυστυχώς συμβάντα τη τοιαύτη μονή ... επί το κρείττον αυτής αλλοιώσεως και της επί το άμεινον αυξήσεως». Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει πως αδιαφορούσε για την ακίνητη περιουσία της στη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή καθώς πέντε μόλις χρόνια μετά θα παραχωρήσει επί μισθώσει το μετόχι της του αγίου Κλήμεντος στον Νικόλαο Καμούδη, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο³⁰.

Σύμφωνα με ένα «της παραιτήσεως γράμμα» του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιωαννίκιου, συνταχθέν τον Ιούνιο του 1270³¹, η μονή του Βατοπεδίου είχε στην κατοχή της ένα μετόχι στη Θεσσαλονίκη, χωρίς όμως να γνωρίζουμε από πότε ακριβώς. Επρόκειτο για τον άγιο Νικόλαο³², που βρισκόταν στη συνοικία της αγίας Πελαγίας, συνοικία γειτονική αυτής του Ιπποδρόμου³³. Η μονή του Βατοπεδίου, όπως πληροφορούμαστε από το «γράμμα», απευθύνθηκε το 1270 στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης για να αγοράσει το μετόχι της αυτό. Η αθωνική μονή όφειλε να προβεί σε αυτή την ενέργεια γιατί ο άγιος Νικόλαος βρισκόταν «πλησίον των δικαίων ήγουν του κηποπεριβολίου της ... αγιωτάτης μητροπόλεως». Η μητρόπολη δεν επιθυμούσε την αγορά του μετοχίου. Προκειμένου λοιπόν να μπορεί να βρει απρόσκοπτα άλλον αγοραστή της ζήτησε «παραίτησιν αυτοίς δούναι έγγραφον δια το του πλησιασμού δικαίον, ως ανενδοιάστως ο βουλούμενος το ρηθέν μετόχιον εξωνήσεται». Παρά την παραίτησή του από την αγορά ο μητροπολίτης εκφράζει την επιθυμία του «διαπραθῆναι τούτο (το μετόχι) προς ευσεβές και χριστιανικώτατον ορθόδοξον πρόσωπον» μη τυχόν και «εις απρεπείς τινάς ενεργείας χρήσεται ... καπηλίου δηλονότι ενέργειαν ή άλλου τινός των ασέμων και ανεικέων τη εκκλησία», αν κατέληγε σε χέρια ανθρώπων μη εχόντων σχέση με την εκκλησία. Ο μητροπολίτης Ιωαννίκιος αναφέρει πως «επί δια της καθ' εκάστην επηρείας, ας και πρότερον μεν άρτι δε περισσοτέρως υφίσταται η εν τω όρει τω Άθω σεβασμία μεγάλη λαύρα της υπεράγνου δεσποίνης ημών Θεοτόκου, της του Βατοπαιδίου καλουμένης, ηναγκάσθη ο εν αυτοίς καθηγούμενος .. κυρ

³⁰ Iviron III: no. 60

³¹ Zographou: no. 8. Πρόκειται για την παλαιά ρωσική έκδοση αθωνικών αρχείων της σειράς *Acte de l' Athos των Βυζαντινών Χρονικών*.

³² Ο Ο. Tafrali πιθανολογεί πως το μετόχι αυτό βρισκόταν ανατολικά και πολύ κοντά στον άγιο Νικόλαο τον Ορφάνο (Tafrali 1913α: 190). Βλ. επίσης Janin 1975: 402.

³³ Ο Γ. Ι. Θεοχαρίδης αδυνατεί να εντοπίσει τη συνοικία της αγίας Πελαγίας (Θεοχαρίδης 1959: 14). Δεδομένου ότι την περίοδο αυτή μητρόπολη ήταν ο ναός της αγίας Σοφίας, όπως έχει υποστηρίξει ο R. Janin (Janin 1975: 405), και βάσει οθωμανικών κρατικών αρχείων ο Η. W. Lowry διαπιστώνει πως η συνοικία αυτή πρέπει να χωροθετηθεί δυτικά της συνοικίας του Ιπποδρόμου, όπου βρισκόταν ο ναός της αγίας Σοφίας και πιο συγκεκριμένα νότια της Εγνατίας, ανάμεσα στη συνοικία του Ιπποδρόμου και αυτή του αγίου Μηνά (Lowry 1980/1: 265, 269-270). Και ο Β. Δημητριάδης, αν και θεωρεί πως μητροπολιτικός ναός της πόλης την περίοδο αυτή ήταν ο ναός της Θεοτόκου της Οδηγήτριας, γειτονικός του ναού της αγίας Σοφίας, λίγο πολύ συμφωνεί με τον Η. W. Lowry σχετικά με τη θέση και οριοθέτηση της εν λόγω συνοικίας (Δημητριάδης 1983: 6, 33).

Μάμμας και οι λοιποί της αυτής μονής μοναχοί διαπιπράσαι τη αυτή μονή μετόχιον ...» και στη συνέχεια «τας τρικυμίας, ας αρτίως υπέστησαν (οι μοναχοί της αθωνικής μονής), και το απρόσοδον παντελώς του τοιούτου μετοχίου». Φαίνεται λοιπόν πως το δεύτερο μισό του 13^{ου} αι. η μονή Βατοπεδίου αντιμετώπιζε κάποιες οικονομικές δυσκολίες. Στα μέσα περίπου του αιώνα η μονή είχε δεχθεί μία πειρατική επίθεση ενώ στα 1259 κάποια περιουσιακά στοιχεία της είχαν κατασχεθεί από το Μιχαήλ Η' για τη χρηματοδότηση μίας στρατιωτικής επιχείρησης. Ως αποζημίωση τελικά, και πιθανότατα κατ' απαίτηση του ηγουμένου Μάμα, ο αυτοκράτορας της έδωσε τον Οκτώβριο του 1265 τη μονή των αγίων Αναργύρων στην περιοχή του Παγγαίου Όρους. Εντούτοις λίγο πριν το 1270 ο μέγας αδνουμισιάτης Μανουήλ Βατραχωνίτης είχε αποσπάσει γη της μονής για όφελος του κρατικού ταμείου. Ο ηγούμενος Μάμας απευθύνθηκε στον ίδιο τον αυτοκράτορα ο οποίος τελικά το Φεβρουάριο του 1270 κατήργησε το διοικητικό αυτό μέτρο με πρόσταγμα του³⁴. Είναι λοιπόν πιθανό ο συντάκτης του εγγράφου να υπαινίσσεται με τη λέξη «τρικυμίες» τα γεγονότα αυτά. Δεδομένο παραμένει πως το μετόχι του αγίου Νικολάου χαρακτηριζόταν για το «παντελώς απρόσοδον» του. Για αυτό και πρόθεση της μονής ήταν να αγοράσει με τα χρήματα που θα κέρδιζε από την πώληση του «λυσιτελέστερόν τι έτερον κτήμα». Η πρόθεση της αυτή δηλώνεται με σαφήνεια και στο ακόλουθο πωλητήριο συμβόλαιο του μετοχίου.

Η μονή σεβόμενη την επιθυμία του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης πούλησε τελικά το μετόχι της στην αθωνική μονή του Ζωγράφου³⁵. Η τιμή ορίστηκε στα 240 υπέρπυρα. Αν και η τιμή αυτή δεν ανταποκρινόταν στην πραγματική αξία του μετοχίου, όπως αναφέρεται στο συμβόλαιο αγοράς, η μονή Βατοπεδίου δέχθηκε προκειμένου να παραμείνει σε χέρια ευσεβών, να «έχειν το μετόχιον μοναδικήν αύθις δίαιταν» και να μην καταλήξει «κοσμικόν καταγώγιον». Ως αιτία της πώλησης αναφέρεται στο συμβόλαιο και η μη δυνατότητα της μονής «μερίζεσθαι εν δυσί μετοχίοις εντός των κοσμικών θορύβων της πόλεως». Η μονή Βατοπεδίου δεν χάνει επομένως μετά την πώληση του αγίου Νικολάου κάθε δεσμό με τη Θεσσαλονίκη, καθώς είχε στην κυριότητά της ένα ακόμα μετόχι στην πόλη, το οποίο, όπως εν συνέχεια θα δούμε, ήταν αφιερωμένο στη Θεοτόκο. Η μονή Ζωγράφου από την άλλη δεν είχε μέχρι το 1270 κανένα μετόχι στη Θεσσαλονίκη. Ενδιαφέρον είναι ότι οι μοναχοί της τελευταίας μονής εξαιτίας ακριβώς αυτού παρουσιάζονται πολύ επίμονοι για την απόκτηση του μετοχίου. Έτσι στις επισκέψεις τους στο Βατοπέδι ασκούσαν μεγάλη πίεση στους εκεί μοναχούς προκειμένου να μην επιλεγεί κάποιος άλλος αγοραστής («μη έχοντες μετόχιον εν Θεσσαλονίκη και δια τούτου βιαζομένους, ότε και παραγενόμενοι προς ημάς ηξιώσατε υπέρ τούτου»). Το συμβόλαιο δεν δηλώνει ποια ήταν η ακίνητη περιουσία του αγίου Νικολάου.

³⁴ Vatopédi I: 15

³⁵ Zographou: no. 9

Αναφέρεται μόνο πως το μετόχι θα περιερχόταν στην κυριότητα της μονής Ζωγράφου «μετά πάντων των προσόντων και ευρισκομένων δικαιών αυτού, οία και όσα εισί». Καθώς όμως, σύμφωνα με το μητροπολίτη Ιωαννίκιο, αυτό που το χαρακτήριζε ήταν το «παντελώς απρόσοδον» του³⁶, η όποια του περιουσία το 1270 ήταν ασήμαντη ή είχε περιέλθει σε τέτοιο μαρασμό που δεν θα μπορούσε να αποφέρει κάποιο εισόδημα στον ιδιοκτήτη του. Από το συμβάλαιο αγοράς πληροφορούμαστε επίσης πως ανάμεσα στις υποχρεώσεις της μονής Ζωγράφου, τη μη στέρηση δηλ. του μετοχίου από την «προσήμουσαν άπασαν σεμνοπρέπειαν και μοναχικήν κατάστασιν, επιμέλειαν και περιποίησιν και υμνωδιάν την πρέπουσαν, όπως η του Θεου έχει εκκλησία», περιλαμβανόταν η τέλεση μνημοσύνου των κτητόρων του μετοχίου. Ποιοι ήσαν αυτοί, πότε ανήγειραν το μετόχι και πότε και πως (δωρεά ή πώληση;) έγινε κτήμα της μονής Βατοπεδίου δεν γνωρίζουμε.

Σε δύο χρυσόβουλα του Μιχαήλ Η' για τη μονή Εσφιγμένου, το ένα από το αρχείο της³⁷ και το άλλο από το αρχείο της αθωνικής μονής του αγίου Παύλου³⁸ γίνεται αναφορά σε ένα μετόχι της στη Θεσσαλονίκη. Το πρώτο, αν και κολοβό, θεωρείται ότι συντάχθηκε γύρω στα 1258-9 ενώ το δεύτερο τον Ιούνιο του 1259. Και τα δύο χρυσόβουλα παραθέτουν συνοπτικά την περιουσία της, η οποία εντοπίζεται κυρίως στη μακεδονική ύπαιθρο, ενώ δίδεται έμφαση στην αυτοκρατορική δωρεά του μισού- η μονή κατείχε ήδη το έτερο ήμισυ - «του χωρίου της Πορταρέας μετά πάσης της κατοχής και διακρατήσεως αυτού τουτέστιν παροίκων, χωραφίων και αμπελώνων». Το μετόχι της «εντός της μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης» βρισκόταν «εν τη περιοχή των Ασωμάτων» όπου, όπως θα δούμε, διέθεταν ακίνητη περιουσία και άλλες μονές του Αγίου Όρους. Η συνοικία των Ασωμάτων - από τον ομώνυμο ναό πιθανότατα ταυτόσημο με τη Ροτόντα του αγίου Γεωργίου - βρισκόταν στο ανατολικό μέρος της πόλης³⁹, δίπλα στο ανατολικό τείχος και στην Κασσανδρεωτική πύλη και εκτεινόταν βόρεια της Εγνατίας οδού και της συνοικίας του Ιπποδρόμου μέχρι την ομώνυμη πύλη των Ασωμάτων και τη μονή Βλατάδων⁴⁰. Σε κανένα από τα δύο χρυσόβουλα δεν δηλώνεται που ήταν αφιερωμένο το μετόχι ενώ το ότι είχε και δική του ακίνητη περιουσία συμπεραίνουμε μόνο από χρυσόβουλο του αγίου Παύλου, όπου γίνεται λόγος για

---

³⁶ Zographou: no. 8

³⁷ Esphigménou : no. 6

³⁸ Esphigménou : Appendice A

³⁹ Spieser 1984: 51-2

⁴⁰ Θεοχαρίδης 1954: 38-48, Docheiariou: 80, Κουριουτίδου-Τούρτα 1997: 53. Ο Β. Δημητριάδης μεταθέτει τη συνοικία αυτή βορειότερα καθώς θεωρεί ότι βρισκόταν γύρω και πάνω από την οδό Αγίου Δημητρίου και ότι έφθανε δυτικά μέχρι τον ναό του προφήτη Ηλία. Κρίνει δε ότι πρέπει να αναθεωρηθεί η άποψη ότι η Ροτόντα ήταν ο ναός των Ασωμάτων, προτείνοντας αυτόν των Ταξιαρχών. Από την άλλη θεωρεί πως πιθανότατα μεταφέρθηκε κάποτε η λατρεία των Ασωμάτων στη Ροτόντα πολύ πριν την οθωμανική κατάκτηση της πόλης λόγω πιθανής καταστροφής από πυρκαγιάς του ναού των Ταξιαρχών και έτσι η ονομασία της συνοικίας επεκτάθηκε νοτίως μέχρι την Εγνατία (Δημητριάδης 1983: 38-9). Η ονομασία της συνοικίας διατηρήθηκε και τα χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης (Lowry 1980/1: 273).

«δίκαια και προνόμια αυτού». Το σε ποιον άγιο ήταν τελικά αφιερωμένο, αλλά και τη σύσταση της περιουσίας μαθαίνουμε τελικά πολύ αργότερα, από το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan. Το γεγονός όμως ότι είναι το μόνο μετόχι της μονής που δεν κατονομάζεται και το γεγονός ότι δεν αναφέρονται περιουσιακά του στοιχεία, έστω και στο ένα από τα δύο χρυσόβουλα, μας κάνει να συμπεράνουμε πως δεν ήταν ανάλογης σημασίας όπως τα υπόλοιπα μετόχια της στη μακεδονική ύπαιθρο.

Επί Ανδρόνικου Β' (1282-1328) και Ανδρόνικου Γ' (1328-1341)

Χρυσόβουλα προς τις αθωνικές μονές χορήγησαν και οι δύο Ανδρόνικοι, ο Β' και ο Γ'. Σε πολλά επίσης απ' αυτά υπάρχουν αναφορές για την ακίνητη περιουσία των μονών εντός της Θεσσαλονίκης και στα περίχωρά της. Από το χρυσόβουλο του 1298 του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου αντλούμε πληροφορίες για την περιουσία της Μεγίστης Λαύρας στη Θεσσαλονίκη στα τέλη του 13^{ου} αι.⁴¹ Το χρυσόβουλο είναι πιο αναλυτικό σε σύγκριση με αυτό του Μιχαήλ Η' σαράντα χρόνια περίπου νωρίτερα (1259). Οι υπαίθριες κτήσεις της μονής, τα μετόχια, τα κτήματα και τα χωριά σε Μακεδονία και Λήμνο, είναι αυτές που προφανώς υπερτερούν εν συγκρίσει με τις αστικές, οι οποίες περιορίζονται στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Πρώτες παρατίθενται οι υπαίθριες κτήσεις της και στο τέλος οι αστικές, κάτι που μάλλον υποδηλώνει πως οι πρώτες ήταν σημαντικότερες από οικονομική άποψη. Εντούτοις δεδομένου ότι γίνεται μια συνοπτική καταγραφή όλης γενικά της περιουσίας της μονής, τα ακίνητα της στην ύπαιθρο δεν καταγράφονται με περισσότερη λεπτομέρεια. Ως περιουσιακά στοιχεία της μονής στην πόλη αναφέρονται 3 μετόχια, του αγίου Αθανασίου «μετά πάντων των δικαίων αυτού», «της παναγίας και ζωοποιού Τριάδος μετά πάντων των δικαίων αυτού» και «έτερον του αγίου Ευθυμίου»⁴². Δεν γίνεται καμία αναφορά στα οικήματα των Αμαλφηνών τα οποία με πράξη του πρώτου⁴³ του Αγίου Όρους, η οποία επικυρώνεται και από τους ηγούμενους της Μέσης, παραχωρήθηκαν το 1287 στη Λαύρα μαζί με την υπόλοιπη περιουσία τους ύστερα από επιθυμία της⁴⁴. Η Λαύρα εντούτοις αυξάνει σημαντικά την περιουσία της στη Θεσσαλονίκη μέσα σε σαράντα χρόνια περίπου

⁴¹ Lavra II: no. 89

⁴² Ο R. Janin, καθώς θεωρεί ότι το χρυσόβουλο του 1298 ήταν πλαστό, χωρίς ωστόσο να μας εξηγήσει το γιατί, αμφιβάλλει επίσης για την ύπαρξη και των δύο αυτών μετοχίων της Μεγίστης Λαύρας, της αγίας Τριάδος και του αγίου Ευθυμίου, στη Θεσσαλονίκη (Janin 1975: 373, 413).

⁴³ Ο «πρώτος» θεωρείτο ο εκπρόσωπος του Αγίου Όρους στους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της γύρω περιοχής. Επικύρωσε την εκλογή των ηγουμένων των αθωνικών μονών και με τη βοήθεια εκλεγμένων αξιωματούχων διευθετούσε τη συμπεριφορά και τις όποιες παραβάσεις της μοναστικής πειθαρχίας των μοναχών στις συνάξεις. Επιπλέον ο πρώτος και το συμβούλιό του διευθετούσαν τις διαμάχες μεταξύ των μονών στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης που χαρακτήριζε την μοναστική κοινότητα (Morris 1995: 163-4).

⁴⁴ Lavra II: no. 79. Τα οικήματα της μονής των Αμαλφηνών δεν αναφέρονται σε ποια ή ποιες συνοικίες της πόλης βρισκόνταν. Για τους Αμαλφηνούς και την παρουσία τους στο Άγιο Όρος βλ. Lemerle 1953, Pertusi 1953, Bonsall 1969.

(1259-1298) καθώς τα μετόχια της αγίας Τριάδος και του αγίου Ευθυμίου δεν αναφέρονται στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η'.

Από τα δύο νέα μετόχια της Λαύρας γνωρίζουμε πολύ καλύτερα αυτό της αγίας Τριάδος, στοιχέα για το οποίο αντλούμε από μία δωρεά, συντεταγμένη το 1240 από το Ματθαίο Περδικάριο προς τους τρεις γιους του, τους μοναχούς Διονύσιο, Ιωαννίκιο και Μάξιμο⁴⁵. Με αυτή ο πατέρας μεταβίβαζε στους γιους του τη μονή της αγίας Τριάδος στη Θεσσαλονίκη για την ίδρυση της οποίας, όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει, είχε αφιερώσει όλη του τη ζωή («υπέρ ανεγέρσεως κατεβαλλόμεν τον άπαντα μου βιον»), μαζί με όλη της την ακίνητη και κινητή περιουσία, ενώ διευθετούσε και τη διαδοχή του στην ηγουμενία. Η μονή αυτή δεν είναι παρὰ το ομώνυμο μετόχι του χρυσόβουλου. Κάποια στιγμή ανάμεσα στα 1259 και στα 1298, χωρίς να γνωρίζουμε ακριβώς το πότε πέρασε στην κυριότητα της Λαύρας, πιθανώς μετά την εισχώρηση στη μοναστική κοινότητά της κάποιου ή κάποιων από τους γιους του Περδικαρίου. Εξαιτίας αυτού άλλωστε εξηγείται και η παρουσία του εγγράφου αυτού στο αρχείο της αθωνικής μονής. Η επιθυμία συνεπώς του Περδικαρίου να παραμείνει η μονή του «κελεύθερος, παντελεύθερος, αυτοδέσποτος» φαίνεται πως δεν εκπληρώθηκε. Η αγία Τριάδα βρισκόταν ανάμεσα στην εβραϊκή και τη συνοικία του Ομφαλού. Η εβραϊκή συνοικία πρέπει να αναζητηθεί βορειοδυτικά αυτής του Ομφαλού⁴⁶ και η τελευταία νότια της βασιλικής του αγίου Δημητρίου, στο κέντρο σχεδόν της πόλης⁴⁷. Η ακίνητη περιουσία της συνίστατο, τουλάχιστον το 1240, σε δύο *δίρρυτα*⁴⁸ και ένα *μονόρρυτο*⁴⁹ οίκημα με πηγάδι σε κοινή *αυλή*, τα οποία είχε αγοράσει ο Ματθαίος Περδικάριος, σε τρία *μονόρρυτα* οικήματα με πηγάδι σε κοινή *αυλή*, μέρος της γονικής του κληρονομιάς, σε δύο *δίρρυτα* οικήματα επίσης με πηγάδι σε κοινή *αυλή*, κληρονομιά των γιων του Περδικαρίου από τη μητέρα τους, και τέλος στο ένα τρίτο ενός *μονόρρυτου* οικήματος

⁴⁵ Lavra II: no. 70. Τα πρόσωπα αυτά δεν είναι καταγεγραμμένα στο PLP.

⁴⁶ Δεν υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη εβραϊκής κοινότητας στη Θεσσαλονίκη από τα τέλη ήδη του 12^{ου} αι. Μάλιστα στην περίοδο της πρώτης οθωμανικής κυριαρχίας (1387-1403) πιθανότατα μετανάστευσαν επιπλέον εβραίοι στην πόλη (Dölger 1961, Bowman 1985: 61, 67-72). Αν και η εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης καταστράφηκε πριν το 1420 η ύπαρξη των εβραίων στην πόλη είναι δεδομένη και την περίοδο της ενετοκρατίας, καθώς όσοι εβραίοι επέζησαν της οθωμανικής κατάκτησης της πόλης μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη από τον Μωάμεθ τον Κατακτητή (Lowry 1980/1: 263, Matschke 2002a: 467).

⁴⁷ Θεοχαρίδης 1961/63: 8-11. Με την οριοθέτηση αυτή συμφωνεί και ο Κ. - Ρ. Matschke (Matschke 2002a: 466). Η συνοικία του Ομφαλού, σύμφωνα με τον Γ. Θεοχαρίδη, πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο της ρωμαϊκής και βυζαντινής κατόπιν Αγοράς, μπροστά από τη βασιλική του αγίου Δημητρίου, στη θέση δηλ. της σημερινής πλατείας Δικαστηρίων (Θεοχαρίδης 1959: 14, Θεοχαρίδης 1961/3β: 7-8). Με τη χωροθέτηση αυτή συμφωνεί και ο Η. W. Lowry ο οποίος επίσης την τοποθετεί νότια του αγίου Δημητρίου, στο κέντρο δηλ. πόλης (Lowry 1980/1: 271), αλλά και ο J. Spieser, καθώς η ίδια η ονομασία «Ομφαλό» πιθανότατα δεν δήλωσε παρὰ το κέντρο δηλ. της πόλης (Spieser 1984: 70).

⁴⁸ Οικήματα με δίρριχτη στέγη.

⁴⁹ Οίκημα με μονόριχτη στέγη.

χτισμένο σε γη που άνηκε σε κάποιον Ταρωνά⁵⁰. Όλα τα οικήματα ήσαν κοντά στο ναό της αγίας Τριάδος. Εκτός των οικημάτων περιουσιακά στοιχεία της αγίας Τριάδος ήσαν ένα αμπέλι τριών μοδίων δυτικά της πόλης, ένας αμπελώνας οκτώ μοδίων «ελεύθερος και έξω βάρους τελεσματικού» στην τοποθεσία των Ζομβάτων και γη στην περιοχή του αγίου Ηλιού. Επομένως, αν και το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' κάνει λόγο απλά για «δικαία» του μετοχίου της αγίας Τριάδος, η ακίνητη περιουσία του δεν ήταν διόλου ευκαταφρόνητη. Εξάλλου, όπως προελέχθη, όχι μόνο η περιουσία του μετοχίου αλλά όλη γενικά η ακίνητη περιουσία της Λαύρας αναφέρεται περιληπτικά στο χρυσόβουλο.

Αν οι πληροφορίες μας για το μετόχι της αγίας Τριάδος είναι αριστερές, δεν συμβαίνει το ίδιο με το έτερο μετόχι της Μεγίστης Λαύρας στη Θεσσαλονίκη, αυτό του αγίου Ευθυμίου. Δεν υπάρχει κάποιο ανάλογο έγγραφο, όπως η δωρεά του Περδικάριου, σχετικά με αυτό. Το μόνο συνεπώς που μπορούμε να πούμε με κάποια βεβαιότητα είναι πως αποκτήθηκε από τη Λαύρα ανάμεσα στο 1259 και το 1298, όπως και η αγία Τριάδα. Το πώς και το πότε ακριβώς μας είναι άγνωστα. Άγνωστη μας είναι και η όποια ακίνητη περιουσία του. Υποθέσουμε όμως πως θα πρέπει να ήταν πολύ μικρότερη από αυτή του αγίου Αθανασίου και της αγίας Τριάδος, καθώς τα δύο αυτά μετόχια αναφέρονται στο χρυσόβουλο «μετά πάντων των δικαίων» αυτών, ενώ κάτι ανάλογο δεν συμβαίνει με το μετόχι του αγίου Ευθυμίου, το οποίο αναφέρεται απλά ως «έτερον του Αγίου Ευθυμίου» χωρίς κανένα συνοδευτικό.

Παράλληλα με τη αύξηση της περιουσίας της Μεγίστης Λαύρας στη Θεσσαλονίκη η μονή αποκτά το β' μισό του 13^{ου} αι. σημαντική περιουσία και κοντά σε αυτή. Όπως μαθαίνουμε και πάλι από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β', είχε πλέον στην κυριότητά της εκτός από διάφορα κτήματα τρία χωριά, τον Πισσώνα, όπου βρισκόνταν επιπλέον ένα μετόχι, μύλοι και άλλα περιουσιακά στοιχεία της μονής, την αγία Ευφημία και τη Σαρανταρέα καθώς και ένα μετόχι «εις τα Περσούρου ... συν πάσι τοις δικαίοις αυτού».

Στους «περιορισμούς», στην καταγραφή δηλ. της ακίνητης περιουσίας, της Λαύρας που πραγματοποίησε το 1300 ο Δημήτριος Απελμενέ, απογραφάς του θέματος Θεσσαλονίκης⁵¹, δεν γίνεται καμία αναφορά σε περιουσία της μονής εντός της πόλης⁵². Το ίδιο ισχύει και για τους «περιορισμούς» που πραγματοποίησαν οι απογραφείς του ίδιου

---

⁵⁰ Για την τελευταία αυτή περίπτωση έχουμε να κάνουμε ουσιαστικά με μεικτή ιδιοκτησία. Ανάλογες περιπτώσεις οικημάτων χτισμένων σε γη που ανήκε σε άλλον ιδιοκτήτη από αυτούς των οικημάτων θα συναντήσουμε πολλές εν συνεχεία, όπου θα αναλυθούν τα περί της μεικτής ιδιοκτησίας.

⁵¹ Θέμα την ύστερη περίοδο αποτελούσε γεωγραφική περιφέρεια μίας πρώην στρατιωτικοπολιτικής μονάδας, δικαστική και οικονομική περιφέρεια και φορολογική ενότητα (Γρηγορίου 1985: 95-7).

⁵² Harvey 1997: 90

θέματος, Κωνσταντίνος Περγαμηνός και Γεώργιος Φαρισαίος 21 χρόνια αργότερα⁵³. Η απουσία της αστικής περιουσίας σε αυτές τις απογραφές δεν οφείλεται στην αδιαφορία των μοναχών ή των κρατικών αξιωματούχων, αλλά στο ότι οι απογραφές αυτές είχαν σκοπό την ακριβή οριοθέτηση των εκτεταμένων γαιών της μονής, για την αποφυγή τυχών καταπατήσεων από τους γειτονικούς γαιοκτήμονες και το συνακόλουθο καθορισμό των φόρων.

Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου του 1329 φαίνεται πως δεν σημειώθηκε καμία αλλαγή στη σύσταση της περιουσίας της Λαύρας στη Θεσσαλονίκη από το 1298 μέχρι τότε⁵⁴. Μάλιστα το χωρίο του εγγράφου που αφορά στην ακίνητη περιουσία της μονής εντός και κοντά στην πόλη αποτελεί ουσιαστικά αντιγραφή του αντίστοιχου του χρυσόβουλου του Ανδρόνικου Β'. Την άποψη μας αυτή ενισχύει και η έλλειψη άλλων εγγράφων στο αρχείο της μονής που να έχουν να κάνουν με το αντικείμενό μας. Το χρυσόβουλο του 1329 είναι το τελευταίο ουσιαστικά έγγραφο που μας παρέχει κάποιες βέβαιες πληροφορίες, όπως εν συνεχεία θα δούμε, για την ακίνητη περιουσία της Λαύρας εντός και στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης την εξεταζόμενη περίοδο.

Σε γενικές γραμμές η παρουσία της μονής Ιβήρων όχι μόνο στην πόλη της Θεσσαλονίκης αλλά και στη μακεδονική ύπαιθρο φαίνεται πως δεν άλλαξε στα τέλη του 13^{ου} και στις αρχές του 14^{ου} αι., καθώς το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου στα 1283, του οποίου δεν σώζεται το προσόμιο, αντιγράφει σε γενικές γραμμές στην απαρίθμηση των περιουσιακών στοιχείων της μονής αυτό του Μιχαήλ Η'⁵⁵. Στο μόνο σημείο που διαφέρουν τα δύο χρυσόβουλα είναι η αναφορά από τον Ανδρόνικο Β', ύστερα από παράκληση των μοναχών, όπως δηλώνει ο ίδιος, των κατά τόπους ευκτήριων οίκων, που είχε στην κατοχή της η μονή, στους περιλαμβάνεται ο ναός της αγίας Ιερουσαλήμ «περί την Θεσσαλονίκη»⁵⁶. Που βρισκόταν ο αυτός και πως βρέθηκε στην περιουσία της μονής δεν γνωρίζουμε. Το πιθανότερο είναι πως περιήλθε στην κυριότητα της τα 25 χρόνια περίπου που χωρίζουν τα δύο χρυσόβουλα. Δεν γνωρίζουμε όμως ούτε και τι απέγινε τα επόμενα χρόνια καθώς δεν θα τον ξανασυναντήσουμε σε κανένα μεταγενέστερο έγγραφο.

Στην απογραφή των περιουσιακών στοιχείων της μονής Ιβήρων από το Δημήτριο Απελμενέ το 1301 γίνεται λόγος για «χωράφιον καταπεφυτευθὲν παρὰ του Κωκάλη εκείνου κυρού Ισαακίου εν τη περιοχῇ του αγίου Νικολάου του Κύρου μοδίου ενός, υπὲρ ου επιτελεί το μέρος εκείνου προς την αυτήν μονήν κοικία δύο ἡμισυ»⁵⁷. Πρόκειται για ένα

---

⁵³ Lavra II: no. 108

⁵⁴ Lavra II: no. 118

⁵⁵ Iviron III: no. 62

⁵⁶ Για το μετόχι ή ναό αυτό βλ. Janin 1975: 386.

⁵⁷ Iviron III: no. 70

κτήμα, το οποίο ο Ισαάκ Κώκαλης, ένας μεγαλογαιοκτήμονας στη Θεσσαλονίκη⁵⁸, είχε μισθώσει από τη μονή πριν το 1301 μετατρέποντάς το σε αμπέλι και για το οποίο οι κληρονόμοι του της όφειλαν ενοίκιο. Το αμπέλι, αν και καταγράφεται με άλλα περιουσιακά στοιχεία της μονής στην ύπαιθρο είναι πιθανό να βρισκόταν εντός των τειχών της Θεσσαλονίκης, καθώς, όπως εν συνεχεία θα δούμε, ένα μετόχι της μονής Ζωγράφου στην πόλη αναφέρεται ως άγιος Νικόλαος του Κύρου. Δεν θα πρέπει δε να μας παραξενεύει η παρουσία ενός αμπελιού μέσα σε πόλη, καθώς περιβόλια, δενδρόκηπους αλλά και αμπελώνες μπορούσε κάποιος να συναντήσει την παλαιολόγια περίοδο όχι μόνο στα μικρά αστικά κέντρα αλλά και στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη⁵⁹. Κανένα άλλο ακίνητο της μονής εντός της Θεσσαλονίκης δεν καταγράφεται παρά μόνο δύο ακίνητα κοντά στα τείχη. Πρόκειται για ένα «χωράφιον το λεγόμενον της αγίας Ανησίας (sic) μοδίων δέκα» και «εις την Δάφνην ήμισυ μυλοστάσιον το ονομαζόμενον της Γωνίας». Η αγία Ανυσία δεν αναφέρεται, όπως είδαμε, ούτε και στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου στα 1259. Στην απογραφή του 1301 δεν αναφέρεται ως «μετόχι», «μονύδριον», «εκκλησία», «ευκλήριος οίκος» ή «εκκλησία» αλλά ως «χωράφιον». Είναι συνεπώς πολύ πιθανό πως το μετόχι αυτό εξαφανίσθηκε στους ταραχώδεις καιρούς που προηγήθηκαν και πως ό,τι παρέμεινε ήταν το χωράφι στο οποίο βρισκόταν.

Τη δεύτερη δεκαετία του 14ου αιώνα η μονή Ιβήρων αποκτά κυρίως μέσω αγορών ακίνητα στη συνοικία της Αχειροποίητου, όπου βρισκόταν το σημαντικότερο μετόχι της, αυτό του τιμίου Προδρόμου⁶⁰. Το 1314 αγοράζει τρία *μονόρρυτα* οικήματα με τρία πατητήρια από τον Κωνσταντίνο Μαρμαρά⁶¹. Ο Κωνσταντίνος Μαρμαράς δεν μας είναι γνωστός παρά από το παρόν έγγραφο, το οποίο δεν μας παρέχει κάποια στοιχεία για την ακριβή κοινωνική του προέλευση. Εντούτοις δεν φαίνεται να ήταν μέλος κάποιας επιφανούς οικογένειας της πόλης. Όπως άλλωστε θα δούμε και εν συνεχεία, μπορεί η αριστοκρατία να κατείχε σημαντικό αριθμό οικημάτων και εργαστηρίων σε πόλεις, όπως τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες, αρκικά όμως οικήματα και εργαστήρια ανήκαν και σε ανθρώπους χαμηλότερης κοινωνικής προέλευσης⁶². Είναι πιθανό το επώνυμο «Μαρμαράς» να είναι δηλωτικό της επαγγελματικής του ασχολίας ή να φανερώνει γεωγραφική προέλευση καθώς ο Στρουμόνας ήταν γνωστός και ως Μαρμαράς. Τα πωληθέντα στη μονή ακίνητα τα είχε αγοράσει ο

---

⁵⁸ PLP: no. 14094

⁵⁹ Bryer 1979: 271-2, Matschke 2002a: 458. Ο L. Maksimović ονομάζει το φαινόμενο αυτό “ruralisierung”, το οποίο στα ελληνικά ίσως θα μπορούσε να αποδοθεί ως «αγροτοποίηση» (Maksimović 1981: 157).

⁶⁰ Iviron III: no. 73

⁶¹ PLP: no. 94087

⁶² Kazhdan 1995: 10-11. Για τη σχέση γενικότερα της βυζαντινής αριστοκρατίας με την πόλη βλ. ενδεικτικά Hrochová 1976, Maksimović 1981, Angold 1984, Angold 1985, Maksimović 1989, Matschke 1995, Matschke 2002a

Μαρμαράς «προ χρόνου ήδη και επέκεινα» από κάποιο Γεώργιο Τζητάπη⁶³ και τη σύζυγό του «αμετόχως πάντη και μηδέ τον τυχόντα πλησιασμόν κεκτημένος». Αναγνωρίζοντας όμως τα δικαιώματα «πλησιασμού και ανακοινώσεως» της μονής, καθώς τα εν λόγω ακίνητα συνόρευαν με το μετόχι του τιμίου Προδρόμου τόσο ώστε, όπως αναφέρεται στο συμβόλαιο, τα όμβρια ύδατα έτρεχαν από τα οικήματά του στα γειτονικά ακίνητα της μονής, πούλησε τα ακίνητα του στην τελευταία έναντι εβδομήντα υπέρπυρων, στα οποία προστέθηκαν επιπλέον σαράντα υπέρπυρα για «την κατάβληθεισαν» από αυτόν «πάσαν βελτίωσιν». Στις περισσότερες περιπτώσεις η τιμή των οικημάτων σχετιζόταν άμεσα με το μέγεθός τους, την ποιότητα της κατασκευής τους και ίσως την τοποθεσία τους και για αυτό η τιμή τους ποίκιλε σημαντικά και την ίδια περίοδο. Στον καθορισμό της τιμής έπαιζε ρόλο και το γεγονός ότι τα οικήματα συχνά, όπως στην περίπτωσή μας, αγοράζονταν ως σύνολο οικημάτων μαζί με άλλα περιουσιακά στοιχεία. Τον 14^ο αι. η τιμή πώλησής τους κυμαινόταν από 15 ως 35 υπέρπυρα⁶⁴. Ενδεικτικό πάντως είναι πως όχι μόνο αναγνωρίζονται από τη μονή οι επισκευές που πραγματοποίησε ο Μαρμαράς στα ακίνητα τον ένα χρόνο και πλέον που βρίσκονταν στην κατοχή του αλλά και ότι εκτιμούνται ξεχωριστά. Αν και τα οικήματα του Μαρμαρά γειτόνευαν με το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου δεν γίνεται καμία αναφορά στον μετοχιάριο αυτού αλλά μόνο στον ηγούμενό της μονής Αντώνιο. Από την απογραφή της περιουσίας της μονής Ιβήρων που πραγματοποίησαν τέσσερα χρόνια μετά οι απογραφείς του θέματος Θεσσαλονίκης σεβαστός Κωνσταντίνος Κουνάλης, σεβαστός Δημήτριος Κόντενος και Λέων Καλόγνωμος, προιαθήμενος Δράμας⁶⁵, πληροφορούμαστε πως η μονή απέκτησε «οικήματα εντός τήσδε της πόλεως Θεσσαλονίκης δύο πλησίον του μετοχίου της αυτής μονής του τιμωμένου εις όνομα του τιμίου προφήτου Προδρόμου και Βαπτιστου Ιωάννου, άτινα περιήλθον τη τοιαύτη μονή από ανταλλαγής της σεβασμίας μονής του Ακαπνίου»⁶⁶. Είναι πιθανό η μονή Ιβήρων να έδωσε με τη σειρά της στη μονή Ακαπνίου το μετόχι της του Καλαμοκοπίου το οποίο γειτόνευε με περιουσιακά στοιχεία της τελευταίας. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι το μετόχι του Καλαμοκοπίου δεν αναφέρεται σε έγγραφο της μονής Ιβήρων μετά το 1310⁶⁷. Το χωρίο αυτό αντιγράφουν, χωρίς να προσθέτουν κάτι επιπλέον, και στην απογραφή του 1320 οι Κωνσταντίνος

⁶³ PLP: no. 94589

⁶⁴ Cheynet 1991: 355-6

⁶⁵ «Προιαθήμενος» ήταν ουσιαστικά ο κυβερνήτης μίας πόλης. Διριζόταν από τον αυτοκράτορα και πολλές φορές μαζί με άλλους άρχοντες της πόλης εκδίκαζε υποθέσεις (Angold 1984: 245). Τις πρώτες δεκαετίες της παλαιολόγειας περιόδου οι διοικητικές θέσεις στις επαρχίες βρίσκονταν στα χέρια ατόμων με υψηλά αυλικά αξιώματα. Συνήθως διακρίνονταν για την αριστοκρατική τους καταγωγή και σχετιζόνταν με την αυτοκρατορική οικογένεια. Η διαδικασία αυτή έφραθασε στο αποκορύφωμά της το 13^ο αι., με αποτέλεσμα το 14^ο αι. να μπορούμε να μιλάμε για πλήρη «φρουδοποίηση» της διοίκησης, καθώς τις θέσεις αυτές κατείχαν πλέον συγγενείς ή οικείοι του αυτοκράτορα (Maksimović 1988: 18, 22).

⁶⁶ Iviron III: no. 75. Για δε τη μονή Ακαπνίου βλ. Janin 1975: 347-9.

⁶⁷ Iviron III: 18

Περγαμηνός και Γεώργιος Φαρισαίος⁶⁸. Κανένα άλλο περιουσιακό εντός της Θεσσαλονίκης δεν καταγράφεται και στις δύο απογραφές. Οι απογραφείς δεν ενδιαφέρονταν, όπως προελέχθη, να επιδοθούν σε μία πλήρη καταγραφή των αστικών ακινήτων των μονών, καθώς κύριος στόχος τους ήταν η καταγραφή της υπαίθριας περιουσίας τους, από τη φορολογία της οποίας θα προέρχονταν τα έσοδα στα κρατικά ταμεία. Αναφορικά με τα ακίνητα της μονής λίγο έξω από την πόλη και οι δύο απογραφές του 1318 και 1320 δεν διαφέρουν από αυτή του 1301, πράγμα που ενισχύει την υπόθεσή μας για καταστροφή του μετοχίου της αγίας Ανυσίας. Η μονή Ιβήρων με ηγούμενο τον Ιωάννη αγοράζει νέα οικήματα στη συνοικία της Αχειροποίητου από την Άννα Παζαμαδώ⁶⁹ και τον αδελφό της Δημήτριο Καρσερή⁷⁰ τον Απρίλιο του 1320⁷¹. Τα οικήματα αυτά, ένα *τρικλινάριο*⁷², ένα *ανωγεωκατώγειον*⁷³ και ένα *μονόρριτον* «μετά κοινής αυλής, κοινού φρέατος» βρίσκονταν όχι μόνο «πλησίον της μονής (Ιβήρων)», δηλ. κοντά στο μετόχι της του τιμίου Προδρόμου, αλλά «και εν εδάφει διαφέροντι τη ... ταύτη μονή». Το αντίτιμο καθορίστηκε στα εξήντα υπέρπυρα «διά δουναίων βεννετικών αρεστών ανά δώδεκα εις εν έκαστον υπέρπυρον», αντίτιμο που, όπως προείδαμε, κινείται στο μέσο όρο πώλησης των οικημάτων σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες τον αιώνα αυτό⁷⁴. Παρά το γεγονός ότι τα ακίνητα ήσαν χτισμένα σε γη που ανήκε στη ίδια την αθωνική μονή το εν λόγω συμβόλαιο δεν αναφέρει την καταβολή κάποιου ετήσιου τέλους ούτε και την καταβολή του 10% της τιμής πώλησης τους σε αυτήν, μια και στις πωλήσεις αυτού του είδους, όπως θα δούμε και εν συνεχεία, αποδιδόταν συχνά στον «τοποκύριο», στον κάτοχο δηλ. της γης, το 10% της τιμής της πώλησης, το λεγόμενο «δεκατημόριον»⁷⁵. Παρόλα αυτά έχουμε σαφώς να κάνουμε με μεικτή ουσιαστικά ιδιοκτησία⁷⁶. Από τους δύο πωλητές η μία είναι γυναίκα, η Άννα Παζαμαδώ. Μεγάλο μέρος των συμβολαίων πώλησης ή δωρεάς στις αθωνικές μονές, όπως θα δούμε και εν συνεχεία, έχει ως συμβαλλόμενο μέρος γυναίκες, κάτι που στοιχειοθετεί μία στενή σχέση του Άθω με το γυναικείο φύλο. Μάλιστα η A.-M. Talbot υπολόγισε βάσει των δημοσιευθέντων μέχρι και το 1994 αθωνικών εγγράφων ότι 57% αυτών εμπεριέχει μόνο άντρες, 27% γυναίκες και άντρες, όπως το παρόν συμβόλαιο, και 16% μόνο γυναίκες. Στα συμβόλαια όπου εμπεριέχονται γυναίκες ο ρόλος τους είναι ή «νενεργητικός», οι γυναίκες

⁶⁸ Iviron III: no. 79

⁶⁹ PLP: no. 21711

⁷⁰ PLP: no. 11256

⁷¹ Iviron III: no. 78

⁷² Μακρόστενο κτίσμα με τρεις θύρες εξόδου που θα μπορούσε, αν δεν ήταν ήδη, να χωρισθεί σε τρία οικήματα.

⁷³ Οίκημα με πάνω και κάτω όροφο.

⁷⁴ Cheynet 1991: 356

⁷⁵ Βλ. Fögen 1982, όπου αναφέρονται περιπτώσεις πώλησης οικημάτων, που ανήκαν σε πάροικους και τα οποία όμως ήσαν χτισμένα σε έδαφος που δεν τους ανήκε.

⁷⁶ Λαΐτου 1987: 198

δηλ. είναι καθαρά οι πωλητές ή δωρητές ή ο ρόλος τους είναι «παθητικός», οι γυναίκες δηλ. απλά έδιναν τη συγκατάθεσή τους σε μία δωρεά ή πώληση του συζύγου τους και ορκίζονταν να μην την αμφισβητήσουν στο μέλλον⁷⁷. Οι γνώσεις μας για την Άννα Παξάμαδώ και τον αδελφό της Δημήτριο Καρσερή απορρέουν αποκλειστικά από το παρόν έγγραφο και έτσι το μόνο που γνωρίζουμε με ασφάλεια αναφορικά με την κοινωνική τους θέση είναι ότι δεν ήσαν μέλη της αριστοκρατικής τάξης.

Τα παραπάνω έγγραφα αγοράς ακινήτων από τη μονή Ιβήρων στη συνοικία της Αχειροποιήτου αλλά και η απογραφή του σεβαστού Ιωάννη Κομνηνού στα 1104⁷⁸ μας κάνει να χωροθετήσουμε το μετόχι του Ιωάννη Προδρόμου στην εν λόγω συνοικία. Αριστοί ήσαν οι μελετητές που αναζήτησαν τη θέση του συγκεκριμένου μετοχίου στο χάρτη της πόλης του τότε και του σήμερα χωρίς όμως κάποιοι από αυτούς να έχουν στη διάθεσή τους όλα τα προεξετασθέντα έγγραφα με συνέπεια να καταλήξουν σε λάθος εκτιμήσεις. Ήδη στα 1913 ο Ο. Tafrali βασιζόμενος στο βίο της αγίας Θεοδώρας του 839 είχε ταυτίσει το μετόχι με έναν ναό ανατολικά του αγίου Δημητρίου⁷⁹. Ο Γ Θεοχαρίδης όμως απέρριψε τη θέση αυτή με την αιτιολογία ότι στο βίο δεν γίνεται λόγος για μονή, αλλά για ναό και ότι η χρονολογία ίδρυσης της μονής Προδρόμου τοποθετείται πολύ αργότερα, στο πρώτο μισό του 10^{ου} αι. Βασιζόμενος λοιπόν στο έγγραφο της πώλησης ακινήτων στη μονή Ιβήρων από την Άννα Παξάμαδώ και τον αδελφό της, θεωρεί πως αυτό βρισκόταν στη συνοικία της Αχειροποιήτου, κοντά στον ομώνυμο ναό, ενδεχομένως εκεί που υπήρχε επί τουρκοκρατίας το Σουλεϊμάν τζαμί, λίγα μέτρα μακριά από τον ναό της Αχειροποιήτου, επί της γωνίας των σημερινών οδών Εγνατίας και Δικαστηρίων⁸⁰. Ο Β. Δημητριάδης με τη σειρά του το ταυτίζει με το Fethiye Cami, (=το τζαμί της κατάκτησης, της νίκης) στη συνοικία του αγίου Δημητρίου, ανάμεσα στις σημερινούς οδούς αγίου Δημητρίου και Ολύμπου. Την ονομασία αυτή έδιναν οι Οθωμανοί σε ένα από τα πρώτα τζαμιά που ίδρυν στις νεοκατακτηθείσες από τους ίδιους πόλεις. Μόλις κατακτήθηκε, σύμφωνα με τον Β. Δημητριάδη, η Θεσσαλονίκη από τον Μουράτ ο τελευταίος μετέτρεψε σε τζαμιά την Αχειροποιήτου και την μονή Προδρόμου και, καθώς η πρώτη ποτέ δεν ονομάστηκε Fethiye Cami, θα πρέπει να ονομάστηκε έτσι η δεύτερη μονή Προδρόμου⁸¹. Τη θέση του Β. Δημητριάδη απορρίπτει ο J. P. Gréois, ο οποίος θεωρεί πως τα καπηλαιά του μετοχίου που αναφέρονται στην απογραφή του σεβαστού Ιωάννη Κομνηνού απαιτούσαν ένα δημόσιο χώρο και

---

⁷⁷ Talbot 1996: 72-3

⁷⁸ Iviron II: no. 52

⁷⁹ Tafrali 1913 α: 195

⁸⁰ Θεοχαρίδης 1978: 13-23

⁸¹ Δημητριάδης 1983: 309-310

καταλληλότερος ήταν αυτός της Εγνατίας οδού⁸². Καταλήγει συνεπώς και αυτός στο συμπέρασμα πως το μετόχι της μονής Ιβήρων δεν θα μπορούσε να βρίσκεται παρά στη συνοικία της Αχειροποίητου. Το σφάλμα του Β. Δημητριάδη είναι πως ταύτισε το μετόχι της μονής Ιβήρων με μία μονή επίσης αφιερωμένη στον Ιωάννη Πρόδρομο στη Θεσσαλονίκη, η οποία αναφέρεται ως «δεσποτική» στα 1302 σε έγγραφο της Λαύρας και η οποία συν τοις άλλοις κατείχε σημαντική περιουσία στη δυτική Χαλκιδική. Η εν λόγω μονή και όχι το μετόχι της μονής Ιβήρων αναφέρεται σε δύο έγγραφα της μονής Δοχειαρίου ανάμεσα σε άλλες μονές της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης, οι ηγούμενοι των οποίων κλήθησαν από την αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας για την επίλυση μίας διένεξης, την οποία θα εξετάσουμε αργότερα⁸³ και αυτήν πρέπει να επισκέφθηκε ο ρωσός μοναχός Ιγνάτιος του Smolensk στο ταξίδι του στο Άγιο Όρος και τη Θεσσαλονίκη γύρω στα 1405⁸⁴. Διαφορετικά θα πρέπει να δεχθούμε πως το μετόχι του Ιωάννου Προδρόμου αποσπάσθηκε από την κυριότητα της μονής Ιβήρων καθώς η μονή Προδρόμου των εγγράφων της μονής Δοχειαρίου αλλά και των απομνημονευμάτων του Ιγνατίου δεν αναφέρεται ως μετόχι αθωνικής μονής. Δεν υπάρχει όμως καμία ένδειξη από το αρχείο της μονής Ιβήρων πως κάτι τέτοιο συνέβη. Άλλωστε δεν χωρίζουν παρά μόνο τέσσερα χρόνια το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου στα 1357 προς τη μονή Ιβήρων, στο οποίο αναφέρεται για τελευταία φορά το μετόχι του Ιωάννου Προδρόμου, και τα έγγραφα της μονής Δοχειαρίου στα οποία γίνεται λόγος για μονή Προδρόμου στη Θεσσαλονίκη. Αυτή είναι συνεπώς η μονή που έγινε τζαμί από τους οθωμανούς στα 1387 και επανήλθε στους μοναχούς της στα 1404 και αυτή είναι που επισκέφθηκε ο ρώσος μοναχός Ιγνάτιος. Σε αυτή τη μονή ο Ιωάννης Ζ', την οποία αναφέρει ως «βασιλική», παρέχει το 1407 έσοδα προερχόμενα από αυτοκρατορική περιουσία στην Κασσάνδρα και αυτή είναι που ξαναμετατρέπεται από το Μουράτ σε τζαμί στα 1430⁸⁵. Δεδομένο όμως είναι πως η μελέτη του δομημένου περιβάλλοντος της Θεσσαλονίκης την περίοδο αυτή είναι μία δύσκολη υπόθεση. Στην πραγματικότητα η μόνη ασφαλής εικόνα που έχουμε για την παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη είναι ουσιαστικά αυτή των κυριότερων οδικών της αρτηριών, οι οποίες άλλωστε χρησιμοποιούνταν και πολύ μεταγενέστερα, της ακρόπολης και της θέσης πολλών εκκλησιαστικών μνημείων και μονών (βλ. και χάρτες της πόλης στο παράρτημα)⁸⁶.

⁸² Grélois 1989: 81-7. Για την Εγνατία οδό και τη χωροθέτησή της στη ρωμαϊκή και βυζαντινή Θεσσαλονίκη βλ. Λέτσα 1953: 568-572.

⁸³ Docheiariou: no. 35 και 36

⁸⁴ Rautman 1991α: 159-160

⁸⁵ Iviron IV: 16

⁸⁶ Μπούρας 1981: 629

Η μονή Ιβήρων δεν αποκτά την περίοδο αυτή περιουσία μόνο στη συνοικία της Αχειροποίητου αλλά και στις συνοικίες του αγίου Παραμόνου, στα νοτιοδυτικά της πόλης και του Ιπποδρόμου όπου, όπως είδαμε, βρισκόταν ήδη από τα τέλη του 11ου αι. ένα άλλο μετόχι της, αυτό της αγίας Βαρβάρας. Από το πρακτικό του σεβαστού Ιωάννη Κομνηνού του 1104 μαθαίνουμε πως το μετόχι της του αγίου Νικολάου ήταν γειτονικό με αυτό της μονής Χορταΐτου δίπλα στα ανατολικά τείχη της πόλης. Η γειτνίαση αυτή προκάλεσε αμφισβητήσεις, κυρίως από την πλευρά μοναχών της αθωνικής μονής, για την επίλυση της οποίας αναμειχθήκαν ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β', ο πρώτος του Αγίου Όρους και πολλοί επιφανείς εκκλησιαστικοί και κοσμικοί αξιωματούχοι της πόλης (για τη διένεξη αυτή βλ. δεύτερο κεφάλαιο δευτέρου μέρους). Τελικά η μονή Ιβήρων στα 1320 περ. θα παραχωρήσει στη μονή Χορταΐτου το μετόχι της αποκτώντας αντ' αυτού «τρεις συνηνωμένες αυλές» της τελευταίας «κατά την γειτονίαν του Αγίου Παραμόνου», στις οποίες βρισκόνταν περιβόλια, δύο ληνοί, «κενεργό μαγγιπέιο (αρτοποιείο)», μία εκκλησία κ. α.⁸⁷ Όπως εν συνεχεία θα διαπιστώσουμε, τα νέα αυτά ακίνητα ταυτίζονται με το μετόχι της του αγίου Γεωργίου. Ενδιαφέρον είναι πως η μονή Ιβήρων δεν δέχθηκε να λάβει χρηματική αποζημίωση προκειμένου να εγκαταλείψει το μετόχι της προτιμώντας να αποκτήσει ακίνητα σε μία συνοικία της πόλης στην οποία δεν είχε μέχρι τότε. Η μονή Ιβήρων δεν ήταν η μόνη αθωνική μονή με σημαντική περιουσία στη συνοικία του αγίου Παραμόνου καθώς τα επόμενα χρόνια, όπως θα δούμε, η μονή Χιλανδαρίου θα δείξει ένα ιδιαίτερο αγοραστικό ενδιαφέρον για ακίνητα της συνοικίας αυτής. Τα νέα ακίνητά της στη συνοικία του Ιπποδρόμου η μονή Ιβήρων τα αγοράζει από τον Γεώργιο Βουτζίνο⁸⁸ το 1326⁸⁹. Τα ακίνητα αυτά, πατρική περιουσία του Βουτζίνου, συνίσταντο σε ένα *ανωγαιωκατάργεων* οίκημα, δύο *κατάχυτα* οικήματα, ένα μικρό κήπο, ένα χώρο προορισμένο για την ανέγερση οικήματος («οσπητοτόπιον»), ένα ληνό «μετά υποληγίου» και τέλος σε ένα οίκημα χωρίς στέγη. Όλα αυτά έβλεπαν σε κοινή *αυλή* «μετά διαφόρων προσώπων» στην οποία υπήρχε και ένα κοινό πηγάδι. Η τιμή τους καθορίστηκε στα εκατό υπέρπυρα νομίσματα «δια βενετικών και αψόγων ουγγίας ιστώντων εκατόν», από τα οποία το «κατά νόμους» 10% θα διδόταν στη μονή Ιβήρων, καθώς τα ακίνητα αυτά βρισκόνταν «εν εδάφει δεσποτιώς διαφέροντι τη ... ταύτη αγία μονή». Και εδώ έχουμε να κάνουμε με μεικτή ιδιοκτησία, η οποία μάλιστα υπογραμμίζεται περισσότερο με την καταβολή του «δεκατημορίου», το οποίο, όπως είδαμε, δεν είχαν καταβάλει η Άννα Παξαμαδώ με τον αδελφό της, αν και το ιδιοκτησιακό

---

⁸⁷ Iviron III: no. 76

⁸⁸ PLP: no. 3125

⁸⁹ Iviron III: no. 84

καθεστώς των οικημάτων τους ήταν παρόμοιο. Η αγορά του 1326 είναι η τελευταία που πραγματοποίησε η μονή Ιβήρων στη Θεσσαλονίκη την παλαιολόγεια περίοδο.

Οι πρώτες πληροφορίες που έχουμε για περιουσιακά στοιχεία της σερβικής μονής Χιλανδαρίου στην πόλη της Θεσσαλονίκης προέρχονται από το χρυσόβουλο του Ιανουαρίου του 1299 με την υπογραφή του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου⁹⁰. Αν και η επικυρωθείσα περιουσία της εντοπίζεται κυρίως στο Άγιο Όρος και στη μακεδονική ύπαιθρο, ανήκε στην κυριότητά της και «εντός της πόλεως Θεσσαλονίκης μετόχιον εις όνομα τιμώμενον του Αγίου Γεωργίου, και εκτός αυτής πόλεως αμπέλια περιελθόντα εξ αγορασίας τω μέρει της τοιαύτης σεβασμίας μονής»⁹¹. Σε ποιο μέρος της πόλης βρισκόταν και αν είχε στην κατοχή του και επιπλέον ακίνητα δεν μας διαφωτίζει το χρυσόβουλο. Όμως ένα άλλο έγγραφο της μονής μας βοηθά να προσδιορίσουμε την πιθανή του θέση. Τον Ιανουάριο λοιπόν του 1316 ο ίδιος αυτοκράτορας, ο Ανδρόνικος Β', δίνει το δικαίωμα στη μονή Χιλανδαρίου να χρησιμοποιεί το μετόχι της στη Θεσσαλονίκη το νερό του γειτονικού όρους Χορτιάτη⁹². Το μετόχι του αγίου Γεωργίου συνεπώς δεν μπορεί παρά να βρίσκεται στο ανατολικό μέρος της πόλης και όχι στο νοτιοδυτικό, όπως υποθέτει η Μ. Ζίβοϊνović⁹³. Πρέπει να σημειωθεί πως στην νεότερη εποχή το μετόχι της σερβικής μονής, αφιερωμένο όχι στον άγιο Γεώργιο αλλά στον άγιο Σάββα, βρισκόταν βόρεια του αρχαίου Ιπποδρόμου, κοντά στις ανατολικές οχυρώσεις⁹⁴, εκεί δηλ. όπου βρισκόνταν, όπως έχει ήδη σημειωθεί, τα περισσότερα μετόχια των αθωνικών μονών και επί τουρκοκρατίας. Αναφορικά δε με τη περιουσία του δεδομένου ότι τα υπόλοιπα μετόχια της μονής εντός και εκτός Αγίου Όρους δηλώνονται στο χρυσόβουλο του 1299 μαζί με την περιουσία τους, που αποτελείτο όχι μόνο από ακίνητα αλλά και πάροικους (π. χ. «... μετόχιον εις τα Ρούδαβα επ' ονόματι τιμώμενον της υπεραγίας Θεοτόκου μετά των εν αυτώ ευρισκομένων παροίκων, του ελαιώνος, των αμπελιών, των μυλώνων και της περιοχής πάσης αυτού και διακρατήσεως ...») ενώ κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει με το μετόχι του αγίου Γεωργίου συμπεραίνουμε πως είτε δεν διέθετε δική του ακίνητη περιουσία στην πόλη είτε πως τα όποια του ακίνητα δεν θεωρούνταν από τους μοναχούς τόσης μεγάλης σημασίας, ώστε να αναφερθούν σε ένα χρυσόβουλο, όπως τα αντίστοιχα των υπόλοιπων μετοχίων.

Στις 21 Ιανουαρίου του 1309 ο Ιωάννης Ανδρωνάς με τη σύζυγό του Άννα⁹⁵ και ο Γεώργιος Ευφημιανός με τη σύζυγό του Μαρία⁹⁶ πουλούν τρία *μονόρρητα* οικήματα στη

---

⁹⁰ Chilandar I: no. 17

⁹¹ Βλ. και Janin 1975: 362

⁹² Chilandar I: no. 33

⁹³ Živojinović 1997: 472

⁹⁴ Chilandar I: 61-62

⁹⁵ PLP: no. 969

«σεβάσμια μεγάλην μονήν της υπεράγνου ... Θεομήτορος του περιποθήτου γαμβρού του κραταιού και αγίου ... αυθέντου και βασιλέως του πανυψηλοτάτου κράλη και ούτω την Ιερουσαλήμ επικειλημένην»⁹⁷. Ο κράλης της Σερβίας στον οποίο ανήκε η μονή της Θεοτόκου της αγίας Ιερουσαλήμ δεν ήταν άλλος από τον Stefan Uroš II Milutin, γαμπρό του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου - είχε παντρευτεί τη μικρή κόρη του βυζαντινού αυτοκράτορα Σιμωνίδα – και ο οποίος είχε προικοδοτήσει τη Θεσσαλονίκη με ιερά καθιδρύματα⁹⁸. Τα τρία οικήματα βρίσκονταν «εν τη γειτονία του Αγίου Παραμόνου, πλησίον της και ανακειοινωμένως μετά των υπολοίπων δικαίων της τοιαύτης μονής», η οποία, όπως σημειώνουν οι εκδότες του εγγράφου, βρισκόταν πολύ κοντά στη Χρυσή Πύλη, στα νοτιοδυτικά της Θεσσαλονίκης⁹⁹. Σε αυτήν επίσης τη συνοικία, όπως είδαμε, βρισκόταν το μετόχι του αγίου Γεωργίου της μονής Χορταΐτου το οποίο παραχωρήθηκε το 1320 περ. στη μονή Ιβήρων¹⁰⁰. Τα νέα οικήματα της αγίας Ιερουσαλήμ μοιράζονταν την ίδια αυλή με το καθολικό της μονής. Ήσαν όμως χτισμένα σε έδαφος που ανήκε στη μητρόπολη, καθώς της όφειλαν ετήσιο τέλος έξι κοκκίων. Εντούτοις ο εκπρόσωπος της μητρόπολης δεν αναφέρεται στο συμβόλαιο να παίρνει το «σύνηθες δεκατημόριον», το 10% της τιμής πώλησης των ακινήτων. Όπως όμως έχουμε ήδη διαπιστώσει από άλλα ανάλογα συμβόλαια αγοραπωλησίας η καταβολή του εν λόγω ποσού δεν ήταν υποχρεωτική. Το βέβαιο είναι πάντως πως έχουμε να κάνουμε με μία κλασική περίπτωση μεικτής ιδιοκτησίας. Η τιμή ορίσθηκε στα 54 υπέρπυρα νομίσματα, τιμή που δεν ξεφεύγει από τις συνήθεις τιμές πώλησης οικημάτων την περίοδο αυτή¹⁰¹. Το συμβόλαιο αυτό υπάρχει στο αρχείο της σερβικής μονής επειδή η μονή της Αγίας Ιερουσαλήμ έγινε κτήμα της πριν το Ιούλιο του 1317, πιθανότατα κατά τη διάρκεια του 1316¹⁰².

Στο αρχείο της μονής Χιλανδαρίου σώζεται η διαθήκη του Θεόδωρου Καραβά¹⁰³ συντεταγμένη τον Μάιο του 1314¹⁰⁴. Ο Καραβάς, με σημαντική περιουσία μέσα στη

---

⁹⁶ PLP: no. 6370

⁹⁷ Chilandar I: no. 25

⁹⁸ Στην αρχή της βασιλείας του (1282) ο Uroš II Milutin δεν έκρυβε τις επεκτατικές του βλέψεις για τη Μακεδονία. Εντούτοις μετά το γάμο του με τη βυζαντινή πριγκίπισσα – παρά τις αντιρρήσεις του πατριάρχη Ιωάννη Β' ο οποίος τελικά παραιτήθηκε - οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Σερβίας παρέμειναν φιλικές μέχρι το θάνατό του (Μαυρομαμάτης 1978: 38-9, Ostrogorsky 1993: 169, Nicol 1999: 193-6). Ειδικότερα από το 1303 ως το 1317 διατήρησε στενές σχέσεις με τη μητέρα της Σιμωνίδας και πεθερά του, Ειρήνη, η οποία την περίοδο αυτή είχε την αυλή της στη Θεσσαλονίκη. Έτσι η πόλη έλαβε μεγάλο μέρος της υποστήριξης που ο Uroš II Milutin έδειξε σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο ιδρύοντας σε αυτήν ναούς και μονές. Πηγή του πλούτου του ήσαν τα μεγάλα κοιτάσματα αργύρου στην νότια Σερβία, η εκμετάλλευση των οποίων τον έκαναν τον πιο πλούσιο μονάρχη των Βαλκανίων την εποχή του (Magdalino 1977: 283-4).

⁹⁹ Chilandar I: 62

¹⁰⁰ Βλ. σελ. 25-26

¹⁰¹ Cheynet 1991: 356

¹⁰² Živojinović 1997: 467

¹⁰³ PLP: no. 2718

¹⁰⁴ Chilandar I: no. 30

Θεσσαλονίκη και στη γύρω ύπαιθρο, ανήκε, όπως σημειώνουν οι εκδότες, στους εύπορους μέσους. Εντός της πόλης είχε στην κατοχή του «εν τη γειτονία του μεγαλομάρτυρος Αγίου Μηνά»¹⁰⁵ έξι οικήματα «... δίρρουτα δύο, μετά των τοξάτων, και μονόρρουτα τέσσερα», κοντά σε αυτά «οίκημα ανωγωνιατώνων, διηρημένον εις τρία, και μονόρρουτα δύο», τα τρία τελευταία προΐόν αγοράς, «... μετά μονομεράς αυλής, φρέατος τε και κανάλου ...», επιπλέον «οικήματα δύο μονόρρουτα ... προς δύσιν κείμενα των πρώτως ρηθέντων οικημάτων» και τέλος «εν επικοίνω αυλή μετά των δικαίων της σεβασμίας μονής της Περιβλέπτου έτερον οίκημα χαμαίγειων κουβούκλειον μετά προστώου». Ο Καρβιάς διέθετε επίσης αμπέλια κοντά στη Θεσσαλονίκη και στο χωριό του Ραβδά, ανάμεσα στα οποία και αυτό που αγόρασε το 1296 από κάποιον Μανουήλ Βιβλοδόνη, οικοδόμο στο επάγγελμα¹⁰⁶, καθώς και «οίνου μέτρα τριακόσια, σίτου τετάρτια τριάκοντα, κέγχρου τετάρτια δέκα», ζώα, γη για καλλιέργεια σιταριού και τέλος δύο οικήματα «εις το χωριόν του Ραβδά». Η παρουσία της διαθήκης του στο αρχείο του Χιλανδαρίου, εξηγείται από το γεγονός ότι ο γιος του, όπως σημειώνουν οι εκδότες του εγγράφου, έγινε κάποια στιγμή, μετά τη σύνταξη της διαθήκης, μοναχός της σερβικής μονής παραχωρώντας της ό,τι του κληροδότησε ο πατέρας του, ένα οίκημα δηλ. στη συνοικία του αγίου Μηνά, ένα αμπέλι εννέα μοδίων στη Γαβροβινίκεια και έξι τετάρτια σίτου. Συνεπώς στις αρχές του 14^{ου} αι. στην περιουσία της μονής στη Θεσσαλονίκη προστέθηκε ένα οίκημα.

Ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος, όπως έχουμε ήδη δει, τον Ιανουάριο του 1316 με ένα χρυσόβουλο του παρέχει κάποια δικαιώματα και επικυρώνει τα περιουσιακά στοιχεία αποκλειστικά του μετοχίου της σερβικής μονής στη Θεσσαλονίκη, το οποίο, αν και δεν κατονομάζεται, δεν είναι άλλο από αυτό του αγίου Γεωργίου¹⁰⁷. Είναι από τα ελάχιστα χρυσόβουλα που αφορούν στην επικύρωση περιουσίας και στην παραχώρηση δικαιωμάτων όχι σε αθωνική μονή αλλά σε μετόχι της σε πόλη. Το έγγραφο αυτό συνεπώς προερχόμενο από την αυτοκρατορική γραμματεία, με την υπογραφή και σφραγίδα του ίδιου του αυτοκράτορα, δεν φανερώνει παρά τη σπουδαιότητα που είχε για τη μονή Χιλανδαρίου το μετόχι της αυτό και όλη η ακίνητη περιουσία του. Ο αυτοκράτορας δίδει το δικαίωμα στους μοναχούς του μετοχίου να «επάρωσι και έχωσι και αυτοί ύδωρ από του κατερχομένου ύδατος από του Χορταΐτου και διερχομένου εντός της ... πόλεως ... ακωλύτως ...». Εξαιτίας αυτής της παραχώρησης έχουμε ήδη συμπεράνει πως το μετόχι βρισκόταν στο

¹⁰⁵ Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, η συνοικία του αγίου Μηνά βρισκόταν γύρω από την ομώνυμη εκκλησία, στο νοτιοδυτικό μέρος της πόλης. Για τον ναό του αγίου Μηνά βλ. Janin 1975: 397.

¹⁰⁶ Chilandar I: no. 16. Το αμπέλι αυτό που στο συμβόλαιο αγοραπωλησίας αναφέρεται ότι βρισκόταν «εν τη τοποθεσία των Βακίων ... εν εδάφει ... του πανσεβάστου σεβαστού οικουαρίου του Καβάσιλα και πλησίον του αμπελωνος του αυτού» είναι ταυτόσημο με τον «αμπελώνα εν τη περιοχή του Καστρίου μοδίων τεσσάρων» της διαθήκης. Ο Βιβλοδόνης είναι γνωστός μόνο από αυτό το συμβόλαιο, βλ. PLP: no. 11074.

¹⁰⁷ Chilandar I: no. 33

ανατολικό μέρος της πόλης. Η επικυρωθείσα από τον αυτοκράτορα ακίνητη περιουσία του ήταν «περί την θεοσώστον πόλιν Θεσσαλονίκην, από ελευθέρας και δημοσιακής γης¹⁰⁸ γη μοδίων εκατόν, επί τω καταφυτεύσαι εν αυτή αμπέλια και κατέχειν αυτά», ένα μονύδριο του Προφήτη Ηλία στην Καλαμαριά «από προσενέξεως Ιωάννου του Δραγουμάνου¹⁰⁹ και της γυναικός αυτού ... μετά των προσόντων αυτώ και κατεχομένων δικαίως παρ' αυτού», αρκετά αμπέλια προερχόμενα από διάφορες αγορές και «εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης τόπιον ωσεί μοδίου ενός» προϊόν και αυτό αγοράς «από της γυναικός του Μελαγχρηνού Λέοντος¹¹⁰». Όλα τα ακίνητα «είσιν ελεύθερα δια των προσόντων κοινώς τοις εποίοις της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης». Το μετόχι είχε συνεπώς στην κυριότητά του σημαντική ακίνητη περιουσία στα περίχωρα και όχι οικήματα, εργαστήρια ή άλλα τέτοιου είδους ακίνητα εντός της πόλης. Το μόνο κατοχυρωθέν ακίνητο εντός των τειχών είναι η γη ενός μοδίου. Που βρισκόταν αυτή και τι μπορεί να υπήρχε σε αυτή δεν γνωρίζουμε. Παρά το γεγονός όμως ότι η περιουσία του μετοχίου του αγίου Γεωργίου εντοπιζόταν κυρίως γύρω από την πόλη θα πρέπει να ήταν στελεχωμένο με αρκετούς μοναχούς για την εκμετάλλευση και την εποπτεία της.

Στα δύο νέα χρυσόβουλα που χορηγεί στη μονή ο Ανδρόνικος Β' τον Ιούλιο του 1317 κατοχυρώνεται εκ νέου το δικαίωμα του μετοχίου της στη Θεσσαλονίκη να χρησιμοποιεί το νερό του γειτονικού όρους Χορτιάτη (κύδωρ καταρρέον από του Χορταΐτου εις το μετόχιον της ρηθείσης σεβασμίας μονής, ο δη μετόχιον ανεγηγερομένον οράται εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης)¹¹¹. Από τα προαναφερθέντα ακίνητα του κατοχυρώνεται μόνο η γη που είχε αγοραστεί από τη σύζυγο του Μελαγχρηνού Λέοντος. Το δύο χρυσόβουλα του Ιουλίου του 1317 δεν είναι τα τελευταία που φέρουν την υπογραφή του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Τέσσερα χρόνια περίπου μετά, συγκεκριμένα τον Φεβρουάριο του 1321, Ανδρόνικος Β' χορηγεί ένα πλέον χρυσόβουλο με το οποίο επικυρωνόταν εκ νέου η περιουσία της μονής, η οποία είχε αυξηθεί σημαντικά τα τέσσερα αυτά χρόνια στη μακεδονική ύπαιθρο αλλά και στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης¹¹². Με τη μεσολάβηση άλλωστε του αυτοκράτορα οι απογραφείς του θέματος Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Κουναλής, Δημήτριος Κόντενος και Λέων Καλόγνωμος της αφιέρωσαν τον

¹⁰⁸ *Ελευθέρα και δημοσιακή γη* : γη που ανήκει στο κρατικό ταμείο και δεν είναι καταγεγραμμένη την παρούσα στιγμή σε κάποιο πρακτικό, δεν έχει δηλ. κανείς κάποιο τίτλο ιδιοκτησίας της.

¹⁰⁹ P.L.P.: no. 5788

¹¹⁰ P.L.P.: no. 17633

¹¹¹ Chilandar I: no. 34 και 35

¹¹² Petit, Chilandar: no. 58. Καθώς δεν έχει εκδοθεί το σύνολο των εγγράφων του αρχείου της μονής Χιλανδαρίου από τη σειρά *Archives de l' Athos*, είναι αναγκαία η προσφυγή στην παλαιά ρωσική έκδοση του αρχείου της.

Σεπτέμβριο του 1317 γη διακοσίων μοδίων¹¹³ και τον Μάιο του 1318 «εις τον ποταμόν Βαρδάριον οφρατίκιον (τόπο φαρέματο) το λεγόμενον του Σταυρού»¹¹⁴. Το 1321 οι απογραφείς του ίδιου θέματος Κωνσταντίνος Περγαμηνός και Γεώργιος Φαρισαίος της αφιέρωσαν επιπλέον γη 68 μοδίων στην Καλαμαριά¹¹⁵. Με το χρυσόβουλο του 1321 κατοχυρώνεται στην περιοχή της Καλαμαριάς εκτός από το μετόχι του προφήτη Ηλία και ένα χωριό ονόματι Ρουπαλαία και γύρω από τη Θεσσαλονίκη αμπέλια που είχε αγοράσει η μονή «από διαφόρων» και τα οποία δεν ήσαν «υποκείμενα τέλει και δουλεία τινί». Εντός της πόλης κατοχυρώνεται το μετόχι του αγίου Γεωργίου, το οποίο πάλι δεν κατονομάζεται. Ορίζεται δε να παραμείνει «ανενόχλητον παντελώς εις τον εξής πάντα και διηνεκή χρόνον από των βουλομένων πίπτειν εν αυτώ αποκρισαρίων και λοιπών απάντων». Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' μισό χρόνο μετά, τον Ιούνιο του 1321, δεν αναφέρει τίποτα για την περιουσία της μονής εντός της Θεσσαλονίκης. Ανάμεσα όμως στα άλλα κατοχυρώνεται η κυριότητα της σε δύο επιπλέον χωριά στην Καλαμαριά, Κουμουτζούλου και Κριτζιανά¹¹⁶.

Τα πρώτο χρυσόβουλο (Ιούνιος του 1321) που έχει τη σφραγίδα και την υπογραφή του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου επικυρώνει περιουσιακά στοιχεία της μονής στη μακεδονική ύπαιθρο αλλά όχι εντός της Θεσσαλονίκης¹¹⁷. Και στο δεύτερο χρυσόβουλο που χορηγήθηκε πάλι τον Ιούνιο του 1321 κατόπιν απαίτησης του ηγούμενου της Γερβάσιου¹¹⁸, δεν αναφέρεται κάποιο περιουσιακό στοιχείο της στη Θεσσαλονίκη. Κατοχυρώνεται όμως ένα αμπέλι πολύ κοντά στα τείχη της πόλης, «όπερ δέδωκε κατά λόγον προσενέξεως γυνή Άννα ... ελεύθερον βρισκόμενον».

Εντούτοις η μονή αγοράζει αρκετά οικήματα εντός της πόλης και ειδικότερα στη συνοικία του αγίου Παραμόνου, στα νοτιοδυτικά της πόλης, από το 1322 μέχρι και τις αρχές του 1335 επί ηγουμενίας του Γερβάσιου¹¹⁹. Την 9^η Νοεμβρίου του 1322 ο Αλέξανδρος Δούκας Σαραντηνός¹²⁰, «δούλος» του αυτοκράτορα, με τη σύζυγό του Καλή πουλούν στη μονή τρία «γονικόθεν προσόντα ... τη Καλή» *μονόρουτα και υποκέραμα* οικήματα «μετά γε της ιδίας αυτών αυλής», τα οποία ήσαν «προς μεσημβρίαν ... και ανατολάς των δικαίων της ... μονής ... και προς άρικτον της ενταύθα δημοσίας οδού»¹²¹. Τα οικήματα ήσαν «ελεύθερα ... και ακαταδούλωτα πάσης ζητήσεως τελεσματικής». Η τιμή ορίσθηκε στα ενενήντα υπέρπυρα. Το συμβόλαιο πώλησης είναι υπογεγραμμένο από

¹¹³ Petit, Chilandar: no. 34

¹¹⁴ Petit, Chilandar: no. 36

¹¹⁵ Petit, Chilandar: no. 55

¹¹⁶ Petit, Chilandar: no. 60

¹¹⁷ Petit, Chilandar: no. 61

¹¹⁸ PLP: no. 3792

¹¹⁹ Για τα συγκεκριμένα οικήματα βλ. και Živojinović 1997

¹²⁰ PLP: no. 24899

¹²¹ Petit, Chilandar: no. 84

εκκλησιαστικούς άρχοντες της μητρόπολης της Θεσσαλονίκης. Στις 19 Ιανουαρίου του 1326 η μοναχή Ανυσία Πλατυσκαλίτισσα, την οποία γνωρίζουμε μόνο από το παρόν έγγραφο¹²², πούλησε στη μονή δύο *μονόρρυτα* και *υποκέραμα* οικήματα «προς μεσημβρίαν των δικαίων της ... μονής» στην τιμή των σαράντα υπέρπυρων¹²³. Το πόσο επιδίωξε η μονή να αποκτήσει και αυτά τα οικήματα φαίνεται από το γεγονός ότι η Ανυσία τα είχε στην κυριότητά της ελάχιστο χρονικό διάστημα καθώς μόλις τέσσερις μήνες πριν τα είχε αγοράσει από το Γεώργιο Χρυσόχειρα και τη σύζυγό του Θεοδώρα¹²⁴ («προ μηνών ήδη τεσσάρων εγγράφως εξωνηθέντα από των περιόντων ομοζύγων του Χρυσόχειρος κυρ Γεωργίου και της κυράς Θεοδώρας»). Και τα συγκεκριμένα οικήματα ήσαν «ελεύθερα ... και ακαταδούλωτα πάσης ζητήσεως τελεσματικής». Την ίδια περίοδο η μονή Χιλανδαρίου είχε έλθει σε κάποια οικονομική συμφωνία με την οικογένεια της μοναχής Ευλογίας, όπως πληροφορούμαστε από το συμβόλαιο αγοραπωλησίας που φέρει ημερομηνία 22 Ιανουαρίου του 1327¹²⁵. Η οικογένεια της μοναχής, οι Πετζικόπουλοι, φαίνεται πως ανήκε στην αριστοκρατία της πόλης, καθώς ο πατέρας, Δημήτριος Δούκας, και αδελφός της αναφέρονται ως «δούλοι» του αυτοκράτορα¹²⁶. Η μονή δύο χρόνια περίπου πριν, στα 1325, τους είχε δανείσει «εγγράφως πενήντα υπέρπυρα ... μεθ' υποθήκης ρητής και ικανοδοσίας των κατὰ την γειτονίαν του αγίου Παραμόνου και εν επισκίω αυλή μετά των δικαίων της ... μονής τριών μεγάλων μονορρύτων οικημάτων εις κλήρον πατρικόν ... τη Ευλογία διαφερόντων». Το συμβόλαιο του δανεισμού, το οποίο δεν σώζεται πλέον στο αρχείο της μονής, όριζε πως αν η οικογένεια αποτύγχανε να αποπληρώσει το δάνειο εντός ενός έτους η μονή θα μπορούσε να αγοράσει τα εν λόγω ακίνητα δίνοντας επιπλέον 90 υπέρπυρα, δίνοντας έτσι συνολικά για την απόκτηση τους 140 υπέρπυρα «άπερ η τούτων αρτίως ανεφάνη τιμή από εκτιμήσεως ακριβούς». Καθώς όμως δεν πέρασε ένας μόνο αλλά δύο χρόνια χωρίς να έχει αποπληρωθεί το δάνειο οι Πετζικόπουλοι αποφάσισαν να παραχωρήσουν τα οικήματα στη μονή λαμβάνοντας και τα υπόλοιπα ενενήντα υπέρπυρα. Τα οικήματα συνόρευαν δυτικά με περιουσία της μονής και ήσαν «ελεύθερα παντοίου βάρους και ακαταδούλωτα». Η κατάσταση τους δεν πρέπει να ήταν σε ιδιαίτερα καλή καθώς η αθωνική μονή είχε ήδη ξοδεύσει χρήματα, όπως αναφέρει το συμβόλαιο της πώλησής τους, για την ανοικοδόμηση των τοίχων της αυλής που ήσαν έτοιμοι να καταρρεύσουν. Εκτός των οικημάτων η μονή απέκτησε και έναν «άνετον τόπο ελεύθερον», επίσης προίκα της Ευλογίας, ο οποίος συνόρευε με περιουσία της μονής. Στη συγκεκριμένη αγορά

---

¹²² P.L.P.: no. 23350

¹²³ Petit, Chilandar: no. 106

¹²⁴ P.L.P.: no. 31194

¹²⁵ Petit, Chilandar: no. 112

¹²⁶ P.L.P.: no. 22531

συνεπώς η αθωνική μονή δεν λειτούργησε απλά ως αγοραστής αλλά κυρίως ως πιστωτής αφού δάνεισε ένα χρηματικό ποσό σε μία οικογένεια χωρίς βέβαια τόκο καθώς απαγορευόταν αυστηρά από την εκκλησία. Εντούτοις για να διασφαλισθεί η ίδια ορίσθηκε ως ενέχυρο ένα σύνολο ακινήτων. Η τελευταία αγορά από τη μονή Χιλανδαρίου ακινήτων στη συνοικία του αγίου Παραμόνου, βάσει πάντοτε του αρχείου της, πραγματοποιήθηκε στις 25 Φεβρουαρίου του 1335¹²⁷. Πωλήτρια ήταν μία γυναίκα ονόματι Ξενία και η οικογένεια της. Η μονή απέκτησε «τόπον ελεύθερον παντοίου βάρους και ακαταδούλωτον ... διακείμενον ... προς δύσιν και μεσημβρίαν των δικαίων της ... μονής». Η τιμή ορίσθηκε στα δέκα υπέρπυρα. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των προαναφερθέντων αγοραπωλησιών είναι ότι γίνεται ρητή αναφορά στο όνομα του ηγούμενου της μονής Γερβασίου, ο οποίος φαίνεται πως έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την απόκτηση από τη μονή του και αστικής περιουσίας. Επί των ημερών του ουσιαστικά φαίνεται πως το Χιλανδάρι απέκτησε ακίνητα, όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη, αλλά, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα, και στις Σέρρες. Αν και οι τιμές σε όλες τις αγοραπωλησίες ορίζονταν σε υπέρπυρα, η πληρωμή πραγματοποιούνταν «δια δουκάτων βενετικών».

Εκτός από τα παραπάνω ακίνητα η μονή Χιλανδαρίου φαίνεται πως την ίδια περίοδο απέκτησε και μία μονή εντός της Θεσσαλονίκης, αφιερωμένη στον άγιο Γεώργιο. Σύμφωνα με έγγραφο του Ιουνίου του 1323 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ' επικύρωσε τη δωρεά της μονής αυτής από το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης στον ιερομόναχο του Χιλανδαρίου Καλλίνικο¹²⁸. Καθώς δεν διασώζεται η δωρεά του μητροπολίτη δεν γνωρίζουμε ποια ήταν τα κίνητρά του. Ο μοναχός Καλλίνικος συνδέεται με την απόκτηση σημαντικής ακίνητης περιουσίας από τη σερβική μονή, όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη, αλλά, όπως και εν συνεχεία θα δούμε, και στην περιοχή των Σερρών. Αναφορικά δε με αυτήν καθεαυτήν τη μονή του αγίου Γεωργίου δεν γνωρίζουμε τους κτήτορες της, τη συνοικία στην οποία βρισκόταν και την περιουσία της¹²⁹.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως ενώ η περιουσία της μονής Χιλανδαρίου αρχικά συνίστατο αποκλειστικά και μόνο στο μετόχι της του αγίου Γεωργίου, του οποίου τα όποια ακίνητα δεν είχαν να κάνουν με οικήματα ή εργαστήρια εντός της πόλης αλλά με αμπέλια και κτήματα έξω από αυτή, η μονή απέκτησε το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα κυρίως μέσω αγορών ακίνητα και μέσα στη Θεσσαλονίκη. Στα ακίνητα αυτά θα πρέπει να προστεθούν και τα δύο νέα μετόχια, της αγίας Ιερουσαλήμ και του αγίου Γεωργίου με την όποια ακίνητη περιουσία τους.

---

¹²⁷ Petit, Chilandar: no. 125

¹²⁸ Petit, Chilandar: no. 90

¹²⁹ Janin 1975: 362

Οι μονές Ιβήρων και Χιλανδαρίου δεν ήταν οι μονές αθωνικές μονές που τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα προέβησαν σε αγορές στη Θεσσαλονίκη καθώς και η μονή Ξενοφώντος αγόρασε ακίνητα στη συνοικία των Ασωμάτων το πρώτο τέταρτο του αιώνα. Ωστόσο στο αρχείο της σώζεται μόνο ένα συμβόλαιο, αυτό του 1315, με το οποίο ο Νικηφόρος Κλάδων, κληρικός, και η σύζυγός του Μαρία¹³⁰ της δώρισαν το μισό περιουσίας τους πουλώντας της το υπόλοιπο¹³¹. Είναι μάλιστα το μοναδικό διασωθέν συμβόλαιο σε αρχείο αθωνικής μονής που αφορά σε πώληση κατά το ήμισυ και δωρεά κατά το άλλο ήμισυ αστικών ακινήτων. Η μονή απέκτησε λοιπόν δύο *μονόρρητα* οικήματα¹³², τα οποία ο Νικηφόρος Κλάδων είχε αγοράσει «προ χρόνων τινών» από κάποιον Γεώργιο Γυράρδο και τα οποία ήταν χτισμένα «επ' εδάφει της μητροπολιανής εκκλησίας της εις όνομα τιμωμένης της .. Θεοτόκου της επικειλημένης Παλλαδίας», στην οποία όφειλαν «τέλος ετήσιον κοκκίων υπερπυρικών τεσσάρων». Πρόκειται επομένως και πάλι για μεικτή ιδιοκτησία. Το ήμισυ της περιουσίας ορίσθηκε στα 36 υπέρπυρα από τα οποία δόθηκε «το σύνηθες δεκατημόριον», το 10%, στον εκπρόσωπο της μητρόπολης και «επικρατούντα τα μητροπολιανά δίκαια» μοναχό Σοφονία, ο οποίος υπέγραψε «την παρούσαν πράσιν ... εις ασφάλειαν της μονής». Η ισχύς της αθωνικής μονής φαίνεται από το γεγονός ότι η μητρόπολη, αν και τα οικήματα αυτά βρίσκονταν σε έδαφός της, αποποιήθηκε «το δίκαιον του πλησιασμού» διαβιβάζοντάς το «προς την σεβάσμιαν μονήν του Ξενοφώντος». Το δίκαιο αυτό, όπως θυμόμαστε, είχε εκμεταλλευθεί δύο χρόνια πριν, το 1313, η μονή Ιβήρων για να αγοράσει τα ακίνητα του Κωνσταντίνου Μαραμαρά στη συνοικία της Αχειροποιήτου¹³³. Το συμβόλαιο του 1315 μας παρέχει επιπλέον πληροφορίες για την περιουσία της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη καθώς ως μάρτυρας αναφέρεται ο μετοχάριος «του κατά την Θεσσαλονίκην μετοχίου αυτής» ιερομόναχος Νίφωνας¹³⁴. Το συμβόλαιο δεν αναφέρει για ποιο μετόχι πρόκειται. Από το χρυσόβουλο όμως του Ανδρόνικου Β' του 1322 μαθαίνουμε πως πρόκειται για το μετόχι της Θεοτόκου¹³⁵. Ενδεικτικό της σπουδαιότητας αυτού και του ρόλου που επιτελούσε είναι το γεγονός ότι ο μετοχάριος Νίφων αναφέρεται δεύτερος μετά τον ηγούμενο της μονής Καλλίστρατο¹³⁶ στη δωρεά τον Αύγουστο του 1348 ενός αμπελιού στην τοποθεσία «Μονοδενδρίου» από την Ιερακίνα, κόρη του Ιωάννου Μαγηδιώτου¹³⁷. Το πότε ιδρύθηκε το

---

¹³⁰ PLP: no. 11769

¹³¹ Xénophon no. 10

¹³² Για μία πλήρη περιγραφή των οικημάτων αυτών βλ. Παπαχρυσάνθου 1984

¹³³ Iviron III: no. 73

¹³⁴ PLP: no. 92

¹³⁵ Για το μετόχι αυτό της μονής Ξενοφώντος βλ. Janin 1975: 385

¹³⁶ PLP: no. 92274

¹³⁷ Xénophon : no. 28. Ο Ιωάννης Μαγηδιώτης αναφέρεται στο PLP ως Μαγηδιώτης, βλ. PLP: no. 92593

μετόχι δεν γνωρίζουμε. Βέβαιο πάντως είναι πως δεν υπήρχε στα τέλη του 11^{ου} αι., καθώς δεν αναφέρεται στα ακίνητα της μονής του εγγράφου του 1089¹³⁸.

Το μόνο διασωθέν έγγραφο της μονής Ξενοφώντος που μας δίνει μία συνολική εικόνα των ακινήτων της στη Θεσσαλονίκη για την εξεταζόμενη περίοδο είναι το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου του 1322, το οποίο της παραχωρήθηκε ύστερα από παράκληση του πρώτου του Αγίου Όρους Ισαάκ¹³⁹. Είναι ένα από τα ελάχιστα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα που αναφέρει με λεπτομέρεια ποια ήταν η περιουσία της στη Θεσσαλονίκη και πως αυτή περιήλθε στην κυριότητα της. Βέβαια αρχικά παρατίθενται τα ακίνητα στην ύπαιθρο και τελευταία όσα βρισκόνταν κοντά στη Θεσσαλονίκη και μέσα σε αυτήν. Κοντά στην πόλη η μονή κατείχε εξ αγοράς ένα αμπέλι δώδεκα μοδιών στην τοποθεσία «των Πηγαδιτζίων». Εντός των τειχών είχε στην κατοχή της κατ' αρχάς ένα μετόχι «εις όνομα τιμώμενον της υπεραγίας Θεοτόκου μετά των εκείσε όντων οικημάτων και της αυλής και ετέρων ενοικιακών οσπητίων». Το μετόχι συνεπώς διέθετε οικήματα που προορίζονταν για τις ανάγκες των εκεί μοναχών, αλλά και άλλα από τα οποία εισέπραττε ενοίκια. Πόσα όμως ήταν αυτά και σε ποια συνοικία της πόλης βρισκόνταν δεν μας δηλώνει το έγγραφο. Δεν γνωρίζουμε επίσης αν στα οικήματα περιλαμβάνονταν τα οικήματα ή κάποια απ' αυτά που αναφέρει ο πρώτος του Αγίου Όρους Παύλος στο έγγραφό του του Ιουλίου του 1089¹⁴⁰. Η μονή είχε επιπλέον κοντά στο μετόχι της μία *αυλή* γνωστή ως «αυλή του Καβάσιλα» και τρία εργαστήρια, τα μεν δύο γνωστά ως «του Εξακούστου» και το άλλο ως «του Σκουτελά». Το χρυσόβουλο δεν αναφέρει από τι αποτελείτο η *αυλή*, σε ποια συνοικία βρισκόταν και πότε αποκτήθηκε από τη μονή. Δεν μας παρέχει επίσης ανάλογες πληροφορίες και για τα τρία εργαστήρια, πότε δηλ. αποκτήθηκαν, που βρισκόνταν αλλά και τι είδους ήσαν. Πιθανότατα βρισκόνταν, όπως η *αυλή* η «όπισθεν του ναού των τιμίων Ασωμάτων», η οποία αναφέρεται εν συνεχεία, στη συνοικία των Ασωμάτων. Πρέπει να σημειωθεί πως γενικά τα εργαστήρια δεν βρισκόνταν μόνο σε ιδιαίτερες συνοικίες των πόλεων. Άλλωστε, αν και κάτι τέτοιο δεν δηλώνεται στο χρυσόβουλο, ο συνδυασμός εργαστηρίου στον κάτω όροφο και κατοικίας στο δεύτερο ήταν συνήθης¹⁴¹. Την υπόθεσή μας για χωροθέτηση στη συνοικία Ασωμάτων της *αυλής* «του Καβάσιλα» και των τριών εργαστηρίων ενισχύει και ένα μεταγενέστερο έγγραφο, μία δικαστική απόφαση που επέλυε

¹³⁸ Χένοφον : no. 1

¹³⁹ Χένοφον : no. 17

¹⁴⁰ Χένοφον : no. 1 Με αυτό επαναφέρεται η ηγουμενία της μονής στον Συμεών ύστερα από παράκληση του τελευταίου στο βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Α'. Σύμφωνα με το έγγραφο η μονή διέθετε «εντός της Θεσσαλονίκης αυλάς τρεις, η μία της μονής και αι δύο αι παρά (του Συμεών) εξωνηθείσαι, έτερα οσπήτια πλησίον του Αγίου Μηνά τα εξωνηθέντα παρά (του Συμεών)». Το έγγραφο δεν αναφέρει τον αριθμό των οικημάτων και τη συνοικία όπου βρισκόνταν οι *αυλές* καθώς και το τι αυτές περιλάμβαναν. Γνωρίζουμε μόνο πως κάποια οικήματά της ήσαν στη συνοικία του αγίου Μηνά.

¹⁴¹ Μπούρας 1981: 649

τη διένεξη της μονής με την οικογένεια Δαδά, σύμφωνα με το οποίο τα οικήματα και τα εργαστήρια που είχε μισθώσει η οικογένεια αυτή βρισκόνταν στη συγκεκριμένη συνοικία¹⁴². Η αυλή «του Καβάσιλας» και τα εργαστήρια περιήλθαν στη μονή εξ αγοράς. Πιθανότατα τα ονόματα «Καβάσιλας», «Εξάκουστος» και «Σκουτελάς» είναι αυτά των προγενέστερων ιδιοκτητών της αυλής και των τριών εργαστηρίων αντιστοίχως. Ειδικότερα το όνομα «Καβάσιλας» παραπέμπει σε γνωστή οικογένεια μεγαλογαιοκτημόνων της Θεσσαλονίκης¹⁴³. Η μονή διέθετε επιπλέον εκτός της προαναφερθείσας αυλής πίσω από το ναό των Ασωμάτων «πλησίον του Χαμαιδράκοντος» «ετέρα πλησίον της μονής του Φιλοκάλου» και οι δύο κατόπιν δωρεάς. Ποιες όμως ακριβώς ήσαν οι αυλές αυτές;

Αναφορικά με την πρώτη την απάντηση μας δίνουν δύο έγγραφα αγοραπωλησίας του αρχείου της μονής. Τον Αύγουστο του 1309 ο Μιχαήλ Καπιτωναΐτης και η σύζυγός του Ξένη¹⁴⁴ πωλούν στον Κρηνίτη Ξένο¹⁴⁵ ένα *μονόρροτο* οίκημα¹⁴⁶ «εν τη γειτονία των παναγιωτάτων Ασωμάτων και τω εδάφει του ευαγούς κλήρου» και στο οποίο αναλογούσε ετήσιο τέλος «τω ειρημένω κλήρω» των τριών υπερπύρων¹⁴⁷. Έχουμε λοιπόν να κάνουμε και εδώ με μεικτή ιδιοκτησία. Ανατολικά του οικήματος βρισκόταν το οίκημα της Θεοδώρας Γώργαινας¹⁴⁸ με το οποίο μοιραζόταν την ίδια αυλή. Η τιμή καθορίστηκε στα 13 υπέρπυρα, μικρότερη δηλ. από τις συνήθεις τιμές πώλησης οικημάτων τον 14^ο αι. σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες οι οποίες, όπως έχουμε ήδη δει, κυμαίνονταν από 15 ως 35 υπέρπυρα¹⁴⁹. Από τα 13 αυτά υπέρπυρα δόθηκε, όπως σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, το 10%, το «ανήκον δεκατημόριον» στον κύριο της γης, στον κληρο του ναού των Ασωμάτων και ειδικότερα «προς τους πρωτεύοντας αυτού, οίτινες και γράμμασιν αυτοχείροις την παρούσαν επεσημάναντο διάπρασιν». Μισό χρόνο μετά, τον Φεβρουάριο του 1310, η Θεοδώρα Γώργαινα του προηγούμενου εγγράφου πουλά με τη σειρά της το οίκημά της στον κληρικό Ιωάννη Παπαδόπουλο¹⁵⁰. Και για το οίκημα της ισχύει ανάλογο ιδιοκτησιακό καθεστώς. Βρισκόταν σε γη που ανήκε στην εκκλησία των Ασωμάτων. Γι αυτό επιβαρυνόταν με ετήσιο τέλος δύο υπερπύρων και αποδόθηκε στους εκπροσώπους του κλήρου του ναού και μάρτυρες της αγοραπωλησίας το 1/10 της τιμής πώλησης του οικήματος, η οποία καθορίστηκε στα επτά μόλις υπέρπυρα. Οι χαμηλές τιμές πώλησης των οικημάτων του Μιχαήλ Καπιτωναΐτη και της Θεοδώρας Γώργαινας μας κάνει να υποθέσουμε πως πιθανώς

¹⁴² Xénophon : no. 32

¹⁴³ Weiss 1969: 92

¹⁴⁴ PLP: no. 11034

¹⁴⁵ PLP: no. 13741

¹⁴⁶ Για μία πλήρη περιγραφή των οικημάτων των εγγράφων no. 8 και 9 βλ. Παπαχρυσάνθου 1984

¹⁴⁷ Xénophon : no. 8

¹⁴⁸ PLP: no. 4303

¹⁴⁹ Cheynet 1991: 355-6

¹⁵⁰ Xénophon : no. 9. Στοιχεία για τον Ιωάννη Παπαδόπουλο στο PLP: no. 21761

σε κάποιες περιπτώσεις η τιμή ενός οικήματος δεν καθοριζόταν μόνο από αντικειμενικούς όρους, «αγνούς» οικονομικούς παράγοντες, το μέγεθος του οικήματος, τα υλικά κατασκευής του, την τοποθεσία όπου είχε χτισθεί και την κατάσταση στην οποία βρισκόταν τη στιγμή της πώλησής του, αλλά και από την κοινωνική προέλευση ή και από τις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των ιδιοκτητών του¹⁵¹. Η υπόθεση αυτή μας οδηγεί και στην επιπλέον υπόθεση πως ο Μιχαήλ Καπιτωνάιτης και η Θεοδώρα Γώργαινα θ' ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Τα οικήματά τους λοιπόν ταυτίζονται με την *αυλή* «όπισθεν του ναού των Ασωμάτων». Η ταυτοποίηση προκύπτει από το μέρος όπου ήσαν και από το όνομα του ιδιοκτήτη του οικήματος που βρισκόταν ανατολικά από αυτό της Θεοδώρας, ο οποίος αναφέρεται όχι μόνο στο συμβόλαιο του 1310 αλλά και στο αυτοκρατορικό χρυσόβουλο («πλησίον του Χαμαιδράκοντος»)¹⁵². Ποιοι ήσαν οι δωρητές των οικημάτων στη μονή δεν γνωρίζουμε, καθώς δεν υπάρχει στο αρχείο της κάποιο ανάλογο έγγραφο. Ίσως ήσαν οι νέοι ιδιοκτήτες, ο Κρηνίτης Ξένος και ο κληρικός Ιωάννης Παπαδόπουλος ή οι κληρονόμοι τους.

Αν δεν δυσκολευθήκαμε να εξακριβώσουμε ποια ήταν η *αυλή* «όπισθεν του ναού των τιμίων Ασωμάτων», η «ετέρα πλησίον της μονής του Φιλοκάλου» γεννά πολλούς προβληματισμούς. Εάν δεχθούμε ότι η *αυλή* ταυτίζεται με τα δύο οικήματα του ζεύγους Κλάδωνα, τότε μας προκαλεί απορία γιατί αναφέρεται στο χρυσόβουλο ότι ήταν προϊόν μόνο δωρεάς («από προσενέξεως»), ενώ γνωρίζουμε πως κάτι τέτοιο ίσχυε μόνο κατά το ήμισυ. Το χρυσόβουλο δεν αναφέρει επίσης ποια ήταν η μονή του Φιλοκάλου ενώ στο έγγραφο δωρεάς - πώλησης των δύο οικημάτων δεν γίνεται καμία αναφορά σε μονή με αυτό το όνομα. Αν δεχθούμε ότι η μονή του Φιλοκάλου ταυτίζεται με το μετόχι της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη αυτό σημαίνει πως το τελευταίο βρισκόταν στη συνοικία των Ασωμάτων και ότι η πλήρης του ονομασία θα ήταν «της Θεοτόκου της Φιλοκάλου». Συνεπώς η σχετική πρόταση του χρυσόβουλου πρέπει να διαβασθεί ως εξής: «ετέρα αυλή όπισθεν του ναού των τιμίων Ασωμάτων, πλησίον του Χαμαιδράκοντος, και ετέρα (εν τη αυτή γειτονία) πλησίον (του μετοχίου) της μονής, (Θεοτόκου) της Φιλοκάλου, από προσενέξεως ούσαι και αμφοτέραι». Μία τέτοια υπόθεση ωστόσο είναι αδύναμη διότι ο χαρακτηρισμός αυτός της Θεοτόκου δεν δηλώνεται εξ αρχής - το μετόχι αναφέρεται απλά ως μετόχι της Θεοτόκου σε όλα τα έγγραφα -, το χρυσόβουλο δεν μιλά για μετόχι αλλά για μονή και τέλος ο χαρακτηρισμός είναι γένος αρσενικού και όχι θηλυκού, όπως θα έπρεπε

---

¹⁵¹ Kazhdan 1982: 47-8

¹⁵² Φαίνεται συνεπώς πως ο Γ. Ι. Θεοχαρίδης ερμηνεύει λανθασμένα το χωρίο του χρυσόβουλου «ετέρα αυλή όπισθεν του ναού των τιμίων Ασωμάτων, πλησίον του Χαμαιδράκοντος», το οποίο διαβάζει «.. πλησίον (του πύργου) του Χαμαιδράκοντος» (Θεοχαρίδης 1954: 40-1).

(«του» και όχι «της» Φιλοκάλου). Από την άλλη, αν τελικά δεχθούμε πως η *αυλή* αυτή του χρυσόβουλου και τα οικήματα του ζεύγους Κλάδωνα δεν ταυτίζονται, τότε θα πρέπει να δεχθούμε πως οι μοναχοί ή ο συντάκτης του χρυσόβουλου το αμέλησαν κάτι που δεν συνέβη με τα δύο οικήματα του Καπιτωναΐτη και της Γώργαινας. Επιπλέον δεν υπάρχουν καθόλου γραπτές μαρτυρίες στο αρχείο της μονής για μία νέα *αυλή* στη συνοικία των Ασωμάτων. Τελικά το πιθανότερο είναι ότι η επίμαχη *αυλή* και τα οικήματα του ζεύγους Κλάδωνα ταυτίζονται καθώς δεν θα ήταν λογικό να παραληφθούν αφού εκτιμούνταν πολύ περισσότερο από τα άλλα δύο - η μισή μόνο αξία των πρώτων ήταν 36 υπέρπυρα, έναντι 13 και 7 των δευτέρων. Επιπλέον πιθανότατα η μονή του χρυσόβουλου δεν ταυτίζεται με το αθωνικό μετόχι καθώς υπήρχε εντός της Θεσσαλονίκης μονή του Χριστού του Φιλοκάλου, την οποία φαίνεται να επισκέφθηκε στις αρχές του 15^{ου} αι. ο ρώσος μοναχός Ιγνάτιος του Smolensk¹⁵³. Δεδομένου λοιπόν ότι βρισκόταν καταρχήν σε κάποια ανατολική συνοικία της πόλης, όπως έχει ήδη υποστηριχθεί¹⁵⁴, και ότι τα οικήματα του ζεύγους Κλάδωνα ταυτίζονται με την *αυλή* του χρυσόβουλου πρέπει η μονή του Χριστού του Φιλοκάλου να αναζητηθεί στη συνοικία Ασωμάτων, πολύ κοντά στο μετόχι της αθωνικής μονής.

Η μονή Ξενοφώντος απέκτησε συνεπώς το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα σημαντική ακίνητη περιουσία μέσω αγορών και δωρεών στη συνοικία των Ασωμάτων στην οποία πιθανότατα βρισκόταν και το μετόχι της. Την ίδια περίοδο, όπως είδαμε, η μονή Ιβήρων αγόραζε ακίνητα στη συνοικία της Αχειροποίητου κοντά στο μετόχι της του τιμίου Προδρόμου. Και όπως η τελευταία απέκτησε κατόπιν ακίνητη περιουσία και σε άλλες συνοικίες της πόλης έτσι και η μονή Ξενοφώντος απέκτησε εν συνεχεία, μέσω δωρεάς, σημαντική ακίνητη περιουσία στη συνοικία του Ιπποδρόμου όπου, όπως έχουμε δει, είχαν ακίνητα και άλλες αθωνικές μονές. Τον Νοέμβριο του 1324 ο μοναχός Λαυρέντιος Κλάδων¹⁵⁵ της δωρίζει μία μονή αφιερωμένη στη Θεοτόκο την οποία είχε αναγείρει ο ίδιος «οικείους κόποις και αναλώμασιν»¹⁵⁶. Αυτή ήταν χτισμένη πολύ κοντά στο ανατολικό τείχος και στην πύλη της Ρώμης¹⁵⁷ και σε γη «του οικείου τω κραταιώ και αγίω ημών αυθέντη και βασιλεί κυρού Δημητρίου του Δουκοπούλου¹⁵⁸». Στα ακίνητα της περιλαμβάνονταν, εκτός από τον ναό και τα κελιά σε κοινή *αυλή*, ένα αμπέλι και κοντά σε αυτά οικήματα, τα οποία ο

¹⁵³ Magdalino 1977: 282, Θεοχαρίδης 1981, Rautman 1991α: 157-8

¹⁵⁴ Θεοχαρίδης 1981: 337-348

¹⁵⁵ PLP: no. 11768

¹⁵⁶ Χένορφον : no. 20. Για το συγκεκριμένο μετόχι βλ. Janin 1975: 385.

¹⁵⁷ Η πύλη αυτή βρισκόταν στο τέρμα της κατά μήκος του θαλάσσιου τείχους οδού, πολύ κοντά στο σημερινό Λευκό Πύργο και γι αυτό ήταν η πρώτη από θαλάσσης εν συγκρίσει με τις υπόλοιπες τέσσερις πύλες του ανατολικού τείχους. Σχετικά με την προέλευση του ονόματός της οι Γ. Θεοχαρίδης και J. M. Spieser κρίνουν ως αβάσιμη τη θέση του Tafel ότι κάποτε υπήρχε εκεί ένα άγαλμα της Ρώμης. Ο Γ. Θεοχαρίδης θεωρεί πως η πύλη ονομάστηκε έτσι πιθανότατα επειδή εξυπηρετούσε τα ανάκτορα του Γαλερίου που ήταν πολύ κοντά (Θεοχαρίδης 1954: 26-31, Θεοχαρίδης 1959: 10-11, Spieser 1984: 49).

¹⁵⁸ PLP: no. 5706

είχε επίσης αναγείρει εκ βάθρων ο Κλάδων, δύο οικήματα «παντελεύθερα», δωρεά κάποιου ιερέα, σε κοινή αυλή με άλλα οικήματα της μονής Ακαπνίου και εκτός των τειχών ένα αμπέλι οκτώ μοδιών, κοντά επίσης σε περιουσία της μονής Ακαπνίου. Συγγενική σχέση του Λαυρέντιου Κλάδωνα με τον ιερέα Νικηφόρο Κλάδωνα δεν μπορεί να αποκλεισθεί, αλλά ούτε και να αποδειχθεί λόγω της ανεπάρκειας των πηγών. Αναφορικά με την κοινωνική καταγωγή του Λαυρέντιου Κλάδωνα δεν γνωρίζουμε τίποτα παραπάνω από όσα στοιχεία μας δίνει το παρόν έγγραφο. Εντούτοις με δεδομένο ότι η ανέγερση μίας μονής έχει μεγάλο κόστος και ότι οι ανήκοντες στις ανώτερες τάξεις επιδίδονταν συχνά στην ανέγερση ή συντήρηση μονών για λόγους γοήτρου, έστω και αν οι ενέργειες αυτού του χαρακτήρα ατόνησαν την περίοδο αυτή και κυρίως τον τελευταίο αιώνα ύπαρξης του βυζαντινού κράτους, θα πρέπει να ήταν ευκατάστατος και πιθανώς ανήκε στην αριστοκρατία της πόλης παρά το γεγονός ότι το επίθετό του δεν αναφέρεται στις γνωστές οικογένειες της παλαιολόγειας Θεσσαλονίκης ή Μακεδονίας¹⁵⁹.

Σχετική με τη δωρεά του Λαυρέντιου Κλάδωνα φαίνεται πως είναι μία απόφαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριου¹⁶⁰ του 1343¹⁶¹. Σύμφωνα με αυτή ο μητροπολίτης παραχωρεί στη μονή Ξενοφώντος υπό πολλές προϋποθέσεις ένα ναό της Θεοτόκου που βρισκόταν στη συνοικία του Ιπποδρόμου, κοντά στη πύλη της Ρώμης, και τον οποίο «προκατείχεν ... τις ιερομόναχος εν τη (του Ξενοφώντος)... πρότερον ευρισκόμενος μονή». Το έγγραφο αυτό γεννά απορίες για το ποιο ναό πρόκειται και για το ποιος ήταν ο ιερομόναχος που τον «προκατείχε» και ήταν μέχρι πρότινος μέλος της μοναστικής κοινότητας της αθωνικής μονής. Ο ναός όμως του παρόντος εγγράφου έχει πολλές ομοιότητες με τη μονή που είχε δωρίσει ο Λαυρέντιος Κλάδων στη μονή Ξενοφώντος, καθώς και οι δύο ήσαν αφιερωμένοι στη Θεοτόκο, σχετιζόνταν με τη μονή Ξενοφώντος και το κυριότερο βρισκόνταν στο ίδιο σημείο της πόλης, στη συνοικία του Ιπποδρόμου, κοντά στην πύλη της Ρώμης. Τόσες συμπτώσεις δεν μπορεί να είναι τυχαίες. Συνεπώς το πιθανότερο είναι ότι ναός και η μονή ταυτίζονται. Η δωρεά συνεπώς του Κλάδωνα και η απόφαση του μητροπολίτη αναφέρονται στην ίδια μονή. Αφού καταλήξαμε στην παραπάνω διαπίστωση, πρέπει να δεχθούμε ότι και ο ιερομόναχος του μητροπολιτικού εγγράφου δεν είναι άλλος από τον Λαυρέντιο Κλάδωνα, ο οποίος κάποια στιγμή μετά τη δωρεά του προσχώρησε στην αθωνική μονή, χωρίς αυτή του η προσχώρηση να αποτελεί όρο της δωρεάς του. Ο Λαυρέντιος Κλάδων ωστόσο φαίνεται πως αποχώρησε από την αθωνική μονή. Το έγγραφο δεν μας διαφωτίζει περί των λόγων της αποχώρησής του. Ίσως αυτή

¹⁵⁹ Charanis 1971, Λαΐου 1973: 131-151, 143-4, Rautman 1991β: 58-9

¹⁶⁰ PLP: no. 16276

¹⁶¹ Xénophon : no. 26

σχετίζεται με το γεγονός ότι το μετόχι βρέθηκε στην κυριότητα της μητρόπολης της Θεσσαλονίκης. Ίσως πάλι η μονή Ξενοφώντος για παραπλήσιους λόγους ή και για άλλους που δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε είχε ακυρώσει τη δωρεά του. Δεδομένο είναι πάντως ότι ο μητροπολίτης έδειξε δισταγμό να επαναφέρει το μετόχι στη δικαιοδοσία της αθωνικής μονής και μόνο μετά από πιέσεις επιφανών εκκλησιαστικών και μη παραγόντων αναθέτει τη διοίκηση του στον ιερομόναχο Μακάριο, τον οποίο, όπως δηλώνει ο ίδιος, σεβόταν απεριόριστα. Ο μητροπολίτης ορίζει επίσης ότι το μετόχι θα ερχόταν στη πλήρη δικαιοδοσία της αθωνικής μονής μετά το θάνατό του Μακαρίου, αφού και πάλι θα είχαν εκπληρωθεί οι όροι που ο ίδιος θέτει (αναλυτικότερα για τη παραχώρηση αυτή του μητροπολίτη στη μονή βλ. δεύτερο κεφάλαιο δεύτερου μέρους).

Η μονή του Ξενοφώντος φαίνεται πως απέκτησε εκτός από τη μονή της Θεοτόκου και μία επιπλέον *αυλή* στη συνοικία του Ιπποδρόμου, σύμφωνα με ένα έγγραφο πώλησης οικημάτων από την Ειρήνη, σύζυγο του Λέοντος Παυλή¹⁶² και των τέκνων της προς τον ιερομόναχο Ιγνάτιο Συρριαρή¹⁶³ τον Ιούνιο του 1336¹⁶⁴. Δεν διασώζεται κάποιο άλλο έγγραφο πώλησης ή δωρεάς των συγκεκριμένων ακινήτων στη μονή, αλλά η παρουσία του εν λόγω συμβολαίου στο αρχείο της μαρτυρά πως αυτά κάποτε πρέπει να πέρασαν στην κατοχή της, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε το πώς και το πότε, πάντως μετά το 1336. Η Ειρήνη λοιπόν με τα τέκνα της, Άννα, Ιωάννη και Χριστόφορο και με τη συναίνεση του συζύγου της πούλησαν στον Ιγνάτιο Συρριαρή μία *αυλή* που περιλάμβανε δύο *δύρουτα* οικήματα, ένα *κατάχτο* και ένα πηγάδι, η οποία συνόρευε εξ ανατολών με τα ακίνητα του ιερομόναχου¹⁶⁵ και βρισκόταν «εν εδάφει δεσποτικώς διαφέροντι τη σεβασμία μονή των αγίων Αναργύρων»¹⁶⁶ έναντι 58 υπερπύρων «δια δουκάτων βενετικών ιστώντων ουγγίας νη΄». Δεν αναφέρεται αν πλήρωναν κάποιο τέλος στη μονή των αγίων Αναργύρων, όπως και αν εκπρόσωποι της μονής θα έπαιρναν το 10% της τιμής πώλησης των ακινήτων, το «δεκατημόριο» ως τοποκύριοι, όπως έχουμε δει σε ανάλογες περιπτώσεις μεικτης ιδιοκτησίας. Φαίνεται πως τα ακίνητα πέρασαν από τον νέο τους ιδιοκτήτη ή από τους κληρονόμους του κάποια στιγμή μετά τον Ιούνιο του 1336 στη μονή του Ξενοφώντος. Πολλά είναι τα στοιχεία του συμβολαίου αυτού που το συνδέουν με ένα άλλο συμβόλαιο παραχώρησης γης επί μισθώσει, το οποίο βρίσκεται επίσης στο αρχείο της μονής. Το 1306

---

¹⁶² PLP: no. 22147

¹⁶³ Κανένας από όσους αναφέρονται στο PLP με το επίθετο αυτό δεν ταυτίζεται με το Ιγνάτιο Συρριαρή του εγγράφου. Βλ. PLP: no. 8020-6

¹⁶⁴ Xénophon : no. 24

¹⁶⁵ Για μία πλήρη περιγραφή και των οικημάτων αυτών βλ. Παπαχρυσάνθου 1984

¹⁶⁶ Για την εν λόγω μονή βλ. Janin 1975: 350.

λοιπόν η Άννα Δουκοπολίνα Μεσοποταμίτισσα¹⁶⁷ εκμισθώνει σε κάποιον Παύλο Λέοντα¹⁶⁸ «τόπιον άνετον» στην συνοικία του Ιπποδρόμου, ιδιοκτησία της γυναικείας μονής των αγίων Αναργύρων της Παραθύρου, μονή που ανήκε στην ίδια, για να χτίσει «εν αυτώ οικήματα οποία και βούλει»¹⁶⁹. Το ποσό του ενοικίου προς τη μονή ορίσθηκε σε δύο υπερπυρικά κοκκία, το οποίο θα καταβαλλόταν ετησίως για εικοσιπέντε χρόνια, αρχής γενομένης από την πρώτη Σεπτεμβρίου του 1306. Στο ποσό αυτό θα προστίθεντο άλλα τέσσερα υπερπυρικά κοκκία που ήδη πλήρωνε ο μισθωτής για γη που επίσης ανήκε στη μονή των αγίων Αναργύρων και στην οποία ήταν χτισμένο οίκημα που είχε δεχθεί ο Παύλος Λέων ως προίκα από τη σύζυγό του. «Μετά την εκμέτρηση των της παρούσης εκδόσεως ειρημένων εικοσιπέντε χρόνων της βελτιώσεως έτι περισωζομένης», ο Λέων θα πλήρωνε «προς άπαξ διπλούν το ρηθέν ετήσιο τέλος», αλλά εν συνεχεία «εις το απλούν ... μέχρι της των γενησομένων οικημάτων διαμονής και συστάσεως». Τα συμβόλαια του 1306 και 1336 φαίνεται πως σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με οικήματα χτισμένα σε γη της μονής των αγίων Αναργύρων και το όνομα «Παύλος Λέων» του συμβολαίου του 1306 είναι σχεδόν το ίδιο με το όνομα «Παυλής Λέων» της δωρεάς του 1336. Επιπλέον στο συμβόλαιο μίσθωσης του 1306 δηλώνεται πως δίπλα στο οικόπεδο που παραχωρούσε η μονή στο Λέοντα βρισκόταν το οίκημα που είχε αποκτήσει «ει προικός», καθώς ήταν χτισμένο επίσης σε γη της μονής. Πάντως μας προκαλεί μάλλον απορία γιατί στο συμβόλαιο πώλησης του 1336 δεν αναφέρεται το ετήσιο τέλος που όφειλε να δίδει στη μονή των αγίων Αναργύρων ο ιδιοκτήτης των οικημάτων και γιατί δεν αποδίδεται το 10% της τιμής πώλησης αυτών στη μονή ως ιδιοκτήτρια της γης. Παρά ταύτα οι ενδείξεις περί σχέσης των δύο συμβολαίων παραμένουν ισχυρές. Είναι δε πολύ πιθανό τα οικήματα του πωλητήριου συμβολαίου του 1336 να είναι όσα οικοδόμησε μετά το 1306 ο Παύλος ή Παυλής Λέων στη γη που του παραχώρησε η μονή των αγίων Αναργύρων και τα οποία τελικά κατέληξαν στην ιδιοκτησία της μονής Ξενοφώντος. Έτσι αιτιολογείται και η παρουσία του συμβολαίου του 1306 στο αρχείο της τελευταίας. Η μονή Ξενοφώντος συνεπώς αποκτά ακίνητη περιουσία στη συνοικία του Ιπποδρόμου από τα μέσα περίπου του 1320 ως τα μέσα της επόμενης δεκαετίας, την περίοδο δηλ. που πραγματοποιούνται και οι αγορές ακινήτων από τη μονή Χιλανδαρίου.

Το πως είχε η κατάσταση της ακίνητης περιουσίας του Βατοπεδίου στις αρχές του 14^{ου} αι. μας φανερώνει το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου του 1301¹⁷⁰. Σε

---

¹⁶⁷ PLP: no. 17953

¹⁶⁸ PLP: no. 22147

¹⁶⁹ Xénophon : no. 7

¹⁷⁰ Vatopedi I: no. 31

αυτό παρατίθενται απλά τα ακίνητα της σε Μακεδονία, χωρίς πολλές λεπτομέρειες. Η περιουσία της στη Θεσσαλονίκη συνοψίζεται στην εξής πρόταση: «εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης μετόχιον εις όνομα τιμώμενον της υπεράγνου Θεομήτορος μετά των περι αυτό οικημάτων». Πρόκειται για το δεύτερο, όπως είδαμε, μετόχι της μονής στη Θεσσαλονίκη¹⁷¹. Το πότε και το πως αποκτήθηκε δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε. Το χρυσόβουλο επίσης δεν μας αναφέρει σε ποια συνοικία βρισκόταν, αλλά ούτε και το αριθμό των οικημάτων που ήσαν στην ιδιοκτησία του. Γνωρίζουμε εντούτοις πως βρισκόνταν «περι αυτό», οπότε πιθανότατα χρησίμευαν κυρίως για τις ανάγκες των εκεί μοναχών. Το χρυσόβουλο δεν αναφέρει το αμπέλι και το χωράφι στην περιοχή των Καλοκαιριδών, κοντά στη Θεσσαλονίκη και τα οποία κάποια Ευφροσύνη - τη γνωρίζουμε μόνο από το παρόν έγγραφο - δώρισε το 1299 στον Δημήτριο Κυπριανό¹⁷². Η παρουσία όμως του συμβολαίου στο αρχείο της μονής δηλώνει πως κάποια στιγμή τα ακίνητα αυτά έγιναν κτήμα της, χωρίς να ξέρουμε το πώς, από ποιον και το πότε. Εξετάζοντας συνολικά την περιουσία του Βατοπεδίου δεν μπορεί κανείς παρά να καταλήξει στο συμπέρασμα πως η περιουσία της στη Θεσσαλονίκη δεν αποτελούσε παρά ένα μικρό μέρος της.

Εντούτοις και η μονή Βατοπεδίου, όπως οι μονές Ιβήρων, Ζωγράφου και Χιλανδαρίου, προβαίνει στην αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή. Το Δεκέμβριο λοιπόν του 1327 η Θεοδότη με τη συναίνεση του συζύγου της, Ιωάννη Φάλλωνα, πουλά στο μοναχό της μονής Ιωαννίκιο Παιζό¹⁷³ το πατρικό της οίκημα που βρισκόταν στη συνοικία του Ιπποδρόμου - μία συνοικία που, όπως είδαμε, χαρακτηριζόταν από την παρουσία πολλών μετοχιών και ακινήτων μονών του Αγίου Όρους - και μάλιστα «εν επικοίνω αυλή μετά των δικαίων της τοιαύτης μονής». Ενδιαφέρον είναι πως τα «δίκαια» αυτά ήσαν ακίνητα που είχε επίσης αγοράσει η μονή από το θείο της Θεοδότης, Νικόλαο Αγαπητό, λίγο πριν το Δεκέμβριο του 1327 («ων προσφάτως εξωνήσατο»). Το οίκημα της Θεοδότης, ένα «διδροτον καλαμόστεγον υποκέραμον ανωγεωκατώγεω» πουλήθηκε στα 46 υπέρπυρα «δια δουκάτων βενετικων ιστώντων ουγγιάς». Καθώς δεν δηλώνεται αν ήταν χτισμένο σε γη που ανήκε σε κάποιον άλλο είναι πιθανό πως εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με μεικτή ιδιοκτησία. Ίσως για το λόγο αυτό και η τιμή του είναι 46 υπέρπυρα, τιμή υψηλότερη από τις συνήθειες της εποχής που οριζόνταν ανάμεσα στα 15 και 35 υπέρπυρα¹⁷⁴. Αναφορικά με την αγορά των ακινήτων του Νικόλαου Αγαπητού δεν γνωρίζουμε κάτι επιπλέον καθώς φαίνεται πως το συμβόλαιο της δεν υπάρχει πλέον στο αρχείο της μονής. Έτσι δεν είμαστε

---

¹⁷¹ Βλ. επίσης Janin 1975: 385.

¹⁷² Vatorédi I: no. 29

¹⁷³ Δεν είναι καταγεγραμμένοι στο PLP.

¹⁷⁴ Cheynet 1991: 355-6

σε θέση να γνωρίζουμε τον αριθμό, το είδος και την τιμή πώλησής τους. Καθώς όμως ο Νικόλαος Αγαπητός ήταν θείος της Θεοδότης η *αυλή* πρέπει να ήταν κληρονομιά από κάποιο κοινό πρόγονό τους. Η μονή λοιπόν προκειμένου να έχει στην κυριότητά της όλη την *αυλή* δεν σταματά στην αγορά των ακινήτων του Αγαπητού, αλλά προχωρά στην αγορά και του γειτονικού τους οικήματος της Θεοδότης.

Εντούτοις προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου το 1329, δύο μόλις χρόνια μετά την προηγούμενη αγοραπωλησία, δεν αναφέρει καθόλου τα παραπάνω οικήματα¹⁷⁵. Το χρυσόβουλο όχι μόνο δεν προσθέτει κάτι καινούργιο αναφορικά με την ακίνητη περιουσία της μονής στη Θεσσαλονίκη εν συγκρίσει με αυτό του Ανδρόνικου Β' 28 χρόνια πριν, παρά τις όποιες αλλαγές σημειώθηκαν, αλλά το αντιγράφει κατά λέξη («εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης μετόχιον εις όνομα τιμώμενον της υπεράγνου Θεομήτορος μετά των περι αυτό οικημάτων»). Σε αντίθεση με την περιουσία της μονής στη Θεσσαλονίκη η περιουσία της στις Σέρρες, στα Βοδενά (Εδεσσα) και τη Βέροια, όπως και εν συνέχεια θα δούμε, καταγράφεται με περισσότερη λεπτομέρεια.

Δεκαενέα χρόνια μετά την αγορά του μετοχίου του αγίου Νικολάου, τον Αύγουστο του 1289, παραχωρείται στην μονή Ζωγράφου ένας χρυσόβουλος λόγος από τον Ανδρόνικο Β'¹⁷⁶. Σε αυτό το χρυσόβουλο, με το οποίο επικυρώνεται όλη η ακίνητη περιουσία της μονής, το μόνο περιουσιακό στοιχείο της στη Θεσσαλονίκη που αναφέρεται είναι ένα μετόχι «εντός της πόλεως Θεσσαλονίκης εις όνομα τιμώμενον του αγίου Νικολάου» με την προσωνυμία «το Γλυκό νερόν» και το οποίο παρατίθεται τελευταίο, χωρίς να δηλώνεται αν κατείχε κάποια δικά του ακίνητα. Φαίνεται λοιπόν πως το μετόχι που ανήκε κάποτε στο Βατοπέδι δεν αναφέρεται στο χρυσόβουλο καθώς στο έγγραφο του μητροπολίτη Ιωαννίκιου και σε αυτό της αγοραπωλησίας δεν αναφέρεται ούτε μία φορά με αυτό το προσωνύμιο. Θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει πως το απέκτησε τα δεκαενέα χρόνια που χωρίζουν το χρυσόβουλο από την αγορά. Θεωρώ όμως πιο βάσιμη την υπόθεση πως έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικά μετόχια με το νέο μετόχι να αποκτήθηκε μετά το 1270 και το παλαιότερο να έχει παραληφθεί από το συντάκτη του χρυσόβουλου. Εντούτοις παρά την πιθανή ύπαρξη δύο μετοχίων της μονής στη Θεσσαλονίκη η περιουσία της στα 1289 εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στο Άγιο Όρος, τη Χαλκιδική και την περιοχή του Στρυμόνα.

Ένα σχεδόν χρόνο μετά, τον Απρίλιο του 1290, στην απογραφή της περιουσίας της που πραγματοποίησαν οι Κωνσταντίνος Περγαμηνός και Γεώργιος Φαρισαίος αναφέρεται πως η μονή όφειλε στο δημόσιο ταμείο φόρο εικοσιέξι υπερπύρων «υπέρ των εντός της

---

¹⁷⁵ Vatopedi I: no. 68

¹⁷⁶ Zographou: no. 11

Θεσσαλονίκης οικιακών και ανακαπτιικών από του αγίου Νικολάου του Κύρου μετά των εκείσε συκαμίνων»¹⁷⁷. Αν δεχθούμε πως το μετόχι που ανήκε πριν στο Βατοπέδι απέκτησε αργότερα την προσωνομία το «Γλυκύ Νερόν», τότε το μετόχι του αγίου Νικολάου του Κύρου είναι το δεύτερο μετόχι της μονής Ζωγράφου. Αν όμως δεχθούμε πως πρόκειται για δύο διαφορετικά μετόχια, τότε αυτό του αγίου Νικολάου του Κύρου είναι το τρίτο μετόχι της μονής στη Θεσσαλονίκη. Αν τέλος υποθέσουμε ότι όλα τα προαναφερθέντα μετόχια δεν είναι παρά ένα και το αυτό μετόχι, τότε πρέπει να θεωρήσουμε πως σε ένα διάστημα πενήντα χρόνων το μοναδικό αυτό μετόχι απέκτησε δύο διαφορετικά προσωνόμια. Επιπλέον με την παραδοχή αυτή δημιουργούνται και κάποιες επιπλέον απορίες σχετικά με την περιουσία που αναφέρουν οι απογραφείς. Πιο συγκεκριμένα τα οικήματα και τα εκμισθωμένα ακίνητα της απογραφής ή ταυτίζονται με «τα προσόντα και ευρισκόμενα δίκαια αυτού (του μετοχίου), οία και όσα εισί» που αναφέρονται στο συμβόλαιο του 1270 ή πρόκειται για νέα περιουσιακά του στοιχεία. Αν δεχθούμε λοιπόν πως η περιουσία του ενός και μοναδικού μετοχίου της αθωνικής μονής παρέμεινε η ίδια από τότε που αυτό ανήκε στο Βατοπέδι αυτό σημαίνει πως τα παλαιά του ακίνητα θα πρέπει να έτυχαν επιδιόρθωσης, εφόσον αυτά δεν απέδιδαν το 1270 ενώ για αυτά τώρα η μονή Ζωγράφου όφειλε φόρο στο δημόσιο ταμείο. Ωστόσο παρά το γεγονός ότι στο διασωθέν αρχείο της δεν υπάρχει κάποιο έγγραφο δωρεάς ή πώλησης κάποιου επιπλέον μετοχίου το πλέον πιθανό είναι ότι έχουμε να κάνουμε με δύο ή τρία διαφορετικά μετόχια αφιερωμένα όλα στον άγιο Νικόλαο και τα οποία για αυτό το λόγο είχαν διαφορετικά προσωνόμια. Εξάλλου το βρισκω μάλλον απίθανο το ίδιο μετόχι να απέκτησε δύο διαφορετικά προσωνόμια σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Παραμένει όμως το ερώτημα γιατί το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' ένα μόλις χρόνο πριν κάνει λόγο για ένα μόνο μετόχι εντός της Θεσσαλονίκης. Ίσως το νέο αυτό μετόχι του αγίου Νικολάου του Κύρου απόκτηθηκε πολύ πρόσφατα, ακόμα και στο ένα μόλις έτος που χωρίζει τα δύο έγγραφα. Το πιθανότερο όμως είναι ότι έχουμε να κάνουμε και πάλι με παράλειψη εκ μέρους του συντάκτη του χρυσόβουλου. Αναφορικά δε με τη σύνθεση της περιουσίας του αγίου Νικολάου του Κύρου το μόνο για το οποίο είμαστε βέβαιοι είναι ότι σε αυτήν περιλαμβάνονταν οικήματα.

Στα 1326 ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος ξαναδίδει στην κυριότητα της μονής Ζωγράφου δύο μετόχια της του αγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη, το ένα επονομαζόμενο του Σγουρού και το άλλο του Κύρου, το οποίο, όπως μόλις είδαμε, αναφέρεται στην απογραφή του Απριλίου του 1290¹⁷⁸. Πρώτη φορά συναντάμε το μετόχι του Σγουρού. Τα δύο μετόχια είχαν περάσει «δι' ορισμόν της βασιλείας (του ιδίου αυτοκράτορα) προς τον

¹⁷⁷ Zographou: no. 17

¹⁷⁸ Zographou: no. 24

οικειών αυτή κυρ Φίλιππον τον Δεβλυτζηνόν¹⁷⁹». «Εγένετο η τούτων αφαιρέσεις», όπως δηλώνει ο αυτοκράτορας, όχι κατόπιν απαίτησης του Φίλιππου Δεβλυτζηνού, αλλά «συγκεχυμένων όντων των πραγμάτων υπό της του καιρου ανωμαλίας». Πίσω από τη φράση αυτή εννοείται ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Ανδρόνικου Β' και του εγγονού του Ανδρόνικου Γ', ο οποίος έληξε το 1328 με την έλευση του τελευταίου στην Κωνσταντινούπολη. Και σε άλλα αθωνικά έγγραφα, όπως θα δούμε, υπάρχουν ανάλογες φράσεις που υποδηλώνουν τις συχνές την περίοδο εκείνη αλλαγές των πολιτικών πραγμάτων, όπως τη σερβική κατάληψη βυζαντινών περιοχών, ή γενικά το ταραχώδες κάποιας περιόδου, όπως τους εμφύλιους πολέμους και το καθεστώς των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη. Ο Ανδρόνικος Β' αναφέρει στο έγγραφό του πως τα δύο μετόχια της μονής Ζωγράφου είχαν επικυρωθεί με χρυσόβουλα και προστάγματα παλαιών βασιλέων και του γιου του. Με την νέα αυτή επικύρωση οι μοναχοί επανακτούν τα μετόχια τους «μετά πάντων των προσόντων αυτοίς δικαίων, ενοικιακών όντων αυτών και ανακαμπτικών, ναι μην και άλλων, ωτινώνουν έχουσιν εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης». Και για το μετόχι με το προσωνύμιο του Σγουρού οι απορίες μας είναι παρόμοιες, όπως για αυτό του Κύρου. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για ένα διαφορετικό μετόχι ή αν μπορεί να ταυτοποιηθεί με αυτό που κάποτε ανήκε στη μονή Βατοπεδίου ή/και με το μετόχι το επονομαζόμενο το «Γλυκί νερόν». Πιθανότερη εκδοχή ωστόσο είναι ότι έχουμε να κάνουμε με ένα επιπλέον μετόχι της μονής στη Θεσσαλονίκη. Δεν μπορούμε όμως να πούμε το πότε και το πώς αποκτήθηκε και το που βρισκόταν. Τα έγγραφα της αυτοκρατορικής γραμματείας που αναφέρει ο Ανδρόνικος, με τα οποία κατοχυρώνόταν η κυριότητα των δύο μετοχίων από τη μονή Ζωγράφου και τα οποία θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν, έχουν πλέον χαθεί. Δεδομένο όμως είναι ότι έχουμε να κάνουμε το λιγότερο με δύο μετόχια της μονής στη Θεσσαλονίκη τα οποία μάλιστα διέθεταν σημαντική ακίνητη περιουσία, αν και δεν μπορεί να προσδιορισθεί.

Τη χρονιά που η μονή Χιλανδαρίου αγοράζει τα οικήματα της μοναχής Ευλογίας¹⁸⁰ η μονή Ζωγράφου πραγματοποιεί τη μοναδική αγορά ακινήτων – δεν υπάρχει κάποια ανάλογη στο αρχείο της – στη Θεσσαλονίκη. Τον Μάρτιο λοιπόν του 1327 τρία αδέρφια οι Δημήτριος, Μανουήλ και Μιχαήλ Καλλαμάνος της πούλησαν ακίνητα από πατρική τους κληρονομιά, ένα «ανωγεωκατώγων οικημα δίρρυτον λιθοπλινθόκτιστον ιδιοτετράτοιχον εστεγασμένον και υποκεράμιον ... μετά του προς άρκτον εν τη αυλή τοξάτου αυτού και του προς μεσημβρίαν εις την εκείσε δημοσίαν οδόν εκκρεμους υπηρεσίου και του υποκάτω του δηλωθέντος τοξάτου ορωμένου ληνούποληνίου» και τα 2/3 ενός ασκεπούς *τρικλίνου* στο

---

¹⁷⁹ P.L.P.: no 51175

¹⁸⁰ Βλ. σελ. 31-2

ανατολικό μέρος της ίδιας αυλής¹⁸¹. Το υπόλοιπο 1/3 ανήκε στο γαμπρό τους Δημήτριο Καβάσιλα, σύζυγο της αδελφής τους. Τα οικήματα πουλήθηκαν «μετά γε της κοινής αυλής, του κοινού φρέατος, του κανάλου και της προς ανατολάς πυλωνικής εισοδοεξόδου και απλώς μεθ' ων έχουσι δικαίων και προνομίων». Η τιμή ορίσθηκε στα διακόσια πενήντα υπέρπυρα «δια δουκάτων βενετικών εις το ζύγιον ιστώντων λίτρας είκοσι και ουγγίας δέκα». Καθώς η γη στην οποία ήσαν χτισμένα ανήκε στην επισκοπή Βαρδαρίου - έχουμε και δω δηλ. να κάνουμε με μεικτή ιδιοκτησία - δόθηκε το 10%, «το ανήκον δεκατημόριον» από τα 250 υπέρπυρα «προς τον ιερώτατον επίσκοπον Βαρδαρίου κυρόν Κάλλιστον», ο οποίος μαζί με άλλους μάρτυρες, ιερείς και τοπικούς αξιωματούχους υπέγραψε «την παρούσαν διάπρασιν εις ασφάλειαν της ρηθείσης σεβασμίας μονής και μέρους αυτής». Επίσης οι τρεις αδελφοί Καλλαμάνοι έδωσαν τριάντα επιπλέον υπέρπυρα στη μονή Ζωγράφου «χάριν μνημοσύνου των γονέων» τους, «όπως εγγράφωσι τα ονόματα αυτών εν τοις ιεροίς διπτύχοις και μνημονεύωνται». Το συμβόλαιο αυτό ρίχνει κάποιο φως και στο ζήτημα των μετοχίων της μονής στη Θεσσαλονίκη και του αριθμού τους. Όπως δηλώνεται στο συμβόλαιο, τα ακίνητα των Καλλαμάνων βρίσκονταν «εν τη γειτονία της οσίας μητρός ... Πελαγίας και πλησίον και ανακειοινωμένως των δικαίων του τε μετοχίου υπό την καθ' υμάς μονήν (δηλ. τη μονή Ζωγράφου) του παμμάκαρος αγίου Νικολάου» και του γαμπρού τους Καβάσιλα, σε αυλή που έβλεπε στα δυτικά και βόρεια σε «δημόσιους οδούς». Το μετόχι του συμβολαίου συνεπώς δεν είναι παρά το μετόχι που ανήκε κάποτε στη μονή Βατοπεδίου. Επίσης καθώς αυτό δεν αναφέρεται με κάποιο επιπλέον προσωνύμιο όχι μόνο στα έγγραφα του 1270 αλλά και στο παρόν συμβόλαιο συμπεραίνουμε πως το πρώτο μετόχι της στη Θεσσαλονίκη δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί με κανένα από τα υπόλοιπα ομώνυμα μετόχια. Το πιθανότερο λοιπόν είναι ότι η μονή Ζωγράφου είχε τέσσερα μετόχια στη Θεσσαλονίκη αφιερωμένα όλα στον άγιο Νικόλαο, τα τρία από τα οποία είχαν και κάποιο προσωνύμιο ενώ το αυτό στη συνοικία της αγίας Πελαγίας όχι.

Η μονή Ζωγράφου είχε πάνω από ένα μετόχι στη Θεσσαλονίκη. Αυτό που μας προβληματίσε ήταν το πόσα ήσαν αυτά. Το αρχαιολογικό υλικό της μας κάνει να υποθέσουμε πως ήσαν τέσσερα¹⁸². Αν αναλογισθεί δε κανείς το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειξαν οι σέρβοι κράλεις όχι μόνο στο Χιλανδάρι, όπως εν συνεχεία θα δούμε, αλλά και σε αυτήν, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο άγιος Νικόλαος που ανακαινίσθηκε από τον Stefan Uroš II Milutin¹⁸³, όπως αναφέρει βιογράφος του Danilo, ταυτίζεται με ένα από τα τέσσερα

¹⁸¹ Zographou: no. 25

¹⁸² Ο Ο. Tafrafi αναφέρει πως στη μονή Ζωγράφου ανήκαν τρία μετόχια, το «Γλυκό νερόν». του «Σγουρού» και του «Κύρου» παραλείποντας το μετόχι που αγόρασε η μονή από το Βατοπέδι (Tafrafi 1913a: 1190).

¹⁸³ Για το συγκεκριμένο κράλι και τη σχέση του με το βυζαντινό αυτοκράτορα και τη Θεσσαλονίκη βλ. σελ. 31

μετόχια της¹⁸⁴. Μεγάλος αριθμός μετοχιών σημαίνει μεγάλο ενδιαφέρον της μονής για τη Θεσσαλονίκη – θυμόμαστε εξάλλου τις πιέσεις που δέχθηκε η μονή Βατοπεδίου από αυτήν για να της πουλήσει το πρώτο της μετόχι – αλλά και μεγάλη παρουσία της στην πόλη. Αν και στο αρχείο της υπάρχει ένα μόνο συμβόλαιο αγοράς ακινήτων υποθέτουμε πως δεν θα ήταν η μόνη που θα είχε πραγματοποιήσει. Τα σχετικά όμως συμβόλαια θα πρέπει να έχουν χαθεί. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως στον «ορισμό» του Ανδρόνικου Β' (Αύγουστος του 1326), με τον οποίο επιστρέφονται στην πλήρη κυριότητα της τα μετόχια «του Σγουρού» και του «του Κύρου», γίνεται λόγος για ακίνητα τους από τα οποία εισπράττονταν ενοίκια αλλά και για παλαιά αυτοκρατορικά χρυσόβουλα και προστάγματα με τα οποία επικυρωνόταν η κυριότητα της στα συγκεκριμένα μετόχια, έγγραφα που επίσης δεν βρίσκονται στο αρχείο της. Η μονή Ζωγράφου συνεπώς πρέπει να ενταχθεί στις αθωνικές μονές με μεγάλη περιουσία και παρουσία στη Θεσσαλονίκη.

Οι πρώτες πληροφορίες που αποκομίζουμε από το αρχείο της μονής Φιλοθέου για ακίνητη περιουσία της στην πόλη της Θεσσαλονίκης προέρχονται από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' το οποίο της χορηγήθηκε τον Οκτώβριο του 1326 κατόπιν παράκλησης του πρωτοσεβαστού και πρωτοβεσιάριου Ανδρόνικου Παλαιολόγου, ξαδέρφου του αυτοκράτορα, ο οποίος «είχε κτητορικόν δίκαιον εις την εφορείαν της μονής»¹⁸⁵. Η μονή Φιλοθέου είχε λοιπόν στην κυριότητα της στην περιοχή της Καλαμαριάς ένα μετόχι αφιερωμένο στον άγιο Ανδρέα και εντός της Θεσσαλονίκης δύο μετόχια «το μεν εις όνομα τιμώμενον» αποστόλων Πέτρου και Παύλου» και το άλλο αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο «και επικειλημένον του Λαγκαδινού» η περιουσία των οποίων συνίστατο σε «αμπέλια μοδίωv οκτώ, περιβόλια γύρωθεν αυτών, οικήματα ενοικιακά και τόπον εν ω τελείται κατ' έτος η πανήγυρις του αγίου μαγαλομάρτυρος Γεωργίου». Το χρυσόβουλο δεν αναφέρει σε ποια συνοικία της πόλης βρίσκονταν τα μετόχια, τα οικήματα που ενοικιάζονταν και το μέρος στο οποίο πραγματοποιούνταν η ετήσια εμποροπανήγυρη του αγίου Γεωργίου. Κανένα άλλο έγγραφο του αρχείου της, το οποίο άλλωστε είναι πολύ φτωχό σε σύγκριση με άλλων αθωνικών μονών, δεν μας διαφωτίζει στο θέμα αυτό. Εντούτοις πρώτη φορά συναντάμε αθωνική μονή να έχει στην κυριότητά τόπο όπου διεξαγόταν ετήσια εμποροπανήγυρη, πιθανότατα μέρος της περιουσίας του αγίου Γεωργίου του Λαγκαδινού, και από την οποία προφανώς εισέπραττε τέλη. Δεν πρέπει να μας δημιουργεί έκπληξη ότι ένα τέτοιο ακίνητο βρισκόταν στην κυριότητα μίας μονής καθώς η αρνητική στάση των βυζαντινών θεολόγων τον πρώιμο μεσαίωνα απέναντι στις πόλεις και ειδικότερα στη σύνδεση των εκκλησιαστικών

¹⁸⁴ Ευγγόπουλος 1965β: 183

¹⁸⁵ Philothéou: no. 6. Για τη μελέτη κάποιων εγγράφων της μονής Φιλοθέου είναι αναγκαία η προσφυγή στην παλαιά ρωσική έκδοση, καθώς δεν υπάρχει νεότερη έκδοση του συνόλου του αρχείου της.

εορτών με την εντατική εμπορική δραστηριότητα εγκαταλείφθηκε τόσο¹⁸⁶ ώστε όλες οι εμποροπανήγυρες για τις οποίες διαθέτουμε σχετικές πληροφορίες τελούσαν υπό την εξουσία εκκλησιαστικών θεσμών και αξιωματούχων, από την αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης ως κάποια μικρά μετόχια στην ύπαιθρο. Μάλιστα οι επίσκοποι και οι ηγούμενοι επικεφαλής των εγκαταστάσεων όπου διεζάγονταν οι εμποροπανήγυρες εισέπρατταν εισοδήματα όχι μόνο από τις θρησκευτικές εκδηλώσεις που γίνονταν την περίοδο κατά την οποία διεζάγονταν αλλά και από τα τέλη και τους δασμούς που επέβαλαν στους εμπόρους¹⁸⁷. Σε κανένα άλλο έγγραφο της μονής Φιλοθέου δεν υπάρχουν επιπλέον στοιχεία για ακίνητη περιουσία της στις πόλεις την περίοδο των Ανδρονίκων Β' και Γ' κατά την οποία άλλωστε φαίνεται πως δεν είχε σημαντικό αριθμό περιουσιακών στοιχείων γενικότερα στη Μακεδονία¹⁸⁸.

Σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου συντεταγμένο τον Ιούλιο του 1294, το μόνο δημοσιευθέν έγγραφο του αρχείου της, η μονή Καρακάλλου είχε στην κυριότητά της σημαντική περιουσία όχι μόνο στη Μακεδονία, αλλά και στα νησιά Λήμνο και Θάσο, όπου βρισκόνταν και μετόχια της¹⁸⁹. Στη Θεσσαλονίκη η περιουσία της συνίστατο μόνο σε ένα «μονύδριον το εις όνομα τιμώμενον του δεσπότη ... σωτηρός Χριστού και επιλεγόμενου του Αγιομαυρίτου»¹⁹⁰. Στο χρυσόβουλο χρησιμοποιείται ο όρος «μονύδριον» για την εγκατάστασή της στη Θεσσαλονίκη και «μετόχι» για τις εγκαταστάσεις της στα νησιά Θάσο και Λήμνο. Πρέπει όμως να διευκρινισθεί πως οι συντάκτες των χρυσόβουλων χρησιμοποιούν αδιακρίτως τους συγκεκριμένους όρους χωρίς κάποια σημασιολογική διαφοροποίηση. Το ίδιο μετόχι μίας μονής σε κάποια χρυσόβουλα αναφέρεται ως «μονύδριον» και σε άλλα ως «μετόχι». Έτσι λ. χ. ενώ όλα τα χρυσόβουλα προς τη μονή Ιβήρων κάνουν λόγο για μετόχια εντός των πόλεων, αυτά του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού¹⁹¹ και του πατριάρχη Καλλίστου Α'¹⁹², όπως θα δούμε, χρησιμοποιούν τον όρο «μετόχι» για τα μετόχια της μονής στην ύπαιθρο και τον όρο «μονύδριον» για τα αντίστοιχα στην πόλη, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει κάποια αλλαγή στο καθεστώς λειτουργίας είτε των μεν είτε των δε και χωρίς πολύ περισσότερο να σημαίνει ότι τα δεύτερα βρισκόνταν σε μαρασμό. Αν η περιουσία της μονής Καρακάλλου εντός της Θεσσαλονίκης δεν ήταν μάλλον σημαντική, λίγο έξω από τα τείχη της πόλης η διαπίστωση αυτή ανατρεπόταν καθώς την τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αι. λοιπόν ο Αναστάσιος Δούκας Τορνίκης

---

¹⁸⁶ Matschke 1995: 55

¹⁸⁷ Matschke 2002β: 773

¹⁸⁸ Κράβαρη 1987: 278-281

¹⁸⁹ Dölger 1948: no. 38 (σελ. 110-112).

¹⁹⁰ Βλ. Janin 1975: 416

¹⁹¹ Iviron IV: no. 91

¹⁹² Iviron IV: no. 92

και η σύζυγός του Θεοδώρα¹⁹³ με τη συναίνεση του πατέρα της Ανδρόνικου Καβάσιλα, οικείου του αυτοκράτορα¹⁹⁴ της πούλησαν γη 450 βασιλικών μοδιών λίγο έξω από το ανατολικό μέρος της Θεσσαλονίκης έναντι 250 υπέρπυρων¹⁹⁵. Η οικογένεια Καβάσιλων, μία από τις πιο επιφανείς της πόλης την παλαιολόγεια περίοδο είχε ιδιαίτερες σχέσεις με το Άγιο Όρος καθώς πρόγονος της μαρτυρείται ως ένας εκ των ιδρυτών της μονής Βατοπεδίου¹⁹⁶.

Τις πρώτες πληροφορίες για ακίνητα της μονής του αγίου Παντελεήμονος παίρνουμε από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' του Σεπτεμβρίου του 1311¹⁹⁷. Οι μοναχοί της ρωσικής μονής ζήτησαν από τον αυτοκράτορα τη σύνταξη ενός χρυσόβουλου επικύρωσης της περιουσίας της καθώς «τα προσόντα τη ... τοιαύτη σεβασμία μονή παλαιγενή χρυσόβουλλα και λοιπά δικαιώματα έγγραφα» χάθηκαν «υπό επισυμβάσης ... πυρκαϊάς». Οι μοναχοί είχαν για το σκοπό αυτό «... μεσίτη ... και συνεργώ τω υψηλοτάτω κρᾶλη της Σερβίας και περιποθήτω υιώ και γαμβρώ της βασιλείας ... κυρ Στεφάνω τω Ούρεσι¹⁹⁸». Το πρώτο περιουσιακό στοιχείο της που επικυρώνεται είναι το «εντός της Θεσσαλονίκης μετόχιον εις όνομα τιμώμενον της αγίας Ζηναΐδος μετά των δικαίων αυτού¹⁹⁹». Το χρυσόβουλο δεν μας διαφωτίζει για το χρόνο και τρόπο απόκτησής του, τη συνοικία στην οποία βρισκόταν και για τα περιουσιακά του στοιχεία. Ακολουθεί «έτερον μετόχιον εκτός της αυτής πόλεως περίπου την Καλαμαριαν διακειμενον και επονομαζόμενον Τούμβα Βόρβου». Τα υπόλοιπα ακίνητα της δεν ήσαν παρά «αγριόδια τέσσαρα περί την Αραβενίκειαν διακειμενα». Η μονή του αγίου Παντελεήμονος είχε συνεπώς στην κυριότητά της στις αρχές του 14^{ου} αι. όχι ιδιαίτερα σημαντική περιουσία, όπως άλλες αθωνικές μονές. Φαίνεται μάλιστα πως το μετόχι της στη Θεσσαλονίκη ήταν το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο της καθώς αυτό προτάσσεται έναντι των υπολοίπων στην παράθεση των προς επικύρωση ακινήτων. Ίσως μάλιστα η απόκτηση ενός μετοχίου εντός της Θεσσαλονίκης να ήταν από τις πρώτες επιδιώξεις της.

Επί Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου (1341-1391), Στέφανου Dušan (1345-1355) και Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού (1347-1354)

Αμέσως μετά την κατάληψη των Σερρών από τον Στέφανο Dušan τον Σεπτέμβριο του 1345 και αφού αρκετά κτήματα των αθωνικών μονών είχαν οικειοποιηθεί από τους

¹⁹³ Δεν υπάρχουν στοιχεία για τα πρόσωπα αυτά στο PLP.

¹⁹⁴ PLP: no. 10074

¹⁹⁵ Αθωνικά Σύμμεικτα 1: no. 22

¹⁹⁶ Weiss 1969: 92

¹⁹⁷ Pantéléemón: no. 10

¹⁹⁸ Πρόκειται για τον κρᾶλη της Σερβίας, Στέφανο Uroš II Milutin ο οποίος, όπως είδαμε, είχε παντρευθεί την κόρη του Ανδρόνικου Β', Σιμωνίδα, μετά τη σύναψη συμφωνίας με το Βυζάντιο στα 1293.

¹⁹⁹ Για το μετόχι αυτό βλ. και Janin 1975: 373

σέρβους ο Dušan έστειλε το λογοθέτη του Χρυσό στο Άγιο Όρος προκειμένου να ζητήσει από τους μοναχούς επίσημη αναγνώριση. Όταν επιτεύχθη αυτό, ο Dušan εξέδωσε τον Νοέμβριο του 1345 ένα «γενικό χρυσόβουλο» για όλες τις αθωνικές μονές σύμφωνα με τους όρους του οποίου, εκτός από τη μνημόνευσή του ιδίου από τους μοναχούς, θα επανερχόταν σε αυτές όλη η καταπατηθείσα τους περιουσία, χορηγήθηκε γενική φοροαπαλλαγή όλων των κτημάτων τους, το Άγιο Όρος θα συνέχιζε να διοικείται σύμφωνα με τις παλιές διατάξεις, τα αθωνικά πλοιάρια θα είχαν το δικαίωμα αλιείας στο Στρυμόνα χωρίς να πληρώνουν φόρο κ. α. Γρήγορα ο σέρβος πλέον αυτοκράτορας προχώρησε, αφού εκπρόσωποι των αθωνικών μονών είχαν ήδη προσέλθει στην αυλή του, στη χορήγηση σε κάθε μονή ξεχωριστά νέων χρυσόβουλων με τα οποία αναγνώριζε την ακίνητη περιουσία τους, είτε αυτή βρισκόταν σε περιοχές υπό σερβική διοίκηση είτε σε περιοχές εκτός σερβικού ελέγχου, ανανέωνε τα προνόμια που είχαν «δια παλαιγενών χρυσοβούλων και προσταγμάτων και παραδόσεων απογραφικών και ετέρων δικαιωμάτων» και τους δώριζε επιπλέον περιουσιακά στοιχεία πολλά από τα οποία ανήκαν σε βυζαντινούς κοσμικούς γαιοκτήμονες που ήσαν εχθρικοί στη σερβική εξουσία²⁰⁰. Ο Στέφανος Dušan χορηγώντας αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, όπως οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, δήλωνε όχι μόνο τις επεκτατικές του βλέψεις σε περιοχές που ακόμα δεν υπόκειτο στον έλεγχό του - μία από αυτές, όπως θα δούμε, ήταν και η Θεσσαλονίκη την οποία επιχειρήσε ανεπιτυχώς να καταλάβει - αλλά ενεργούσε ως ένας «αυτοκράτωρ Ρωμαίων» ο οποίος συνέχιζε την παράδοση των «προκατόχων» του στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία ονειρευόταν να εγριασθήσει κάποτε την αυλή του. Τα χρυσόβουλα του σέρβου αυτοκράτορα προς τις αθωνικές μονές φανερώνουν από την άλλη τη στάση γενικά των τελευταίων απέναντι στην επέκταση της σερβικής εξουσίας στη Μακεδονία αναφορικά με την εκεί ακίνητή τους περιουσία. Με τα χρυσόβουλα του σέρβου αυτοκράτορα την εξουσία του οποίου όλο και περισσότερες περιοχές της Μακεδονίας αναγνώριζαν, ενώ συνεχιζόταν ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στον Ιωάννη Καντακουζηνό και την αντιβασιλεία, διασφαλιζόταν η ακεραιότητα, η προστασία και γενικά το ιδιαίτερο καθεστώς της ακίνητης περιουσίας τους. Καθώς όμως η περίοδος ήταν ιδιαίτερα ρευστή, οι μοναχοί δεν προμηθεύθηκαν χρυσόβουλα μόνο με την υπογραφή και τη σφραγίδα του Στέφανου Dušan αλλά και των βυζαντινών αυτοκρατόρων καθώς η εξουσία του δεν έπαυσε να αναγνωρίζεται. Γι αυτό και σε όλα σχεδόν τα αρχεία των αγιορίτικων μονών υπάρχουν χρυσόβουλα του Ιωάννη Καντακουζηνού, ως αυτοκράτορα μετά την νίκη του στον εμφύλιο, και του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου με τα οποία επικυρώνονταν οι κτήσεις τους είτε βρισκόνταν στη βυζαντινή επικράτεια είτε όχι.

---

²⁰⁰ Σούλης 1952: 83-5, Λαΐου 1985: 153

Ανάμεσα στα χρυσόβουλα του Στέφανου Dušan που βρίσκονται στα αρχεία των αθωνικών μονών είναι και δύο που εκδίδει τον Ιανουάριο²⁰¹ και τον Απρίλιο²⁰² του 1346 για τη μονή Ιβήρων. Και αν στο πρώτο δεν αναφέρεται η παρουσία της στη Θεσσαλονίκη δεν συμβαίνει το ίδιο με το δεύτερο. Παρουσία λοιπόν της μονής Ιβήρων «εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης» ήσαν τα «μετόχια του τιμίου προφήτου Προδρόμου και έτερον του εν ιερομάρτυσιν Αγίου Κλήμεντος και του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Βαρβάρας και της Αγίας Αννησίας μετά των εκείσε οικημάτων και ων έχουσι αμπελιών και χωραφιών και πάσης της περιοχής αυτών». Η Θεσσαλονίκη όταν εξεδόθη το χρυσόβουλο δεν αποτελούσε μέρος της σερβικής αυτοκρατορίας αλλά βρισκόταν υπό το ιδιαίτερο καθεστώς των Ζηλωτών. Στην πραγματικότητα η πόλη ποτέ δεν περιήλθε στη σερβική κυριαρχία. Το γεγονός όμως ότι οι μοναχοί ζήτησαν από το σέρβο αυτοκράτορα νέο χρυσόβουλο με το οποίο επικυρώνονταν και τα ακίνητα της μονής σε αυτή τρεις μόνο μήνες μετά από το παλαιό, στο οποίο δεν γινόταν κάτι τέτοιο, φανερώνει πως θεωρούσαν πιθανή τη σερβική κατάληψη της πόλης στο άμεσο μέλλον. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως το χρυσόβουλο του Stefan Dušan είναι το πρώτο χρυσόβουλο της παλαιολόγιας περιόδου στο οποίο καταγράφονται ονομαστικά όλα τα μετόχια της μονής στην πόλη. Ανάμεσα όμως σε αυτά δεν συναντάμε το μετόχι του αγίου Βασιλείου, για το οποίο στην πραγματικότητα όλες οι πληροφορίες μας προέρχονται αποκλειστικά από την απογραφή του σεβαστού Ιωάννη Κομνηνού στις αρχές μόλις του 12^{ου} αι. Από τότε τα αθωνικά αρχεία τηρούν σιγή ιχθύος. Το πιθανότερο είναι ότι ο άγιος Βασίλειος δεν υπήρχε καθόλου ή δεν ανήκε πλέον στην κυριότητα της μονής Ιβήρων στα μέσα του 14^{ου} αι. και ακόμα παλαιότερα παρά ότι πρόκειται για παράλειψη του συντάκτη του χρυσόβουλου. Η γενική και αόριστη αναφορά των παλαιότερων χρυσόβουλων περί μετοχίου «εντός του κάστρου μετά των μοναστηρίων αυτού και ενοικιικών και τοπίων και αμπελώνων και της λοιπής διακρατήσεως» επ' ουδενί πιστοποιεί την ύπαρξη του. Αν δεν μπορούμε να απαντήσουμε με βεβαιότητα για την ύπαρξη ή μη του μετοχίου του αγίου Βασιλείου την περίοδο αυτή, πολύ περισσότερο δεν γνωρίζουμε κάτι για τη τύχη του. Το χρυσόβουλο δεν αναφέρει επίσης το μετόχι του αγίου Νικολάου, αλλά ένα μετόχι του αγίου Γεωργίου. Τη σχέση ανάμεσα στα δύο μετόχια μας δίνει το χρυσόβουλο του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού του 1351, όπου γίνεται λόγος για «μονύδριο» του αγίου Γεωργίου, «όπερ έχει εξ ανταλλαγής από των μοναχών της του Χορταΐτου σεβασμίας μονής»²⁰³, φράση που μας παραπέμπει στην ανταλλαγή περιουσιακών στοιχείων ανάμεσα στην αθωνική μονή και

---

²⁰¹ Iviron IV: no. 89

²⁰² Iviron IV: no. 90

²⁰³ Iviron IV: no. 91

την μονή Χορταΐτου το 1320²⁰⁴. Όπως είδαμε, ανάμεσα στα νεαποικηθέντα περιουσιακά στοιχεία που απέκτησε η αθωνική μονή ήταν και ένας ναός, ο οποίος δεν κατονομάζεται και ο οποίος τελικά, όπως μαθαίνουμε τώρα, ήταν αφιερωμένος στον άγιο Γεώργιο. Επομένως η μονή απέκτησε στη θέση του αγίου Νικολάου ένα νέο μετόχι αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο, το οποίο βρισκόταν στη συνοικία του αγίου Παραμόνου²⁰⁵. Το χρυσόβουλο αναφέρει επιπλέον ένα μετόχι της αγίας Ανυσίας. Οι προηγηθείσες απογραφές του ίδιου αιώνα είναι σαφείς αναφορικά με την ύπαρξη μετοχίου αυτού λίγο έξω από τα τείχη της πόλης ή όχι²⁰⁶. Σε αυτές γίνεται σαφέστατα λόγος όχι για μετόχι αλλά για χωράφι της αγίας Ανυσίας. Πιθανώς λοιπόν το μετόχι να ανασυστήθηκε τα χρόνια που χωρίζουν τις απογραφές από το χρυσόβουλο με δεδομένο το γενικότερο ενδιαφέρον που έδειχνε η αθωνική μονή για τη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή. Η ανασύσταση του παλιού μετοχίου θα συνέβαλε στη στενότερη, αμεσότερη και άρα αποδοτικότερη εκμετάλλευση της περιουσίας που είχε στην περιοχή αυτή η μονή.

Ο Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός χορηγεί στη μονή Ιβήρων νέο χρυσόβουλο το 1351, αμέσως μετά την πώση του κινήματος των Ζηλωτών (1342-1349) και την αναγνώριση της εξουσίας του και στη Θεσσαλονίκη²⁰⁷. Η μονή δεν απευθύνεται μόνο στον αυτοκράτορα αλλά και στον πατριάρχη Κάλλιστο Α΄ κρίνοντας πως η ακίνητη περιουσία της θα ήταν ακόμα πιο διασφαλισμένη αν επικυρωνόταν από την κεφαλή της Ορθοδοξίας. Το σιγιλλώδες υπόμνημα του πατριάρχη εκδίδεται την ίδια χρονιά και αποτελεί ουσιαστικά αντιγραφή του χρυσόβουλου του Ιωάννου ΣΤ΄²⁰⁸. Και τα δύο έγγραφα, πιο αναλυτικά στην καταγραφή των ακινήτων της στη Θεσσαλονίκη από το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan, ενισχύουν τις παραπάνω υποθέσεις μας καθώς αναφέρουν τα μετόχια του αγίου Ιωάννου Προδρόμου και του αγίου Κλήμεντος με τα οικήματα που είχαν αποκτήσει «εξ αγορασίας και προσενέξεως (δωρεάς)» και το «έτερον μονύδριον ... του Αγίου ... Γεωργίου, όπερ έχει εξ ανταλλαγής από των μοναχών της του Χορταΐτου σεβασμίας μονής, ως έτερον αντ' αυτού κτήμα δοθέντος αυτοίς, μετά των προσόντων αυτώ οικημάτων, κηποτοπίου τε και δένδρων συκαμίνων». Το χρυσόβουλο και το υπόμνημα αναφέρουν επίσης το μετόχι της αγίας Βαρβάρας «εξ αγορασίας μετά των προσόντων αυτώ μερικών τινών οικημάτων» και αυτό της αγίας Ανυσίας «μετά της πλησίον αυτού γης εκ προσενέξεως» το οποίο βρισκόταν «έξωθεν

---

²⁰⁴ Iviron III: no. 76

²⁰⁵ Για το εν λόγω μετόχι της μονής Ιβήρων, αλλά και για την πιθανή χωροθέτησή του βλ. Janin 1975: 363.

²⁰⁶ Iviron III: no. 70, 75, 79

²⁰⁷ Iviron IV: no. 91

²⁰⁸ Iviron IV: no. 92

της πύλης Ασωμάτων»²⁰⁹. Πρώτη φορά μάλιστα αναφέρεται η ακριβής τοποθεσία του μετοχίου. Κάνουν δε για πρώτη φορά λόγο για «εμφύτευμα εντός της αυτής θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης εν διαφόρεσιν μέρεσιν, όσον εν τοις προσουσιν αυτή δικαιώμασι διαλαμβάνεται». Πρώτη φορά επίσης συναντάμε ως περιουσιακό στοιχείο της μονής ένα «κηποτόπιον ειτός (της πόλης) και πλησίον της Χρυσείας πύλης», μίας πύλης στα δυτικά τείχη²¹⁰. Τον κήπο αυτό θα εκμισθώσει αργότερα η μονή στην οικογένεια Αργυρόπουλων, αλλά η ίδια θα ζητήσει στα 1421 τη διακοπή της μίσθωσης, όπως θα δούμε εν συνεχεία, απευθυνόμενη για το σκοπό αυτό μέχρι και στον αυτοκράτορα (βλ. πρώτο κεφάλαιο δεύτερου μέρους)²¹¹.

Το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' έξι χρόνια αργότερα είναι συνοπτικότερο από αυτό του Ιωάννη ΣΤ' και το πατριαρχικό έγγραφο²¹². Αναφέρονται απλά τα μετόχια στη Θεσσαλονίκη «μετά των εκείσε οικημάτων και ων έχουσιν ταύτα αμπελιών και χωραφίων και της περιοχής και της νομής αυτών». Το αρχείο της μονής Ιβήρων δεν παρέχει πλέον άλλες πληροφορίες για τη σύσταση της περιουσίας της στη Θεσσαλονίκη. Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως οι αγορές ακινήτων και οι αλλαγές στη σύσταση της περιουσίας της στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκαν βάσει πάντοτε του αρχείου της από τα μέσα της δεύτερης ως τα μέσα της τρίτης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα. Τα μετέπειτα χρόνια η μονή φαίνεται πως δεν προέβη σε καμία αγορά ούτε και δέχθηκε κάποια δωρεά. Στόχος της πλέον ήταν να κατοχυρώσει με χρυσόβουλα την ιδιαίτερος ρευστή αυτή περίοδο όλη γενικά την περιουσία της.

Αναφορικά με την περιουσιακή κατάσταση της μονής Χιλανδαρίου στη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή τα ελληνικά έγγραφα του αρχείου της σιωπούν. Δεν γίνεται καμία αναφορά σε ακίνητα της στην πόλη ούτε και στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου του Ιουλίου του 1351²¹³. Ωστόσο φαίνεται πως δεν πρέπει να σημειώθηκε κάποια αλλαγή στη σύνθεση της και πως η μονή δεν πραγματοποίησε κάποιες νέες αγορές οικημάτων στη Θεσσαλονίκη. Όπως οι αγορές της μονής Ιβήρων, έτσι και οι αγορές της στην πόλη

---

²⁰⁹ Η πύλη αυτή βρισκόταν στα ανατολικά τείχη της πόλης. Η ονομασία της προέρχεται από το όνομα του γειτονικού ναού. Δεν πρέπει να βρισκόταν στο τέρμα κάποιας οδού της πόλης τη περίοδο αυτή, όπως άλλες πύλες στο δυτικό και ανατολικό τείχος της πόλης, αλλά στο τέρμα της ελληνοστικής χάραξης της σημερινής οδού του αγίου Δημητρίου (βλ. χάρτη παραρτήματος) (Θεοχαρίδης 1954: 32-7, Spiesser 1984: 52).

²¹⁰ Μέσω της πύλης αυτής εισερχόταν κανείς στην Εγνατία οδό. Η Χρυσή πύλη είχε μετονομασθεί στα νεότερα χρόνια σε Πύλη του Βαρδαρίου. Η Εγνατία οδηγούσε στην Κασσανδρωτική πύλη των ανατολικών τειχών, η οποία από το 10^ο αι. αποκαλείτο πύλη Καλαμαριάς ή Καλαμαριάς (βλ. χάρτη) (Θεοχαρίδης 1959: 11, Κουρκουτίδου-Τούρτα 1997: 19-20). Δε με βρίσκει σύμφωνο η θέση του Β. Δημητριάδη ότι η Χρυσή Πύλη και όχι η Ληταία ήταν η δυτική πύλη της οδού του αγίου Δημητρίου. Η Ληταία πρέπει να αναζητηθεί σε άλλο σημείο των δυτικών τειχών (Δημητριάδης 1983: 30).

²¹¹ Iviron IV: no. 97, 98

²¹² Iviron IV: no. 94

²¹³ Petit, Chilandar: no. 138

πραγματοποιήθηκαν σε μικρό χρονικό διάστημα, από το 1332 ως τα μέσα της επόμενης δεκαετίας.

Σε αντίθεση με το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan προς τη μονή Ιβήρων (1346), στο οποίο αναφέρεται έστω και εν συνόψει η ακίνητη περιουσία της στη Θεσσαλονίκη στο χρυσόβουλο του σέρβου αυτοκράτορα για τη μονή Ξενοφώντος επικυρώνεται μόνο η περιουσία της σε Καλαμαριά, Κασσάνδρα, Λόνγκιο και Ιερισσό²¹⁴. Προκαλείται συνεπώς το ερώτημα για ποιο λόγο δεν υπάρχει στο αρχείο της χρυσόβουλο του σέρβου αυτοκράτορα που να επικυρώνει τα πολλά περιουσιακά στοιχεία της στη Θεσσαλονίκη. Το ενδεχόμενο να έχει χαθεί κάποιο ανάλογο έγγραφο είναι πιθανό. Εντούτοις το χρυσόβουλο του Dušan για τη μονή Ξενοφώντος χρονολογείται το 1352 ενώ αυτά των μονών Ιβήρων και Ξενοφώντος το 1346 και 1348. Τότε ίσως θεωρείτο πιο πιθανή η σερβική κατάληψη της πόλης απ' ότι τέσσερα ή έξι χρόνια μετά. Το τελευταίο έγγραφο της που σχετίζεται με την περιουσία της στη Θεσσαλονίκη είναι μία δικαστική απόφαση του 1419 σχετικά με μία διένεξη της με την οικογένεια Δάδα, με την οποία θα ασχοληθούμε αναλυτικά στο δεύτερο μέρος²¹⁵. Συνεπώς φαίνεται πως και η περιουσία της μονής Ξενοφώντος, βάσει του αρχείου της, δε σημείωσε αύξηση μετά τα μέσα περίπου του 14^{ου} αιώνα και πως πέρα των αγορών του πρώτου τέταρτου του 14^{ου} αι. δεν πραγματοποίησε άλλες.

Η μονή Βατοπεδίου εντούτοις αύξησε την περιουσία της στη Θεσσαλονίκη την περίοδο αυτή η οποία όμως ήταν αποτέλεσμα δωρεών όχι αγορών. Το πρώτο έγγραφο στο οποίο γίνεται αναφορά σε ακίνητα της στην πόλη είναι το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan του Απριλίου του 1348²¹⁶. Σε αυτό αναφέρεται στο τέλος ανάμεσα σε άλλα μετόχια της αυτό στη Θεσσαλονίκη χωρίς καμία άλλη αναφορά («... εν τοιούτος μετοχίους της μονης λέγω δε τοις εν τω Στρυμμώνι, τη Ζαρβανικεία, τη Χοτολίβον, εν τη Δράμα, τα Ζίχνα, ταις Σέρραις, τη Θεσσαλονίκη, τω Ραφαλίω, τω Κρυμωτα, τη Κριτζίστη, τη Βερροία, τω αγίω Μάμαντι τη Ερμιλεία, τοις πλησίον του αγίου Όρους, τοις εντός και αλλαχου ένθα κέκτηται...»). Ενώ στο χρυσόβουλο του Dušan για τη μονή Ιβήρων δύο χρόνια πριν αναφέρονται ονομαστικά τα μετόχια της στη Θεσσαλονίκη και πολύ συνοπτικά η περιουσία τους, στο παρόν όχι μόνο δεν αναφέρονται οικήματα του Βατοπεδίου στην πόλη, αλλά ούτε κατονομάζεται και το εκεί μετόχι της. Το χρυσόβουλο, όπως θα δούμε αναλυτικά εν συνεχεία, δίδει έμφαση στην

---

²¹⁴ Xénophon : no. 29

²¹⁵ Xénophon : no. 32

²¹⁶ Γούδας: no. 14. Τα έγγραφα της μονής Βατοπεδίου στα οποία βασιζόμαστε για την περίοδο προέρχονται από παλαιότερες εκδόσεις καθώς δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί η έκδοση των αρχείων της μονής Βατοπεδίου. Καθώς όμως δεν είμαστε σίγουροι για την εγκυρότητα των εκδόσεων αυτών τα οποία στο εξής συμπεράσματα ενέχουν και κάποιο βαθμό αβεβαιότητας.

επιβύρωση δωρεών σε Σέρρες, Δράμα και κυρίως Χρυσούπολη, όπου η παρουσία της ήταν ισχυρή.

Εκπρόσωπος της οικογένειας των Τζαμπλάκων έχοντας αποφασίσει να μονάσει στη μονή Βατοπεδίου της αφιερώνει το 1355 διάφορα ακίνητα στη μακεδονική ύπαιθρο. Ο δωρητής υπογράφει ως «Αρσένιος μοναχός ο Τζαμπλάκων»²¹⁷. Τον επόμενο χρόνο και συγκεκριμένα τον Μάιο του 1356 ο Αρσένιος Τζαμπλάκων με ένα νέο αφιερωτήριο έγγραφο που υπογράφει ενώπιον μαρτύρων της δωρίζει εκτός όσων αναφέρονται στην προηγούμενη δωρεά νέα ακίνητα. Στα νέα αυτά ακίνητα περιλαμβάνονται «εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης και κατά την γειτονίαν της Καταφυγής»²¹⁸ δεσποτικώς προσόντα μοι, όσα και οία ορώνται την σήμερον οικοδομήματα μετά και του εκείσε πανσέπτου και θείου ναού, του εις το όνομα τιμωμένου της πανυπεράγνου δεσποίνης ημών Θεοτόκου και επωνυμούμενου της Καμαριωτίσσης και του περί αυτά ανέτου όσου και οίου τοπίου, του νυν ως εις περιβόλιον ενεργουμένου»²¹⁹. Εκτός αυτών ο Αρσένιος της δώρισε και το αναλογούν σε αυτόν μερίδιο της πατρικής του περιουσίας στις εκβολές του Γαλικού ποταμού, στα δυτικά της πόλεως. Αργότερα, στα 1362, ο αδελφός του Δημήτριος, μέγας στρατοπεδάρχης, θα αφιερώσει στο Βατοπέδι και το δικό του μερίδιο «του κτήματος, του καλουμένου Γαλικού, του πλησίον και περιβοήτου Θεσσαλονίκης διακειμένου»²²⁰. Στην περιοχή αυτή είχε σημαντική ακίνητη περιουσία, όπως είδαμε, η μονή Χιλανδαρίου. Ο μοναχός Αρσένιος είναι εκπρόσωπος μίας οικογένειας με σημαντική περιουσία σε όλη γενικά τη Μακεδονία και τη Θράκη ήδη από το 13^ο αι. και με σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας. Είχε μάλιστα συγγενικούς δεσμούς με την οικογένεια των Καντακουζηνών²²¹. Η δωρεά γίνεται λίγα χρόνια μετά την πτώση του κινήματος των Ζηλωτών και εξαιτίας αυτής «των πραγμάτων ανωμαλίας εν Θεσσαλονίκη», όπως αναφέρει έγγραφο της μονής του 1373²²² τα δωρηθέντα ακίνητα είχαν υποστεί σημαντικές φθορές, όπως είχε γενικά συμβεί σε ακίνητα

²¹⁷ Θεοχαρίδης 1961/3α: 129-133. Για τον Αρσένιο Τζαμπλάκωνα βλ. Θεοχαρίδη 1961/3: 164-169 και PLP: no 27752

²¹⁸ Η έρευνα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα που βρισκόταν η συνοικία της Καταφυγής. Ο Ο. Tafrafi θεωρούσε πως Καταφυγή ήταν μία υπόγεια στοά, κοντά στην Αχειροποίητο, όπου κήρυξε σύμφωνα με την παράδοση, το λόγο του Θεού για πρώτη φορά ο άγιος Δημήτριος (Tafrafi 1913α: 132-3). Πολλά χρόνια αργότερα ενώ ο Α. Ξυγγόπουλος την τοποθετεί δυτικά της Μεγάλης Αγοράς - η Μεγάλη Αγορά βρισκόταν στη θέση της σημερινής πλατείας Δικαστηρίων (Ξυγγόπουλος 1949: 16) - η Ε. Μαρκή - Αγγέλου την τοποθετεί στα ανατολικά της (Μαρκή - Αγγέλου 1979: 295). Ο Η. W. Lowry βασιζόμενος σε οθωμανικές πηγές εκτιμά πως η θέση της ήταν δυτικά της Αχειροποίητου (Lowry 1980/1: 275) και ο Β. Δημητριάδης την εντοπίζει στις σημερινές οδούς Βενιζέλου και Εγνατίας (Δημητριάδης 1983:32). Οι εκδότες των αρχείων της μονής Δοχειαρίου την τοποθετούν γύρω από τον ναό της Παναγίας των Χαλλέων (Docheiariou: 79-80).

²¹⁹ Θεοχαρίδης 1961/3: 133-138. Στα τέλη του 17ου αι. γίνεται αναφορά σε μία μονή της Θεοτόκου της Καμαριωτίσσης. Δεν μπορεί να αποκλεισθεί μία σχέση ανάμεσα στο ναό του βατοπεδινού εγγράφου και σε αυτή τη μονή. Βλ. Janin 1975: 381.

²²⁰ Θεοχαρίδης 1961/3α: 138-141. Για το Δημήτριο Τζαμπλάκωνα βλ. PLP: no 27755

²²¹ Charanis 1951: 103, Weiss 1969: 92, Λαΐου 1973: 143-4, Rautman 1991β: 58-9

²²² Γρηγόριος Παλαμάς 4 (1920): 631

και άλλων αριστοκρατικών οικογενειών. Η μη άμεση εκμετάλλευσή τους από τη μονή θα έχει μάλιστα ως συνέπεια να περιέλθουν σε περεταίρω μαρασμό και να καταλήξουν «αφοδευτήρια», όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά δύο έγγραφα της, το ένα του Ιανουαρίου του 1373 και το άλλο του Αυγούστου του 1375²²³. Μη δεχόμενη όμως την εικόνα των ακινήτων της άλλαξε τακτική εκμισθώνοντας εμφυτευτικώς το βόρειο κομμάτι της αυλής. Συνειδητοποιώντας τελικά πως μία τέτοια επένδυση ήταν προς όφελός της τον Μάρτιο του 1376 θα εκμισθώσει, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, το σύνολό της στον Κωνσταντίνο Κυπριανό²²⁴.

Μετά το σέρβο αυτοκράτορα χρυσόβουλο στη μονή χορηγεί και ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος τον Σεπτέμβριο του 1356, την ίδια χρονιά που δέχεται τη δωρεά του μοναχού Γεώργιου Τζαμπλάκωνα²²⁵. Σε αυτό αναφέρεται ως περιουσία της στη Θεσσαλονίκη «το εν τη θεοσώστω πόλει Θεσσαλονίκη μετόχιο το εις όνομα τιμώμενον της υπεραγίας Θεοτόκου μετά του οικολογίου και του αμπελοπάκτου και των προσόντων ετέρων αυτών». Σε αντίθεση με τους προκατόχους του ο Ιωάννης Ε' δεν κάνει λόγο για τα οικήματα «περί το μετόχι», αλλά για οικήματα γενικά του μετοχίου («οικολογίου»). Η διαφορετική αυτή διατύπωση, αν και γενικόλογη, φανερώνει μάλλον τη διάθεση του συντάκτη και συνεπώς των μοναχών για επικύρωση της κατοχής όχι μόνο των οικημάτων δίπλα στο μετόχι, αλλά και των υπολοίπων οικημάτων τους στη πόλη, όπως αυτά στη συνοικία του Ιπποδρόμου και της Καταφυγής. Το χρυσόβουλο αναφέρει επιπλέον ως ακίνητο της μονής ένα αμπέλι από το οποίο εισέπραττε ενοίκιο καθώς και «έτερα προσόντα αυτού», τα οποία πιθανώς ήσαν κτήματα. Στο χρυσόβουλο συνεπώς του Ιωάννη Ε' επικυρώνεται περιουσία του μετοχίου στη Θεσσαλονίκη μεγαλύτερη εν συγκρίσει με τα προηγούμενα χρυσόβουλα. Υπογραμμίζεται έτσι το γεγονός ότι τα προηγούμενα χρόνια η περιουσία της μονής στην πόλη αυξήθηκε σημαντικά, αλλά και πως είχε αυξηθεί και το ενδιαφέρον των ιδίων των μοναχών για αυτή.

Με χρυσόβουλο λόγο του 1364 ο αυτοκράτορας Ιωάννης Ε' όρισε πως ο θείος του πρωτοστράτωρ και μοναχός Μανασσής Ταρχανειώτης²²⁶ θα κατείχε εφ' όρου ζωής «το κατά την θεοσώστον πόλιν την Θεσσαλονίκην διακείμενον μονύδριον το εις το όνομα τιμώμενον του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού και επικεκλημένον του Κυριόρου, μετά των κτημάτων και πραγμάτων και λοιπών δικαίων αυτού»²²⁷. Μετά το θάνατο του

²²³ Γρηγόριος Παλαμάς 4 (1920): 631-635

²²⁴ Αρσάδιος: no. 28

²²⁵ Γούδας: no. 15 Προφανώς εκ παραδρομής ο εκδότης του εγγράφου θεωρεί πως το χρυσόβουλο αυτό, όπως και το επόμενο, ήσαν του Ιωάννη ΣΤ' ενώ κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να ισχύει, καθώς η βασιλεία του τερατίστηκε τον Νοέμβριο του 1354 και το χρυσόβουλο αυτό είναι του Σεπτεμβρίου του 1356 και το επόμενο του Αυγούστου του 1364.

²²⁶ P.L.P.: no. 27498

²²⁷ Γούδας: no. 17. Για τη μονή αυτή και αργότερα μετόχι του Βατοπεδίου βλ. Janin 1975: 416.

Ταρχανειώτη, ύστερα από παράκληση του τελευταίου, το μετόχι θα περιερχόταν στην κυριότητα του Βατοπεδίου το οποίο θα το κατείχε εφ' εξής «κανενοχλήτως και αδιασειστως». Το Βατοπέδι φαίνεται συνεπώς πως το δεύτερο μισό του 14^{ου} αι. απέκτησε ένα δεύτερο μετόχι στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Που βρισκόταν αυτό και σε τι συνίστατο η περιουσία του δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Δεδομένο είναι πως με τη δωρεά αυτή ενός μάλιστα συγγενή του αυτοκράτορα η μονή αύξησε τα ακίνητα της στην πόλη. Υπογραμμίζεται επίσης η σχέση της, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα, με ανθρώπους που ήσαν ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία.

Οι μοναδικές πληροφορίες που έχουμε για την περιουσιακή κατάσταση της μονής Φιλοθέου στη Θεσσαλονίκη στα μέσα του 14^{ου} αιώνα προέρχονται από το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan του Απριλίου του 1346²²⁸. Σε αυτό αναφέρονται τα μετόχια του αγίου Γεωργίου του Λαγκαδινού και των αποστόλων Πέτρου και Παύλου τα οποία κατείχαν οικήματα, χωρίς όμως τον επιθετικό προσδιορισμό «ενοικιακά» που είχαμε συναντήσει στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β', και τα οποία απέκτησαν περιουσία «εις τον Γαλικόν γην μετά οικημάτων». Δεν αναφέρονται επίσης τα αμπέλια, τα περιβόλια και το μέρος, όπου τελούνταν η ετήσια εμποροπανήγυρη του αγίου Γεωργίου. Δεν ξέρουμε αν πρόκειται για παράλειψη ή αν τελικά στα χρόνια που μεσολάβησαν τα ακίνητα αυτά απολέσθηκαν από την κυριότητα της μονής.

42 χρόνια αργότερα μετά το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' που εξεδόθη το Σεπτέμβριο του 1353 επικυρώνει επίσης την περιουσία της μονής του αγίου Παντελεήμονος, η οποία έχει αυξηθεί σημαντικά τα χρόνια αυτά²²⁹. Στα πολλά χωριά της μακεδονικής υπαίθρου «μετά πάσης της νομής και περιοχής» αυτών που ήσαν στην κυριότητα της προστίθεται η Δράγοστα «μετά πάσης» επίσης «της νομής και περιοχής αυτής», δωρεά του αυτοκράτορα. Οι υπόλοιπες αυτοκρατορικές δωρεές συνίσταντο σε ένα «ζευγηλατείο ... περί την Βαϊμήν», σε ένα «μονύδριον ... του αγίου Γεωργίου εις τον Σόμπρον» και σε ένα πάροικο στις Σέρρες επ' ονόματι Γεώργιο Λουκέρι. Στο τέλος επικυρώνονται τα δύο μετόχια της «εντός της θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης και εκτός περίπου την Καλαμαρίαν», χωρίς να αναφέρεται κάποιο επιπλέον περιουσιακό τους στοιχείο. Φαίνεται λοιπόν ότι η ρωσική μονή αυτά τα 42 χρόνια είχε ως βασική επιδίωξη της αύξηση της περιουσίας της στη μακεδονική υπαίθρο - γι αυτό και η δωρεά του αυτοκράτορα αφορά κυρίως σε ένα χωριό και σε ένα κτήμα - και όχι εντός της Θεσσαλονίκης. Οι πληροφορίες μας συνεπώς για το μετόχι της αγίας Ζηναΐδος προέρχονται αποκλειστικά τα δύο προαναφερθέντα χρυσόβουλα. Το γεγονός όμως ότι στο

---

²²⁸ Philothéou: no. 9

²²⁹ Pantéléèmon: no. 11

πρώτο προτάσσεται έναντι των υπολοίπων περιουσιακών στοιχείων ενώ στο δεύτερο, 42 χρόνια μετά και αφού η μονή έχει αποκτήσει πολλά ακίνητα στη μακεδονική ύπαιθρο, είναι τελευταίο στον κατάλογο των προς επικύρωση ακινήτων φανερώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της μονής για την ύπαιθρο.

Στις διαδοχικές απογραφές των ετών 1318-1321 δεν γίνεται καμία αναφορά σε περιουσιακά στοιχεία της μονής Εσφιγμένου στη Θεσσαλονίκη²³⁰. Το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan στα 1346²³¹ αναφέρει ένα μετόχι της στην πόλη αφιερωμένο στον άγιον Ιωάννη Πρόδρομο το οποίο είχε στην κατοχή του οικήματα και αμπέλια «εις τον Άγιον Ερμογένην», μία περιοχή πιθανότατα όχι πολύ μακριά από τα τείχη²³². Ενώ συνεπώς στα χρόνια που μεσολάβησαν από τη βασιλεία του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου ως τα χρόνια της βασιλείας του Στέφανου Dušan η παρουσία της μονής αυξήθηκε σημαντικά, κάτι ανάλογο φαίνεται πως δεν συνέβη όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στα υπόλοιπα αστικά κέντρα της περιοχής.

Η απογραφή που πραγματοποίησε ο πρωτοκουνηγός Ιωάννης Βατάτζης τον Απρίλιο του 1341, καθώς και τα χρυσόβουλα του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου των ετών 1343²³³ και 1355²³⁴ δεν αναφέρουν τίποτα για ακίνητα της μονής Δοχειαρίου στη Θεσσαλονίκη ή σε κάποια άλλη πόλη της Μακεδονίας. Οι μοναδικές πληροφορίες για την εκεί παρουσία της περιέχονται σε ένα «διαγνώσεως και αποφάσεως γράμμα» μίας επιτροπής ηγούμενων της πόλης συντεταγμένη λίγο πριν το Μάιο του 1361²³⁵ και στον ορισμό της Άννας της Σαβοΐας του Μαΐου του 1361²³⁶. Η επιτροπή των ηγούμενων που συνεδρίασε στο «θεοφρούρητον παλάτιον» στη Θεσσαλονίκη με προεξάρχουσα την αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας²³⁷ δικαίωσε τη μονή Δοχειαρίου στη διένεξή της με τον καβαλλάριο Δημήτριο Τρικανιά²³⁸ αναφορικά με την παρουσία του μοναχού Γρηγόριου Ισβή²³⁹ «αποθανόντος αδιαθέτου» (για

²³⁰ Esphigménou : no. 14, 15, 16

²³¹ Esphigménou : no. 22

²³² Βλ. και σημειώσεις Lavra I: no. 59. Το μετόχι αυτό του Ιωάννου Προδρόμου δεν αναφέρεται από τον R. Janin.

²³³ Docheiariou: no. 21

²³⁴ Docheiariou: no. 33

²³⁵ Docheiariou: no. 34

²³⁶ Docheiariou: no. 35

²³⁷ Η Άννα της Σαβοΐας βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη ήδη από το 1351. Τη χρονιά εκείνη βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση η Βενετία και η Γένοβα. Οι βενετοί προκειμένου να προσεταιρισθούν τον Ιωάννη Ε', ο οποίος βρισκόταν στον Αίνο, του υποσχέθηκαν το θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Θα του χορηγούσαν επιπλέον ένα δάνειο με αντάλλαγμα την Τένεδο. Ο Ιωάννης θα καταλάμβανε το θρόνο μετά από μία εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη. Βοηθός του θα ήταν και ο Στέφανος Dušan. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός, μόλις έμαθε το σχέδιο αυτό, έστειλε την Άννα στη Θεσσαλονίκη να μεταπείσει το γιο της και έτσι ένας νέος εμφύλιος αποτράπηκε. Η Άννα δεν επέστρεψε έκτοτε στην Κωνσταντινούπολη παρά τις όποιες εν τω μεταξύ αλλαγές αλλά παρέμεινε στη Θεσσαλονίκη ως εκπρόσωπος της αυτοκρατορικής οικογένειας μέχρι το θάνατό της στα 1365/6 (Nicol 1999: 374-5).

²³⁸ PLP: no. 29308

²³⁹ PLP: no. 8292

τη διένεξη αυτή βλ. πρώτο κεφάλαιο δευτέρου μέρους). Ο Γρηγόριος Ισβής είχε διατελέσει, σύμφωνα με τους μοναχούς της μονής, «οικονόμος της κατ' αυτούς μονής και εγκρατής των πραγμάτων αυτής, ώστε και εν τω μετοχίω αυτών τω εν τη θεοσώστω ταύτη πόλει Θεσσαλονίκη ευρισκόμενος ελειτούργησε τω χρεών, κατέχων και τα έγγραφα δικαιώματα της μονής ...». Η μονή επομένως δεν έχασε κάθε δεσμό με την πόλη όταν έδωσε δυόμισι αιώνες περίπου πριν στον Νικηφόρο Βούρτζη επτά εργαστήρια της²⁴⁰ καθώς στην κυριότητά της υπήρχε ένα μετόχι, χωρίς να γνωρίζουμε που ήταν αφιερωμένο, το χρόνο και τρόπο απόκτησής του και την περιουσία του. Φαίνεται μάλιστα πως αυτό δεν ήταν το μοναδικό της ακίνητο στην πόλη. Σύμφωνα λοιπόν με ένα «παραδοτήριον και αφιερωτήριον ενυπόγραφον έγγραφον» του μοναχού Σίμωνα, κατά κόσμον Σταμάτιου, που φέρει ημερομηνία 27 Οκτωβρίου του 1381, η μονή είχε στην κυριότητά της και μία *αυλή* στη συνοικία του Ιπποδρόμου, χωρίς να γνωρίζουμε όμως τον αριθμό και το είδος των ακινήτων που υπήρχαν σε αυτή²⁴¹. Πιθανότατα δε και το μετόχι της να βρισκόταν στη συνοικία αυτή, όπου, όπως ήδη έχουμε δει, βρισκόνταν ακίνητα και άλλων αθωνικών μονών. Σε αυτά προστέθηκε και το «εντός της αυλής της μονής ... οίκημα» του Σίμωνα, το οποίο δώρισε μετά την είσοδό του στη μοναστική της κοινότητα της Δοχειαρίου. Το δωρηθέν οίκημα δεν περιγράφεται, όπως σε ανάλογα έγγραφα δωρεάς. Ο Σίμων, ο οποίος μας είναι γνωστός μόνο από το παρόν έγγραφο²⁴², δώρισε επιπλέον στη μονή «το εις την περιοχὴν του Αγίου Φαντίνου²⁴³ αμπέλιον ωσει μοδίων τριών». Μελετώντας συνεπώς κανείς τα έγγραφα της μονής έχει την αίσθηση πως μετά την ανταλλαγή ακινήτων που πραγματοποίησε με τον Νικηφόρο Βούρτζη στις αρχές του 12^{ου} αι., δεν ενδιαφερόταν πλέον για τη Θεσσαλονίκη. Η πραγματικότητα είναι πως τα μετέπειτα χρόνια η περιουσία της στη μακεδονική ύπαιθρο σημείωνε προοδευτική άνοδο, κάτι που αποτυπώνεται στις κατά περιόδους απογραφές και τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα γεγονός που φανερώνει το μεγάλο ενδιαφέρον της για την ύπαιθρο πιθανότατα επειδή εκεί βρήκε πιο πρόσφορο έδαφος για επενδύσεις από ότι στη Θεσσαλονίκη ή σε άλλα

---

²⁴⁰ Στις αρχές του 12^{ου} αι. ο πρόεδρος και μάγιστρος Νικηφόρος Βούρτζης και η σύζυγός του Άννα με «ανταλλαγής έγγραφον» παραχώρησαν στη μονή Δοχειαρίου το μισό του προαστίου του Ρουσίου με αντάλλαγμα επτά εργαστήρια της αθωνικής μονής σε κοινή *αυλή* εντός της Θεσσαλονίκης και πενήντα υπέρπυρα. Τα εργαστήρια βρισκόνταν «εν τη τοποθεσία της Σθλαβομέσης ... κατά τον ρεγέωνα της Καταφυγής». Ο όρος *γειτονία* που συναντάμε στα υπόλοιπα έγγραφα έχει αντικατασταθεί εδώ από τον όρο *ρεγέων*, ο οποίος δεν αναφέρεται σε κανένα έγγραφο της παλαιολόγειας περιόδου. Όπως σημειώνουν οι εκδότες του εγγράφου, η τοποθεσία της Σθλαβομέσης δεν είναι γνωστή από αλλού. Εκ της ανάλυσης όμως του ονόματος της - «Σθλαβομέση» η «μέση» δηλ. των Σλάβων - συμπεραίνουμε πως υπήρχε πιθανώς μία αγορά εκεί. Φαίνεται λοιπόν πως η Σθλαβομέση είχε κάποιο εμπορικό χαρακτήρα.

²⁴¹ Docheiariou: no. 47

²⁴² PLP: no. 25379

²⁴³ Ο άγιος Φαντίνος βρισκόταν κοντά στον άγιο Θωμά, στα νοτιοανατολικά δηλ. της Θεσσαλονίκης, βλ. Lefort 1982: 150

αστικά κέντρα της Μακεδονίας, όπου κυριαρχούσαν άλλες αθωνικές μονές. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει πως δεν είχε τουλάχιστον εντός της Θεσσαλονίκης κάποια ακίνητη περιουσία.

Από το 1391 ως την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους οθωμανούς το 1430

Η μονή Διονυσίου ιδρύθηκε στα 1370 σε προχωρημένη σε σύγκριση με τις περισσότερες μονές του Αγίου Όρους χρονολογία. Οι πρώτες και μόνες πληροφορίες για ακίνητα της στη Θεσσαλονίκη προέρχονται από ένα έγγραφο του Σεπτεμβρίου του 1420 σύμφωνα με το οποίο η Μαρία Αγιορείτισα²⁴⁴ της δώρισε ένα μικρό ναό με ένα ετοιμόρροπο οίκημα και ένα κελί εντός της πόλης²⁴⁵. Η Μαρία Αγιορείτισα, «υπερτελής ούσα τον της ηλικίας χρόνον» και «επειδή υπό τε της ανωμαλίας και καιρικής στενώσεως των πραγμάτων εις τοσαύτην ένδειαν» έφθασε «εκ πλούτου και δόξης και ευημερίας», δεν ήταν σε θέση να φροντίζει με επιμέλεια, ως όφειλε, όλη την πατρική της περιουσία, στην οποία ανήκε «και το εν τη γειτονία του Ομφαλού διακείμενον»²⁴⁶, προς δύοσιν και μεσημβρίαν κείμενον της παλαιάς πυρκαυστού Εβραΐδος²⁴⁷, ελεύθερον παντοίου βάρους επιτελεσματικού, κελλύδριον εις όνομα τιμώμενον των αγίων μεγάλων Μαρτύρων Τεσσεράκοντα»²⁴⁸. Η θέση του ναού ήταν «εν ευσήμω τόπω και οιωνεί της λεωφόρου μέσον», όπου «λεωφόρος» για τους βυζαντινούς δεν ήταν άλλη από την Εγνατία, ταυτόσημη σε γενικές γραμμές με τη σημερινή Εγνατία Οδό. Την εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης δεν την συναντάμε μόνο στο παρόν έγγραφο, αλλά και στη δωρεά, όπως είδαμε, της μονής της αγίας Τριάδος από τον κτήτορά της Ματθαίο Περδικάριο στους τρεις γιους του, η οποία αργότερα έγινε μετόχι της Λάυρας²⁴⁹. Μαζί με τον ναό των σαράντα μαρτύρων η Μαρία Αγιορείτισα δώρισε στη μονή ένα «κελλίον ... μετά γε του προς ανατολάς ανώγεω ετοιμοκαταπτώτου οικήματος». Αν και δεν μας είναι γνωστή καμία αριστοκρατική οικογένεια με το όνομα *Αγιορείτης* – άλλωστε, όπως αναφέρει ο Γ. Θεοχαρίδης, το επίθετο αυτό δεν συναντάται ως βυζαντινό οικογενειακό επίθετο παρά μόνο στο παρόν έγγραφο²⁵⁰ – η δωρήτρια πρέπει να προερχόταν από πλούσια οικογένεια καθώς παρά την τωρινή της ένδεια κάποτε ζούσε καιρούς «πλούτου και δόξης και ευημερίας». Ίσως οδηγήθηκε σε αυτήν την κατάσταση επειδή έμεινε απάντρευτη και χωρίς

²⁴⁴ PLP: no. 250

²⁴⁵ Dionysiou: no. 19

²⁴⁶ Για τη συγκεκριμένη συνοικία βλ. σελ. 17

²⁴⁷ Για τη χωροθέτηση της εβραϊκής συνοικίας βλ. επίσης σελ. 16

²⁴⁸ Για το ναό αυτό βλ. και Janin 1975: 412. Στο κατάστιχο του πατριαρχείου του 14^{ου} αι. υπάρχει ένα πατριαρχικό γράμμα του Ιουλίου του 1400 και αφορά στην μίσθωση με όρους «εμφύτευσης» από κάποιον Κωνσταντίνο Σαμαμίνθη ενός εργαστηρίου «μυρεψικού» το οποίο βρισκόταν στη συνοικία του αγίου Μηνά. Το εργαστήριο αυτό ανήκε κατά το ήμισυ στη μεγάλη μονή του Υπομιμνήσκοντος και το άλλο μισό στις μονές του Χριστού Φιλανθρώπου και του αγίου Βασιλείου και στους ναούς της Παναγίας της Οδηγήτριας και των αγίων Τεσσεράκοντα (MM II: 434-7). Ο τελευταίος αυτός ναός ίσως ταυτίζεται με τον ναό της Αγιορείτισας, αν και σε κανένα σημείο του εγγράφου δεν γίνεται κάποια αναφορά σε κάποιο εργαστήριο.

²⁴⁹ Lavra II: no. 70

²⁵⁰ Θεοχαρίδης 1961/63β: 6

στενούς συγγενείς. Οι μόνοι στενοί συγγενείς της, οι γονείς της, είχαν πεθάνει πολλά χρόνια πριν. Με την παράδοση στη μονή Διονυσίου του ναού των σαράντα μαρτύρων «το πλείστον μέρος» του οποίου «μεν τη συνεχή των κατά καιρούς υδάτων φορά σαθρωθέν πέπτωκε, τα δε τη κακή προαιρέσει των πλησιογειτονούντων και των τα μάλιστα διατριβόντων κατεχαλάσθη, και μέρος τι μετά του ναού υπελείφθη, ο και την πώσιν τάχιστα απειλεί και σχεδόν τη πόλει πάσα κοινόν αφωδευτήριον, ως έρημον, γέγονε και κόπρους δυσωδίας μεστόν εστί το καθόλου» ορίζεται ως υποχρέωση της μονής το «ανοικοδομήσαι κατά το δυνατόν και εις προτέραν ανάκλησιν και επαναγαγειν, ώστε και το θείον υμνείσθαι». Πιθανότατα επειδή η μονή Διονυσίου ιδρύθηκε, όπως είπαμε, πολύ αργότερα σε σύγκριση με άλλες μονές πιθανώς ο ναός των σαράντα μαρτύρων με το γειτονικό κελί και οίκημα ήσαν το μοναδικά ακίνητα της στη Θεσσαλονίκη.

Μικρή περιουσία εντός της Θεσσαλονίκης είχε και η μονή του αγίου Παύλου σύμφωνα με το μόνο δημοσιευθέν έγγραφο του αρχείου της, αντίγραφο ενός προστάγματος του αυτοκράτορα Ιωάννη Η' το οποίο προέρχεται από την επισκοπή της Θεσσαλονίκης²⁵¹. Με αυτό επικυρώνεται η δωρεά του μεγαλογαιοκτημόνα Ροδοσθλάβου Σάμπια²⁵² «των εν τη Καλαμαρία διακειμένων παλαιοχωρίων, των τε Αβραμιτών και του Νέου Χωρίου λεγομένου, α δη είχεν ο τοιούτος» η οποία εμπεριέχετο και στη διαθήκη του. Εντός της Θεσσαλονίκης το μόνο περιουσιακό στοιχείο της φαίνεται πως ήταν μόνο ένα οίκημα ενώ δεν κατοχυρώνεται κάποιο μετόχι.

Κατά περιόδους η έρευνα έχει ασχοληθεί με την Νέα Μονή της Θεσσαλονίκης και ειδικότερα με το αν έγινε ή όχι μετόχι της Λαύρας, καθώς μάλιστα στο αρχείο της τελευταίας σώζονται έγγραφα της πρώτης, οι δωρεές στην Νέα Μονή του κάστρου του Κολυδρού από τον Άλέξιο Άγγελο Φιλανθρωπινό²⁵³ τον Ιανουάριο του 1384²⁵⁴, του ναού της αγίας Φωτίδος «μετά πάσης της νομής και της περιοχής αυτής και δικαίων και προνομίων ων έχει» επίσης από τον Άγγελο Φιλανθρωπινό το Δεκέμβριο του 1389²⁵⁵ και τριών κτημάτων κοντά στη Θεσσαλονίκη και ενός ναού του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 139 από το Δημήτριο Τζυρίγκη²⁵⁶, ένα πρόσταγμα του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου τον Μάρτιο του 1415, σύμφωνα με το οποίο το ήμισυ μίας *αυλής* εντός της πόλης ονόματι «του Συργή» θα περιερχόταν στη γυναικεία μονή των αγίων

---

²⁵¹ Dölger1948: no. 42 (σελ. 119-120).

²⁵² PLP: no. 24781

²⁵³ PLP: no. 29750

²⁵⁴ Lavra III: no. 150

²⁵⁵ Lavra III: no. 151

²⁵⁶ Lavra III: no. 153

Αναργύρων και το άλλο ήμισυ στην Νέα Μονή²⁵⁷ και τέλος ένα συμβόλαιο μίσθωσης από κάποιον Κωνσταντίνο Μαργλαβίτη²⁵⁸ ενός ελαιοτριβείου που ανήκε στην Νέα Μονή, το οποίο υπογράφηκε τον Μάιο του 1432²⁵⁹, δύο χρόνια δηλ. σχεδόν μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης από τον Μουράτ Β'. Δύο από αυτά τα έγγραφα έχουν συνταχθεί κατά τη περίοδο της υποτέλειας της Θεσσαλονίκης στους οθωμανούς (1387-1391) και της πρώτης οθωμανικής κατάκτησης της (1391-1403) επί Βαγιαζίτ Α'. Το πρόσταγμα του Μανουήλ Β' συντάχθηκε λίγα χρόνια πριν η Θεσσαλονίκη παραδοθεί στην ενετική εξουσία (1423). Μελετητές της Νέας Μονής, όπως ο V. Laurent και ο Γ. Θεοχαρίδης, είχαν ασχοληθεί ήδη από πολύ παλιά με το ζήτημα της προσχώρησης της στη Λαύρα. Και οι δύο ενώ στις αρχικές μελέτες του είχαν υποστηρίξει ότι η Νέα Μονή έγινε κάποια στιγμή τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής Θεσσαλονίκης μετόχι της Λαύρας²⁶⁰ αργότερα αναθεώρησαν την άποψή τους αυτή. Η παρουσία των εγγράφων της Νέας Μονής στην αθωνική μονή εξηγείται, σύμφωνα με τον V. Laurent, από το γεγονός ότι εκεί θα βρήκαν καταφύγιο οι μοναχοί της πρώτης μετά την πτώση της πόλης στους Οθωμανούς στα 1430²⁶¹, άποψη όμως η οποία αποδεικνύεται εσφαλμένη από τα ίδια τα έγγραφα, καθώς, όπως είδαμε, ένα από αυτά χρονολογείται το 1432, δύο δηλ. χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης. Ο Γ. Θεοχαρίδης υποστηρίζει πως η μετανάστευση μοναχών της Νέας Μονής στην Λαύρα πρέπει να μετατεθεί μετά το 1556, καθώς πηγές της περιόδου μαρτυρούν την πιθανή ύπαρξη της μέχρι και τότε²⁶². Καθώς όμως σε κανένα από τα προαναφερθέντα ή άλλα έγγραφα του αρχείου της αθωνικής μονής όχι μόνο δεν αναφέρεται ρητώς αλλά ούτε υπάρχει μία υπόνοια ότι η Νέα Μονή είχε υπαχθεί σε αυτήν, το πιθανότερο είναι πως η Νέα Μονή ποτέ δεν έγινε μετόχι της Μεγίστης Λαύρας ή πως αν τελικά έγινε, όπως αναφέρουν οι εκδότες του αρχείου της²⁶³ ή άλλοι μελετητές²⁶⁴ αυτό θα συνέβη τα τελευταία χρόνια της βυζαντινής κυριαρχίας της Θεσσαλονίκης ή και αργότερα, οπότε ένας τέτοιος δεσμός ανάμεσα στις δύο μονές θα πρέπει να μελετηθεί στο πλαίσιο της σχέσης των αθωνικών μονών με τη Θεσσαλονίκη την πρώιμη οθωμανική περίοδο, ειδικά αν δεχθούμε πως η Νέα Μονή υπήρχε ως ορθόδοξο μοναστήρι στην πόλη μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αι. Το θέμα αυτό πρέπει πάντως να διερευνηθεί περισσότερο.

---

²⁵⁷ Lavra III: no. 163

²⁵⁸ PLP: no. 16074

²⁵⁹ Lavra III: no. 168

²⁶⁰ Laurent 1955α, Θεοχαρίδης 1955

²⁶¹ Laurent 1955β: 125-7

²⁶² Θεοχαρίδης 1955/60: 342

²⁶³ Lavra III: 164

²⁶⁴ Βλ. λ.χ. Ζαχαριάδου 1997: 31

A. 1. 2. ΣΕΡΡΕΣ

Επί Ανδρόνικου Β' (1282-1328) και Ανδρόνικου Γ' (1328-1341)

Οι πρώτες πληροφορίες για ακίνητα των μονών του Αγίου Όρους στις Σέρρες την παλαιολόγεια περίοδο προέρχονται από έγγραφα των αρχών του 14^{ου} αι. Έτσι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν υπήρχαν παλαιότερα ακίνητά τους εκεί και ποια ήσαν αυτά. Στο χρυσόβουλο λοιπόν του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (Ιανουάριος του 1329) προς τη Λαύρα καταγράφεται για πρώτη φορά «περί την πόλιν Σέρρας μετόχιον το εις όνομα τιμώμενον του αγίου Αθανασίου μετά πάντων των προσόντων αυτώ είτε τε προσενέξεως τινών και εξ αγοράς περιελθόντων τη τοιαύτη μονή των εν αυτή ποιουμένων την άσκησιν μοναχών, είπερ παρηκολούθησαν και εγένοντο αι τούτων προσενέξεις και εξωνήσεις ευλόγως και δικαίως»²⁶⁵. Η αναφορά αυτή γίνεται στο τέλος, μετά από την παράθεση των απαλλαγών της μονής από υποχρεώσεις και φόρους. Αυτό σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι σε γενικές γραμμές το παρόν χρυσόβουλο δεν διαφέρει αρχικά από αυτό του προκατόχου του Ανδρόνικου Β' (Ιούνιος του 1298)²⁶⁶ μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως το μετόχι του αγίου Αθανασίου πιθανώς αποκτήθηκε από τη Λαύρα μετά το 1298. Ποια ήταν και που βρισκόταν η ακίνητη περιουσία του δεν γνωρίζουμε. Είναι όμως πιθανό σε αυτήν να περιλαμβανόταν το εντός του κάστρου και «πλησίον του αγίου Παντελεήμονος»²⁶⁷ ανωγεοκάτωγον πλινθόκτιστο οίκημα που πούλησε τον Σεπτέμβριο του 1308 ή τον Οκτώβριο του 1309 η Θεοδοσίνα, εγγονή του Ξιφία²⁶⁸ στον Ακίνδυνο Φιλομάτη²⁶⁹ στην τιμή των 33 υπερπύρων²⁷⁰.

Σημαντική περιουσία στην πόλη απέκτησε την περίοδο αυτή η σερβική μονή Χιλανδαρίου. Στο αρχείο της υπάρχει πρόσταγμα του Σεπτεμβρίου του 1294 ή του 1309 με την υπογραφή του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου με το οποίο επικυρώνει τα δικαιώματα της μονής του αγίου Νικολάου της επικειλημένης της Καμενικαίας σε ακίνητα και αγρότες²⁷¹. Αναλυτικότερα ο Ανδρόνικος Β' επικυρώνει την κυριότητα της μονής σε «χωράφια τινά και αμπέλια εξ αγορασίας και από προσενέξεως περιελθόντα αυτή» αλλά και σε «υδρομυλώνας τέσσερας» που ανηγέρθησαν από μοναχούς της. Επιπλέον επιτρέπει σε «πτωχούς τινάς προσκαθημένους ... εντός του ... συνόρου και των δικαίων της ... σεβασμίας μονής» οι οποίοι ήσαν «ξένοι και τω δημοσίω ανεπίγνωστοι και μη εν τισί

²⁶⁵ Lavra III: no. 118

²⁶⁶ Lavra II: no. 89

²⁶⁷ Ο Α. Ευγγόπουλος δεν αναφέρει κανένα ναό του αγίου Παντελεήμονος εντός του κάστρου των Σερρών. Βλ. Ευγγόπουλος 1965α

²⁶⁸ PLP: no. 20937

²⁶⁹ PLP: no. 29921

²⁷⁰ Lavra II: no. 102

²⁷¹ Chilandar I: no. 13

πρακτικούς καταγεγραμμένοι» να παραμείνουν στα κτήματα της ως καλλιεργητές τους. Η παρουσία εγγράφων στο αρχείο της αθωνικής μονής που αφορούν στη μονή του αγίου Νικολάου οφείλεται στο γεγονός ότι τα επόμενα χρόνια θα περιέλθει στην κυριότητα της, όπως εν συνεχεία θα δούμε. Η μονή του αγίου Νικολάου, η οποία πιθανότατα θεμελιώθηκε το τελευταίο τέταρτο του 13^{ου} αι. από τον ιερομόναχο Θεοδόσιο Μελισσηνό, βρισκόταν κοντά στην πόλη των Σερρών και συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Π. Σαμσάρη, στα δυτικά της, σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από την πύλη του «φόρου»²⁷², από όπου έβγαινε η «βασιλική οδός»²⁷³, η οποία περνούσε πλησίον της. Αν και δεν αναφέρονται στο πρόσταγμα του Ανδρόνικου Β', είχε στην κυριότητά της, τουλάχιστον πριν το 1321, τα μετόχια του αγίου Γεωργίου, της Ανάληψης και της Θεοτόκου Βοδίτζας. Φαίνεται πάντως πως δεν είχε κάποια ακίνητη περιουσία εντός των Σερρών²⁷⁴.

Ρητή αναφορά σε ακίνητη περιουσία της μονής Χιλανδαρίου εντός των Σερρών συναντάμε για πρώτη φορά στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου, το δεύτερο που χορηγήθηκε στη μονή τον Ιούνιο του 1321 κατόπιν αιτήσεως του ηγουμένου της Γερβάσιου²⁷⁵. Ανάμεσα στα περιουσιακά στοιχεία της αναφέρεται «εντός του κάστρου των Σερρών γονικόν οσπήτιον του Αμαζά Νικηφόρου το δοθέν παρ' αυτού κατά λόγον προσενέξεως εις ... την μονήν». Δεν γνωρίζουμε τίποτα άλλο για τη δωρεά αυτή ούτε και για τον δωρητή²⁷⁶ καθώς το αντίστοιχο συμβόλαιο δεν υπάρχει πλέον στο αρχείο της. Καθώς όμως το χρυσόβουλο της χορηγήθηκε, όπως προελέχθη, ύστερα από αίτημα του ηγούμενου της, κρίνοντας προφανώς πως με το προηγούμενο²⁷⁷ δεν κατοχυρώνονταν όλα τα περιουσιακά στοιχεία που αυτός επιθυμούσε, το οίκημα αυτό στις Σέρρες θα θεωρείτο σημαντικό.

Τον επόμενο μήνα ο Ανδρόνικος Γ' με χρυσόβουλο επικυρώνει την ατέλεια της μονής του αγίου Νικολάου της Καμενίκαιας²⁷⁸. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο Ανδρόνικος Β' την παραχωρεί στο σέρβο ιερομόναχο Καλλίνικο, ο οποίος ήταν μοναχός την περίοδο αυτή στο Χιλανδάρι, με το δικαίωμα να την παραχωρήσει όπου ήθελε μετά το θάνατό του²⁷⁹. Ο Ανδρόνικος Β' μάλιστα αναφέρεται με κολακευτικά λόγια στο πρόσωπο του σέρβου ιερομόναχου για την «καθαρωτάτην εύνοιαν» που του έδειξε, όπως αναφέρει, στη βασιλεία

²⁷² Όπως θα δούμε, κοντά στην πύλη αυτή η Μεγίστη Λαύρα είχε οικήματα και ένα αρτοποιείο, εν μέρει δωρεά μίας εκπροσώπου της οικογένειας των Λασιχαρίδων. Βλ. σελ. 79-8

²⁷³ Δίπλα στην οδό αυτή και εντός του κάστρου πρέπει, όπως επίσης θα διαπιστώσουμε, να αναζητηθεί η συνοικία της «Οψαρομέσης». Βλ. σελ. 75-6

²⁷⁴ Αναλυτικά περί της μονής του αγίου Νικολάου Καμενίκαιας βλ. Σαμσάρη 1988.

²⁷⁵ Petit, Chilandar: no. 62

²⁷⁶ Βλ. και PLP: no. 746

²⁷⁷ Petit, Chilandar: no. 61

²⁷⁸ Petit, Chilandar: no. 64

²⁷⁹ Petit, Chilandar: no. 74

του. Ο Καλλίνικος δεν καθυστερεί καθόλου και την αφιερώνει τον ίδιο μήνα στο Χιλανδάρι. Η αφιέρωση αυτή επικυρώνεται από τον εγγονό του Ανδρόνικου Β', τον Ανδρόνικο Γ'²⁸⁰. Δηλωτικό της ρευστότητας της κατάστασης την περίοδο αυτή είναι το γεγονός πως τον Οκτώβριο του 1323 ο Καλλίνικος αφιερώνει ει νέου τη μονή στο Χιλανδάρι²⁸¹ και πως τον Σεπτέμβριο του 1327, αμέσως μετά το θάνατο του Καλλίνικου, ο Ανδρόνικος Β' επικυρώνει τη δωρεά κατόπιν αιτήματος του ηγούμενου Γερβάσιου²⁸². Ο τρόπος απόκτησης του αγίου Νικολάου της Καμενίκαιας δεν φανερώνει μόνο τη ρευστότητα της περιόδου αλλά και το πως μπορούσε να καταλήξει με μάλλον δόλια μέσα μία μονή μετόχι μίας άλλης. Ο Καλλίνικος εκμεταλλευόμενος τον εμφύλιο μεταξύ των δύο Ανδρόνικων κατάφερε να αποσπάσει την εύνοια και των δύο και να συμβάλλει στην αύξηση της περιουσίας της μονής Χιλανδαρίου στα περίχωρα των Σερρών. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, ο Καλλίνικος συνέβαλε στην αύξηση της περιουσίας της σερβικής μονής και στη Θεσσαλονίκη καθώς ο Ανδρόνικος Γ' επικύρωσε τη δωρεά στο πρόσωπό του της μονής του αγίου Γεωργίου από το μητροπολίτη της πόλης²⁸³. Η κακή οικονομική κατάσταση της μονής αγίου Νικολάου δεν σταμάτησε ωστόσο μετά την προσχώρηση της στην κυριότητα του Χιλανδαρίου, καθώς, η αδιαφορία των οικονόμων της που στέλνονταν κατά καιρούς από την αθωνική μονή είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο να καταλήξουν τα κτήματα σε μαρασμό αλλά πολλά από αυτά να καταπατηθούν από τους διαφόρους γείτονές τους²⁸⁴.

Εκτός από τη μονή του αγίου Νικολάου στα περίχωρα των Σερρών και του ενός οικηματος στο κάστρο η μονή Χιλανδαρίου απέκτησε μέσω αγορών στα μέσα της δεκαετίας του 1320 διάφορα οικήματα εντός των τειχών. Τον Οκτώβριο του 1325 ο Μιχαήλ Κομνηνός Πελιαργός ή Πέλαργος²⁸⁵ της πούλησε «τα γονικόθεν οικήματα εντός του κάστρου ... χαμαιγαια ... μετ' αυλής και πόρτης» τα οποία ήσαν «ελεύθερα και ακαταδούλωτα». Η τιμή ορίσθηκε στα 180 υπέρπυρα «και έτερα υπέρπυρα δέκα δουκάτα πραττόμενα, τα δοθέντα Ξένω τω Βάιω εις το προικοθετηθέν αυτώ οικημα παρ' εμού»²⁸⁶. Κάποιους μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1326, η Σταματική του Παραϊωάννου²⁸⁷ μαζί με το σύζυγο και τα παιδιά της της πούλησε ένα προγονικό της οίκημα που βρισκόταν εν μέσω οικημάτων που είχε αγοράσει πρωτύτερα η μονή και «σύννεγγυς ... της βασιλικής οδού». Η τιμή ορίσθηκε στα 40 υπέρπυρα. Η οικογένεια του Πελιαργού ή Πελαργού και

---

²⁸⁰ Petit, Chilandar: no. 75

²⁸¹ Petit, Chilandar: no. 94

²⁸² Petit, Chilandar: no. 113

²⁸³ Petit, Chilandar: no. 90

²⁸⁴ Petit, Chilandar: no. 146

²⁸⁵ PLP: no. 22272

²⁸⁶ Petit, Chilandar: no. 108

²⁸⁷ Στο PLP αναφέρεται κάποιος προιμμήριος Παραϊωάννης, βλ. PLP: no. 21855

της Παραϊωάννου δεν ανήκαν στη μεγάλη αριστοκρατία ή τους τοπικούς άρχοντες αλλά στο ιδιαίτερο εκείνο στρώμα των εμπόρων, των βιοτεχνών και των κατοίκων των Σερρών που δεν είχαν κοσμικά ή εκκλησιαστικά αξιώματα αλλά διέθεταν κάποια ακίνητη περιουσία εντός της πόλης και στα περιχώρα της²⁸⁸. Είναι δε πιθανό πως κάποια από τα παραπάνω οικήματα να χρησιμοποιούνταν ως εργαστήρια καθώς η «βασιλική» οδός ήταν η κύρια οδική αρτηρία της πόλης και σ' αυτήν βρισκόνταν πολλά εργαστήρια και πάγκοι²⁸⁹.

Σημαντική περιουσία στην πόλη των Σερρών και στα περιχώρα της απέκτησε την περίοδο αυτή και η μονή Βατοπεδίου. Τις πρώτες πληροφορίες για τα εκεί ακίνητα της παρέχει ένα συμβόλαιο συμφωνίας ανάμεσα σε αυτήν και τον Μανουήλ Κουρτίκη με τη σύζυγό του Άννα, από τους πιο εύπορους κατοίκους της πόλης των Σερρών²⁹⁰, συντεταγμένο την 1^η Νοεμβρίου του 1323²⁹¹. Αυτός ο κανονισμός, όπως θα δούμε, είναι αριστέα περίπλοκος καθώς από το συντάκτη του χρησιμοποιούνται εκφράσεις που παραπέμπουν σε δωρεά («αφιέρωσις») ή παραχώρηση («αποκατάστασις»), συγχρόνως όμως θυμίζει και διαθήκη, ειδικά στον πρόλογό του. Είναι ενδιαφέρον πως κάποια χρόνια μετά εκτιμάται ως αγορά. Ο Μανουήλ Κουρτίκης λοιπόν «τω γήρα βιαζόμενος και ταις εντεύθεν προσβαλλομέναις ταλαιπωρίαϊς προστριβόμενος και δεινοπαθών» και «ουκ επί μικρόν επιμείνας τη του παρόντος βίου ματαιότητι» έκρινε ότι έπρεπε «της ταλαιπώρου του ψυχής προμηθεύσασθαι» όσο μπορούσε «και οίκον αυτή κατασκευάσαι σωτήριον» και γι αυτό αφιερώνει στην αθωνική μονή την «εντός κάστρου Σερρων ευρισκομένην αυλήν ... μετά πάντων των δικαίων και της περιοχής αυτού». Τα *δικαία* αυτά ήσαν ένας ναός της Θεοτόκου της Οδηγήτριας, ο οποίος είχε ιδρυθεί από τον ίδιο «εξ οικείων κόπων και αναλωμάτων», οικήματα μεγάλα «ανωγεωκατώγεα» και «χαμαίγεα όσα δητα γε ευρίσκονται». Η μονή δεν θα τα αποκτούσε όμως αμέσως. Άμεσα θα αποκτούσε μόνο τον ναό με ό,τι βρισκόταν στο εσωτερικό του και από τα οικήματα «τα εξ εκατέρωθεν του τοιούτου θείου ναού ορωμένα χαμαίγεα τέσσερα». Μετά το θάνατο του Κουρτίκη θα της περιέρχονταν και τα υπόλοιπα. Εώς τότε την επικαρπία τους θα την είχε αυτός. Η μονή, σύμφωνα με το έγγραφο, θα είχε επιπλέον την επικαρπία δύο αμπελιών συνολικά πέντε στρεμμάτων, το ένα στην τοποθεσία του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και το άλλο στην τοποθεσία των Παλαιών Νιβιστών, τα οποία μετά το θάνατό του Κουρτίκη θα αποδίδονταν στην κόρη του. Ένα άλλο «μέγα αμπέλιον», χωρίς να προσδιορίζεται το πόσων μοδίων ήταν, και αυτό «περί τας Παλαιας Νιβιστας» θα αποδιδόταν στη μονή μετά το θάνατο του. Αν όμως έδιδε στο ζεύγος

---

²⁸⁸ Λαΐου 1998: 214

²⁸⁹ Κιουσοπούλου 1993: 284

²⁹⁰ PLP: no. 13595

²⁹¹ Vatopeði: no. 61

Κουρτική τρία αδελφάτα εφ' όρου ζωής, ετήσιο δηλ. εισόδημα, δύο στον Μανουήλ και ένα στην Άννα, τότε και αυτό θα της παραχωρούνταν άμεσα. Τονίζεται δε πως αν τυχόν είτε ζώντος του Κουρτίκη ή μετά το θάνατό του η μονή αρνούσαν να δώσει στη σύζυγό του Άννα το «κατ' έτος τοιούτον αδελφάτον αυτής», τότε θα είχε το δικαίωμα «άκυρον ποιείν και άστοργον την παρούσαν έγγραφον πράξιν». Τέλος ο Κουρτίκης επέτρεψε στη μονή να οργώνει «ζευγάρια δύο και επέκεινα» σε γη του («ζευγηλατειον») ονόματι «του Καινουργιτζίου», η οποία μετά το θάνατό του θα της διδόταν εξ ολοκλήρου. Η τιμή όλων των ακινήτων που παραχωρήθηκαν στην αθωνική μονή ξεπερνούσε τα 500 υπέρπυρα. Αυτή έδωσε ως αντάλλαγμα στον Κουρτίκη τριακόσια υπέρπυρα, που χρειαζόταν για την πληρωμή κάποιου χρέους του («άλλος χρέος απειβαλεί»). Εκτός από τα χρήματα του έδωσε ένα άλογο αξίας τριάντα χρυσών υπερπύρων και ένα γάιδαρο αξίας έξι υπερπύρων. Είναι ενδεικτικό πως το παρόν έγγραφο είναι υπογεγραμμένο από πολλούς αξιωματούχους της μητρόπολης των Σερρών, ως μάρτυρες της συναλλαγής αυτής, απόδειξη της σπουδαιότητας που είχε για τη μονή η περιουσία του Κουρτίκη.

Με τη συμφωνία αυτή η μονή Βατοπεδίου φαίνεται πως αποκτά τα πρώτα της ακίνητα εντός των Σερρών. Εντούτοις λίγους μήνες μετά κανένα από τα προαναφερθέντα ακίνητα δεν αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου του Ιουνίου του 1324²⁹². Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου, συνταχθέν τον Μάιο του 1329, γίνεται διεξοδική αναφορά στα ακίνητα της στην πόλη των Σερρών και τα περίχωρά της²⁹³. Πρώτη φορά λοιπόν μαθαίνουμε την ύπαρξη ενός μετοχίου της στις Σέρρες, αυτό του αγίου Δημητρίου. Όπως μας πληροφορεί το χρυσόβουλο, οι μοναχοί ανέφεραν στον αυτοκράτορα «ότι κατέχουσι προ χρόνων περί τας Σέρρας μετόχιον εις όνομα τιμώμενον του αγίου Δημητρίου, από προσενέξεως προσκυρωθέν τη ... μονή παρά της περιποθήτου θείας της βασιλείας (του Ανδρόνικου Γ') κυρας Θεοδώρας της Καντακουζηνής και του περιποθήτου γαμβρού ... του μεγάλου δομέστικου κυρ Ιωάννου του Καντακουζηνού του υιού αυτού, μετά του εκείσε περιβολίου και της προσηκούς τω τοιούτω μετοχίω γης». Το έγγραφο της δωρεάς δεν διασώζεται στο αρχείο της. Καθώς όμως δεν αναφέρεται σε κανένα από τα προηγούμενα χρυσόβουλα θα πρέπει να έγινε τα προηγούμενα πέντε χρόνια. Σημαντικό είναι ότι έγινε από ανθρώπους του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος, τον Ιωάννη Καντακουζηνό, μεγάλο δομέστικο τότε και αργότερα αυτοκράτορα και τη μητέρα του Θεοδώρα²⁹⁴. Η οικογένεια των Καντακουζηνών είχε σημαντικούς οικονομικούς, κοινωνικούς

---

²⁹² Vatorédi I: no. 62

²⁹³ Vatorédi I: no. 68

²⁹⁴ Πρόκειται για την μικρή κόρη της Μαρίας – Μάρθας Παλαιολογίνας, αδερφής του Μιχαήλ Η'. Βλ. PLP: no. 10942

και συγγενικούς δεσμούς με την περιοχή των Σερρών²⁹⁵. Εκτός των Σερρών είχε ιδιαίτερους δεσμούς και με τη μονή Βατοπεδίου, καθώς η τελευταία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου ανάμεσα στον Ιωάννη Καντακουζηνό και τον Ιωάννη Ε' είχε ταχθεί ανοικτά με το μέρος του πρώτου. Η Θεοδώρα και ο Ιωάννης Καντακουζηνός, όταν ο τελευταίος θα έχει ανακηρυχθεί αυτοκράτορας, θα δωρίσουν στο Βατοπέδι επιπλέον κτήματα 1400 μοδίων περίπου στην ευρύτερη περιοχή των Σερρών²⁹⁶. Δεσμούς όμως οι Καντακουζηνοί δεν είχαν μόνο με τη μονή Βατοπεδίου. Η Θεοδώρα Καντακουζηνή, όπως εν συνεχεία θα δούμε, θα δωρίσει τον Οκτώβριο του 1338 σημαντική ακίνητη περιουσία εντός και εκτός της πόλης των Σερρών στη μονή Κουτλουμουσίου²⁹⁷. Το μετόχι του αγίου Δημητρίου αν και δεν βρισκόταν εντός των τειχών των Σερρών και φαίνεται πως δεν είχε εκεί κάποια ακίνητα - περιουσία του ήταν ένα περιβόλι και κάποια κτήματα -, θα πρέπει να ήταν πολύ κοντά στην πόλη. Κοντά στην πόλη πρέπει να ήταν η γη και τα αμπέλια που είχε δωρίσει στη μονή κάποιος κληρικός Καληγρόπουλος. Αν και το συμβόλαιο και αυτής της δωρεάς δεν υπάρχει πλέον στο αρχείο της υποθέτουμε ότι έγινε επίσης τα τελευταία πέντε χρόνια, καθώς δεν αναφέρεται σε κανένα από τα παλαιότερα χρυσόβουλα.

Εντός της πόλης στην κυριότητα της μονής βρισκόνταν τα «οικήματα μετά και της αυλής αυτών και των περι αυτά ετέρων ενοικιακών οικημάτων» που της είχε παραχωρήσει ο Μανουήλ Κουρτίνης και εκτός του κάστρου «αμπέλια». Προκαλεί απορία γιατί δεν αναφέρεται η εκκλησία της Θεοτόκου της Οδηγήτριας, όπως και το κτήμα του Καινουργιτζίου. Και αν τον ναό της Θεοτόκου θα τον συναντήσουμε αργότερα, το κτήμα του Καινουργιτζίου πιθανώς δεν περιήλθε ποτέ στη μονή, χωρίς όμως να ξέρουμε τους λόγους. Ενδιαφέρον είναι ότι η μονή εκμίσθωνε τα οικήματα που απέκτησε από τον Κουρτίνη. Τα τελευταία δεν ήταν όμως τα μόνα οικήματα της στην πόλη, καθώς στην κατοχή της βρισκόταν και «έτερον οίκημα εις το εμπόριον των Σερρών, από προσενέξεως και αυτό περιελθόν τη δηλωθείσα σεβασμία μονή από τινός Κεντάρχου». Ποιος ήταν αυτός δεν γνωρίζουμε καθώς το σχετικό συμβόλαιο έχει χαθεί. Εντούτοις και αυτή η δωρεά υποθέσουμε πως έγινε τα τελευταία πέντε χρόνια. Η συνοικία του *εμπορίου*, μία συνοικία με εμπορικό, όπως δηλώνει και το όνομά της, χαρακτήρα στην οποία υπήρχαν πολλά εργαστήρια και αρτοποιεία, βρισκόταν έξω από τις οχυρώσεις, δίπλα στη «βασιλική πύλη» ή «πύλη του φόρου», καθώς οι δύο αυτές πύλες πιθανότατα ταυτίζονταν²⁹⁸. Συνοικία του «εμπορίου» δεν υπήρχε μόνο στις Σέρρες αλλά και σε άλλες επαρχιακές πόλεις. Ήταν δε η

---

²⁹⁵ Λαΐου 1998: 206

²⁹⁶ Βλ. αναλυτικότερα Μαυρομμάτη 1987

²⁹⁷ Kutlumus: no. 18

²⁹⁸ O. D. B.: 694, Matschke 2002α: 468

μόνη συνοικία την οποία διέκριναν οι βυζαντινοί από την υπόλοιπη πόλη, το «κάστρο». Μεγάλο μέρος συνεπώς του εμπορίου σε πολλές επαρχιακές πόλεις διεξαγόταν εκτός των τειχών²⁹⁹. Ίσως λοιπόν το οίκημα του Βατοπεδίου στο *εμπόριον* των Σερρών να λειτουργούσε στην πραγματικότητα ως εργαστήριο. Δεδομένο είναι ότι η μονή Βατοπεδίου απέκτησε μέσα σε λίγα χρόνια σημαντική περιουσία κοντά και εντός της πόλης των Σερρών γεγονός που φανερώνει το ενδιαφέρον της για την πόλη.

Μία μονή του Αγίου Όρους με σημαντική ακίνητη περιουσία στις Σέρρες ήταν και η μονή Κουτλουμουσίου. Στο αρχείο της υπάρχει ένα έγγραφο σχετικά με δωρεές ακινήτων στη βασιλική μονή του Παντοκράτορος της Κωνσταντινούπολης³⁰⁰ κάποια από τα οποία, όπως θα δούμε, θα καταλήξουν σε αυτήν³⁰¹. Ειδικότερα ο Κοσμάς Πάγκαλος με ένα «εκδοτήριο γράμμα» συνταχθέν το Φεβρουάριο του 1313, δώρισε στην «εν Κωνσταντινουπόλει κυρίου και Θεού και σωτήρος ... Ιησού Χριστού του Παντοκράτορος» μονή περιουσία στις Σέρρες αλλά και κοντά σε αυτήν την οποία είχε αποκτήσει «εξ οικείων ... κόπων και αναλωμάτων και από της ελεημοσύνης των κραταιών και αγίων ... αυθέντων και βασιλέων». Ο Κοσμάς Πάγκαλος, οικείος του Ανδρόνικου Β', με τίτλους του «σεβαστού» και «πανσέβαστου»³⁰² και σημαντική περιουσία στις Σέρρες, πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκε στο χαμηλότερο στρώμα της μεγάλης αριστοκρατίας³⁰³. Η δωρηθείσα περιουσία συνίστατο καταρχάς σε γη «περί τὰς Σέρρας ἐξ αγορασίας ἀπὸ Χαρίτωνος τοῦ πρωτονοβελισίμου τῆς αὐτῆς πόλεως Σερρών»³⁰⁴ εἰς τὴν Κόσσαν ἐγγχωρίως τῷ τόπῳ καλουμένην μοδίῳ χιλίων πενήμιοντα», ὅπου ὁ Πάγκαλος ἀνήγειρε «ἀνώγειον καὶ στρατορικὸν μέγα καὶ οσπήτιον δουλευτόν», σε τρία ἐργαστήρια «εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν Σερρῶν εἰς τὴν λεγομένην Κλοποτιτίζαν», σε δύο ἀρτοποιεῖα «ἐντὸς τοῦ τοιούτου κάστρου Σερρῶν», τὸ ἓνα ἀγορασμένο πάλι ἀπὸ τὸν Χαρίτωνα καὶ τὸ ἄλλο χτισμένο ἀπὸ τὸν Πάγκαλο «ἀπ' αὐτῶν τῶν θεμελίῳν» καὶ σε «οσπήτια ἐνέα καὶ πηγάδιον μετὰ ἰδιοπεριορίστου καὶ μονομεροῦς αὐλής» καὶ αὐτὴ κατόπιν ἀγορᾶς ἀπὸ τὸν Χαρίτωνα, ὅπου βρισκόταν «καὶ ἀνώγειον ... ἔχων ἐντὸς οσπήτια δύο», σε ἓνα «ἀνώγειον, ἔχων καὶ αὐτὸ ὁμοίως ἐντὸς οσπήτια δύο» καὶ τέλος σε ἓνα οἶκημα με πατητήρι που εἶχε ἀναγείρει ὁ Πάγκαλος. Ὅλα τὰ ἀκίνητα που εἶχε ἀγοράσει ὁ Πάγκαλος ἀπὸ τὸν πρωτονοβελισίμο Χαρίτωνα – ὄχι ὅσα ἀργότερα ἔχτισε ὁ ἴδιος – ἐπιτιμούνταν στα 660 ὑπέρπυρα. Στὴ δωρηθείσα περιουσία περιλαμβάνονταν ἐπιπλέον ἀμπέλια τεσσάρων στρεμμάτων «εἰς τὸν

²⁹⁹ Κιουσοπούλου 1993: 285

³⁰⁰ Για τὴ μονὴ αὐτὴ, βλ. Janin 1969: 515-523

³⁰¹ Kutlumas: no. 8

³⁰² P.L.P.: no. 21264

³⁰³ Λαΐου 1998: 207

³⁰⁴ P.L.P.: no. 30658

κάμπον επιλεγόμενον Ξηροπόταμον ... από τινός Καππασά λεγομένου» αξίας 35 υπερπύρων και ένα «ζευγάριον ... μετά πάσης της εσοδίας αυτού και της λοιπής απαρτήσεως». Στον Πάγκαλο είχε παραχωρηθεί επίσης από τη μητρόπολη Σερρών «εικλησότοπος» όπου ανήγειρε μονή αφιερωμένη στη Θεοτόκο, η οποία περιλάμβανε, εκτός φυσικά από τον ναό, «γύρωθεν οικήματα δέκα και τράπεζαν» και άλλα πέντε οικήματα κοντά σε αυτήν. Στην κυριότητα της μονής της Θεοτόκου βρίσκονταν επιπλέον τρία περιβόλια και ένα αμπέλι, τα οποία είχε φυτεύσει ο ίδιος και ένα αμπέλι αγορασμένο από κάποιον Κόπελο³⁰⁵ τριών στρεμμάτων έναντι οκτώ υπερπύρων, από τα έσοδα του οποίου δίδονταν στη μητρόπολη των Σερρών «χάριν κανονικού βασιλικά έξ». Και η μονή της Θεοτόκου θα παραχωρείτο στη μονή του Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη με την υποχρέωση η τελευταία να καταβάλει την ετήσια καταβολή προς τη μητρόπολη. Ο Κοσμάς Πάγκαλος αναφέρει πως αν η τελευταία δεν δεχόταν να περιέλθει στην κυριότητα της μονής του Παντοκράτορος η μονή της Θεοτόκου τότε η πρώτη θα μπορούσε να έχει όλα τα ακίνητα της μονής της Θεοτόκου, πλην του καθολικού της, το οποίο θα περνούσε στην κυριότητα της μητρόπολης. Ως αντάλλαγμα για τις δωρεές του ο Κοσμάς Πάγκαλος είχε ήδη ζητήσει από τη μονή του Παντοκράτορος να μείνει εκεί «μετά ιερομονάχου ενός και κοσμικού ενός», με τη σύμφωνη γραπτή γνώμη («ορισμό») της αυτοκρατορίας, στους οποίους επιπλέον θα δίδονταν από τη μονή «αδελφάτα τρία» εφ' όρου ζωής, χωρίς όμως να δηλώνεται το ποσό.

Όπως προελέχθη, κάποια από τα ακίνητα της δωρεάς του Πάγκαλου θα καταλήξουν στη μονή Κουτλουμουσίου. Με ένα «κειδοτήριον γράμμα» του Οκτωβρίου του 1338 η υπογράφουσα ως «δούλη και θεία του κραταιού και αγίου ημών αυθέντου και βασιλέως Θεοδώρα Παλαιολογίνα Αγγελίνα η Καντακουζηνή», η μητέρα δηλ. του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού της δώρισε «εις το της φιλανθρωπίας άπειρον αφορώσα Θεού, εν μεγάλω και μεγίστω πάντων τιθεμένη δήπουθεν και το ρανίδος οπωσούν ελέου προς Θεού τυχείν και τους δεινοίς νοσήμασι συνεχομένους» ένα κτήμα κοντά στις Σέρρες «το καλούμενον Ελεούσα», που είχε αγοράσει από τη μονή του Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη - χωρίς να διαφωτίζει το έγγραφο το πως - και άλλα ακίνητα εντός και εκτός της πόλης των Σερρών³⁰⁶. Τα ακίνητα εντός των Σερρών ήσαν «περιβόλια δύο, οσπήτια ανωγεωιατώγεα μετά αυλής και χαμαιγών οσπητίων τεσσάρων και μαγκιπέιου, περί την γειτονίαν διακείμενα του Αγίου Γεωργίου του Σαρακηνοπολίτου³⁰⁷» και εκτός της πόλης «περί το εμπόριον

³⁰⁵ PLP: no. 93850

³⁰⁶ Kutlumas: no. 18

³⁰⁷ Στα τέλη του 15^{ου} και αρχές του 16^{ου} αι. υπήρχαν, σύμφωνα με οθωμανικές απογραφές των Σερρών, δύο χριστιανικές συνοικίες της πόλης του αγίου Γεωργίου, ο ένας επονομαζόμενος «του Σκιζά» και ο άλλος «του Γουναρά» (Μπαλτά 1997: 160).

εργαστήρια ενοικιακὰ τρία ... κηπώρειον και αμπελοτόπιον ... πλησίον του ποταμού, αμπέλια εν διαφόροις τόποις ονομαζομένοις της Βήσιανης, της Κόρης, του Πηγαδίου, και των Νηβίστων, ζευγηλατείον έχον γην εν δυσί τόποις πλησίον χωρίου της Κόσνας, ποσότητος ούσαν μοδίων χιλίων πενήκοντα, εν ω έστι και ζευγάρια δύο και πρόβατα εκατόν». Τα παραπάνω ακίνητα συνεπώς είναι κάποια από όσα συναντήσαμε στη δωρεά του Κοσμά Παργιάλου. Έτσι αιτιολογείται και η παρουσία της στο αρχείο της αθωνικής μονής. Υποχρέωση των μοναχών ήταν εκτέλεση τριών ευχέλαιων κάθε έτος αλλά και η μνημόνευση της οικογενείας της Θεοδώρας Καντακουζηνής «και ταις άλλαις προς Θεόν ... εντεύξεσιν» αλλά και «εκτελείν δε και εφ' εκάστης εβδομάδος ημερών ίδια, μίαν μεν Θεώ παράκλησιν υπέρ ημών, μίαν δ' ιεράν και φρικώδη λειτουργίαν υπέρ των πρῶην τε και καθ' εκάστην ωρών και ημερών αμαρτιών εμών, οφείλοντες (οι μοναχοί) τον αυτόν τρόπον εκτελείν καθ' εβδομάδα και ετέραν φρικτήν ιερουργίαν και παράκλησιν». Για τις λειτουργίες αυτές η Θεοδώρα Καντακουζηνή έδωσε στους μοναχούς 100 υπέρπυρα αλλά «και τα προειρημένα εκατόν πρόβατα, κατά την εις τούτο συμφωνίαν αυτών». Η δωρεά είναι υπογεγραμμένη και από τον Ιωάννη Καντακουζηνό ως «δούλος και γαμβρός του κραταιού και αγίου ημών αυθέντου και βασιλέως Ιωάννης Παλαιολόγος Καντακουζηνός ο Μέγας Δομέστικος». Η μονή Κουτλουμουσίου δέχθηκε συνεπώς μία σημαντική δωρεά από μία από τις επιφανέστερες οικογένειες της περιόδου – ανάλογη δωρεά από τη Θεοδώρα Καντακουζηνή και τον Ιωάννη Καντακουζηνό είχε δεχθεί, όπως είδαμε, και η μονή Βατοπεδίου – με την οποία απέκτησε σημαντική περιουσία σε διάφορες συνοικίες των Σερρών. Στα δωρηθέντα ακίνητα δεν αναφέρεται όμως η μονή της Θεοτόκου οπότε υποθέτουμε πως η μητρόπολη των Σερρών αρνήθηκε την παραχώρησή της στη μονή του Παντοκράτορα ή παρέμεινε στην κατοχή της τελευταίας ως μετόχι.

Ο μελετητής μπορεί να αποκτήσει μία γενική εικόνα των ακινήτων της μονής Ιβήρων εντός των Σερρών και στα περίχωρά της από μία απογραφή συντεταγμένη από τον πρωτοκονηγό Ιωάννη Βατάτζη τον Απρίλιο του 1341 η οποία έγινε ειδικά για τα ακίνητα της στην ευρύτερη περιοχή των Σερρών³⁰⁸. Σύμφωνα με αυτή είχε στην κατοχή της το μετόχι των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού του επιλεγμένου «του Λεάσκου» το οποίο βρισκόταν στο Μενοίκιο όρος. Η περιουσία του συνίστατο σε ένα «μονούδριον πλησίον του κάστρου Σερρών εν τη τοποθεσία του Λιβοβιστού εις όνομα τιμώνμενον του ... αποστόλου και ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου», σε κήπους, αμπέλια, χωράφια, σικτώ μύλους, από τους οποίους οι πέντε ήσαν περιουσία του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και οι τρεις είχαν ανεγερθεί από το μετόχι των αγίων Αναργύρων, και γη «εν η κατεφύτευσαν τινές των εποίκων

---

³⁰⁸ Iviron IV: no. 85

της θεοσώστου πόλεως Σερρών αμπέλια, υπέρ ων οφείλουσι διδόναι ανεγκρατήτως προς το μέρος της τοιαύτης σεβασμίας μονής το ανήκον αμπελόπακτον», όπως έχει συμφωνηθεί. Εκτός από τα διάφορα χωράφια η μονή είχε εντός της πόλης τέσσερα οικήματα, δύο «εις τον κουλάν», δηλ. στην ακρόπολη, «έτερον ... εις το κάτω κάστρον ει προσενέξεως του Κριστίλα εκείνου» και ένα κοντά στην πύλη του αγίου Βασιλείου³⁰⁹ σε γη που ανήκε στον εκεί ομώνυμο ναό ο οποίος μάλιστα φαίνεται ότι έδωσε το όνομά του σε μία ολόκληρη συνοικία³¹⁰. Τα υπόλοιπα ακίνητα της στην ευρύτερη περιοχή ήσαν διάφορα χωράφια και ένα μετόχι του αγίου Νικολάου «περί τον τόπον της Τρεβεσαίνης³¹¹ διακείμενον», το οποίο δωρίθηκε από το γιατρό ονόματι Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο. Και το μετόχι αυτό είχε δική του περιουσία που αποτελείτο από γη, αμπέλια, τρεις υδρόμυλους, από τους οποίους μόνο ο ένας ήταν «τω δημοσίω υποτελής», ενώ οι υπόλοιποι ήσαν «ελεύθεροι και παντός δημοσιακού τέλους ανώτεροι» και τέλος ένα οίκημα-ερείπιο «εντός του κάστρου Σερρών πλησίον του οικήματος του Αγίου Νικολάου». Το «οίκημα» αυτό «του αγίου Νικολάου» ίσως αποτελούσε περιουσιακό στοιχείο του ομώνυμου μετοχίου ή οίκημα μίας εκκλησίας εντός της πόλης επίσης αφιερωμένης στον άγιο Νικόλαο. Οι εκδότες του εγγράφου θεωρούν ως πιθανότερη εκδοχή την πρώτη. Είναι όμως πιθανό αυτό να σχετίζεται τελικά με ένα νέο μετόχι της αθωνικής μονής, αφιερωμένο και αυτό στον άγιο Νικόλαο, το οποίο, όπως εν συνεχεία θα δούμε, καταγράφεται στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Καντακουζηνού του 1351.

Η μονή Ιβήρων είχε συνεπώς σημαντική περιουσία εντός αλλά κυρίως στα περίχωρα της πόλης. Η αλληλεξάρτηση πόλης - υπαίθρου και η επέκταση του οικονομικού χώρου της πόλης εκτός των τειχών υπογραμμίζεται στην απογραφή, καθώς κάτοικοι της ήσαν αυτοί που φύτευσαν αμπέλια σε χωράφια του μετοχίου των αγίων Αναργύρων και τα καλλιεργούσαν έναντι μισθώματος, χωρίς όμως να γνωρίζουμε κάτι περισσότερο για τη μίσθωση αυτή. Η απογραφή δεν δηλώνει αν ενοικιάζονταν τα εντός της πόλης οικήματα. Καθώς όμως ο αριθμός τους δεν ήταν μεγάλος είναι πιθανό να προορίζονταν για τις ανάγκες κυρίως των κατά περιόδους εκεί μοναχών. Το οίκημα που βρισκόταν στην πύλη του αγίου Βασιλείου καθώς ήταν χτισμένο σε γη ιδιοκτησίας του ομώνυμου γειτονικού ναού είναι πιθανό να του όφειλε κάποιο ετήσιο ενοίκιο. Μόνο το ένα οίκημα, αυτό «εις το κάτω κάστρον», γνωρίζουμε πως περιήλθε στην κυριότητα της μονής. Το δώρισε κάποιος Κριστίλας³¹². Η απώλεια όμως του συμβολαίου της δωρεάς αυτής δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε κάποια επιπλέον στοιχεία για τη δωρεά και το δωρητή. Μέσω δωρεάς περιήλθε

³⁰⁹ Για την πύλη αυτή του αγίου Βασιλείου αλλά και για τις οχυρώσεις των μεσσαίωνων Σερρών και κάποιους ναούς εντός του κάστρου βλ. χάρτη του παραρτήματος.

³¹⁰ Năsturel 1978: 276

³¹¹ Πρόκειται για χωριό της ευρύτερης περιοχής.

³¹² Στο PLP αναφέρονται κάποιοι με το επώνυμο αυτό, αλλά όχι ο συγκεκριμένος. Βλ. PLP: nos 13778-13788

στην κυριότητα της μονής και το μετόχι του αγίου Νικολάου. Το είχε δωρίσει ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος, γιατρός στο επάγγελμα, άγνωστο όμως πότε. Και για αυτόν δεν γνωρίζουμε τίποτα περισσότερο. Πρέπει όμως να ήταν εύπορος για να μπορέσει να αναγείρει μία μονή. Δεν ξέρουμε ωστόσο αν ο Ξανθόπουλος είχε προικοδοτήσει τη μονή με όλα τα προαναφερθέντα ακίνητα ή αν αυτά αποκτήθηκαν μετά την ίδρυσή της ή την προσχώρησή της στην κυριότητα της αθωνικής μονής. Αναφορικά με το σημαντικότερο μετόχι, αυτό των αγίων Αναργύρων δεν γνωρίζουμε το χρόνο και τον τρόπο απόκτησής του. Πιθανότατα όταν αποκτήθηκε από τη μονή να είχε ήδη «υποκείμενον», όπως αναφέρει το έγγραφο, το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, το οποίο φαίνεται πως είχε από πριν δική του περιουσία, καθώς, σύμφωνα με το έγγραφο, από τους οκτώ συνολικά μύλους των αγίων Αναργύρων οι πέντε «κατεχόμενοι πρότερον παρά του τοιούτου μονυδρίου (του αγίου Ιωάννου)». Στο μέλλον, όπως θα δούμε, το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου θα είναι πολύ σημαντικότερο για την μονή Ιβήρων και γι αυτό τα δύο μετόχια δεν θα καταγράφονται ως ένα αλλά ξεχωριστά.

Όπως για τα ακίνητα της μονής Φιλοθέου στη Θεσσαλονίκη, έτσι και για την περιουσία της στις Σέρρες, οι μόνες μας πληροφορίες προέρχονται από το χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' του Οκτωβρίου του 1326³¹³. Σε αυτό αναφέρεται ένα μετόχι της «περί τας Σέρρας» του αγίου Γεωργίου «και επικειλημένον του Βοβάση... μετά πάσης της περιοχής και νομής και των διαίων αυτού». Η μονή είχε επιπλέον στην κυριότητά της «περί το κάστρον μυλώνας ολοκαιρινούς δύο, εσωθύριον και κηποτόπιον πλησίον αυτού μοδίων» 19 και «εντός του κάστρου ... εν τη γειτονία τη επιλεγομένη του αγίου Νικολάου πλησίον του Τριαυλού οικήματα πέντε συν τη αυλή αυτών». Τα υπόλοιπα διασωθέντα έγγραφα της μονής, τα οποία, όπως έχουμε ήδη πει, είναι ελάχιστα, δεν μας παρέχουν κάποια επιπλέον στοιχεία για κάποιο από τα προαναφερθέντα ακίνητα της.

Το μοναδικό έγγραφο της μονής Εσφιγμένου που φαίνεται ότι σχετίζεται με περιουσιακά στοιχεία της στις Σέρρες είναι ένα συμβόλαιο πώλησης του Μαρτίου του 1301³¹⁴. Σύμφωνα με αυτό ο Μανουήλ Λυγαράς, η σύζυγός του Μαρία και ο γιος τους Ιωάννης³¹⁵ με τη σύμφωνη γνώμη της οικογένειας του γαμπρού τους, Νικολάου Μαρωνίτη³¹⁶, πούλησαν στον ιερομόναχο Ισαάκ Κυδώνη ένα οικήμα, πατρικής τους κληρονομιάς, *ανωγεοκάτωρον*, κατασκευασμένο από ξύλο και με κεραμοσκεπή, «μετά και θεμελίων κτιστών» και ένα εργαστήριο με υπόστεγο. Η τιμή ορίστηκε στα 14 υπέρπυρα. Η

---

³¹³ Philothéou: no. 6

³¹⁴ Esphigménou : no. 9

³¹⁵ PLP: no. 15192

³¹⁶ PLP: no. 17213

οικογένεια των Λυγαράδων ανήκε στο ιδιαίτερο εκείνο στρώμα της πόλης που περιελάμβανε εμπόρους και βιοτέχνες, ανθρώπους που δεν είχαν κάποια κοσμικά και εκκλησιαστικά αξιώματα αλλά είχαν στην κατοχή τους κάποια ακίνητη αγροτική και αστική περιουσία³¹⁷. Τα ακίνητα βρισκόνταν «εν τη γειτονία της Οψαρομέσης», κοντά στο οίκημα του Νικόλαου Μαρωνίτη, δίπλα σε ένα άλλο επίσης οίκημα του ιερομόναχου Ισαάκ και «πλησίον της βασιλικής οδού». Συνοικία με τέτοιο όνομα δεν μας είναι γνωστή. Είναι όμως γνωστές αρκετές τοποθεσίες με το όνομα «Οψαρά», μία από τις οποίες βρισκόταν κοντά στις Σέρρες. Πολλά είναι τα στοιχεία του συμβολαίου που συνηγορούν στην χωροθέτηση της Οψαρομέσης εντός των Σερρών. Ο όρος «γειτονία», το γεγονός ότι τα πωληθέντα ακίνητα γειτονεύουν με άλλα οικήματα, οι μάρτυρες, αλλά και ο συντάκτης του συμβολαίου, ο Ιωάννης Φαλακρός, «αναγνώστης και ταβουλάριος της αγιωτάτης μητροπόλεως Σερρών», το ότι ένας από τους μάρτυρες είναι γνωστός από ένα έγγραφο σχετικά με ένα ακίνητο κοντά στις Σέρρες, ότι το επίθετο του πωλητή μαρτυρείται στην περιοχή των Σερρών και τέλος το ότι η σύνταξη του συμβολαίου έγινε στις Σέρρες υποδεικνύει ότι σε αυτήν την πόλη πρέπει να αναζητηθεί η συνοικία, κοντά στη «βασιλική οδό». Η οδός αυτή συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη. Διέσχιζε όμως και την πόλη των Σερρών περνώντας από την πύλη του «φόρου» στα δυτικά της τειχί³¹⁸. Στα στοιχεία της χωροθέτησης προστίθενται οι πληροφορίες μιας οθωμανικής απογραφής του 1478/9 για την πόλη όπου ανάμεσα στις άλλες συνοικίες της που φέρουν ονόματα σωματείων και στις οποίες εντοπιζόνταν μικρές αγορές ήταν αυτή των ψαράδων³¹⁹. Σε κανένα σημείο του συμβολαίου αγοραπωλησίας δεν αναφέρεται το όνομα της μονής Εσφιγμένου. Η παρουσία του στο αρχείο της οφείλεται σε μία πιθανή σχέση του Ισαάκ Κυδώνη με την αθωνική μονή ή στο ότι κάποιος από τους κληρονόμους του ιερομόναχου πούλησε ή της δώρισε τα ακίνητα του συμβολαίου. Πότε έγινε αυτό δεν μας βοηθούν τα έγγραφα της μονής να πούμε. Χρόνια πάντως αργότερα το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan του 1346 δεν αναφέρει κανένα περιουσιακό στοιχείο της εντός των Σερρών³²⁰. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για κάποια παράλειψη ή αν τα ακίνητα του συμβολαίου του 1301 δεν είχαν ακόμα ενταχθεί στην περιουσία της.

Επί Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου (1341-1391), Στέφανου Dušan (1345-1355) και Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού (1347-1354)

Το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan (Ιανουάριος του 1346)³²¹ είναι το πρώτο χρυσόβουλο στο οποίο γίνεται λόγος για ακίνητη περιουσία της μονής Ιβήρων στις Σέρρες.

³¹⁷ Λαΐου 1998: 213

³¹⁸ Σαμσάρης 1988: 193. Για την πύλη του «φόρου» βλ. σελ. 67-8

³¹⁹ Μπαλτά 1997: 158

³²⁰ Esphigménou : no. 22

³²¹ Iviron IV: no. 89

Η πόλη δεν ανήκει πλέον στη βυζαντινή επιρράτεια καθώς τον Σεπτέμβριο του 1345 είχε καταληφθεί από το σέρβο αυτοκράτορα και γι αυτό, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, ο Dušan υπογράφει, όπως και το παρόν χρυσόβουλο, ως «εν Χριστώ τω Θεώ πιστώσ βασιλεύς και αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας». Οι μοναχοί ζήτησαν την έκδοση του χρυσόβουλου για να τους εξαιρέσει από το φόρο των 400 υπερπύρων που πλήρωναν για τα κτήματά τους «του Ραδολίγου³²²». Η παράθεση της όλης περιουσίας της, πλην αυτής στη Θεσσαλονίκη, γίνεται περιληπτικά. Εντούτοις δεν παραλείπονται τα μετόχια των αγίων Αναργύρων και του αγίου Νικολάου, το οποίο φαίνεται πως πήρε τελικά το όνομα του κτήτορά του («το εις την Πρεβέσαιναν³²³ μονίδριον του Αγίου Νικολάου το του Ξανθόπουλου λεγόμενον»). Αναφέρεται ξεχωριστά το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και μάλιστα ως μονή («την περί τας Σέρρας μονήν του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου του αποστόλου»), αλλά και οικήματα εντός των Σερρών, ενδεικτικό της σπουδαιότητάς τους.

Λίγο αργότερα, τον Απρίλιο του ίδιου έτους, ο Στέφανος Dušan εκδίδει δεύτερο, πιο αναλυτικό χρυσόβουλο³²⁴. Σε αυτό δηλώνονται χωριστά όλα τα μετόχια στα περίχωρα των Σερρών με τη δική τους το καθένα περιουσία. Το μετόχι του αγίου Νικολάου αναφέρεται «μετά των εν αυτώ μυλώνων και αμπελιών και χωραφιών», των αγίων Αναργύρων «μετά της εκείσε πλανηνάς και των αμπελιών και χωραφιών αυτού» και «εις τας Σέρρας μετόχιον του αγίου ... Ιωάννου του Θεολόγου μετά των εν αυτώ μυλώνων και αμπελιών και της γης και των προσκαθημένων». Το γεγονός ότι και σε αυτό το χρυσόβουλο το μετόχι του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και αυτό των αγίων Αναργύρων δηλώνονται ξεχωριστά μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανότατα το πρώτο είχε παύσει να υπάγεται στο δεύτερο και ότι υπαγόταν άμεσα στην αθωνική μονή. Δεν έχουμε δηλ. παρά μία «αναβάθμιση» του. Υποθέτουμε δε ότι έγινε κάποιος διαχωρισμός των ακινήτων ανάμεσα στα δύο μετόχια με το μετόχι του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου να λαμβάνει πιθανώς όσα ακίνητα βρισκόνταν κοντά στην πόλη, για να μπορεί να τα εποπτεύει καλύτερα. Για το λόγο αυτό του παραχωρούνται γη που φυτεύτηκε με αμπέλια, τα οποία καλλιεργούνταν επί μισθώσει από κατοίκους της πόλης, και αν όχι όλοι οι μύλοι – στην περιουσία των αγίων Αναργύρων δεν δηλώνεται κανένας μύλος – τουλάχιστον οι πέντε που του ανήκον πριν την προσχώρησή στους άγιους Ανάργυρους.

Λίγα χρόνια μετά, στις 14 Ιουλίου του 1351, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός εκδίδει ένα νέο χρυσόβουλο με το οποίο επικυρώνει τις νέες απαλλαγές της μονής και τις κτήσεις της, ακόμα και όσες βρισκόνταν σε περιοχές που δεν αναγνώριζαν την

³²² Ραδολίγος ή Ραδολίβος: χωριό του Παγγαίου όρους.

³²³ Πρόκειται για την Τραβέσαινα.

³²⁴ Iviron IV: no. 90

έξουσία του, όπως τις Σέρρες³²⁵. Η πόλη και η περιοχή της δεν θα επανέλθει στη βυζαντινή επικράτεια παρά το 1371 και μάλιστα για λίγο χρονικό διάστημα καθώς στα 1383 θα καταληφθεί οριστικά από τους οθωμανούς. Τα χρυσόβουλα των βυζαντινών αυτοκρατόρων δεν φανερώνουν μόνο τη ρευστότητα της περιόδου, τις συχνές αλλαγές των πολιτικών πραγμάτων σε πολλές περιοχές της Μακεδονίας τις οποίες, όπως είδαμε, οι αθωνικές μονές ήθελαν να προλάβουν, ώστε να μη θιχθεί η περιουσία τους, αλλά και την πρόθεση των βυζαντινών αυτοκρατόρων να συνεχίσουν να θεωρούν περιοχές, όπως αυτή των Σερρών, υποταγμένες στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Το χρυσόβουλο του 1351 είναι πιο αναλυτικό στην καταγραφή της ακίνητης περιουσίας της μονής εν συγκρίσει με όλα τα προεξετασθέντα. Αναφορικά με την περιουσία της στις Σέρρες και τα περιχώρα της φαίνεται πως είχαν σημειωθεί κάποιες αλλαγές. Το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου επικυρώνεται «μετά των προσόντων αυτώ μυλώνων, αμπελοπάκτων, προσιαθημένων παροίκων τε και ελευθέρων και της γης ην έχει εκ προσενέξεως κατά καιρούς προσκυρωθείσαν παρά τινών διαφόρων, έτι και ων κέκτηται οικημάτων εντός της πόλεως Σερρών». Μύλοι, εκμισθωμένα αμπέλια, κτήματα και προσιαθήμενοι αναφέρονται και στα υπόλοιπα χρυσόβουλα. Πρώτη φορά όμως αναφέρεται πως τα κτήματα προήλθαν από δωρεές και πως οι προσιαθήμενοι σε αυτά διακρίνονταν σε πάροικους και *ελεύθερους*³²⁶. Επίσης για πρώτη φορά αναφέρεται πως το μετόχι είχε στην κατοχή οικήματα εντός της πόλης. Η μονή είχε στην κατοχή της επιπλέον γη, «η του Ιασίτου ονομαζομένη», εξ αγοράς «παρά της θυγατρός Παλαιολόγου του Συναδηνού εκείνου» η οποία πρέπει να αποκτήθηκε στα λίγα χρόνια που μεσολαβούν ανάμεσα στο χρυσόβουλο του Dušan (1346) και στο παρόν. Το έγγραφο αυτής της αγοραπωλησίας δεν υπάρχει πλέον στο αρχείο της. Εν συνεχεία το χρυσόβουλο δεν αναφέρει κάποιο μετόχι ή ναό ή μονύδριο αλλά «αγρίδιον των Αγίων Αναργύρων καλούμενον μετά της ... νομής αυτού και ων κέκτηται μυλώνων, όπερ κατείχε πρότερον μέχρι του νυν». Είναι πιθανό συνεπώς το μέχρι πριν λίγα χρόνια σημαντικότερο μετόχι της στην περιοχή να είχε τόσο παρακμάσει, πιθανότατα εξαιτίας του εμφυλίου ανάμεσα στον Καντακουζηνό και την αντιβασιλεία, ώστε να μην υφίστατο πλέον ως μετόχι και η ονομασία του να είχε παραμείνει μόνο για κάποια κτήματα του. Ακολουθούν

---

³²⁵ Iviron IV: no. 91

³²⁶ «Ελεύθεροι»: Αγρότες, μη εγγεγραμμένοι σε κάποιο πρακτικό, ελεύθεροι δηλ. από κάθε υποχρέωση προς το δημόσιο ταμείο. Σε αντίθεση με τους πάροικους που είχαν και κάποια περιουσία, την οποία φορολογούσε το κράτος, οι «ελεύθεροι» στερούνταν πραγματικής ιδιοκτησίας (Οικονομίδης 1988: 323). Κάποιοι από τους «ελεύθερους» ήταν πιθανότατα κάτοικοι περιεχών που είχαν ερημωθεί από επιδρομές, άνθρωποι που κάποτε ήταν ελεύθεροι αγρότες ή πάροικοι που είχαν αποχωρήσει από μη γόνιμα κτήματα. Αργά ή γρήγορα εγκαθίστανταν σε περιουσίες μεγαλύτερων και πλουσιότερων γαιοκτημόνων - ανάμεσα τους βέβαια και οι μονές, όπως στην περίπτωσή μας - και γίνονταν πάροικοι. Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες επιθυμούσαν την εισροή αυτών των εργατικών χεριών και και για αυτό τους προσιαλούσαν με διάφορα τεχνάσματα (C. E. H. E.: 232-3).

δύο μετόχια, το ένα «εις όνομα τιμώμενον του ... θαυματουργού Νικολάου μεθ' ων κέκτηται οικημάτων εντός της πόλεως Σερρών» και «έτερον μονύδριον εις την Δρεβέσαιναν μετά της νομής αυτού και των παρά του Ξανθοπούλου εκείνου προσενεχθέντων ολοκαιρινών μυλώνων». Συνεπώς η μονή είχε πλέον δύο μετόχια αφιερωμένα στον άγιο Νικόλαο στην περιοχή των Σερρών. Το ένα είναι το γνωστό από τα προεξετασθέντα έγγραφα μετόχι του αγίου Νικολάου το οποίο είχε ανεγερθεί από το γιατρό Ξανθόπουλο, ενώ το άλλο είναι ένα νέο μετόχι. Αν και το χρυσόβουλο δεν μας δηλώνει που βρισκόταν, η απογραφή του πρωτοκονηγού Ιωάννη Βατάτζη κάνει λόγο, όπως είδαμε, για «οίκημα του αγίου Νικολάου» εντός των Σερρών κοντά στην οποία βρισκόταν ένα οίκημα της μονής. Δεν μπορεί να αποκλεισθεί μία σχέση ανάμεσα στο οίκημα αυτό και το νέο μετόχι. Τα δύο μετόχια είχαν οικήματα εντός της πόλης τα οποία ίσως σχετιζόνταν με τα τέσσερα οικήματα που είχε καταγράψει το 1341 ο Ιωάννης Βατάτζης μια και στο παρόν χρυσόβουλο δεν καταγράφονται άλλα οικήματα που να υπάγονταν άμεσα στη μονή.

Η παράλειψη του μετοχίου του αγίου Νικολάου στο «σιγιλλιώδες υπόμνημα» του πατριάρχη Κάλλιστου Α', που συντάχθηκε επίσης το 1351 και το οποίο κατά τα άλλα αποτελεί ουσιαστικά αντιγραφή του χρυσόβουλου του Καντακουζηνού δεν αδυνατίζει τη θέση μας για το νέο αυτό μετόχι, καθώς δεν αποτελεί το μόνο περιουσιακό στοιχείο της μονής που παραλείπεται³²⁷. Παραλείπονται επίσης τα ακίνητα που ανήκαν στο παλαιό μετόχι των αγίων Αναργύρων και η γη που είχε αγορασθεί από την κόρη του Παλαιολόγου Συναδηνού. Αναφορά στο μετόχι του αγίου Νικολάου δεν κάνει και το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' του 1357³²⁸. Σε αυτό γίνεται αναφορά σε ένα μετόχι του αγίου Νικολάου «του Ξανθοπούλου επί τω ονόματι» «μετά των εν αυτώ οκτώ μυλώνων και αμπελιών και χωραφίων», για ένα μετόχι των αγίων Αναργύρων «μετά της εκεισε πλανηνης και των αμπελιών και χωραφίων αυτού», για ένα «εις τας Σέρρας μετόχιον του αγίου ... Ιωάννου του Θεολόγου μετά των εν αυτώ μυλώνων και αμπελιών και της γης και των προκαθημένων» και για «οσπήτια εντός των Σερρών». Συνεπώς το χρυσόβουλο του 1357 δεν αποτελεί παρά αντιγραφή του συνταχθέντος πριν 11 χρόνια χρυσόβουλου του Dušan³²⁹ και γι αυτό δεν αποτυπώνει το πώς πραγματικά είχε η περιουσία της μονής την περίοδο αυτή, η οποία δεν μπορεί να επανήλθε στην πρότερη του χρυσόβουλου του Καντακουζηνού κατάσταση. Το χρυσόβουλο του Ιωάννη ΣΤ', πολύ πιο αναλυτικό και ακριβές από το παρόν, είναι σαφές. Αναφέρει ένα «μονύδριον εις όνομα τιμώμενον του ... θαυματουργού Νικολάου μεθ' ων κέκτηται οικημάτων εντός της πόλεως Σερρών», οικήματα των μετοχίων, *αγρίδιο* των αγίων

---

³²⁷ Iviron IV: no. 92

³²⁸ Iviron IV: no. 94

³²⁹ Iviron IV: no. 90

Αναργύρων και γη που πούλησε στη μονή η κόρη του Παλαιολόγου Συναδηνού. Το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' είναι το τελευταίο χρυσόβουλο και καθώς δεν έχουμε κάποιο άλλο έγγραφο της μονής Ιβήρων σχετικά με ακίνητά της εντός και γύρω από την πόλη των Σερρών οι πληροφορίες μας για την εκεί περιουσία της σταματούν στο 1357.

Το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan συνταξαγμένο τον Απρίλιο του 1348 είναι το πρώτο έγγραφο της περιόδου απ' όπου αντλούμε στοιχεία για την ακίνητη περιουσία της μονής Βατοπεδίου στις Σέρρες και τα περίχωρά της³³⁰. Ο σέρβος αυτοκράτορας επικυρώνει με το χρυσόβουλό του συν τοις άλλοις τη δωρεά του Φωκόπουλου. Γνωρίζουμε δύο μεγαλογαϊοκτήμονες των Σερρών και οικείους του σέρβου αυτοκράτορα με το όνομα αυτό, τον Βατάση³³¹ και το Γεώργιο³³², χωρίς να αποκλείεται να πρόκειται εν τέλει για το ίδιο πρόσωπο. Ο Φωκόπουλος δώρισε στο Βατοπέδι μέρος της πατρικής του κληρονομιάς, «αμπέλια ... χωράφια και μύλωνας τους πλησίον του παραπορτίου». Πιθανότατα με την τελευταία λέξη να εννοείται κάποια μικρή πύλη των τειχών των Σερρών. Από τα ακίνητα που καταγράφονται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' το παρόν χρυσόβουλο αναφέρει τα εντός του κάστρου οικήματα «μετά της νομής και της περιοχής αυτών» και ένα μετόχι, χωρίς κάποια αναφορά στα δικά του περιουσιακά στοιχεία. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για το μετόχι του αγίου Δημητρίου το οποίο είχαν δωρίσει, όπως είδαμε, οι Καντακουζηνοί ή για τη Θεοτόκο την Οδηγήτρια, η οποία αναφέρεται, όπως εν συνεχεία θα δούμε, στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε'. Βέβαιο είναι ότι η ξεχωριστή αναφορά στα εντός της πόλεως οικήματα φανερώνει τη σπουδαιότητά τους. Δεν αναφέρεται επίσης η δωρεά του ιερέως Καληγόπουλου. Είναι συνεπώς πιθανό κάποια από τα περιουσιακά στοιχεία της μονής να κατασχέθηκαν από τη σερβική αρχή ή να οικειοποιήθηκαν από σέρβους μεγαλογαϊοκτήμονες. Αυτό δεν όμως σημαίνει ότι μεγαλογαϊοκτήμονες είτε σέρβοι είτε βυζαντινοί, οι οποίοι επλήγησαν περισσότερο από τη σερβική προέλαση, δεν έκαναν νέες δωρεές στις αθωνικές μονές και την περίοδο της σερβοκρατίας. Άλλωστε το χρυσόβουλο του Dušan προς το Βατοπέδι αυτό έχει ως κύριο στόχο, την επικύρωση δωρεών από οικείους του μεγαλογαϊοκτήμονες.

Στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου, συνταχθέν το Σεπτέμβριο του 1356, αναφέρεται ένα μετόχι εντός των Σερρών, αφιερωμένο στη Θεοτόκο την Οδηγήτρια³³³. Το

---

³³⁰ Γούδας: no. 14. Όπως σημειώσαμε και στην προηγούμενη ενότητα, δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα η έκδοση των αρχείων της μονής Βατοπεδίου από τα *Archives del' Athos* και έτσι η προσφυγή σε παλαιότερες εκδόσεις είναι αναπόφευκτη. Καθώς όμως πρόκειται για εκδόσεις που δεν έχουν γίνει με τους κανόνες που επιτάσσει πλέον η επιστήμη της διπλωματικής, πρέπει να αντιμετωπίζονται οι όποιες πληροφορίες απορρέουν από αυτές με κάποια επιφυλακτικότητα.

³³¹ PLP: no. 30241

³³² PLP: no. 30242

³³³ Γούδας: no. 15. Το χρυσόβουλο κακώς αποδίδεται από τον εκδότη στον Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό.

πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για τον ναό και τις γύρω εγκαταστάσεις που είχε αναγειρεί «δίοις κόποις και αναλώμασι» ο Μανουήλ Κουρτίκης. Αν θεωρήσουμε πως το μετόχι στο χρυσόβουλο του Dušan ταυτίζεται με τον άγιο Δημήτριο, τότε η Θεοτόκος η Οδηγήτρια αναφέρεται πρώτη φορά ως μετόχι του Βατοπεδίου σε έγγραφο του αρχείου του. Φαίνεται λοιπόν πως η ανάδειξη των Σερρών σε σημαντικό αστικό κέντρο της περιοχής τα τελευταία χρόνια και οι δύσκολες συνθήκες στην ύπαιθρο εξαιτίας των πολέμων και των διαφόρων επιδρομών οδήγησε σε μία αναβάθμιση του εντός του κάστρου ναού. Φαίνεται επίσης πως του παραχωρήθηκε μέρος από την ακίνητη περιουσία της μονής εντός και κοντά στην πόλη μετά την εγκατάσταση εκεί μοναχών. Το νέο μετόχι αποκαλύπτει το ενδιαφέρον της για την πόλη των Σερρών και για μία καλύτερη εκμετάλλευση της εκεί περιουσίας της. Όσον αφορά στην τύχη του μετοχίου του αγίου Δημητρίου, αν δεν απωλέσθηκε από την κυριότητα της μονής, είχε ίσως και αυτό περιέλθει στην εποπτεία του νέου μετοχίου. Η μονή Βατοπεδίου δεν είναι η μονή αθωνική μονή που έδειξε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις Σέρρες την περίοδο αυτή. Όπως είδαμε, και η μονή Ιβήρων είχε στην κυριότητά της δύο μετόχια στις Σέρρες, το επίσης «αναβαθμισμένο» μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου λίγο έξω από τείχη και του αγίου Νικολάου εντός της πόλης.

Η περιουσία των μονών Ιβήρων και Βατοπεδίου στις Σέρρες δεν ήταν η μόνη που αυξήθηκε την περίοδο αυτή. Ανάλογη αύξηση σημείωσε και η περιουσία της Λαύρας. Σημαντικό περιουσιακό της στοιχείο κοντά στην πόλη ήταν το χωριό του Βερνάρου «μετά πάσης της νομής και περιοχής και των δικαίων και προνομίων αυτού», η κυριότητα του οποίου κατοχυρώθηκε με χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' τον Σεπτέμβριο του 1365³³⁴. Το χωριό διεκδικήθηκε το 1386, τρία δηλ. χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση της περιοχής, από μία άλλη αθωνική μονή, αυτή του Κουτλουμουσίου. Είναι πάντως αξιοπερίεργο που Λαύρα δεν επικαλέσθηκε το εν λόγω έγγραφο στη διαμάχη της αυτή με αποτέλεσμα να χάσει την κυριότητα του χωριού και να περάσει στα χέρια της αντιπάλου μονής³³⁵. Τον Σεπτέμβριο του 1365, ο σκευοφύλαξ της μητρόπολης Σερρών, ο διάκονος Ιωάννης Δισύπατος³³⁶ και ο *άρχων* των μοναστηρίων Σερρών, ο επίσης διάκονος Μανουήλ Δισύπατος³³⁷ της πούλησαν στην τιμή των 24 υπερπύρων πατρική τους περιουσία, δωρεά κάποιας αυτοκράτειρας Ειρήνης, πιθανότατα, όπως ειμάζουν οι εκδότες του εγγράφου, της κόρης του Ανδρόνικου Γ' και συζύγου του Ιωάννου-Αλεξάνδρου της Βουλγαρίας. Πρόκειται για γη «εν τη περιοχή του Βερνάρου και τη τοποθεσία τη λεγομένη του

---

³³⁴ Lavra III: no. 142

³³⁵ Kutlumas: no. 38

³³⁶ PLP: no. 5535

³³⁷ PLP: no. 5541

Φακηνού» μοδίων διακοσίων³³⁸. Οι δύο Δυσύπατοι ήσαν μέλη της τοπικής αριστοκρατίας η οποία αποτελείτο από ντόπιες οικογένειες με σημαντική αγροτική και αστική περιουσία αλλά και αξιώματα στην τοπική διοίκηση και εκκλησία³³⁹.

Πιο αναλυτική εικόνα μέρους των περιουσιακών στοιχείων της μονής στις Σέρρες μας δίδει ένα έγγραφο του Οκτωβρίου του 1377 σχετικά με μία διένεξη της με τους Λάσκαρις, επιφανή οικογένεια της πόλης (η διένεξη θα εξετασθεί αναλυτικά στο δεύτερο μέρος)³⁴⁰. Πρόκειται για το τελευταίο έγγραφο της σχετικά με περιουσιακά της στοιχεία στις Σέρρες πριν την οθωμανική κατάκτηση. Σύμφωνα με αυτό είχε στην κυριότητά της «παρακείμενα τη των Σερρών φορική πόρτη οσπήτια όσα και οια εισί μετά της περιοχής και της νομής αυτών, εν οίς εστί και μαγκιπικόν εργαστήριον (αρτοποιείο) και τέλος ανακαμπτικόν» και κοντά στα τείχη διάφορα «κηποπεριβόλια». Τα ακίνητα ήσαν προϊόν εν μέρει δωρεάς και εν μέρει πώλησης από μία μεγαλογαιοκτήμονα, το όνομά της οποίας δεν δηλώνεται στο έγγραφο. Αναφέρονται όμως τα ονόματα των παιδιών της, Κωνσταντίνου Λάσκαρι³⁴¹, Θωμαΐδος Λασκαρίνας³⁴² και Άνας Λασκαρίνας³⁴³ η οποία είχε τον τίτλο της μεγάλης πάπαινας, του γαμπρού αυτών, «μεγάλου άρχοντος του Καβάσιλα³⁴⁴» και του θείου τους, του Φακρσάη. Η οικογένεια των Λασκάρων είχε υψηλή κωνσταντινουπολίτικη αριστοκρατική καταγωγή αλλά με το χρόνο έγινε αρχοντική οικογένεια των Σερρών. Δεν ήταν η μοναδική οικογένεια της περιοχής με τέτοια καταγωγή καθώς η ευφορία της γης και η ευκολία σύνδεσης με άλλες μεγάλες πόλεις της Βαλκανικής στάθηκαν, όπως σημειώνει η Α. Λαΐου, παράγοντες που εξηγούν την ιδιαίτερα έντονη παρουσία της αυτοκρατορικής και κωνσταντινουπολίτικης αριστοκρατίας στην οικονομική ζωή των Σερρών ήδη από την εποχή της αυτοκρατορίας της Νίκαιας³⁴⁵. Το συμβόλαιο του 1365 και το παρόν έγγραφο φανερώνουν επομένως τις σχέσεις που ανέπτυξε η Λαύρα με επιφανείς οικογένειες της τοπικής κοινωνίας. Μετά την απόκτησή των ακινήτων η μονή σε κάποιο σημείο τους – το έγγραφο δεν μας διαφωτίζει το που ακριβώς – ανέγειρε ένα ναό. Τα οικήματα και το εργαστήριο βρίσκονταν στη Φορική Πύλη ή Πύλη του φόρου, η οποία, όπως προελέχθη, οδηγούσε στη συνοικία του *εμπορίου* έξω από τα τείχη, όπου βρίσκονταν πολλά εργαστήρια³⁴⁶. Ίσως συνεπώς κάποια από τα οικήματα να χρησιμοποιούνταν πλέον ως εργαστήρια. Δεν ξέρουμε πόσο μεγάλη ήταν η εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα την περίοδο αυτή στις Σέρρες αλλά έναν αιώνα

³³⁸ Lavra III: no. 143

³³⁹ Λαΐου 1998: 209

³⁴⁰ Lavra III: no. 148

³⁴¹ PLP: no. 14539

³⁴² PLP: no. 14496

³⁴³ PLP: no. 14494

³⁴⁴ Ταυτόσημος με το Δημήτριο Δούνα Καβάσιλα. Βλ. PLP: no. 10072

³⁴⁵ Λαΐου 1998: 204-6

³⁴⁶ Βλ. σελ. 67-8

αργότερα σε οθωμανική απογραφή του πληθυσμού της πόλης καταγράφονται συνοικίες που έφεραν τα ονόματα 23 βιοτεχνικών σωματείων όπου βρίσκονταν συγκεντρωμένα τα καταστήματα και εργαστήρια τους³⁴⁷.

Στα ελληνικά έγγραφα της μονής Χιλανδαρίου δεν υπάρχει κάποιο νέο στοιχείο για την ακίνητη περιουσία της στην πόλη των Σερρών και τα περίχωρά της το δεύτερο μισό του 14^{ου} αι. Το χρυσόβουλο του Ιωάννου Ε' Παλαιολόγου, το οποίο της χορηγήθηκε τον Ιούλιο του 1351 κατόπιν αιτήματος του Στέφανου Dušan, «του περιπόθητου θείου της βασιλείας», είναι το μόνο έγγραφο της περιόδου στο οποίο αναφέρονται κάποια ακίνητά της³⁴⁸. Παρόλα αυτά δεν αποτυπώνει την πραγματική κατάσταση της περιουσίας της καθώς το συγκεκριμένο χωρίο δεν αντιγράφει παρά το χρυσόβουλο του Ιουνίου του 1321³⁴⁹. Τα μόνα περιουσιακά στοιχεία που κατοχυρώνονται είναι το οίκημα εντός της πόλης που είχε δωρίσει στη μονή ο Αμαζάς Νικηφόρος στις αρχές του 14^{ου} αι. και «περί το κάστρον Σερρών, έτερον μονύδριον ... του αγίου Νικολάου», η μονή δηλ. του αγίου Νικολάου της Καμενίκαιας. Το χρυσόβουλο σιωπά ως προς τις δύο αγορές οικημάτων στην πόλη που πραγματοποίησε η μονή, όπως προείδαμε, το 1325-6. Δεν συναντάμε βέβαια για πρώτη φορά ένα χρυσόβουλο το οποίο να αποτελεί σε πολλά σημεία αντιγραφή παλαιότερων και επομένως να μην αποτυπώνει την πραγματική περιουσιακή κατάσταση της μονής το χρόνο που εξεδόθη. Μία ανάλογη περίπτωση ήταν, όπως είδαμε, το χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου στα 1357 προς τη μονή Ιβήρων. Θα έπρεπε συνεπώς να υποθέσουμε πως η περιουσία του Χιλανδαρίου στην πόλη των Σερρών και τα περίχωρα δεν μεταβλήθηκε το δεύτερο μισό του 14^{ου} αι.; Μία τέτοια υπόθεση θα ήταν μάλλον περακινδυνευμένη γιατί αγνοεί την πολιτική κατάσταση στην περιοχή την περίοδο αυτή. Οι Σέρρες και η περιοχή τους για ικανό χρονικό διάστημα, από το 1345 ως το 1371, ήσαν υπό σερβική κυριαρχία. Η μελέτη του σερβικού αρχείου της μονής θα μπορούσε να μας δώσει ίσως κάποιες επιπλέον πληροφορίες για την περιουσιακή κατάσταση της στην περιοχή και τη στάση της σερβικής αρχής απέναντι σε μία σερβική μονή.

Ελάχιστες είναι και οι πληροφορίες μας για την περιουσία στις Σέρρες και της μονής Φιλοθέου την περίοδο αυτή. Στην πραγματικότητα μόνο το χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan του Απριλίου του 1346 παρέχει κάποια στοιχεία για την ακίνητη περιουσία της³⁵⁰. Η μονή είχε ένα μετόχι του αγίου Γεωργίου του Κρουονερίτη «μετά των εν τω καταρρέοντι ποταμώ περί τας Σέρρας δύο υδρομυλώνας και των αμπελιών και χωραφίων του τοιούτου

---

³⁴⁷ Μπαλτά 1997: 158. Βλ. επίσης Năsturel 1978: 272

³⁴⁸ Petit, Chilandar: no. 138

³⁴⁹ Petit, Chilandar: no. 62

³⁵⁰ Philothéou: no. 9

μετοχίου», γη «εις την Κινστέριαν» και οικήματα εντός της πόλης. Είκοσι χρόνια πριν το μετόχι της κοντά στις Σέρρες ήταν επίσης αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο αλλά επικαλούνταν του Βοβάση. Πρόκειται για δύο διαφορετικά μετόχια, όπως σημειώνει η Β. Κράβαρη. Κάποια στιγμή στα ταραχώδη χρόνια μετά το 1326 το μετόχι του αγίου Γεωργίου του Βοβάση πρέπει να απωλέσθηκε από την κυριότητα της μονής για λόγους που δεν γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε ωστόσο πως το μετόχι του αγίου Γεωργίου του Κρουονερίτη είχε επίσης προσφερθεί το 1339 στην άλλη μεγάλη μονή της περιοχής, αυτή του Τιμίου Προδρόμου του Μενοικίου Όρους, όπου παρέμεινε μέχρι το 1342³⁵¹. Αναφορικά με τη σύσταση της περιουσίας της εντός της πόλης αυτή δεν πρέπει να άλλαξε σημαντικά, αν και το χρυσόβουλο του σέρβου αυτοκράτορα δεν αναφέρει τον αριθμό των οικημάτων που είχε στην κατοχή της.

Τέλος ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος με το χρυσόβουλο του Σεπτέμβριου του 1353³⁵² προς τη μονή του αγίου Παντελεήμονος επικυρώνει «εντός της θεοσώστου πόλεως Σερρών άνθρωπον Γεώργιον λεγόμενον τον Λουκέρην», προφανώς πάροικο της, του οποίου όμως δεν γνωρίζουμε το επάγγελμα³⁵³. Είναι το μοναδικό χρυσόβουλο στο οποίο κατοχυρώνεται η κυριότητα μίας αθωνικής μονής πάνω σε ένα πάροικο, του οποίου η μόνιμη κατοικία δηλώνεται ρητώς ότι βρισκόταν σε πόλη. Η αναφορά αυτή του πάροικου υποδηλώνει πως η ρωσική μονή πρέπει να είχε και ακίνητα στην πόλη τα οποία δεν αναφέρονται.

Από το 1391 κ. εξ.

Στο αρχείο της μονής Κουτλουμουσίου υπάρχουν έγγραφα της μονής του Ιησού Χριστού του Λατόμου η οποία έγινε μετόχι της αθωνικής μονής των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, της αποκαλούμενης του Αλόπου ή Αλυπίου³⁵⁴. Οι εκδότες βασιζόμενοι σε κάποια στοιχεία των εγγράφων αυτών θεωρούν πως η μονή Λατόμου βρισκόταν εντός της πόλης των Σερρών, αν και δεν γνωρίζουμε την εκεί περιουσία της³⁵⁵. Στο συμβόλαιο λ. χ. πώλησης του Νοεμβρίου του 1287 ενός περιβολίου σε αυτή από την οικογένεια Πελιαργού³⁵⁶ τα στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της χωροθέτησης αυτής είναι οι ίδιοι οι πωλητές, μία γνωστή οικογένεια των Σερρών, μέλος της οποίας, όπως είδαμε πούλησε τον Μάιο του 1325 οικήματα του στη μονή Χιλανδαρίου, το γεγονός ότι το πωληθέν ακίνητο δεν είναι παρά ένα περιβόλι «υποκείμενον τη βασιλική οδώ τη προς ανατολάς ει του χειμάρου της Κλομποτίτζης», δηλ. πολύ κοντά στην πόλη και τέλος ότι παρίστατο ως μάρτυρας της

---

³⁵¹ Κράβαρη 1987: 280-3

³⁵² Pantéléemón: no. 11

³⁵³ PLP: no. 92586

³⁵⁴ Kutlumis: no. 1-4

³⁵⁵ Kutlumis: 43

³⁵⁶ Kutlumis: no. 4

αγοραπωλησίας ο πρωτονοτάριος της μητρόπολης των Σερρών. Η μονή Λατόμου και τα έγγραφα της κατέληξαν στη μονή Κουτλουμουσίου γιατί η τελευταία έγινε υποκείμενη της μονής Αλόπου. Σύμφωνα με το «σιγιλλιώδες γράμμα» του πατριάρχη Ιωσήφ Β' του Μαΐου του 1428 ενώ η μονή Κουτλουμουσίου την περίοδο αυτή ευημερούσε («ανδρών τε λογάδων ευμοιρούσα και εναρέτων, και πλούτω κωμώσα τω πολλώ και τη ... κτηματική περιουσία») τόσο ώστε να είναι «περίδοξος τοις πάσι ... και ζηλωτή», η μονή Αλυπίου είχε φθάσει σε τέτοιο μαρασμό ώστε «εις διαρπαγήν και καταπάτημα κείσθαι τοις βουλομένοις ... και τελείως κινδυνεύειν γενέσθαι πεδίον αφανισμού». Οι μοναχοί του Κουτλουμουσίου εκτιμώντας την κατάσταση και «ως στενόν έχουσα (η μονή τους) του τόπου» επιθυμούσαν να εγκαταλείψουν τη μονή τους και να εγκατασταθούν στη μονή Αλυπίου η οποία θα θεωρείτο πλέον «καθολική» και η παλαιά μονή τους μετόχι της, επιθυμία η οποία επικυρώθηκε από τον Ιωάννη Η³⁵⁷ παρὰ τη θέληση του πατριάρχη Ιωσήφ Β' να παραμείνουν και οι δύο μονές «καθολικές»³⁵⁸.

---

³⁵⁷ Kutlumas: no. 45

³⁵⁸ Kutlumas: no. 44

Α. 1. 3. ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Επί Ανδρόνικου Β' (1282-1328) και Ανδρόνικου Γ' (1328-1341)

Όπως σημειώσαμε στην εισαγωγή, πόλεις της Μακεδονίας όπου υπήρχαν ακίνητα των αθωνικών μονών ήταν η Χρυσούπολη, η Χριστούπολη, η Δράμα, τα Βοδενά και η Βέροια. Στην τελευταία η μονή Βατοπεδίου απέκτησε την περίοδο αυτή σημαντική περιουσία μέσω της δωρεάς του Θεόδωρου Σαραντηνού, τοπικού μεγαλογαιοκτήμονα και οικείου του αυτοκράτορα³⁵⁹. Αυτός είχε αναγγείρει εντός της Βέροιας «οίκον θείον εκ βάθρων» προς τιμήν του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου ο οποίος αποκαλούνταν της Πέτρας. Αρχικά ζήτησε από τον Ανδρόνικο Β' χρυσόβουλο για την επικύρωση της ακίνητης περιουσίας του ναού και, καθώς είχε σκοπό «εις το αποκαταστήσαι τούτο εις μοναστήριον», για τη διασφάλιση της μελλοντικής αυτοδεσποτείας του, ώστε «μήτε ως μετόχιον ζητηθή παρ' ετέρου μοναστηρίου μητε δοθή προς τινά χάριν κυβερνήσεως αυτού». Ήδη μάλιστα ο πατριάρχης με «τιμίαν γραφήν» είχε επικυρώσει τις επιθυμίες του. Ο αυτοκράτορας απάντησε θετικά στις επιθυμίες του οικείου του με χρυσόβουλο του Ιουνίου του 1324³⁶⁰. Η επικυρωθείσα περιουσία του ναού περιλάμβανε «νομαδιαίαν γην εις το χωρίον την Κριτζίσταν από της αποσπασθείσης γης του Βογδανού εκείνου» της οποίας ο φόρος έφθανε τα πέντε υπέρπυρα και η οποία θα βρισκόταν πλέον στην κυριότητα του ναού «ελευθέρα», απαλλαγμένη δηλ. από το φόρο αυτό. Ομοίως θα απαλλάσσονταν από φορολογικές υποχρεώσεις όσοι αγρότες «ελεύθεροι και τω δημοσίω ανεπίγνωστοι» θα εγκαθίσταντο εκεί για να την καλλιεργήσουν. Με το αυτοκρατορικό χρυσόβουλο επικυρωνόταν επιπλέον η φορολογική απαλλαγή διαφόρων άλλων κτημάτων και υδρομυλώνων, κληρονομικών ή προικίων από τον πεθερό του Σουλτάνο. Τα ακίνητα αυτά, περιουσιακά στοιχεία της οικογενείας του Σαραντηνού από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα, ήταν από παλιά ελεύθερα υποχρεώσεων μέσω αυτοκρατορικών χρυσόβουλων τα οποία είχαν χορηγηθεί σε όλους γενικά τους κατοίκους της Βέροιας.

Δύο χρόνια σχεδόν μετά την χορήγηση του χρυσόβουλου, τον Οκτώβριο του 1325, ο Θεόδωρος Σαραντηνός αφιερώνει με διαθήκη του το μεγαλύτερο μέρος της κινητής και ακίνητης περιουσίας του στη μονή πλέον του τιμίου Προδρόμου³⁶¹. Ο Σαραντηνός αναφέρει σε αυτή ποιοι ήταν οι λόγοι που τον οδήγησαν στην ανέγερση της μονής. Βρισκόμενος κοντά στο τέλος της ζωής του και αισθανόμενος την ματαιότητα της ανθρωπίνης ύπαρξης

³⁵⁹ PLP: no. 24906

³⁶⁰ Vatopedi I: no. 62, Θεοχαρίδης 1962: 9-14

³⁶¹ Vatopedi I: no. 64, Θεοχαρίδης 1962: 14-28

καθώς είχε χάσει όλους του γιούς του, τον αδελφό του Ιωάννη Σαραντηνό³⁶² στη μάχη του Κλεπισίου βρισκόμενος στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' αλλά και την τελευταία, όπως αναφέρει, ελπίδα του, την κόρη του, που είχε παντρευθεί τον Μιχαήλ Δούκα Αριανίτη³⁶³, αποφάσισε με τη σύζυγό του να εκπληρώσουν την επιθυμία του αδελφού του Ιωάννη και να αναγείρουν τη μονή. Επειδή όμως και η σύζυγός του, η οποία είχε αναλάβει αρχικά την αποπεράτωση της, πέθανε, ενόσω βρισκόταν ο ίδιος στην Κωνσταντινούπολη για υπηρεσιακούς λόγους, ολοκλήρωσε μόνος του την ανέγερση της. Με τη διαθήκη του της αφιερώνει κινήτα και ακινήτα του περιουσιακά στοιχεία άλλα αμέσως και άλλα μετά το θάνατό του. Δεν θα σταθούμε στην πλούσια ομολογουμένως κινήτη περιουσία αλλά στην ακινήτη. Η τελευταία συνίστατο σε αρκετά κτήματα, όπως του Κομανιτζη, το Νεοχώριο, του Σκοτεινού, της Κριτζίστας που είχε παλαιότερα επικυρωθεί με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο και σε διάφορα άλλα κτήματα που ο κτήτορας είχε παλαιότερα αγοράσει, σε μύλους, ένας «έξωθεν και κάτωθεν της βασιλικής πόρτης»³⁶⁴, δύο «εις τα Παλατίτζια» και τρεις στο κτήμα του Σκοτεινού, καθώς και σε εννέα αμπελώνες σε διάφορους τόπους. Οι διαθήκη αναφέρει όμως και ακίνητα μέσα στη Βέροια, μία *αυλή* στη συνοικία του Σκωρονόχου³⁶⁵, όπου βρίσκονταν η κατοικία του Σαραντηνού, το καθολικό της μονής, διάφορα οικήματα, δένδρα, κλήματα, ένας μικρός φούρνος, πηγάδια και κελιά και δύο *αυλές*, και οι δύο αγορασμένες από το Σαραντηνό, η μία από κάποια Κουναλίνη³⁶⁶ και η άλλη από τα παιδιά κάποιου Καλοκρατά³⁶⁷ έναντι 66 υπερπύρων. Στην πρώτη ο Σαραντηνός είχε πρόσφατα κτίσει οικήματα και κελιά και είχε φυτεύσει ένα περιβόλι ενώ στη δεύτερη βρίσκονταν οικήματα και ένας κήπος με οπωροφόρα δένδρα. Στη μονή του τιμίου Προδρόμου θα περιερχόταν και το 1/3 μίας *αυλής* η οποία κάποτε ανήκε στον νεκρό αδελφό του Ιωάννη. Αυτός πριν το θάνατό του δεν είχε αναθέσει στον αδελφό του Θεόδωρο μόνο την ανέγερση της μονής σε περίπτωση που έχανε τη ζωή του αλλά τον είχε καταστήσει επίτροπο της περιουσίας του. Το μερίδιο αυτό, το 1/3 δηλ., της *αυλής* είχε περιέλθει στην κυριότητα του Θεόδωρου κατόπιν δικαστικής απόφασης καθώς μετά το θάνατο του Ιωάννη οι γυναικάδελφοι του διεκδικούσαν το σύνολο της. Ο Θεόδωρος δεν αναλαμβάνει ο ίδιος την ηγουμενία της μονής αλλά την παραχωρεί στον αδελφό του Γεράσιμο³⁶⁸, μοναχό στη

---

³⁶² PLP: no. 24910

³⁶³ PLP: no. 1312

³⁶⁴ Η «βασιλική πύλη» βρισκόταν στα βορειοανατολικά της πόλης. Βλ. Κράβαρη 1989: 65

³⁶⁵ Η συνοικία αυτή ταυτίζεται πιθανώς με τη σημερινή συνοικία της πόλης της «Έξω Παναγιάς». Βλ. Κράβαρη 1989: 65

³⁶⁶ PLP: no. 13479

³⁶⁷ PLP: no. 10632

³⁶⁸ PLP: no. 24900

μονή «του Κυρ-Μαξίμου», η οποία βρισκόταν πιθανώς στη Θεσσαλονίκη³⁶⁹. Αναφέρει δε πως είχε παλαιότερα ζητήσει με παρακλήσεις του όχι μόνο στον ηγούμενο της μονής, όπου κανονικά διέμενε ο Γεράσιμος αλλά και στον πρώτο του Αγίου Όρους να επιστρέψει στην πατρίδα του για να αναλάβει τα ηνία της μονής, μια και, όπως φαίνεται, την περίοδο αυτή ο Γεράσιμος δεν βρισκόταν στην μονή του Μαξίμου αλλά στο Άγιο Όρος επιθυμώντας πιθανώς μία πιο ασκητική μοναχική ζωή³⁷⁰. Ορίζει βοηθό του αδελφού του έναν άλλο συγγενή του, τον ανηψιό του Λούβρο Σαραντηνό³⁷¹ και έφορους και εκτελεστές της διαθήκης τους επίσης ανηψιούς του, Γεώργιο Σαραντηνό, μέγα εταιρειάρχη³⁷², Θεόδωρο Καπανδρίτη, σιουτέριο³⁷³, και Αλέξιο Παλαιολόγο Σουλτάνο³⁷⁴. Ο Θεόδωρος Σαραντηνός ήταν συνεπώς ιδιαίτερα ευκατάστατος. Οι πρώτες μαρτυρίες για την οικογένεια του χρονολογούνται μετά το 1320. Πρόκειται για μία αριστοκρατική οικογένεια της υπαίθρου με σημαντική κτηματική περιουσία στις περιοχές της Θεσσαλονίκης, των Σερρών και βεβαίως της Βέροιας. Εκπρόσωποι της πωλούν την τρίτη και τέταρτη δεκαετία του 14^{ου} αι. κτήματα στις μονές Χιλανδαρίου, Ζωγράφου και Ξενοφώντος. Εκπρόσωποι της είναι και ο Αλέξανδρος Δούκας Σαραντηνός με τη σύζυγό του Καλή³⁷⁵ που πούλησαν, όπως είδαμε, στη μονή Χιλανδαρίου το 1322 τρία οικήματα στη συνοικία του αγίου Παραμόνου στη Θεσσαλονίκη³⁷⁶.

Η δικαστική απόφαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης συνταχθείσα τον Ιούνιο του 1375 μας εξηγεί για ποιο λόγο τα έγγραφα αυτά βρίσκονται στο αρχείο του Βατοπεδίου. Σύμφωνα με αυτήν ο Θεόδωρος Σαραντηνός εκάρη μοναχός τελικά στην αθωνική μονή το 1328, όπου και ενταφιάσθηκε, όταν πέθανε δύο χρόνια μετά. Άμα τη προσχωρήσει του στο Βατοπέδι του αφιέρωσε με «παραδοτήριον γράμμα» του τη μονή του τιμίου Προδρόμου, της οποίας ορίσθηκε επίτροπος. Ο Θεόδωρος επομένως, αν και αρχικά επιθυμούσε την πλήρη αυτοδεσποτεία της, ζητώντας μάλιστα από τον ίδιο τον αυτοκράτορα επικύρωση με χρυσόβουλο της επιθυμίας του αυτής, τελικά άλλαξε γνώμη. Το έγγραφο παραχώρησης της μονής του τιμίου Προδρόμου, όπως εν συνέχεια θα δούμε, γρήγορα απωλέσθη. Ένα μόλις χρόνο μετά τη δωρεά, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου του Μαΐου του

---

³⁶⁹ Μονή Μαξίμου ποτέ δεν υπήρξε στο Άγιο Όρος. Το πιθανότερο είναι πως πρόκειται για μία μικρή πατριαρχική μονή στη Θεσσαλονίκη, η οποία ιδρύθηκε πριν το 1326. Αν και η τελευταία της μνεία γίνεται το 1401, ο Γ. Θεοχαρίδης θεωρεί πιθανό να διατηρήθηκε και επί τουρκοκρατίας. Την ταυτοποιεί με το σημερινό μικρό ναό του αγίου Νικολάου των Ορφανών ή Ορφανού (Θεοχαρίδης 1962: 61-64)

³⁷⁰ Θεοχαρίδης 1962: 61

³⁷¹ PLP: no. 24912

³⁷² PLP: no. 24901

³⁷³ PLP: no. 14010

³⁷⁴ PLP: no. 26338

³⁷⁵ PLP: no. 24899

³⁷⁶ Βλ. σελ. 30-1

1329³⁷⁷ αναφέρεται πως «εδόθησαν ... δια προσταγμάτων της βασιλείας μου (δηλ. του Ανδρόνικου Γ') το εν θεοσώστω πόλει Βερροία μονύδριον το εις όνομα τιμώμενον του τιμίου προφήτου Προδρόμου και Βαπτιστού και επικεκλημένον της Πέτρας» το οποίο είχε στην κυριότητά του «οσπήτια ... μετά της αυλής αυτών και των εκείσε ετέρων ενοικιακίων οικημάτων και του εκείσε όλου περιβολίου, των υδρομυλώνων και των αμπελιών». Εννέα χρόνια μετά, τον Μάιο του 1338, ο ανώτερος κρατικός υπάλληλος και απογραφέας Κωνσταντίνος Μακρηνός³⁷⁸ καταγράφει την περιουσία του αυτή κατόπιν αυτοκρατορικής εντολής για απογραφή αγροτικών και αστικών ακινήτων στα θέματα δυτικά της Χριστούπολης³⁷⁹. Αν και ο απογραφέας δηλώνει πως στην κυριότητα του βρισκόνταν οικήματα εντός και εκτός της αυλής, όπου βρισκόταν ο ναός, ασχολείται αποκλειστικά με την καταγραφή των ορίων των κτημάτων, των εκεί εγκατεστημένων παροίκων του και κάποιων άλλων ακινήτων στην ύπαιθρο, όπως αμπελώνες, μύλους κ. α.

Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου στα 1329 καταγράφεται σημαντική περιουσία της μονής Βατοπεδίου στην πόλη και στα περίχωρα των Βοδενών (σημ. Έδεσσα), ένα «ξενοδοχείον (πανδοχείο) και υδρομυλώνας τέσσερας και αμπέλιον και περιβόλιον, και εντός του κάστρου οίκημά τι ενοικιακόν, άπερ κατείχοντο εξ αγορασίας παρά του περιποθήτου θείου της βασιλείας μου του μεγάλου στρατοπεδάρχου εκείνου του Αγγέλου και μετά την εκείνου τελευταίην εξεδόθησαν ταύτα προς την ειρημένην σεβασμίαν μονήν παρά της περιποθήτου θεία της βασιλείας μου της μεγάλης δομestικίσσης κυράς Ευγενίας της Παλαιολογίνης, εφ' οίς απελύθη και πρόσταγμα της βασιλείας μου»³⁸⁰. Το πρόσταγμα αυτό φαίνεται πως δεν υπάρχει πλέον στο αρχείο της μονής. Η έκδοση του όμως φανερώνει το ενδιαφέρον της για την νέα της περιουσία στα Βοδενά η οποία πρέπει να αποκτήθηκε μετά το 1324, καθώς δεν αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β'³⁸¹. Η δωρήτρια Ευγενία Παλαιολογίνα ήταν μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας. Μητέρα της ήταν η αδελφή του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, η οποία ανομαζόταν Ειρήνη – Ευλογία³⁸² ή Μαρία – Μάρθα³⁸³. Ο πατέρας της ταυτίζεται με τον Άγγελο Σεναχερείμ³⁸⁴. Δεν πρόκειται βέβαια για τη μοναδική δωρεά στο Βατοπέδι ανθρώπων του στενού αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Σημαντική ακίνητη περιουσία στις Σέρρες, στην οποία περιλαμβάνονταν και το μετόχι του αγίου Δημητρίου, δώρισε στη μονή, όπως είδαμε, και η Θεοδώρα Καντακουζηνή με το γιο

---

³⁷⁷ Vatorédi I: no. 68

³⁷⁸ PLP: no. 16365

³⁷⁹ Θεοχαρίδης 1962: 28-36

³⁸⁰ Vatorédi I: no. 68

³⁸¹ Vatorédi I: no. 62

³⁸² PLP: no. 21368

³⁸³ Τσολάκης 1994: 286

³⁸⁴ Vatorédi I: 372

της Ιωάννη. Με εξαίρεση δε τη δωρεά του Αρσένιου Τζαμπλάκωνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1356, οι δωρεές της Ευγενίας Παλαιολογίνας, της Θεοδώρας Καντακουζηνής και του Θεόδωρου Σαραντηνού έγιναν την ίδια χρονική περίοδο, την τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αι. Η μονή απέκτησε επομένως σε μικρό χρονικό διάστημα μέσω δωρεών σημαντική ακίνητη περιουσία σε τρεις πόλεις της Μακεδονίας, τις Σέρρες, τη Βέροια και τα Βοδενά.

Επί Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου (1341-1391), Στέφανου Dušan (1345-1355) και Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού (1347-1354)

Η μονή Βατοπεδίου φαίνεται πως στερήθηκε το μετόχι στη Βέροια κατά τη διάρκεια της σερβικής κατάληψής της, σύμφωνα με μία δικαστική απόφαση που έχει συνταχθεί από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Δωρόθεο τον Ιούνιο του 1375 και την οποία θα μελετήσουμε αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος³⁸⁵. Μετά την ανακατάληψη όμως της πόλης από τους βυζαντινούς το μετόχι επανήλθε στην κυριότητα της. Για να τους παραχωρήσει δε «ορισμόν» επικύρωσης της κυριότητάς τους αυτής μοναχοί του Βατοπεδίου κατέφυγαν στον Ιωάννη Ε'. Εντούτοις απόγονοι του Θεόδωρου Σαραντηνού διεκδίκησαν με ένδικα μέσα το μετόχι αμφισβητώντας τα κυριαρχικά δικαιώματα της μονής χωρίς όμως να δικαιωθούν. Διενέξεις άλλωστε που σχετίζονταν με περιουσιακά ζητήματα, όπως θα δούμε και στο δεύτερο μέρος, ήσαν συχνές με κάθε αλλαγή της πολιτικής κατάστασης.

Μπορεί η σερβική αρχή να στερήσει από το Βατοπέδι το μετόχι της στη Βέροια της δώρησε όμως ένα άλλο στη Δράμα «μετά πάσης της νομής και της περιοχής αυτού», όπως δηλώνει ο Στέφανος Dušan στο χρυσόβουλο του Απριλίου του 1348 («προευηργέτησε ... η βασιλεία μου»)³⁸⁶. Το μετόχι ήταν αφιερωμένο στους άγιους Ανάργυρους. Ποια ήταν η περιουσία του δεν γνωρίζουμε. Φαίνεται όμως πως ο Ιωάννης Ε' δεν επιθυμούσε την αναγνώριση της δωρεάς του Dušan καθώς το μετόχι των αγίων Αναργύρων δεν αναφέρεται στο χρυσόβουλο του 1356³⁸⁷. Ωστόσο η μονή Βατοπεδίου παραμένει η μοναδική αθωνική μονή που έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, αν δεχθούμε την παραπάνω υπόθεση, είχε στην κατοχή της ακίνητη περιουσία στη Δράμα καθώς η πόλη αυτή δεν αναφέρεται σε κανένα άλλο αθωνικό έγγραφο της παλαιολόγειας περιόδου.

Η Χρυσούπολη αποτελούσε σημαντικό αστικό κέντρο στις εκβολές του Στρυμόνα ποταμού, απ' όπου τα πλοιάρια των αθωνικών μονών μονών κατευθύνονταν βορειότερα, σε περιοχές στις οποίες διέθεταν σημαντική κτηματική περιουσία. Η παρουσία τους εντούτοις στην πόλη φαίνεται πως εδραιώθηκε κατά τη διάρκεια της σερβοκρατίας. Με χρυσόβουλο του Δεκεμβρίου του 1347 ο Στέφανος Dušan παραχώρησε τη μονή της Ελεούσης ως

---

³⁸⁵ Βλ. σελ. 122-3

³⁸⁶ Γούδας: no. 14

³⁸⁷ Γούδας: no. 15

μετόχι του νοσοκομείου της Μεγίστης Λαύρας, το οποίο βρισκόταν εντός των τειχών, και παράλληλα το δικαίωμα να λαμβάνει «κατ' έτος από της αλυκής και σιάλας της Χρυσούπολεως υπέρπυρα τριακόσια»³⁸⁸. Δεν γνωρίζουμε τους κτήτορες, το που βρισκόταν και την παρουσία της μονής της Ελεούσης. Υποθέτουμε όμως ότι δεν βρισκόταν μακριά από τη Χρυσούπολη. Πρώτη φορά πληροφορούμαστε την ύπαρξη νοσοκομείου της Λαύρας στη Χρυσούπολη, χωρίς όμως να γνωρίζουμε τον τρόπο και χρόνο απόκτησης του. Η σχέση της Μεγίστης Λαύρας με το νοσοκομείο και την παροχή ιατρικής περίθαλψης είναι αρκετά παλαιά, καθώς το συγκρότημα στον Άθω που ανήγειρε ο Αθανάσιος Αθωνίτης περιλάμβανε ανάμεσα στα άλλα ένα νοσοκομείο. Μαρτυρείται δε στο βίο του ότι ο ίδιος φρόντιζε συχνά τους εκεί ασθενείς. Ο Αθανάσιος δέχθηκε κριτική για επιλογές του, όπως αυτή, από αναχωρητές εγκαταστημένους στον Άθω πριν από αυτόν οι οποίοι ακολουθούσαν τη βίωση της καθαρής θεωρίας και αντιτίθεντο στο είδος των μοναστηριών με δημόσιες φιλανθρωπίες που αυτός υποστήριζε. Η αντιπαράθεση συνεχίστηκε και στους μετέπειτα αιώνες ώσπου οι αντίπαλοι του επικράτησαν με τον ησυχασμό³⁸⁹. Δεν μας προκαλεί επομένως έκπληξη ότι στα αρχεία των μονών του Αγίου Όρους δεν αναφέρονται νοσοκομεία στη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες ή σε άλλο αστικό κέντρο της περιοχής αν και δεν μπορεί να αποκλεισθεί η υπόθεση πως όσα έκαναν λόγο για αυτά έχουν πλέον χαθεί. Σε γενικές γραμμές λοιπόν, αν και ένας σημαντικός αριθμός μοναστικών νοσοκομείων, οίκων ελεημοσύνης και ορφανοτροφείων ήταν υπαρκτός, η φιλανθρωπία δεν ανήκε στην πραγματικότητα στις αρμοδιότητες ενός βυζαντινού μοναστηριού – και η εκπαίδευση ακόμα λιγότερο³⁹⁰. Η Λαύρα θα είχε έσοδα από την αλυκή της Χρυσούπολης, τριακόσια υπέρπυρα ετησίως, αν και το χρυσόβουλο δεν μας διαφωτίζει για τους όρους της εισπραχής εκτός του ότι η παράδοση των χρημάτων θα γινόταν κάθε χρόνο. Εκτός από τη Χρυσούπολη σημαντικές αλυκές υπήρχαν στον Αίνο, κοντά στη Σμύρνη, στη Θεσσαλονίκη, στην Κασσάνδρεια κ. α. Το μονοπώλιο άλατος ήταν το μοναδικό εναπομείναν μονοπώλιο της ύστερης περιόδου, που το βυζαντινό κράτος προασπιζόταν επίμονα έναντι των ξένων εμπόρων. Αργότερα όμως το ίδιο το κράτος προχώρησε στην εκμίσθωσή κάποιων αλυκών σε μεγαλογαιοκτήμονες³⁹¹.

Στο χρυσόβουλο του Στέφανου Dušan του Απριλίου του 1348 με το οποίο, όπως έχουμε σημειώσει, ο σέρβος αυτοκράτορας επικύρωσε δωρεές στο Βατοπέδι οικείων του αξιωματούχων, κάποιες από τις οποίες αφορούν σε ακίνητα κοντά και εντός της

---

³⁸⁸ Lavra III: no. 128

³⁸⁹ Miller 1998: 177, 181

³⁹⁰ Bryer 1979: 227

³⁹¹ Matschke 1971: 134-5

Χρυσούπολης³⁹². Ο οικείος λοιπόν του Dušan Ιωάννης Μαργαρίτης³⁹³ δώρισε γη κοντά στην πόλη και «εκκλησίαν και οσπήτιν» εντός του κάστρου, ο Μαυροφόρος, «κριτής του φροσσάτου»³⁹⁴, δώρισε «από προικός αυτού και γονιότητος και εξ αγορασίας τα εντός του κάστρου οσπήτια και εκτός αμπέλια», ο Λάσιαρις, ο «επί της τραπέζης», δώρισε γη γνωστή ως «Αλευρού» 500 μοδίων «και ετέραν πλησίον του κάστρου μοδίων εκατόν πενήκοντα» και τέλος ο «μέγας παπίας Τζαμπλάκιων»³⁹⁵ «εντός του κάστρου τόπον». Η μονή με τις δωρεές αυτές απέκτησε συνεπώς σημαντική περιουσία στη Χρυσούπολη. Σε αντίθεση όμως με τη Λαύρα η σχέση της με τη Χρυσούπολη και τα περίχωρά της χρονολογείται πολύ πριν το 1348, από τα τέλη ήδη του 11^{ου} αι. Σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (Ιανουάριος του 1080) είχε στην κατοχή της ένα μετόχι εντός του κάστρου, χωρίς να γνωρίζουμε που ήταν αφιερωμένο, «συν πάσι τοις εκείσε προσκαθεζομένοις ενοίκις της μονής» και κάποια κτήματα κοντά στην πόλη³⁹⁶ ενώ σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Αλέξιου Α' Κομνηνού δύο χρόνια μετά (Φεβρουάριος του 1082), αν και δεν αναφέρεται το μετόχι, η μονή απαλλάσσεται από φόρους για ένα λουτρό της και για ενοικία που εισέπραττε από ακίνητά της εντός του κάστρου³⁹⁷. Καθώς τα εν λόγω ακίνητα δεν αναφέρονται όχι μόνο στο χρυσόβουλο του σέρβου αυτοκράτορα αλλά ούτε και στα προγενέστερα χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Β' (Ιούλιος του 1301)³⁹⁸ και του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (Μάιος του 1329)³⁹⁹ ή σε κάποιο άλλο έγγραφο της μονής εικάζουμε πως χάθηκαν από την κυριότητα της, χωρίς ωστόσο να γνωρίζουμε τους λόγους και το χρόνο που έγινε αυτό. Η σχέση συνεπώς του Βατοπεδίου με τη Χρυσούπολη φαίνεται πως ανανεώθηκε με τις δωρεές των οικείων του σέρβου αυτοκράτορα. Και αυτή όμως φαίνεται πως δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ καθώς στο χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' (Σεπτέμβριος του 1356) τα μόνα επικυρωθέντα από όσα δώρησαν οι οικείοι του σέρβου αυτοκράτορα ακίνητα είναι η γη «η επονομαζομένη Αλευρού μετά της πλησίον του αυτού κάστρου ετέρας γης»⁴⁰⁰. Την περίοδο αυτή η Χρυσούπολη και η γύρω περιοχή δεν βρισκόταν υπό σερβική εξουσία αλλά στην κυριότητα των Ιωάννη και Αλεξίου, αρχηγούς μίας συμμορίας με στενή σχέση με τον Ιωάννη Ε', οι οποίοι, όπως εν συνεχεία θα δούμε, είχαν αποσπάσει από τους σέρβους τη Χρυσούπολη και άλλες περιοχές. Είναι συνεπώς πιθανό τα ακίνητα που αναφέρονται στο

---

³⁹² Γούδας: no. 14

³⁹³ PLP: no. 16850

³⁹⁴ PLP: no. 17504

³⁹⁵ PLP: no. 27752

³⁹⁶ Vatorédi I: no. 10

³⁹⁷ Vatorédi I: no. 11

³⁹⁸ Vatorédi I: no. 31

³⁹⁹ Vatorédi I: no. 68

⁴⁰⁰ Γούδας: no. 15. Το χρυσόβουλο αυτό, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, κακώς αποδίδεται από τον εκδότη Μιχαήλ Γούδα στον Ιωάννη Καντακουζηνό.

χρυσόβουλο του Dušan, με εξαίρεση τα δύο κτήματα, με την αλλαγή της πολιτικής κατάστασης στην περιοχή ν' απωλέσθην από την κυριότητα του Βατοπεδίου και να περιήλθαν στην κατοχή των Ιωάννη και Αλεξίου.

Εκτός από τις μονές της Λαύρας και του Βατοπεδίου σημαντική παρουσία εντός και στα περίχωρα της Χρυσούπολης είχε η μονή του Παντοκράτορος. Σε αντίθεση όμως με αυτές την απέκτησε μετά το τέλος της σερβικής κατάκτησης της περιοχής. Τον Αύγουστο του 1374 ο μέγας πριμικήριος Ιωάννης⁴⁰¹ και η σύζυγός του Άννα Ασανίνα Κοντοστεφανίνα⁴⁰² της αφιέρωσαν το αμπέλι «του Λάικου» κοντά στα τείχη της πόλης⁴⁰³. Οι δωρητές δεν είναι κάποιοι τυχαίοι καθώς ο Ιωάννης και ο αδελφός του Αλέξιος ήσαν οι κτήτορες της μονής. Τα αδέρφια Ιωάννης και Αλέξιος⁴⁰⁴ ήσαν οι αρχηγοί μίας ομάδας πολεμιστών με προέλευση τη Μ. Ασία οι οποίοι συνδέονταν μεταξύ τους με ιδιαίτερους δεσμούς καθώς θεωρούσαν πως ανήκαν σε μία οικογένεια. Στην πραγματικότητα, όπως σημειώνει ο Ν. Οικονομίδης, επρόκειτο για μία συμμορία. Οι Ιωάννης και Αλέξιος ποτέ δεν απέκτησαν οικογενειακό επίθετο, αν και θεωρούσαν εαυτούς «ευγενικής» καταγωγής. Εμφανίσθηκαν για πρώτη φορά σε χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' του Μαρτίου του 1357 με το οποίο τους παρείχε, με το δικαίωμα της μεταβίβασής τους στους απογόνους τους, τη Χρυσούπολη, την Ανακτορούπολη και τη Θάσο, τα μέρη δηλ. που είχαν αποσπάσει από το σερβικό έλεγχο ανάμεσα στο 1350 και το 1357 ειμεταλλευόμενοι κυρίως τον νέο εμφύλιο πόλεμο που είχε ξεσπάσει στα 1352 ανάμεσα στον Ιωάννη Ε' και τον Ιωάννη Καντακουζηνό. Το χρυσόβουλο συνεπώς του 1357 επικύρωνε μία ήδη διαμορφωθείσα κατάσταση. Ο Ιωάννης Ε' στηρίχθηκε στη συμμορία αυτή, όπως είχε πράξει και στον εμφύλιο του 1341-7, προσφέροντας στους αρχηγούς της τίτλους και ειδικά στον Ιωάννη την εξαδέλφη της αυτοκρατορείας, Άννα Ασανίνα Κοντοστεφανίνα. Παράλληλα με τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά των σέρβων οι Ιωάννης και Αλέξιος άρχισαν την ανέγερση της αθωνικής μονής του Παντοκράτορος η οποία ολοκληρώθηκε στα 1362-3 με έσοδα από ποικίλους φόρους και ενοίκια που εισέπρατταν από περιοχές δικαιοδοσίας τους. Την περίοδο των εγκαινίων της μονής περιήλθε στην κυριότητά τους και η Χριστούπολη⁴⁰⁵. Σύμφωνα με δωρεά του 1374 ο Ιωάννης με τη σύζυγό του είχαν αποφασίσει να αφιερώσουν σε ιερά ιδρύματα ορισμένα από τα υπάρχοντά τους «εις εξίλασμα των αμαρτιών των ψυχών» τους. Το αμπέλι του Λάικου, φυτευμένο από τους ίδιους, φορολογικά ήταν «ελεύθερον και ακαταδούλωτον» καθώς το φρούριο της Χρυσούπολης τους είχε παραχωρηθεί, όπως

---

⁴⁰¹ PLP: no. 92154

⁴⁰² PLP: no. 1525

⁴⁰³ Pantocrator: no. 9

⁴⁰⁴ Είχαν και τρίτο αδελφό που σκοτώθηκε νωρίς στις πολεμικές επιχειρήσεις.

⁴⁰⁵ Οικονομίδης 1996: 103-111

προελέχθη, «δια θείου και προσκυνητού χρυσοβούλλου του ... βασιλέως» Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου και «κατά λόγον γονιότητος», οπότε είχαν δικαίωμα να διαθέτουν τα κτήματα της επικράτειας τους όπως επιθυμούσαν. Η εκμετάλλευση και η καλλιέργεια του θα γινόταν από κοινού με τη μονή και τον καιρό του τρύγου το ήμισυ της συγκομιδής θα μοιραζόταν εξ ίσου ανάμεσα σε αυτήν και στους δωρητές αφού θα αφαιρούνταν τα έξοδα της καλλιέργειας. Το αμπέλι θα περιερχόταν στην αποκλειστική κυριότητα της μονής μόνο μετά το θάνατό τους. Σε περίπτωση που θα πέθαινε πρώτος ο μέγας πριμικήριος Ιωάννης δεν θα άλλαζε κάτι από τα παραπάνω και η σύζυγός του θα διατηρούσε «την εξουσίαν και δεσποτείαν του τοιούτου αμπελίου». Η δωρεά του πριμικήριου Ιωάννη δεν αποκαλύπτει απλά το ενδιαφέρον του για τη μονή που είχε ιδρύσει με τον αδελφό του. Γίνεται σε μία περίοδο αρκετά ταραγμένη, καθώς μετά τη συντριπτική ήττα των σέρβων από τους οθωμανούς στη μάχη της Μαρίτσας (1371) τα τουρκικά στρατεύματα λυμαίνονταν τη Μακεδονία. Ο μέγας πριμικήριος Ιωάννης και η σύζυγός του Άννα Ασανίνα Κοντοστεφανίνα θέτοντας όμως την περιουσία τους υπό την προστασία μίας αθωνικής μονής θα εξασφάλιζαν τα εισοδήματά τους για όσο ζούσαν. Οι αθωνικές μονές είχαν προσεγγίσει τους οθωμανούς, πριν τη μάχη αυτή, ήδη από τις μέρες του σουλτάνου Orkhan (1326-1362), επιδιώκοντας την προστασία της περιουσίας τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αναγνώρισαν την κυριαρχία του. Όσο όμως η εξουσία των οθωμανών εξαπλωνόταν και εδραιωνόταν έσπευδαν να ζητήσουν εκ νέου από την οθωμανική αρχή αναγνώριση και προστασία της περιουσίας και των προνομίων τους. Οι σουλτάνοι από την άλλη δεν αρνούνταν να το πράξουν καθώς έτσι αύξαναν το κύρος τους στον ορθόδοξο κόσμο. Δεν μας εκπλήσσει συνεπώς το γεγονός ότι το Άγιο Όρος δεν επλήγη από τις τουρκικές επιδρομές που έπληξαν τη Βαλκανική μετά τη μάχη της Μαρίτσας⁴⁰⁶.

Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να ερμηνευθεί και η δωρεά στη Μεγίστη Λαύρα τον Μάιο του 1375 σημαντικής περιουσίας στην πόλη και στην ευρύτερη περιοχή των Βοδενών, όπως είδαμε, είχε περιουσία και η μονή Βατοπεδίου, από ένα ζευγάρι που συνδεόταν συγγενικά με την αυτοκρατορική οικογένεια, το δεσπότη Θωμά Κομνηνό Πρεάλυμπο και τη σύζυγό του βασίλισσα Αγγελίνα Δούκαινα Παλαιολογίνα⁴⁰⁷. Ο Πρεάλυμπος με τη σύζυγό του δώρισαν στον ηγούμενο της μονής Κύριλλο ναό που ανήγειραν «εξ αυτών των βάρων ... εις όνομα της υπεράγνου δεσποίνης ... Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας της επονομαζομένης της Γαβαλλιωτίσσης» ο οποίος βρισκόταν «εν μέσω ... του άστεως» των Βοδενών⁴⁰⁸ και σε «τόπο κληρονομικό» του πρωτοβεστιαρίου Ανδρόνικου Άγγελου

⁴⁰⁶ Οικονομίδης 1976: 5, Οικονομίδης 1979: 32, Ζαχαριάδου 1996: 127-8, Δημητριάδης 1997: 50-1

⁴⁰⁷ PLP: no. 21393

⁴⁰⁸ Lavra III: no. 146

Παλαιολόγου⁴⁰⁹. Στη μονή αφιερώθηκαν επιπλέον «κτήματα τε και πράγματα κινητά και ακίνητα, άτινα εισί ταύτα», το χωριό Τζερκόβιανη «συν τα την Τρουλωτήν και μετά πάσης της νομής και της περιοχής αυτών και του μυλοκοπίου», ακίνητα «εντός και εκτός του κάστρου, είτε οσπήτια είτε οσπητοτόπια είτε εργαστήρια είτε περιβόλια είτε αμπέλια είτε χωράφια είτε μυλιά εργαστήρια είτε άλλο τι από μικρού έως μεγάλου» τα οποία ανήκαν στον πρωτοβεσιτάριο Ανδρόνικο Άγγελο Παλαιολόγο, το χωριό της Αβόριανης, «έτερον χωρίον του Κριβοσχιάδη όσον ην τζακονικόν», μέρος του χωριού της Αγίας Παρασκευής που ανήκε στους δωρητές και «όσον ανέθεσεν ο Μαυροζούμης ο Άγγελος, μεγαλογαικτήμονας της περιοχής⁴¹⁰, μονή «ονόματι της Βιζοβας» με τους πάροικους και την υπόλοιπη ακίνητη περιουσία της, ένας μικρός ναός «εις το Νησόπουλον» με ένα αμπέλι, αγορά των δωρητών, ένα επίσης αμπέλι το οποίο είχε δωρίσει ο Άγγελος Μαυροζούμης, δύο κτήματα «έμπροσθεν του κάστρου» και τέλος το χωριό της Σουσίτζας, πατρική κληρονομιά των δωρητών, «μετά πάντων ων έχει και της νομής και της περιοχής αυτού και της πλανιής». Η κυριότητα της Σουσίτζας από τον Πρεάλυμπο και τη σύζυγου του είχε επικυρωθεί «δια χρυσοβούλλων των αιδημών αυθέντων ... ευσεβεστάτων βασιλέων Σερβίας του κυρ Στεφάνου και του υιού αυτού Ούρεση⁴¹¹, άτινα και ενεφανίσθησαν και εδόθησαν και αυτά τοις ειρημένους τιμιωτάτοις μοναχοίς». Με τη δωρεά αυτή η Λαύρα αποκτά σημαντική ακίνητη περιουσία σε μία περιοχή της Μακεδονίας όπου φαίνεται πως δεν είχε μέχρι τότε. Οι δωρητές δηλώνουν ότι επιθυμούσαν τα δωρηθέντα ακίνητα να μην γίνουν «διάρπαγμα». Στη φράση αυτή, όπως έχει ήδη παρατηρήσει η Ε. Ζαχαριάδου, υπάρχει ένας υπαινιγμός στη μάχη της Μαρίτσας (1371) και στα τουρκικά στρατεύματα που μάστιζαν την μετέπειτα περίοδο και τη Μακεδονία. Οι δωρητές θεωρούσαν πως όλη η δωρηθείσα περιουσία θα ήταν πιο προστατευμένη αν βρισκόταν υπό την προστασία μίας μεγάλης αθωνικής μονής⁴¹². Ο Αλέξιος με τον Ιωάννη όπως και ο Θωμάς Κομνηνός Πρεάλυμπος με τη σύζυγό του δεν ήσαν οι μόνοι γαιοκτήμονες που ανήγειραν ή δώρισαν σε μονή σημαντικό μέρος των εισοδημάτων τους στοχεύοντας στη σταθεροποίηση της περιουσίας τους σε συνθήκες αστάθειας που επικρατούσαν⁴¹³. Επρόκειτο για μία τακτική που είχε ξεκινήσει πριν από τους παλαιολόγειους χρόνους.

⁴⁰⁹ Πρόκειται για γιο της Άνας Παλαιολογίνας (κόρης του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου) και ανηψιό του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Γεννήθηκε γύρω στα 1282 και πέθανε ανάμεσα στα 1326 και 1328. βλ. Παπαδόπουλο 1962: no. 51

⁴¹⁰ PLP: no. 17440

⁴¹¹ Πρόκειται για τον Στέφανο Dušan (1331-1355) και τον γιο του Στέφανο Uroš (1355-1371), τσάρους της Σερβίας.

⁴¹² Ζαχαριάδου 1997: 30

⁴¹³ Τα μοναστικά αυτά ιδρύματα θα μπορούσαν να θεωρηθούν μάλιστα το βυζαντινό ισοδύναμο των πύργων που έχτιζαν οι χωροδεσπότες στη δυτική Ευρώπη. Βλ. Kazhdan 1997: 104

Από το 1391 κ. εξ.

Μετά τη δωρεά του 1374 η περιουσία της μονής Παντοκράτορος εξακολούθησε να σημειώνει άνοδο τα επόμενα χρόνια όπως φαίνεται από ένα «γράμμα» του πρώτου του Αγίου Όρους Ιερεμία με το οποίο διευθετούνταν τα σύνορα μεταξύ κτημάτων αυτής και της μονής Καρακιάλλου «πλησίον της θεοσώστου πόλεως Χρυσούπολεως»⁴¹⁴. Ενδεικτικό της σχέσης της Χρυσούπολης με τα κτήματα είναι το γεγονός ότι η πλειονότητα των μαρτύρων που εκλήθησαν για την υπόθεση ήσαν κάτοικοι της. Ωστόσο στο ερώτημα αν η μονή είχε ακίνητη περιουσία και εντός των τειχών μας απαντούν το χρυσόβουλο του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, συνταχθέν τον Ιανουάριο του 1394⁴¹⁵ και το «σιγγιλιώδες γράμμα» του πατριάρχη Αντωνίου Δ' μισό χρόνο μετά (Ιούνιος του 1394), αντιγραφή ουσιαστικά του πρώτου⁴¹⁶. Πληροφορούμαστε λοιπόν πως πυρκαγιά είχε κάψει τη βιβλιοθήκη της και για αυτό οι μοναχοί της ζήτησαν νέο χρυσόβουλο επικύρωσης των κτήσεων και των προνομίων της προς αντικατάσταση των χρυσόβουλων του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου. Η περιουσία της δεν συνίστατο μόνο σε χωριά και κτήματα στην ευρύτερη περιοχή του Στρυμόνα αλλά και σε ένα *μονύδριο* της Θεοτόκου με οικήματα στη Χρυσούπολη και σ' ένα ελαιοτριβείο («τζιμηλλαρείον») με διάφορα κτήματα στα περίχωρα. Δεν ξέρουμε όμως ποια από αυτά δωρήθηκαν από τους κτήτορες της⁴¹⁷.

Όπως μας πληροφορούν και πάλι το χρυσόβουλο του Μανουήλ Β' και του πατριάρχη Αντωνίου Δ', η μονή Παντοκράτορος φαίνεται πως ήταν η μοναδική μονή με περιουσιακά στοιχεία στη Χριστούπολη, η σημασία της οποίας αυξήθηκε το 14^ο αι. καθώς έπαιξε σημαντικό ρόλο στους εμφυλίους πολέμους και σε όσα γενικότερα διαδραματίστηκαν στην περιοχή τον αιώνα αυτό⁴¹⁸. Η σχέση της με τη μονή Παντοκράτορος χρονολογείται ήδη από τα εγκαίνια της καθώς στα 1362-3 η πόλη περιήλθε στην κατοχή των Αλέξιου και Ιωάννη. Η σύστασή της εκεί περιουσίας της μονής φαίνεται πως δεν διέφερε αρκετά από αυτή στη Χρυσούπολη, καθώς αποτελείτο από ένα *μονύδριο*, μετόχι δηλ., της Θεοτόκου «της Καμμουτζώτισσας», οικήματα, αμπέλια και χωράφια. Δεν αναφέρεται κανένα αυτή τη φορά ελαιοτριβείο. Το ότι, όπως στη Χρυσούπολη, κάποια τουλάχιστον από τα ακίνητα αυτά δωρίθηκαν στη μονή από τους κτήτορες της τεκμαίρεται από την αγορά γης που πραγματοποίησε τον Μάρτιο του 1368 ο Αλέξιος έναντι 130 υπερπύρων⁴¹⁹. Η γη αυτή που

---

⁴¹⁴ Pantocrator: no. 13

⁴¹⁵ Pantocrator: no. 16

⁴¹⁶ Pantocrator: no. 17

⁴¹⁷ Pantocrator: no. 9

⁴¹⁸ Για το ρόλο της Χριστούπολης στα τεκταινόμενα της περιόδου βλ. Lemerle 1945: 169-221

⁴¹⁹ Pantocrator: no. 7

ανήκε στη Μαρία Λασιαρίνα, μεγαλογαιοκτήμονα της περιοχής⁴²⁰, ταυτοποιείται με το «περί το θεοφρούρητον κάστρον την Χρυσούπολιν έξωθεν εν τη Μεσαμπελία» χωράφι του χρυσόβουλου και πιθανώς δωρίθηκε στη μονή επίσης μετά τη μάχη της Μαρίτσας.

---

⁴²⁰ PLP: no. 14497

Α. 2. Η ΕΚΜΕΤΑΛΕΥΣΗ ΤΗΣ - ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ

Η αλληλεξάρτηση υπαίθρου και πόλεων παραμένει δεδομένη και την παλαιολόγεια περίοδο. Οι τελευταίες δεν μπορούν να ορισθούν ως ανεξάρτητες οντότητες καθώς δεν έπαυσαν να αποτελούν κέντρα κατανάλωσης του πλεονάσματος που παρήγε η αγροτική οικονομία. Ο βαθμός επαγγελματικής εξειδίκευσης συναρτάτο δε στενά από την ποσότητα του πλεονάσματος που κατέληγε σε αυτές. Όσο περισσότερο ήταν αυτό τόσο αυξανόταν η βιοτεχνική παραγωγή και η εμπορική δραστηριότητα. Οι πόλεις συνεπώς ήσαν πολύ ευαίσθητες στις εξελίξεις της γεωργικής παραγωγής και της αγροτικής οικονομίας γενικότερα⁴²¹. Τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της περιοχής την παλαιολόγεια περίοδο ήσαν αναμφίβολα η Θεσσαλονίκη και οι Σέρρες. Η Θεσσαλονίκη, η μεγαλύτερη από άποψη πληθυσμού πόλη της Μακεδονίας, εκτός του ότι αποτελούσε το μεγαλύτερο κέντρο κατανάλωσης των αγροτικών προϊόντων της γύρω υπαίθρου και κυρίως της Χαλκιδικής, διέθετε το μεγαλύτερο λιμάνι της περιοχής. Κύρια εμπορική λειτουργία της και την παλαιολόγεια περίοδο παρέμενε η διοχέτευση από το λιμάνι της της πρωτογενούς παραγωγής της βαλκανικής ενδοχώρας⁴²². Η πόλη των Σερρών από την άλλη βρισκόταν στο κέντρο μίας εύφορης περιοχής με παραγωγή δημητριακών, κρασιού και κτηνοτροφικών προϊόντων. Αλλά και η στρατηγική σημασία της ήταν προφανής, καθώς ήταν χτισμένη στο δρόμους που οδηγούσαν στη βαλκανική ενδοχώρα και συγκοινωνούσε με τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη μέσω της Εγνατίας οδού⁴²³.

Δεν είναι τυχαίο ότι συναντάμε αθωνικές μονές να αγοράζουν ακίνητα μόνο σε αυτές τις δύο πόλεις ενώ στις υπόλοιπες πόλεις της περιοχής τα ακίνητά τους προέρχονται κατά βάση από δωρητές. Οι αγορές πραγματοποιήθηκαν, βάσει πάντοτε των αθωνικών αρχείων, σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Στη Θεσσαλονίκη η πρώτη αγορά, της οποίας διαθέτουμε το συμβόλαιο, πραγματοποιήθηκε από τη μονή Ιβήρων το 1314. Πρόκειται για την αγορά, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ακινήτων του Κωνσταντίνου Μαρμαρά που βρίσκονταν κοντά στο μετόχι της του τιμίου Προδρόμου. Από τότε και για τα επόμενα 12 χρόνια, μέχρι δηλ. το 1326, η μονή Ιβήρων αγοράζει και άλλα ακίνητα εντός της Θεσσαλονίκης. Καμία άλλη αγορά δεν φαίνεται να πραγματοποιεί στην πόλη μετά το 1326. Τη δεύτερη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα χρονολογούνται και οι αγορές της μονής Ξενοφώντος ενώ οι αγορές της μονής Χιλανδαρίου, της τρίτης αθωνικής μονής που αγόρασε σημαντικό

⁴²¹ Harvey 1997: 37, 321, 327

⁴²² Βλ. ενδεικτικά Harvey 1997: 357, Λαΐου 1980/1: 183, 185, 205-6

⁴²³ Βλ. ενδεικτικά Λαΐου 1998: 203-4

αριθμό ακινήτων στη Θεσσαλονίκη, χρονολογούνται λίγο αργότερα και συγκεκριμένα από το 1322 ως το 1335. Στο αρχείο της μονής Βατοπεδίου, όπως είδαμε, υπάρχει μόνο το συμβόλαιο αγοράς του 1327 ενός οικήματος στη συνοικία του Ιπποδρόμου που ανήκε στη Θεοδότη. Από το έγγραφο αυτό πληροφορούστε πως η μονή είχε ήδη αγοράσει τα υπόλοιπα ακίνητα της *αυλής*, όπου υπήρχε το εν λόγω οίκημα. Την ίδια χρονιά έλαβε χώρα και η μοναδική αγορά ακινήτων από τη μονή Ζωγράφου. Σε αντίθεση με τη Θεσσαλονίκη η μονή Βατοπεδίου φαίνεται πως έδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις Σέρρες καθώς αύξησε σημαντικά την εκεί περιουσία της από το 1323, όταν υπέγραψε τη συμφωνία με τον Κουρτίκη, και μέχρι τουλάχιστον το 1356, τη χρονιά έκδοσης του χρυσόβουλου του Ιωάννη Ε', του τελευταίου εγγράφου της βυζαντινής περιόδου στο οποίο γίνεται αναφορά σε ακίνητα της στην πόλη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις Σέρρες έδειξε και η μονή Χιλανδαρίου, η οποία απέκτησε πριν τον Ιούλιο του 1321 το πρώτο της οίκημα στην πόλη μέσω δωρεάς. Στο αρχείο της σερβικής μονής σώζονται και δύο συμβόλαια αγοράς ακινήτων που ανήκαν σε κατοίκους της πόλης. Τα συμβόλαια αυτά, τα οποία μελετήσαμε λεπτομερώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι στην πραγματικότητα τα μοναδικά με τέτοιο περιεχόμενο που σώζονται σε αθωνικό αρχείο. Οι δύο αγορές πραγματοποιήθηκαν σε διάστημα λιγότερο του ενός έτους, τον Μάιο του 1325 και τον Απρίλιο του επόμενου έτους. Η απογραφή του 1341, όπως είδαμε, είναι το πρώτο έγγραφο του αρχείου της μονής Ιβήρων, στο οποίο καταγράφεται περιουσία της εντός και λίγο έξω από τα τείχη της πόλης. Βάσει των εγγράφων από τότε και για τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια η περιουσία της σημείωσε άνοδο. Φαίνεται συνεπώς πως η μονή Ιβήρων δεν αύξησε παράλληλα την περιουσία της σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες, όπως έπραξαν το Βατοπέδι και το Χιλανδάρι. Σημαντική περιουσία εντός και στα περίχωρα των Σερρών απέκτησε το 1338 με τη δωρεά της Θεοδώρας Καντακουζηνής και η μονή Κουτλουμουσίου η οποία φαίνεται πως δεν είχε περιουσία στη Θεσσαλονίκη. Σημαντική περιουσία εντός των δύο πόλεων είχαν και οι μονές Φιλοθέου και Μεγίστης Λαύρας. Για την πρώτη μονή όμως καθώς οι πληροφορίες προέρχονται από δύο μόνο χρυσόβουλα, όπως είδαμε, στην πραγματικότητα δεν γνωρίζουμε τίποτα πέρα από τη σύνθεση της περιουσίας αυτής. Όσο για τη Μεγίστη Λαύρα, την πλουσιότερη και παλαιότερη αθωνική μονή, με εξαίρεση την εν μέρει αγορά ακινήτων στην πύλη του «φόρου» στις Σέρρες πριν τον Οκτώβριο του 1377, φαίνεται πως δεν πραγματοποίησε καμία άλλη αγορά σε Σέρρες και Θεσσαλονίκη την παλαιολόγια περίοδο. Εντούτοις καθώς δέχθηκε σημαντικές δωρεές από σημαντικούς ανθρώπους πρέπει να περιληφθεί στις μονές που είχαν σημαντική περιουσία και στις δύο πόλεις.

Τα νέα ακίνητα των αθωνικών μονών δεν βρίσκονταν κάπου τυχαία ή διασκορπισμένα εντός της Θεσσαλονίκης αλλά δίπλα σε μετόχια τους ή άλλες προϋπάρχουσες περιουσίες τους. Η μονή Ιβήρων αγόρασε οικήματα δίπλα στα μετόχια της του αγίου Ιωάννη Προδρομού και της αγίας Βαρβάρας, τα ακίνητα που αγόρασε η μονή Ξενοφώντος ήσαν πιθανότατα κοντά στο μετόχι της της Θεοτόκου, της μονής Χιλανδαρίου ήσαν συγκεντρωμένα γύρω από το μετόχι της της αγίας Ιερουσαλήμ και της μονής Ζωγράφου δίπλα στο μετόχι της του αγίου Νικολάου στη συνοικία της αγίας Πελαγίας. Οι αθωνικές μονές συνεπώς έδειχναν μία σαφή επενδυτική λογική στον τρόπο επέκτασης της περιουσίας τους. Προστάτευαν έτσι καλύτερα τις κτήσεις τους έναντι των οποιοδήποτε επιβουλών, η εποπτεία της περιουσίας τους ήταν άμεση και άρα αποδοτικότερη και παράλληλα επικαλούμενες το δικαίωμα της προτίμησης μπορούσαν να τις επεκτείνουν ακόμα περισσότερο. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτού αποτελεί η αγορά της μονής Ιβήρων στα 1314 κατά την οποία ο Κωνσταντίνος Μαρμαράς ουσιαστικά αναγκάστηκε να πουλήσει στη μονή Ιβήρων τα ακίνητα που είχε αγοράσει πριν από κάποιο χρονικό διάστημα «μηδέ τον τυχόντα πλησιασμόν κεκτημένος» αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα «πλησιασμού και ανακοινώσεως» που είχε η μονή σε αυτά. Ανάλογη τακτική επέκτασης της ακίνητης περιουσίας τους από τις αθωνικές μονές συναντάμε και στην ύπαιθρο. Η μονή Ιβήρων αγόρασε το 1273 για 265 υπέρπυρα γη 1000 μοδίων στην κοιλάδα του Στρυμόνα δίπλα σε υπάρχουσα περιουσία της⁴²⁴ ενώ η μονή Ξενοφώντος αύξησε σημαντικά στις αρχές του 14^{ου} αι. την περιουσία της στο Λογγό της Χαλκιδικής, όπου ήδη από τον προηγούμενο αιώνα είχε αξιόλογη περιουσία, παραχωρώντας ακίνητη περιουσία της σε άλλα μέρη⁴²⁵.

Καθώς, όπως προείπαμε, τα φαινόμενα που αφορούν στις πόλεις δεν μπορούν να μελετηθούν ξέχωρα από αυτά της υπαίθρου, έτσι και τα αίτια που οδήγησαν τις αθωνικές μονές στην αγορά ακινήτων εντός της Θεσσαλονίκης και των Σερρών πρέπει να αναζητηθούν στην κατάσταση που επικρατούσε τη συγκεκριμένη περίοδο στην ύπαιθρο και στις εκεί κτήσεις τους. Στο πρώτο ήμισυ του 14^{ου} αιώνα, τότε που έλαβαν χώρα όλες οι αγορές στη Θεσσαλονίκη, φαίνεται πως σημείωσε παράλληλη άνοδο και η περιουσία των μονών-αγοραστών στην ύπαιθρο με εξαίρεση την περιουσία της μονής Ιβήρων. Ειδικότερα η μονή Ξενοφώντος μέσω δωρεών και αγορών αυξάνει ή αποκτά νέα περιουσία στην Καλαμαριά, την Κασσάνδρα, το Λογγό, την Ιερισσό και την περιοχή του Στρυμόνα⁴²⁶. Μετά τη δωρεά στη μονή Χιλανδαρίου του μετοχίου του προφήτη Ηλία το 1313 στη δυτική Χαλκιδική από τον Ιωάννη Δραγουμάνο και τη σύζυγό του η σερβική μονή αποκτά μέσω

---

⁴²⁴ Iviron III: 15

⁴²⁵ Xénophon: 32

⁴²⁶ Xénophon: 19, 29

δωρεών και αγορών γη και αμπέλια κοντά σε αυτό. Η περιουσία της εκτός από τη Χαλιδική και την Καλαμαριά σημειώνει σημαντική άνοδο και σε μία περιοχή δυτικά της Θεσσαλονίκης, στο δέλτα του Βαρδάρη, κυρίως μέσω δωρεών του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' στα τέλη της δεκαετίας του 1310⁴²⁷. Και η περιουσία των μονών Βατοπεδίου και Ζωγράφου φαίνεται πως σημείωσε άνοδο την ίδια περίοδο. Ειδικότερα η πρώτη, μετά τις οικονομικές δυσχέρειες του 13^{ου} αι., από το 1308 και εξής ακολουθεί μία συστηματική πολιτική μεγέθυνσης της περιουσίας της στην ύπαιθρο μέσω αγορών και δωρεών⁴²⁸. Η αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη από τις δύο αυτές μονές συμβαδίζει με την αύξηση της περιουσίας τους σε περιοχές κοντά στη Θεσσαλονίκη. Εξαιρεση, όπως προελέχθη, στον κανόνα αυτό φαίνεται πως αποτελεί η μονή Ιβήρων, η περιουσία της οποίας δεν αυξήθηκε σημαντικά το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αι. Στην πραγματικότητα την περίοδο αυτή οι νέες κτήσεις της στην ύπαιθρο προέρχονται αποκλειστικά από δωρεές ενώ οι μόνες αγορές της αφορούν στα ακίνητα εντός της Θεσσαλονίκης. Και τα επόμενα όμως χρόνια μέχρι το 1357 φαίνεται πως η περιουσία της παρέμεινε σε γενικές γραμμές σταθερή⁴²⁹. Συνεπώς η αύξηση στα μέσα του 14^{ου} αι. της περιουσίας της στις Σέρρες δεν συμβαδίζει με μία αύξηση της περιουσίας στην ευρύτερη περιοχή την ίδια περίοδο. Εντούτοις η μονή Ιβήρων παρέμεινε η δεύτερη μετά τη Μεγίστη Λαύρα μονή με τη μεγαλύτερη περιουσία στη μακεδονική ύπαιθρο. Την περίοδο που αυξήθηκε η περιουσία των μονών Βατοπεδίου και Χιλανδαρίου στην πόλη των Σερρών παρουσίασε άνοδο και η κτηματική τους περιουσία στην ευρύτερη περιοχή. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως την περίοδο που η μονή Χιλανδαρίου αποικιά το πρώτο της οίκημα στις Σέρρες, πριν δηλ. το 1321, γίνονται κτήμα της, το Σεπτέμβριο του 1318, τα χωριά Μαλούκα, Ευνούχου και Λειψοχωρίον, στην περιοχή του Στρομόνα⁴³⁰. Την ίδια περίοδο έρχεται στην κυριότητά της και η μονή του αγίου Νικολάου της Καμενικείας.

Όλες σχεδόν οι αθωνικές μονές είχαν μετόχια και ακίνητα στις ανατολικές συνοικίες του Ιπποδρόμου και των Ασωμάτων στη Θεσσαλονίκη, εκεί όπου κατέληγαν οι χερσαίοι δρόμοι από την Καλαμαριά και τη Χαλιδική. Όπως είδαμε αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο, περιουσία στις συνοικίες αυτές είχαν εκτός από τις μονές Ξενοφώντος και Ιβήρων, οι μονές Χιλανδαρίου (μετόχι του αγίου Γεωργίου), Βατοπεδίου (*αυλή*), Δοχειαρίου (οικήματα) και Εσφιγμένου (μετόχι του Ιωάννη Προδρόμου). Φαίνεται λοιπόν πως κάποια από τα μοναστικά ακίνητα χρησιμοποιούνταν ως χώρος συγκέντρωσης και αποθήκευσης των προς πώληση αγροτικών προϊόντων που προέρχονταν από την ύπαιθρο πριν αυτά καταλήξουν

⁴²⁷ Chilandar I: 48, 62, Petit, Chilandar: nos 34, 36

⁴²⁸ Vatorédi I: 18. Για τις οικονομικές δραστηριότητες της μονής Βατοπεδίου στην ύπαιθρο το 14^ο αι. βλ. Λαΐου 1999.

⁴²⁹ Iviron IV: 11

⁴³⁰ Petit, Chilandar: nos 37, 38

στην εγχώρια αγορά ή εξαχθούν από το λιμάνι της πόλης για ακόμα μακρύτερους προορισμούς⁴³¹. Η έντονη παρουσία των αθωνικών μονών στις ανατολικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης, σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, μια και στη Χαλκιδική και ειδικότερα στην περιοχή από τον ισθμό της Κασσάνδρας ως την Καλαμαριά βρισκόταν μεγάλος αριθμός κτημάτων τους μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Καθώς δε η περιοχή αυτή βρεχόταν σε όλο της το μήκος από θάλασσα υπήρχε η δυνατότητα, παρά την πειρατεία, τα αγροτικά προϊόντα από τα εκεί κτήματα να μεταφερθούν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και με πλοιάρια⁴³². Αποθηκευτικοί χώροι δεν υπήρχαν βέβαια μόνο στη Θεσσαλονίκη. Αποθήκες αγροτικών προϊόντων που ανήκαν σε κοσμικούς και πνευματικούς μεγαλογαιοκτήμονες συναντούσε κανείς σε όλα τα αστικά κέντρα. Όπως μόλις είδαμε, οι αγορές ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες από τις μονές συμβαδίζουν με μία αύξηση της ακίνητης περιουσίας τους στην ύπαιθρο. Καθώς επομένως τα αγροτικά προϊόντα που παράγονταν στα κτήματά τους και τα οποία θα κητέληγαν στις αγορές των πόλεων, κυρίως της Θεσσαλονίκης, ήταν πλέον περισσότερα, η ανάγκη παράλληλα για περισσότερους αποθηκευτικούς χώρους έγινε επιτακτική. Πολλά λοιπόν από τα ακίνητα που αγόρασαν οι μονές φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκαν και αυτά ως αποθήκες. Δεν είναι τυχαίο ότι όλα τα νέα ακίνητα στη Θεσσαλονίκη που αγόρασε το Χιλανδάρι βρισκόνταν στη συνοικία του αγίου Παραμόνου στα νοτιοδυτικά της πόλης, δίπλα στα δυτικά τείχη και κοντά στο λιμάνι, και αυτά της μονής Ξενοφώντος στη συνοικία Ασωμάτων δίπλα στα ανατολικά τείχη, όχι μόνο γιατί εκεί υπήρχαν από πριν μετόχια τους αλλά και γιατί η συνοικία του αγίου Παραμόνου ήταν η πρώτη συνοικία της πόλης που συναντούσαν όσοι έρχονταν από το δέλτα του Βαρδάρη και αυτή των Ασωμάτων όσοι προέρχονταν από την Καλαμαριά και την ευρύτερη περιοχή της Χαλκιδικής, μέρη δηλ στα οποία οι δύο μονές είχαν σημαντική κτηματική περιουσία. Κοντά άλλωστε στην Κασσανδρεωτική πύλη, στο νοτιοανατολικό σημείο δηλ. της πόλης και στη συνοικία του αγίου Παραμόνου βρισκόνταν πιθανότατα οι δύο σημαντικότερες αγορές της πόλης⁴³³. Πράττοντας όπως οι μονές Ξενοφώντος και Χιλανδαρίου η μονή Ιβήρων αποκτά μετά την ανταλλαγή ακινήτων της με τη μονή Χορταΐτου στα 1320 περ. το νέο της μετόχι του αγίου Γεωργίου στη συνοικία του αγίου Παραμόνου και αγοράζει το 1326 ακίνητα στη συνοικία του Ιπποδρόμου κοντά στο μετόχι της της αγίας Βαρβάρας. Το πλεόνασμα της αγροτικής παραγωγής από το κτήμα δίπλα στη Χρυσή Πύλη των δυτικών

---

⁴³¹ Για την αλληλεξάρτηση μονών και πόλεων αναφορικά με την αγροτική παραγωγή των πρώτων βλ. επίσης Hrochová 1986.

⁴³² Lefort 1986: 70

⁴³³ Μπούρας 2002: 512-3

τειχών και από τα κτήματα στην Καλαμαριά και τη Χαλκιδική θα αποθηκευόταν σε κάποια από τα νέα ακίνητα της μονής. Όπως θα δούμε μάλιστα στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, οι Ίβηρες μοναχοί στη διένεξή τους με τους Αργυρόπουλους, μισθωτές του κτήματος λίγο έξω από τη Χρυσή Πύλη, θα ισχυρισθούν πως οι πέτρες για τις εκεί επιδιορθώσεις προήλθαν από ερειπωμένο οίκημα του μετοχίου του αγίου Γεωργίου. Στη συνοικία δε της Αχειροποίητου, όπου βρισκόταν σημαντικός αριθμός ακινήτων της, είναι πιθανό να υπήρχε τοπική αγορά. Η συνοικία αυτή δεν ήταν επίσης μακριά από τα ανατολικά τείχη αλλά και από το λιμάνι της πόλης. Στην πόλη των Σερρών τα ακίνητα των μονών δεν βρισκόνταν επίσης κάπου τυχαία. Η Λαύρα είχε οικήματα και ένα αρτοποιείο που ενοικιάζε στην πύλη του «φόρου», οι μονές Βατοπεδίου και Κουτλουμουσίου οικήματα στο *εμπόριον*, η μονή Χιλανδαρίου οικήματα στη βασιλική οδό. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα μέρη αυτά της πόλης είχαν εμπορικό χαρακτήρα. Οι πύλες ειδικότερα είχαν πολύ μεγαλύτερη οικονομική σημασία για τις μεσόγειες πόλεις που δεν διέθεταν λιμάνι σε ποτάμια, καθώς ήσαν οι μοναδικές διόδους μέσω των οποίων επικοινωνούσαν με την ύπαιθρο και τον «έξω κόσμο»⁴³⁴.

Οι μοναχοί γενικά συμμετείχαν ενεργά στο εμπόριο. Γνωρίζουμε μάλιστα και την περίπτωση ενός τουλάχιστον μοναχού που είχε συνάψει *συντροφία*, συνεταιρισμό, για την εκμετάλλευση ενός εμπορικού πλοίου με έναν δυτικό παρά το γνωστό αντιδυτικό φανατισμό της περιόδου⁴³⁵. Παρά τους περιορισμούς των αυτοκρατόρων το 10^ο και τον 11^ο αι.⁴³⁶ οι αθωνικές μονές είχαν στην ιδιοκτησία τους σημαντικό αριθμό πλοίων, όχι ωστόσο μεγάλης χωρητικότητας, με τα οποία προσέγγιζαν τις παράλιες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης και τα νησιά του Αιγαίου, όπως τη Λήμνο. Έφθαναν δε μέχρι τις μικρασιατικές

---

⁴³⁴ Matschke 2002a: 466

⁴³⁵ Στα 1361 ο Ιωασάφ Βασιλικός, μοναχός της μονής του αγίου Αθανασίου, είχε στην ιδιοκτησία του το 50% ενός πλοίου με το όνομα «Άγιος Αθανάσιος» με το υπόλοιπο μισό να ανήκει σε κάποιον Simone Sardo di Recco, ιταλικής καταγωγής. Καθώς ο Ιωασάφ δεν μπορούσε να είχε προσωπική παρουσία στην πραγματικότητα ο συνεταιρισμός είχε ως συμβάλλοντα μέλη το ίδιο το μοναστήρι και τον ιταλό έμπορο. Οι όποιες συνεπώς θεολογικές διαφορές υποχωρούσαν μπροστά στην προοπτική μίας καλύτερης οικονομικής απόδοσης (Οικονομίδης 1979: 74, 76).

⁴³⁶ Ο Ιωάννης Τζιμισκής επιχείρησε να περιορίσει τις εμπορικές συναλλαγές στο Άγιο Όρος επιτρέποντας τις πωλήσεις κρασιού σε λαϊκούς με αντάλλαγμα αγαθών που δεν είχαν οι μοναχοί. Γρήγορα όμως οι μοναχοί άρχισαν να πωλούν κρασί και άλλα αγροτικά προϊόντα στην Κωνσταντινούπολη και άλλες μεγάλες πόλεις. Αργότερα ο Βασίλειος Β΄ προσπάθησε ανεπιτυχώς να μικρύνει το μέγεθος των πλοίων των μονών του Αγίου Όρους περιορίζοντας συνάμα τις πωλήσεις του πλεονάσματος των αθωνικών μονών σε Θεσσαλονίκη και ενδιάμεσα. Παράλληλα όμως η Μεγίστη Λαύρα εξασφάλισε από το Βασίλειο απαλλαγή για ένα πλοίο χωρητικότητας 6000 μοδίων. Τελικά λόγω της επάρκειας της σε πλοία το προνόμιο αυτό παραχωρήθηκε στη μονή Ίβηρων. Ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος περιόρισε το 1045 τη χωρητικότητα των αθωνικών πλοίων στους 300 μοδούς και τα δρομολόγια τους δυτικά μέχρι τη Θεσσαλονίκη και ανατολικά μέχρι τον Αίνο. Θα επιτρεπόταν μόνο η πώληση του αγροτικού πλεονάσματος των μονών με ό,τι χρειάζονταν με τη σειρά τους οι μοναχοί. Θεωρητικά δεν τους επιτρεπόταν η άσκηση ελεύθερου εμπορίου με αγορές αγαθών που προορίζονταν για μεταπώληση. Πρέπει όμως να σημειωθεί πως αυτοί οι περιορισμοί δεν ίσχυαν για όσες μονές είχαν ήδη εξασφαλίσει άδεια με προηγούμενα χρυσόβουλα. Στα 1102 η Μεγίστη Λαύρα είχε δικαίωμα σε επτά πλοία συνολικής χωρητικότητας 16000 μοδίων (Harvey 1996: 94-5, Harvey 1997: 385-6).

αικτές και μέσω των ποτάμιων οδών σε πόλεις της σερβικής ενδοχώρας⁴³⁷. Σε πολλά αυτοκρατορικά χρυσόβουλα προς τις μονές γινόταν ρητή αναφορά στα πλοία τους και στα δικαιώματα που τους παρείχε ο αυτοκράτορας⁴³⁸. Στο χρυσόβουλο λ. χ. του Ανδρόνικου Β' προς τη μονή Χιλανδαρίου το 1299 επικυρώνεται εκτός από την ακίνητη περιουσία της μονής ένα πλοίο «δι' ου μετακομίζονται εις αυτήν τα εν βρωσίμοις και ποσίμοις είδεσι χρειώδη των εν αυτή μοναχών από του θέματος Θεσσαλονίκης, έτι δε και Βολερου και Στρυμμόνος» και το οποίο απαλλάσσεται από κάθε είδους φόρο που έχει να κάνει με την εμπορική κίνηση δια θαλάσσης. Φαίνεται λοιπόν πως το πλοίο της μονής βρισκόταν συχνά στο λιμάνι της πόλης. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στις περιοχές στις οποίες κινούνταν, στα θέματα δηλ. Θεσσαλονίκης, Βολερού και Στρυμόνος, εντοπίζονται τα περισσότερα κτήματα όχι μόνο της μονής Χιλανδαρίου αλλά και των περισσότερων αθωνικών μονών. Η ενασχόληση των μοναχών με το εμπόριο φαίνεται μάλιστα πως ήταν τόσο έντονη ώστε να επισύρει τον ψόγο θεολόγων της εποχής ακόμα και πατριαρχών, όπως του Αθανασίου Α'⁴³⁹.

Ένδειξη της εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής των αθωνικών μονών αποτελεί το γεγονός ότι κάποιες τουλάχιστον μονές είχαν εγκαταστάσεις επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων, κυρίως πατητήρια για την παραγωγή κρασιού και νερόμυλους. Η μονή Ιβήρων ήδη από τις αρχές του 12^{ου} αι. είχε τρία πατητήρια εντός της Θεσσαλονίκης, ένα στο μετόχι του αγίου Ιωάννου Προδρόμου και δύο στο μετόχι της αγίας Βαρβάρας⁴⁴⁰. Σε αυτά προστέθηκαν τέσσερα πατητήρια με τις αγορές του 1314 και του 1326⁴⁴¹. Δύο τουλάχιστον πατητήρια υπήρχαν επίσης στις εγκαταστάσεις του μετοχίου του αγίου Γεωργίου⁴⁴². Πατητήρι περιλαμβανόταν και στα ακίνητα που πούλησαν στη μονή Ζωγράφου τα αδέρφια Καλλαμάνοι το 1327⁴⁴³. Στις Σέρρες το μετόχι του Ιωάννη Θεολόγου της μονής Ιβήρων είχε στην κυριότητά του μύλους στα περίχωρα της πόλης, το μετόχι της μονής Φιλοθέου, ο άγιος Γεώργιος ο Κρουονερίτης, δύο υδρομυλάνες σε κοντινό ποτάμι ενώ μύλους κοντά στην πόλη είχε και η μονή Κουτλουμουσίου⁴⁴⁴. Φαίνεται συνεπώς πως οι αθωνικές μονές δεν διέθεταν μόνο χώρους αποθήκευσης των αγροτικών προϊόντων αλλά και εγκαταστάσεις όπου γινόταν επεξεργασία αυτών. Όλες οι μονές είχαν, όπως είδαμε, στην κυριότητά τους πολλούς αμπελώνες λίγο έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης. Αυτή του είδους η καλλιέργεια ήταν μία αγροτική δραστηριότητα στην οποία οι μονές έδειξαν μεγάλο

---

⁴³⁷ Hrochová 1982: 87-8

⁴³⁸ Βλ. ενδεικτικά Lavra II: no. 71, Iviron III: no. 58, Chilandar I: no. 17

⁴³⁹ Χριστοδούλου 1933: 210-1, Nicol 1977: 13

⁴⁴⁰ Βλ. σελ. 12

⁴⁴¹ Βλ. σελ. 20, 25-6

⁴⁴² Βλ. σελ. 25

⁴⁴³ Βλ. σελ. 45

⁴⁴⁴ Βλ. σελ. 70-1, 72

ενδιαφέρον προβαίνοντας και σε σημαντικές επενδύσεις. Είναι πολύ πιθανό να μην υπήρχαν σε όλους τους αμπελώνες πατητήρια και τα σταφύλια να κατέληγαν στα πατητήρια των μονών εντός της πόλης, στις αποθήκες των οποίων θα φυλασσόταν και ο παραγόμενος μούστος μέχρι να γίνει κρασί, μέρος τουλάχιστον του οποίου θα διοχετευόταν στην τοπική αγορά ή θα εξαγόταν από το λιμάνι της πόλης με πλοία τους ή άλλων εμπόρων σε προορισμούς, όπως την Κωνσταντινούπολη⁴⁴⁵. Ο μεγάλος αριθμός νερόμυλων στις Σέρρες υποδηλώνει ότι γινόταν επεξεργασία σιτηρών και άλλων δημητριακών καθώς και μάλλινου υφάσματος⁴⁴⁶. Στην περιοχή των Σερρών άλλωστε ήταν αναπτυγμένη η καλλιέργεια σιτηρών και η κτηνοτροφία.

Αυτό που είναι βέβαιο όσον αφορά στην εκμετάλλευση των μοναστικών αστικών κτήσεων, καθώς δηλώνεται ρητά σε πολλά αθωνικά έγγραφα και κυρίως στα χρυσόβουλα, είναι ότι οικήματα, εργαστήρια και γη εκμισθώνονταν από τις μονές. Στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου για τη Μεγίστη Λαύρα αναφέρεται ότι το μετόχι του αγίου Αθανασίου στη Θεσσαλονίκη είχε ακίνητα από τα οποία εισέπραττε ενοίκια («ενοικιά») ⁴⁴⁷. Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου στα 1329, με το οποίο κατοχυρώνεται η κυριότητα της μονής σε τρία μετόχια εντός της πόλης (άγιος Αθανάσιος, αγία Τριάδα, την παρουσία της οποίας γνωρίζουμε με λεπτομέρεια μέσω της δωρεάς του κτήτορά της προς τους τρεις γιους του ⁴⁴⁸, και άγιος Ευθύμιος), δεν κάνει πλέον λόγο για «ενοικιά», αλλά για «δίκαια» των μετοχίων, όπου με τον όρο αυτό εννοείται όχι μόνο η παρουσία αλλά και όλα τα υπόλοιπα δικαιώματα τους ⁴⁴⁹. Εντούτοις το πιθανότερο είναι ότι η μονή συνέχιζε να εισπράττει ενοίκια από κάποια από τα ακίνητά της. Η Λαύρα δεν εκμίσθωνε ακίνητά της μόνο στη Θεσσαλονίκη αλλά και στις Σέρρες. Ανάμεσα στα ακίνητα που απέκτησε πριν από το 1377 δίπλα στην πύλη του Φόρου υπήρχε και ένα αρτοποιείο από το οποίο εισέπραττε «τέλος ανακαμπτικών», ενοίκιο δηλ. μετά την ανανέωση ενός συμβολαίου εμφύτευσης ⁴⁵⁰. Πιθανόν το αρτοποιείο δεν ήταν το μόνο μισθωμένο ακίνητο της μονής στις Σέρρες αν και είναι επίσης πιθανό ότι κάποια από τα οικήματα στη συνοικία αυτή προοριζόνταν αποκλειστικά για τις ανάγκες του ναού που χτίσθηκε εκεί «ει βάθρων». Τα χρυσόβουλα του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου του 1259 και του Ανδρόνικου Β' στα 1289 προς τη μονή Ιβήρων αναφέρουν πως η μονή εκμίσθωνε ακίνητά της στη Θεσσαλονίκη ⁴⁵¹. Το ποια ήταν

---

⁴⁴⁵ Το κρασί ήταν το σημαντικότερο φορτίο που έστελνε η Μεγίστη Λαύρα στην Κωνσταντινούπολη (Harvey 1997: 389-390).

⁴⁴⁶ Λαΐου 2002: 352

⁴⁴⁷ Lavra II: no. 71

⁴⁴⁸ Lavra II: no. 70

⁴⁴⁹ Lavra II: no. 118

⁴⁵⁰ Lavra III: no. 148

⁴⁵¹ Iviron III: no. 58

πιθανόντα αυτά μας βοηθά ένα προγενέστερο έγγραφο, η απογραφή της περιουσίας της στις αρχές του 12^{ου} αι.⁴⁵² Δεν μπορούμε όμως να γνωρίζουμε αν άλλαξε η σύστασή της τις μετέπειτα δεκαετίες. Ανάμεσα στα πολλά περιουσιακά στοιχεία του μετοχίου του Ιωάννη Προδρομού καταγράφονται και επτά «καπηλεια». Αυτά θα πρέπει να εκμισθώνονταν καθώς η ταβέρνα είναι ασύμβατη με τη φύση και τη λειτουργία μίας μονής και μόνο έμμεσα θα μπορούσε να εκμεταλλεύεται τέτοιου είδους ακίνητα. Βρίσκονταν μάλιστα σε κεντρικό δρόμο, μάλλον στη λεωφόρο («το προς το εξάερον του δημοσίου μέρος τούτων») προς άγρα πελατείας. Αν και τα χρυσόβουλα των Στέφανου Dušan (1346)⁴⁵³, Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού (1351)⁴⁵⁴ και Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου έξι χρόνια μετά⁴⁵⁵ δεν κάνουν λόγο για «ενοικιακά» των μετοχίων της μονής αλλά για οικήματα, αμπέλια, χωράφια και «πάσαν περιοχὴν αυτών και διακράτησιν» η μονή δεν θα έπαυσε να εισπράττει ενοίκια από ακίνητά της στη Θεσσαλονίκη. Ενοίκια από ακίνητα της στη Θεσσαλονίκη εισέπραττε, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου συντεταγμένο πριν τον Φεβρουάριο του 1322, και η μονή Ξενοφώντος⁴⁵⁶. Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου (Μάιος του 1329) προς τη μονή Βατοπεδίου αναφέρεται επίσης σε «ενοικιακά» οικήματα σε Σέρρες και Βέροια⁴⁵⁷. Δύο από τα μετόχια της μονής Ζωγράφου, αυτά του αγίου Νικολάου «του Κύρου» και του αγίου Νικολάου «του Σγουρού», εισέπρατταν ενοίκια από κάποια ακίνητα τους χωρίς όμως να γνωρίζουμε ποια και πόσα ήσαν αυτά⁴⁵⁸. «Ενοικιακά οικήματα» εντός της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ του Οκτωβρίου του 1326, είχε στην κυριότητά της και η μονή Φιλοθέου⁴⁵⁹.

Τα προαναφερθέντα χρυσόβουλα δεν αναφέρουν ποια αστικά ακίνητα των μονών εκμισθωναν και ποιοι ήσαν οι όροι των μισθώσεων αυτών. Ήσαν ενοίκια εφ' όρου ζωής ή ενοίκια περιορισμένης χρονικής διάρκειας; Ποιο ήταν το ύψος του όποιου μισθώματος; Υπήρχαν κάποιες επιπλέον υποχρεώσεις του μισθωτή αλλά και του εκμισθωτή; Στην πραγματικότητα τα διασωθέντα μισθωτήρια συμβόλαια που διασώζονται στα αθωνικά αρχεία είναι μόνο τρία, από τα οποία τα δύο αφορούν σε ακίνητα των μονών Ιβήρων και Βατοπεδίου στη Θεσσαλονίκη και το τρίτο σε ένα κτήμα του Βατοπεδίου εντός του κάστρου της Βέροιας. Κανένα συμβόλαιο μίσθωσης ακινήτων στις Σέρρες ή στις υπόλοιπες πόλεις της Μακεδονίας δεν έχει διασωθεί. Έντουτοις, όπως θα δούμε αναλυτικότερα εν

---

⁴⁵² Iviron II: no. 52

⁴⁵³ Iviron IV: no. 90

⁴⁵⁴ Iviron IV: no. 91

⁴⁵⁵ Iviron IV: no. 94

⁴⁵⁶ Xénophon no. 17

⁴⁵⁷ Vatopédi I: no. 68

⁴⁵⁸ Zographou: no. 24

⁴⁵⁹ Philothéou: no. 6

συνεχεία, υπάρχουν και κάποια στοιχεία του αρχείου των δύο μονών για άλλες εκμισθώσεις στις οποίες είχαν παλαιότερα προχωρήσει. Στοιχεία για τη μελέτη των μισθώσεων μοναστικών αστικών ακινήτων παρέχει και μία δικαστική απόφαση των αρχών του 15^{ου} αι. Η συγκεκριμένη απόφαση ακύρωσης ενός συμβολαίου μίσθωσης ακινήτων της μονής Ξενοφώντος από μία οικογένεια της Θεσσαλονίκης εμπεριέχει κάποιους όρους της μίσθωσης αυτής, της οποίας το συμβόλαιο δεν έχει διασωθεί. Ωστόσο με τόσο λίγα έγγραφα δεν μπορούμε να σχηματίσουμε μία σαφή εικόνα για τις μισθώσεις αθωνικών ακινήτων έστω στη Θεσσαλονίκη. Καθώς μάλιστα, όπως θα δούμε, και στις τρεις περιπτώσεις δεν έχουμε να κάνουμε με απλά ενοίκια αλλά με συμβόλαια εμφύτευσης, σύμφωνα με τα οποία οι μισθωτές ενοικίαζαν με χαμηλό μίσθωμα ακίνητα που έχρηζαν πολλών επιδιορθώσεων, τις οποίες επιβαρύνονταν οι ίδιοι, οι ακόλουθες περιπτώσεις δεν φαίνεται να ήσαν αντιπροσωπευτικές όχι μόνο των μισθωτήριων συμβολαίων αλλά και της κατάστασης στην οποία βρισκόνταν τα μοναστικά ακίνητα. Δεν μου φαίνεται δηλ. λογικό τα «ενοικιακά» των χρυσοβούλων να αφορούν αποκλειστικά σε συμβόλαια εμφύτευσης και όλες οι κτιριακές εγκαταστάσεις των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη να απειλούνταν σχεδόν από κατάρρευση. Μία τέτοια διαπίστωση άλλωστε θα ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τα όσα έχουμε ειθέσει μέχρι στιγμής. Δεδομένο είναι πως τα λίγα μισθωτήρια συμβόλαια, όπως θα διαπιστώσουμε εν συνεχεία, φανερώσουν το ενδιαφέρον των αθωνικών μονών για τις αστικές τους κτήσεις.

Το πρώτο χρονολογικά συμβόλαιο μίσθωσης υπάρχει στο αρχείο της μονής Ιβήρων. Με αυτό η μονή εκμισθώνει τον Οκτώβριο του 1264 στον Νικόλαο Καμούδη⁴⁶⁰ το μετόχι της του αγίου Κλήμεντος στη Θεσσαλονίκη⁴⁶¹. Αναλυτικότερα ο ηγούμενος της μονής Νεόφυτος, ο προηγούμενος Σάββας, ο οικονόμος Βασίλειος και οι μοναχοί Βασίλειος και Γεώργιος παραχώρησαν «θελήσει και αποδοχή και των λοιπών πάντων μοναχών της ... μονής» στο σελοποϊό Νικόλαο Καμούδη και μετά το θάνατό του σε τρία πρόσωπα διαδοχικά «το εντός της πόλεως Θεσσαλονίκης και κατά τη γειτονία του Αγίου Παραμόνου το προσόν τη μονή .. μετόχιον, ήγουν ... την σεβασμίαν εκκλησίαν ... του αγίου ιερομάρτυρος Κλήμεντος μετά των υπ' αυτήν και περί αυτήν πάντων δικαίων και προνομίων». Οι υποχρεώσεις του μισθωτή χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, στις θρησκευτικές και στις μη θρησκευτικές. Στις πρώτες υπάγονταν η τέλεση «δι' ιερέως σεμονού και δεκτού της ορθρινής υμνωδίας, της θείας λειτουργίας, της εσπερινής ψαλμωδίας και της ετήσιας εορτής» καθώς και «η φροντίδα της λυχνοκαΐας», ενώ στις δεύτερες η «περιποίηση των ακινήτων αυτής, προ πάντων δε η εκ βάθρων ανέγερση της αγίας εκκλησίας, επίπερ ταχείαν

⁴⁶⁰ PLP: no. 10723

⁴⁶¹ Iviron III: no. 60

πτώσιν απειλεί, ομοίως και των υπ' αυτήν κελίων, πολλής περιποιήσεως δεομένων». Πιθανώς το μετόχι είχε υποστεί τόσες φθορές ώστε να απειλείται με πλήρη σχεδόν, όπως αναφέρεται, κατάρρευση, την περίοδο της λατινικής κατάκτησης της Θεσσαλονίκης και στα επόμενα ταραγμένα χρόνια μέχρι την κατάκτηση της πόλης από τον Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη στα 1246. Πρέπει δε να μην λειτουργούσε, καθώς δεν αναφέρεται κάποιος μετοχιάριος του στο συμβόλαιο. Το ενοίκιο καθορίστηκε στα τέσσερα υπέρπυρα ετησίως τα οποία ο Καμούδης θα παρédιδε στους εκπροσώπους της μονής, εφόσον εκπληρώνονταν οι παραπάνω υποχρεώσεις, «μετά παραδρομήν χρόνου ενός, ήγουν από της αρχής ου Οκτωβρίου μηνός της μελλούσης ενάτης ινδιτιώνος». Ο Καμούδης είχε το δικαίωμα να ορίσει διάδοχο στη διοίκηση του μετοχίου πρόσωπο της επιλογής του «είτε συγγενικόν ... είτε αλλότριον» αρκεί να γινόταν αποδεκτό από τη διοίκηση της μονής και να ήταν «ευπειθές και ευάγωγον» και όχι «δυνατόν και κακότροπον». Και οι μετά αυτόν επίτροποι του μετοχίου θα υποχρεώνονταν με την καταβολή του ετήσιου ενοικίου των τεσσάρων υπερπύρων και την εκπλήρωση «των ανωτέρω υπεσχημένων». Αν κάποια στιγμή ο μισθωτής αθετούσε τους όρους της συμφωνίας «ου μόνον εφ' οίς έχει λέγειν ουκ εισακουσθήσεται το προς αναίρεσιν των παρόντων αμοιβαίων εγγράφων, αλλά συν τω ευθύνεσθαι και κανονικώς, και δώσει προστίμου υποπεσείται προς στέρφον μέρος νομισμάτων υπερπύρων λίτρας μιας, επιστάται και τας των απ' αιώνος πάντων αγίων αράς». Ακολουθεί στο συμβόλαιο μία σύντομη περιγραφή της εκκλησίας και των γύρω απ' αυτήν οικημάτων-κελιών τα οποία βρισκόνταν σε κοινή αυλή με πύλη στα νότια της⁴⁶².

Καθώς το παρόν συμβόλαιο δεν γίνεται απλά με τη συγκατάθεση του ηγούμενου, αλλά έχει και την υπογραφή του, είναι φανερό το μεγάλο ενδιαφέρον των μοναχών για τα ακίνητα τους στη Θεσσαλονίκη και για μία όσο το δυνατόν προσφορότερη εκμετάλλευσή τους. Προφανής σκοπός της μονής είναι η αναστήλωση του καθολικού του μετοχίου και των γύρω από αυτό κτισμάτων. Τα έξοδα για την αναστήλωση και τις υπόλοιπες επιδιορθώσεις δεν θα βάρυναν τη μονή, αλλά τους μισθωτές. Γι αυτό και το ύψος του ενοικίου είναι αρκετά χαμηλό, μόλις τέσσερα υπέρπυρα ετησίως. Προφανώς η μονή θεωρούσε αρκετά συμφέροντες τους όρους σύναψης του συμβολαίου καθώς μετά την παρέλευση των τεσσάρων θητειών των επιτρόπων του μετοχίου, ανθρώπων μη εχόντων σχέση με τη μονή, όχι μόνο η εκκλησία του μετοχίου θα επανερχόταν στη μονή «βελτιωμένη και συνισταμένη» αλλά «και τα υπ' αυτή άπαντα» κτίσματα. Για αυτό φαίνεται πως το συμβόλαιο αυτό ανανεώθηκε από τον ηγούμενο Ιωάννη πιθανότατα στα 1279/80⁴⁶³. Στο σημείο αυτό πρέπει να ειπωθεί πως

⁴⁶² Ο Α. Kazhdan θεωρεί πως στο συμβόλαιο υπάρχουν ίχνη μίας νέας επιχειρηματικής αντίληψης (Kazhdan 1995: 18).

⁴⁶³ Iviron III: 21-22

το μετόχι του αγίου Κλήμεντος δεν ήταν το μόνο μετόχι της στη Θεσσαλονίκη που η μονή Ιβήρων είχε εκμισθώσει. Παλαιότερα και συγκεκριμένα στις αρχές του 12^{ου} αι. είχε πράξει αναλόγως και για το μετόχι της του αγίου Βασιλείου, μόνο που το συμβόλαιο αυτό προέβλεπε δύο συνεχόμενους μισθωτές – επιτρόπους⁴⁶⁴. Επανερχόμενοι στο συμβόλαιο του 1264 εικάζουμε πως και ο Καμούδης θα θεωρούσε συμφέρουσα τη συμφωνία παρά το γεγονός ότι θα έπρεπε να ξοδεύσει πολλά για την αναστήλωση και τις επιδιορθώσεις όλων των κτισμάτων του μετοχίου εκτιμώντας προφανώς πως τα έσοδα επαναλειτουργίας του θα ήσαν πολύ περισσότερα των εξόδων. Ίσως σημαντικό μέρος των εσόδων αυτών να προερχόταν από κάποια ακίνητα του μετοχίου τα οποία θα μπορούσαν να ενοικιαστούν. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ο σελοποιός, ο βιοτέχνης δηλ. Καμούδης, αν και δεν είχε αριστοκρατική καταγωγή, κάτι που θα συνεπαγόταν και οικονομική δύναμη, πρέπει να είχε σημαντική περιουσία, για να αναλάβει όλες αυτές τις υποχρεώσεις. Την υπόθεσή μας αυτή ενισχύει και η συνοδική απόφαση της 5ης Οκτωβρίου του 1295 από την οποία πληροφορούμαστε ότι όχι μόνο εξετέλεσε στο έπακρον τις υποχρεώσεις του, αλλά κληροδότησε στο μετόχι δύο αμπέλια και κάποια οικήματα⁴⁶⁵. Είναι τέλος ενδιαφέρον πως το συμβόλαιο του 1264 απέχει αρκετές δεκαετίες από τις αγορές που πραγματοποίησε στη Θεσσαλονίκη η μονή Ιβήρων γεγονός που πιστοποιεί το διαχρονικό ενδιαφέρον της για την πόλη και τα εκεί ακίνητα της.

Το δεύτερο συμβόλαιο προέρχεται από τη μονή Βατοπεδίου, της οποίας παραδόξως τα χρυσόβουλα δεν κάνουν λόγο για ακίνητα της στη Θεσσαλονίκη που εκμισθωνε. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο μοναχός Αρσένιος Τζαμπλάκων είχε δωρίσει το 1356 στο Βατοπέδι μία αυλή στην οποία περιλαμβανόταν ένα ναός αιερωμένος στη Θεοτόκο. Όπως επίσης είδαμε, αυτή δεν θα πρέπει να ήταν σε πολύ καλή κατάσταση ήδη από τότε, η οποία χειροτέρευσε τα επόμενα χρόνια ακόμα περισσότερο. Η μονή με σκοπό όχι μόνο την επιδιόρθωσή των εκεί αινητών, χωρίς να ξοδεύσει τίποτα, αλλά και την είσπραξη ετήσιου μισθώματος, τα παραχώρησε με συμβόλαιο εμφύτευσης στον Κωνσταντίνο Κυπριανό⁴⁶⁶ το Μάρτιο του 1376⁴⁶⁷. Εκπρόσωπος της μονής στη σύναψη του συμβολαίου υπήρξε ο «οικονόμος του κατά την θεόσωστον πόλιν Θεσσαλονίκην μετοχίου της» Αρέθας⁴⁶⁸. Αυτό όμως δεν είναι το μόνο συμβόλαιο ανάμεσα στον Κωνσταντίνο Κυπριανό και το Βατοπέδι καθώς και παλαιότερα είχε υπογράψει ανάλογο συμβόλαιο με τη μονή, σύμφωνα με το οποίο του είχε παραχωρηθεί «μέρος τι αρχικόν της προσούσης αυτής ανέτου αυλής», της

---

⁴⁶⁴ Iviron III: 23

⁴⁶⁵ Iviron III: no. 68

⁴⁶⁶ PLP: no. 13941

⁴⁶⁷ Αρχάδιος: no. 28

⁴⁶⁸ PLP: no. 1296

οποίας είχε ήδη επιφέρει κάποιες βελτιώσεις («ηρξάμην δε και εβελτίωσα μέρος τι από της τοιαύτης εκλήψεως»). «Αρτίως δε έδοξε καλόν αμφοτέροις τοις μέρεσι την μεν εν μέρει της αυλής εις διηνέκειαν έκληψιν ακυρωθήναι» και γι αυτό του παραχωρήθηκε «ειδήσει και γνώμη και προτροπή του τε τιμιωτάτου καθηγουμένου και των λοιπών» όλη η αυλή. Στις υποχρεώσεις του μισθωτή προτάσσεται η ανασύσταση της εκκλησίας της Θεοτόκου «ώστε και συνίστασθαι και ψάλλεσθαι και δοξάζεσθαι εν αυτή το φοβερόν και άγιον όνομα του Θεού εις μνημόσυνον των κραταιών και αγίων ... αυθέντων και βασιλέων και παντός του χριστιανικού και ορθοδόξου πληρώματος» και ακολουθεί η «περιποίηση», «ανοικοδόμηση» και «βελτίωση» των υπόλοιπων οικημάτων. Ο Κυπριανός είχε το δικαίωμα όχι μόνο να έχει στην κατοχή του τα ακίνητα αυτά και επομένως να τα εκμεταλλεύεται μετά τις επιδιορθώσεις εφ' όρου ζωής, αλλά και μετά το θάνατό του να τα μεταβιβάσει «προς έτερον εν πρόσωπον» της επιλογής του, ο οποίος ομοίως θα τα εκμεταλλευόταν «ανενοχλήτως παρά πάσαν αυτού την ζωήν και αδιασείστω». Μετά το θάνατο αυτού η αυλή θα επανέρχονταν πλέον στην πλήρη κυριότητα της μονής. Το ύψος του ενοικίου που θα όφειλαν στη μονή και οι δύο μισθωτές ορίστηκε στα 48 μεγάλα δουκάτα για τα οποία μάλιστα οι τελευταίοι θα έπαιρναν απόδειξη.

Τον ίδιο μήνα και χρονιά η ίδια μονή παραχωρεί στον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα⁴⁶⁹ ένα γειτονικό στο μετόχι της στη Βέροια περιβόλι⁴⁷⁰. Στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε να κάνουμε με οικήματα ή άλλες κτιριακές εγκαταστάσεις αλλά καθώς το περιβόλι βρισκόταν εντός της πόλης δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως αστικό ακίνητο. Η μονή είχε εμπλακεί τα προηγούμενα χρόνια, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος, σε δικαστική διαμάχη με τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα με αντίκειμενο το συγκεκριμένο κτήμα, η οποία έληξε υπέρ της. Αυτό που μας ενδιαφέρει σε αυτό το σημείο είναι οι όροι της μίσθωσης. Η μίσθωση θα ήταν εφ' όρου ζωής με ενοίκιο που καθορίστηκε σε «δουκάτων πραττομένων αφόγων ουγγιάς εξ». Εκτός από την καταβολή του μισθώματος ο Αλέξιος θα προχωρούσε σε όποιες βελτιώσεις έκρινε απαραίτητες. Μετά το θάνατο του το περιβόλι θα επανερχόταν στην πλήρη κυριότητα της μονής με όσες τυχόν βελτιώσεις θα του είχε επιφέρει. Καθώς με το μισθωτή η μονή Βατοπεδίου είχε εμπλακεί στο παρελθόν σε δικαστική διαμάχη, στο τέλος του συμβολαίου υπάρχουν όροι με τους οποίους η ίδια προστατεύει το περιβόλι της από κάθε ενδεχόμενη επιβουλή εκ μέρους όχι μόνο του Αλεξίου Τζαμπλάκωνος αλλά και της οικογένειάς του. Έτσι ορίζεται πως κάνοντας από τους κληρονόμους του ή τους συγγενείς δεν είχε το δικαίωμα να ανατρέψει αυτή τη συμφωνία και πως αν κάποια στιγμή ο Αλέξιος αρνούνταν να πληρώσει το ενοίκιο, τότε όχι μόνο θα έληγε άμεσα η αναμεταξύ τους

⁴⁶⁹ PLP: no. 27748

⁴⁷⁰ Θεοχαρίδης 1961/3α: 150-153

συμφωνία και το περιβόλι θα επανερχόταν στην πλήρη κυριότητα της αλλά θα σφραγιζόταν και η θύρα της οικίας του Αλεξίου η οποία συγκοινωνούσε με το περιβόλι.

Η δικαστική απόφαση ακύρωσης συμβολαίου εμφύτευσης ακινήτων της μονής Ξενοφώντος στη Θεσσαλονίκη εκδόθηκε από το μητροπολίτη Συμεών στα 1419⁴⁷¹. Σύμφωνα με αυτή η μονή είχε εκμισθώσει, πριν το 1417, στο Δαδά ακίνητα της, πέντα «σαρδαμαρικά» εργαστήρια και τρία μεγάλα οικήματα σε κοινή αυλή, τα οποία ήσαν σε άθλια κατάσταση. Τα ακίνητα αυτά, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, πρέπει να βρίσκονταν στη συνοικία Ασωμάτων εκεί όπου βρισκόταν το σύνολο σχεδόν της περιουσίας της μονής στη Θεσσαλονίκη. Το ενοίκιο καθορίστηκε στα τρία υπέρπυρα ετησίως. Ο Δαδάς όχι απλά τα επιδιόρθωσε αλλά τα συνένωσε μετατρέποντας τα σε «οινοπωλείο». Εν συνεχεία τα εκμίσθωσε σε τρίτους - δεν γνωρίζουμε ποιους - εισπράττοντας τριάντα και πλέον υπέρπυρα, ενώ το ενοίκιο προς τη μονή παρέμεινε σταθερό. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε από την οικογένειά του και μετά το θάνατο του το 1417. Αν και η μονή το αρνείτο, υποθέτουμε πως η μίσθωση δεν πρέπει να ήταν μόνο εφ' όρου ζωής του πατέρα Δαδά και πως ο τελευταίος θα μπορούσε να τα κληρονομήσει σε πρόσωπο της επιλογής του, όπως και έπραξε. Η διαπίστωση αυτή δεν τεκμαίρεται μόνο από τη δικαστική απόφαση, όπου ένας τυχόν τέτοιος όρος του συμβολαίου δεν χαρακτηρίζεται από το δικαστήριο ως ψευδής - τον αμφισβητούν μόνο οι μοναχοί - τεκμαίρεται και από τα δύο προαναφερθέντα συμβόλαια εμφύτευσης που είχαν υπογράψει οι μονές Ιβήρων και Βατοπεδίου, στα οποία ορίζεται ότι ο εμφυτευτής μπορούσε να κληρονομήσει τα ακίνητα των μονών σε πρόσωπο της επιλογής του το οποίο θα έπρεπε να απολαμβάνει βέβαια της εμπιστοσύνης τους. Η μονή Ξενοφώντος τελικά θα επιτύχει την ακύρωση της μίσθωσης.

Όπως προελέχθη, τα παραπάνω συμβόλαια δεν μπορούν να μας δώσουν μία συνολική εικόνα του πως εκμίσθωναν τα αστικά ακίνητα τους οι αθωνικές μονές. Γι αυτό και οι απόψεις αναφορικά με τα έσοδα γενικά των μονών από την ενοικίαση των αστικών τους ακινήτων ποικίλλουν. Ο K.-P. Matschke λ. χ. θεωρεί πως αυτά αποτελούσαν ένα σημαντικό μερίδιο των συνολικών τους εσόδων⁴⁷². Αντιθέτως ο A. Harvey θεωρεί πως τα έσοδα των μονών από την ενοικίαση των αστικών τους ακινήτων ήσαν πάντοτε ισχνά εν συγκρίσει με αυτά που προέρχονταν από τη γεωργία⁴⁷³. Στην πραγματικότητα όμως επειδή τα στοιχεία που μας παρέχουν οι πηγές - στην περίπτωση μας οι αθωνικές - είναι ελλιπέστατα, δεν μπορεί να υπολογισθεί ποιο ήταν το μερίδιο που είχε η μίσθωση αστικών ακινήτων στα ετήσια έσοδα μιας μονής. Δεδομένο πάντως είναι ότι η αγορά ακινήτων στις πόλεις και

---

⁴⁷¹ Xénophon no. 32

⁴⁷² Matschke 1971: 76

⁴⁷³ Harvey 1997: 364

ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, τη πιο μεγάλη και οχυρή πόλη της Μακεδονίας, ήταν πιο ασφαλής επένδυση και συνεπώς πιο βέβαιη η εισπραξη ετήσιου εισοδήματος από την ενοικίαση εκεί ακινήτων καθώς συχνά η ύπαιθρος δοκιμαζόταν από επιδρομές, πολέμους, δυσμενείς καιρικές συνθήκες κ.α., κατάστασεις που άγγιζαν λιγότερο τις πόλεις. Δεν φαίνεται δε τυχαίο το γεγονός ότι οι αγορές των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιήθηκαν από τα μέσα περίπου της δεύτερης ως τα μέσα της τέταρτης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα. Η μακεδονική ύπαιθρος την περίοδο αυτή δοκιμάστηκε από τις επιδρομές των Καταλανών στα 1307-9 αλλά και τον εμφύλιο πόλεμο των δύο Ανδρόνικων τη τρίτη δεκαετία του 14^{ου} αι. οι οποίες φαίνεται πως δεν προκάλεσαν μόνο αρνητικές επιπτώσεις στην καλλιέργεια των μοναστικών κτημάτων και την πτώση του πληθυσμού σε κάποια χωριά τουλάχιστον, όπως θα δούμε αναλυτικότερα εν συνεχεία, αλλά και την εισροή στη Θεσσαλονίκη σημαντικού αριθμού κατοίκων της γύρω υπαίθρου οι οποίοι ζητούσαν στέγη, σχηματίζοντας έτσι ένα στρώμα ενοικιαστών. Στο συμπέρασμα αυτό έχει καταλήξει ήδη ο Α. Kazhdan ο οποίος αποδίδει στις δύσκολες συνθήκες της υπαίθρου του πρώτου μισού του 14^{ου} αι. και στην επακόλουθη εισροή αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις και ιδίως στη Θεσσαλονίκη την υψηλή ζήτηση των αστικών ακινήτων και την ανάπτυξη της «real estate industry»⁴⁷⁴.

Οι δύσκολες συνθήκες που αντιμετώπισε, σε μεγαλύτερο βαθμό εν συγκρίσει με άλλες αθωνικές μονές, η μονή Ιβήρων σε πολλές κτήσεις της στη Μακεδονία την περίοδο αυτή φαίνεται πως την οδήγησαν στην αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη. Στα πρώτα είκοσι χρόνια του 14^{ου} αι. φαίνεται πως σημειώθηκε μία κατακόρυφη πτώση του αριθμού των νοικοκυριών, των γεννήσεων και του αριθμού των παιδιών που τελικά επιβίωσαν και κατά συνέπεια του πληθυσμού στα χωριά Γομάτου, Κάτω Βολβός και Ξυλορύγιον, χωριά που ανήκαν στην κυριότητα της. Η πτώση αυτή δεν σταμάτησε και τα επόμενα χρόνια. Οι ίδιες τάσεις όσον αφορά στις κτήσεις της παρατηρούνται και στην περιοχή του Στρυμόνα. Εξαιρέση βέβαια ανάμεσα στα χωριά που ανήκαν στη μονή Ιβήρων αποτελούν η Μελίντζιανη και ο Ραδόλιβος⁴⁷⁵. Ωστόσο η αύξηση του πληθυσμού στα χωριά αυτά, σε μεγάλο βαθμό οφειλόμενη στην εισροή μεταναστών από άλλες περιοχές και όχι σε φυσική αύξηση του εντόπιου πληθυσμού, δεν μπόρεσε να αντισταθμίσει τις απώλειες στον αριθμό των παροίκων της και συνεπώς στη μείωση των εσόδων της. Υπολογίζεται ότι την περίοδο αυτή η μονή Ιβήρων έχασε το 14% των παροίκων της⁴⁷⁶. Η παρακμή αυτή των παροίκων της έχει ερμηνευθεί ως μία σύντομη κρίση σε μία περίοδο κατά την οποία παρατηρείται

---

⁴⁷⁴ Kazhdan 1995: 12-3

⁴⁷⁵ Jacoby 1962: 178-9, Karlin-Hayter 1982: 247-252, Lefort 1985: 205-6, Λαΐου 1987: 308

⁴⁷⁶ Λαΐου 1987: 309

πληθυσμιακή ανάπτυξη στη μακεδονική υπαίθρο⁴⁷⁷ ή ως μία δομική κρίση, οι απαρχές της μεγάλης παρακμής και της πληθυσμιακής συρρίκνωσης της μακεδονικής υπαίθρου από το 1341 και εξής⁴⁷⁸. Δεδομένο πάντως παραμένει πως η μονή Ιβήρων βρέθηκε αντιμέτωπη με αρνητικές καταστάσεις στις υπαίθριες κτήσεις της το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα.

Πτώση του πληθυσμού δεν παρατηρήθηκε μόνο σε χωριά της μονής Ιβήρων αλλά και σε χωριά άλλων μονών, όπως της Ξηροποτάμου και Ζωγράφου⁴⁷⁹. Οι αιτίες της μείωσης του πληθυσμού σε χωριά της Μακεδονίας οφείλεται, όπως έχουμε ήδη προείπει, στις καταλανικές και τουρκικές επιδρομές της περιόδου αλλά και στον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των δύο Ανδρονίκων. Ειδικά οι μισθοφόροι της Καταλανικής Εταιρείας, συνεπιουρούμενοι και από τούρκους μισθοφόρους, έσπειραν την καταστροφή σε μεγάλο μέρος της υπαίθρου με ορμητήριο τη χερσόνησο της Κασσάνδρας όπου είχαν σημαντική ακίνητη περιουσία πολλές αθωνικές μονές, όπως η μονή Ξενοφώντος. Από την καταστροφή δεν γλίτωσε ούτε και ο Άθως καθώς μονές και αρχεία παραδόθηκαν στην πυρά. Από μελετητές μάλιστα της περιόδου θεωρείται ίσως η πιο τρομερή εμπειρία που πέρασαν στην υπερχιλιόχρονη υπαρχή τους οι αθωνικές μονές⁴⁸⁰. Οι επιδρομές φαίνεται πως δεν είχαν μακροχρόνιες επιπτώσεις μόνο στη σύνθεση και στο μέγεθος του πληθυσμού σε κάποια χωριά αλλά φαίνεται πως προκάλεσαν την πτώχευση και την απομάκρυνσή του από τις εστίες του για την αναζήτηση μιας ασφαλέστερης ζωής. Ο πληθυσμός αυτός δεν κατέφυγε μόνο σε άλλα χωριά της υπαίθρου αλλά και στις πόλεις, κυρίως στη Θεσσαλονίκη, σχηματίζοντας, όπως είπαμε, ένα στρώμα ενοικιαστών. Κάποιοι βέβαια επέστρεψαν μετά την κρίση στις εστίες τους ή γενικότερα στην υπαίθρο αλλά πολλοί ήσαν και αυτοί που θα έμειναν εκεί πλέον μόνιμα.

Οι αθωνικές μονές για να αντιμετωπίσουν την πτώση του πληθυσμού και τη συνακόλουθη πτώση των εισοδημάτων τους προσπάθησαν να εγkataστήσουν «ελεύθερους» στα κτήματά τους. Κάποιες μονές, όπως η Μεγίστη Λαύρα και η μονή Ξενοφώντος, το πέτυχαν. Η μονή Ιβήρων όμως απέτυχε. Φαίνεται συνεπώς πως η αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και η μίσθωσή τους θα αναπλήρωνε κάποια από τα χαμένα της έσοδα. Εξάλλου δεν πρέπει να λησμονούμε πως η μονή Ιβήρων ήταν ίσως η αθωνική μονή με τη μεγαλύτερη ακίνητη περιουσία εντός της Θεσσαλονίκης σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου καθώς στη κυριότητά της ανήκε ήδη από τα τέλη του 10^{ου} αι. το μετόχι του αγίου Ιωάννη Προδρόμου, ένα ιδιαίτερα πλούσιο μετόχι, ενώ αργότερα απέκτησε άλλα τρία

---

⁴⁷⁷ Iviron IV: 18. Ο J. Lefort θεωρεί πως το πρώτο μισό του 14^{ου} αι. χαρακτηρίζεται από μία κρίση περισσότερο οικονομική παρά δημογραφική καθώς εκτιμά πως η εξασθένηση του αγροτικού πληθυσμού ήταν αποτέλεσμα μίας ισχυρής δημογραφικής ανάπτυξης καθώς ο πληθυσμός τουλάχιστον της ανατολικής Μακεδονίας την περίοδο αυτή ήταν πυκνός όσο ποτέ πριν (Lefort 1991: 76-7).

⁴⁷⁸ Λαΐου 1987: 297 κ. εξ.

⁴⁷⁹ Jacoby 1962: 178

⁴⁸⁰ De Mendieta 1972: 90, Βακαλόπουλος 1983: 131

μετόχια με σημαντική επίσης περιουσία. Επιπλέον σε αντίθεση με τις άλλες μονές που πραγματοποίησαν αγορές στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες η περιουσία της στην ύπαιθρο την περίοδο αυτή δεν αυξήθηκε, όπως είπαμε, σημαντικά. Δέχθηκε βέβαια κάποιες δωρεές οι οποίες φαίνεται όμως πως δεν ήσαν ικανές να αντισταθμίσουν την απώλεια των εσόδων της. Είναι χαρακτηριστικό πως δεν πραγματοποιεί καμία αγορά στην ύπαιθρο αλλά μόνο στη Θεσσαλονίκη. Παραμένει ωστόσο η αθωνική μονή με τη μεγαλύτερη περιουσία στην ύπαιθρο μετά τη Μεγίστη Λαύρα. Η μονή Ιβήρων φαίνεται συνεπώς πως είχε τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αι. στραμμένο το βλέμμα της στην πόλη. Οι μονές Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου και Ζωγράφου οι οποίες πραγματοποίησαν αγορές στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες έδειξαν παράλληλα, σε αντίθεση με τη μονή Ιβήρων, ενδιαφέρον και για την ύπαιθρο αφού επέκτειναν και την περιουσία τους εκεί παρά τις δύσκολες συνθήκες της περιόδου. Το ενδιαφέρον τους αυτό φαίνεται πως δεν υπαγορεύθηκε μόνο από την επιθυμία τους για την εξεύρεση χώρων αποθήκευσης των αγροτικών προϊόντων που θα πωλούσαν στην πόλη, όπως έχουμε ήδη πει, αλλά και από την επιθυμία τους για την εξασφάλιση ενός πιο βέβαιου ετήσιου εισοδήματος, τη μίσθωση δηλ. αστικών ακινήτων, εν συγκρίσει με όσα προερχόταν από την αγροτική παραγωγή. Οι πηγές άλλωστε των μονών αυτών κάνουν λόγο, όπως είδαμε, για τέτοιου είδους ενοίκια.

Στο σημείο αυτό είναι ενδιαφέρον να δούμε γιατί η μεγαλύτερη και πλουσιότερη αθωνική μονή, η Μεγίστη Λαύρα, δεν πραγματοποίησε καμία αγορά στη Θεσσαλονίκη. Η Λαύρα φαίνεται πως το πρώτο μισό του 14^{ου} αι. δεν αντιμετώπισε ανάλογες δυσκολίες όπως η μονή Ιβήρων. Στην πραγματικότητα δεν είχε απώλεια εσόδων από την εκμετάλλευση των κτήσεων της στην ύπαιθρο καθώς ο αριθμός των παροίκων της συνέχιζε να αυξάνει ενώ συγχρόνως ο αντίστοιχος της μονής Ιβήρων μειωνόταν. Έτσι ενώ οι οικογένειες των παροίκων και τα ετήσια έσοδα της τελευταίας είχαν πέσει το 1320 στις 550 και στα 1250 νομίσματα, τα νοικοκυριά και τα έσοδα της Μεγίστης Λαύρας ήσαν 880 και 4000 νομίσματα αντιστοίχως⁴⁸¹. Οι καταλανικές επιδρομές φαίνεται συνεπώς πως δεν είχαν τα καταστροφικά αποτελέσματα στον πληθυσμό των χωριών και τις κτήσεις της Λαύρας. Έχουν προταθεί κάποιες ερμηνείες για αυτό. Ο D. Jacoby το αποδίδει στο ότι τα χωριά της μονής δεν βρισκόνταν στην πορεία που ακολούθησαν οι καταλανοί μισθοφόροι ενώ τα χωριά της μονής Ιβήρων που δοκιμάστηκαν αρκετά είχαν την ατυχία να βρίσκονται σε αυτή⁴⁸². Η Α. Λαΐτου αποδίδει την αιμή την περίοδο αυτή των χωριών της Λαύρας στο ότι είχε εξασφαλίσει την προστασία της περιουσίας της από το βασιλιά της Αραγωνίας, Ιάκωβο Β΄,

---

⁴⁸¹ Iviron III: 26, 30

⁴⁸² Jacoby 1962: 178-9

το 1308⁴⁸³. Από την άλλη η Μεγίστη Λαύρα φαίνεται πως είχε αποκτήσει το δεύτερο μισό του 13^{ου} αι. μέσω δωρεάς τη μονή της αγίας Τριάδος εντός της Θεσσαλονίκης, πιθανότατα από κάποιο απόγονο του Ματθαίου Περδικάρου, κτήτορα της. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η μονή αυτή είχε ιδιαίτερα σημαντική παρουσία στη Θεσσαλονίκη. Εκτός από την αγία Τριάδα την ίδια περίοδο η μονή αποικία και το τρίτο μετόχι της στην πόλη, τον άγιο Ευθύμιο, χωρίς να ξέρουμε το πώς και τη σύνθεση της περιουσίας του. Η μοναδική αγορά αστικών ακινήτων από τη Λαύρα έγινε πριν το 1377 με την απόκτηση σημαντικού αριθμού ακινήτων στην πύλη του «φόρου» στις Σέρρες. Και αυτή όμως δεν ήταν αποκλειστικά αγορά αλλά, όπως είδαμε, εν μέρει δωρεά από γυναίκα εκπρόσωπο της οικογένειας των Λασκάρων. Το γεγονός όμως ότι τα παιδιά της προσπάθησαν να ακυρώσουν δικαστικώς αυτή την πράξη αλλά και οι ενέργειες της μονής απέναντί τους, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο αναλυτικότερα, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως δεν θα πρέπει να ξόδευσε σημαντικό ποσό⁴⁸⁴. Η Μεγίστη Λαύρα συνεπώς έχοντας δεχθεί σημαντικές δωρεές ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη – το μεγαλύτερο άλλωστε μέρος της έγγειας περιουσίας της προερχόταν από δωρεές – και μην αντιμετωπίζοντας τα προβλήματα που αντιμετώπισε η μονή Ιβήρων δεν προέβη σε κάποια «καθαρή» αγορά σε καμία πόλη. Κατά τα άλλα φαίνεται πως εκμεταλλεύονταν παρόμοια, όπως οι υπόλοιπες μονές, την παρουσία της στα αστικά κέντρα.

Τέλος εγκαταστάσεις των αθωνικών μονών στα αστικά κέντρα χρησίμευαν για κατοικία μοναχών τους που έμεναν εκεί μόνιμα ή προσωρινά. Φαίνεται όμως πως ειδικά για τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες κίνητρο για τις εκεί αγορές των μονών ήταν και η επιθυμία τους να αποκτήσουν σημαντική παρουσία σε δύο πόλεις όπου την περίοδο αυτή πολλά μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας διέμεναν για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα ή μόνιμα, όπως η Άννα της Σαβοΐας. Οι Σέρρες από την άλλη αναδείχθηκαν ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του εμφυλίου ανάμεσα στον Καντακουζηνό και την αντιβασιλεία. Γι αυτό και μετά την κατάληψή της από τους Σέρβους τον Νοέμβριο ή τον Δεκέμβριο του 1345, ο Στέφανος Dušan αποκάλυψε εαυτόν «αυτοκράτορα Σέρβων και Ρωμαίων». Την περίοδο αυτή φαίνεται πως αναβαθμίστηκαν ο ναός του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου σε ξεχωριστό μετόχι και το παραμελημένο μετόχι της Θεοτόκου της Οδηγήτριας των μονών Ιβήρων και Βατοπεδίου αντίστοιχα. Και τα δύο ήταν εντός της πόλης. Οι αθωνικές μονές επιθυμούσαν συνεπώς να έχουν μία ισχυρή παρουσία κοντά στα κέντρα εξουσίας, εκεί όπου παίρνονταν σημαντικές αποφάσεις, για να μπορούν να προωθούν τα συμφέροντά τους. Επιπλέον τα μέλη των κοινοτήτων τους που έμεναν στις Σέρρες και στη Θεσσαλονίκη ήταν οι πρώτοι που θ'

⁴⁸³ Λαΐου 1987: 313

⁴⁸⁴ Βλ. σελ. 124-5

ασκούσαν επιτόπιο έλεγχο στα ακίνητα που θ' αγόραζαν αργότερα οι μονές τους. Σε κάποια συμβόλαια αγορών, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, γίνεται μνεία όχι μόνο του ηγουμένου της μονής αλλά και του μετοχιάριου της. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η κατά το ήμισυ αγορά της μονής Ξενοφώντος το 1315 στο συμβόλαιο της οποίας αναφέρεται ο Νίφων, ο υπεύθυνος του μετοχίου της στη Θεσσαλονίκη⁴⁸⁵. Οι μοναχοί των αθωνικών μονών που έμεναν στις πόλεις και κυρίως οι μετοχιάριοι, οι επίτροποι των μετοχιών τους, δεν έπαιζαν σημαντικό ρόλο μόνο στις αγορές ακινήτων στην πόλη αλλά γενικότερα στη διαχείριση της εκεί περιουσίας των μονών. Όπως είδαμε, αυτός που εκπροσώπησε τη μονή Βατοπεδίου στη σύναψη του συμβολαίου μίσθωσης από τον Κωνσταντίνο Κυπριανό ακινήτων της μονής στη συνοικία της Καταφυγής τον Μάρτιο του 1376 ήταν ο οικονόμος του μετοχίου της στη Θεσσαλονίκη Αρέθας⁴⁸⁶.

---

⁴⁸⁵ Χένοφον no. 10

⁴⁸⁶ Βλ. σελ. 106-7

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΕΝΕΠΛΑΚΗΣΑΝ ΑΘΩΝΙΚΕΣ ΜΟΝΕΣ

B. 1. ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ ΜΕ ΚΟΣΜΙΚΟΥΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετασθούν οι διενέξεις των αθωνικών μονών με λαϊκούς. Οι μονές ήρθαν σε ρήξη με απογόνους δωρητών και με μισθωτές αστικών ακινήτων τους. Σε μία μόνο περίπτωση αθωνική μονή ενεπλάκη σε δικαστική διαμάχη με συγγενείς ενός μοναχού τον οποίο θεωρούσε μέλος της κοινότητάς της μέχρι το θάνατό του. Οι διαφορές λύνονταν κατά κύριο λόγο δικαστικώς. Οι δικαστικές αποφάσεις είναι σημαντικές γιατί βλέπουμε το πνεύμα με το οποίο ελήφθησαν, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους και το πως αυτές σχετιζόνταν με το είδος του δικαστηρίου που αναλάμβανε την ειδικία της υπόθεσης, τη στάση που κρατούσε η εκάστοτε δικαστική αρχή απέναντι στους αντιδίκους και τον αντίκτυπο κάποιων διενέξεων στην τοπική κοινωνία. Ειδικότερα όσες ακύρωναν συμβόλαια μίσθωσης έχουν ιδιαίτερη σημασία καθώς, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, περιέχουν όρους συμβολαίων που δεν διασώζονται πλέον στα αρχεία των μονών. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε πως τα συμπεράσματά μας αφορούν μόνο τις διενέξεις που θα μελετήσουμε και όχι γενικά τις διενέξεις μονών με λαϊκούς.

Τριάντα περίπου χρόνια μετά τη σύναψη συμβολαίου εκμίσθωσης του αγίου Κλήμεντος στον Νικηφόρο Καμούδη (1264), το οποίο μελετήσαμε στην προηγούμενη ενότητα, η μονή Ιβήρων ήρθε σε σύγκρουση με το διάδοχο του. Με συνοδική απόφαση της 5ης Οκτωβρίου του 1295, την οποία υπογράφουν ο οικουμενικός Πατριάρχης Ιωάννης⁴⁸⁷, οι αρχιερείς Νεοκαισαρείας Βασίλειος, Πισιδίας Σάββας⁴⁸⁸, Αδριανουπόλεως Αρσένιος⁴⁸⁹, Μαδύτων Καλλίνικος⁴⁹⁰, Άπρω Κάλλιστος⁴⁹¹, Περγάμου Αρσένιος⁴⁹² και Μαρωνείας Κύριλλος, «παριστάμενων και θεοφύλακτων δεσποτικών αρχόντων», επιβεβαιώθηκε η κυριότητα του Πατριαρχείου στη μονή της αγίας Άνης που βρισκόταν στην περιοχή του Στρομόνα και η επιστροφή του μετοχίου του αγίου Κλήμεντος στην πλήρη κυριότητα της μονής Ιβήρων⁴⁹³. Από τη συνοδική απόφαση μαθαίνουμε πως ο Νικόλαος Καμούδης, ο οποίος κάποια στιγμή μετά την υπογραφή του συμβολαίου εκάρη μοναχός με το όνομα Νεόφυτος, κατά τη διάρκεια της ζωής του «του μονυδρίου επειλημμένος σπουδήν τε πλείστην εν τούτω εισενεγιάμενος, εξ απόρου εις εύπορον τε κατέστησε και την επί το κρείττον προχωρήσαι τούτο πεποίηκε, τινά μεν εκ των αυτώ ... αφιερώσας, ουκ ολίγα δε και αφ' ετέρων τη αυτού συνεργία εν τούτω προσθέμενος». Ο ανηψιός του όμως, τον οποίο είχε

⁴⁸⁷ Πρόκειται για τον Ιωάννη ΙΒ' Κοσμά (1294-1303). Βλ. PLP: no. 92161

⁴⁸⁸ PLP: no. 24627

⁴⁸⁹ PLP: no. 1398

⁴⁹⁰ PLP: no. 10406

⁴⁹¹ PLP: no. 10471

⁴⁹² PLP: no. 1405

⁴⁹³ Iviron III: no. 68

αφήσει με διαθήκη του επίτροπο του μετοχίου, δεν επέτρεπε, όπως ισχυριζόνταν οι μοναχοί, την προσέλευσή τους σε αυτό «ως προσήκον αυτοίς, ως δη κυρίοις». Οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι της συνόδου ακύρωσαν «παντάπασι την πρώην γεγενημένην του μονυδρίου παρά των μοναχών έκδοσιν οία παράλογον τέλεον, εκ του παρευθύς της προστασίας αυτού τον Θεόδωρον εκστήναι δίκαιον είναι..., ότι μηδέ όσιον ούτω τα των μοναστηρίων εκδίδοσθαι». Λόγω όμως της εκτίμησης της προσφοράς του Νικόλαου Καμούδη, καθώς είχε ουσιαστικά συμβάλει στην αναγέννηση του μετοχίου, αποφασίσθηκε να μην καταβληθεί στο Θεόδωρο χρηματικό πρόστιμο, όπως όριζε το συμβόλαιο του 1264, και να παραμείνει επίτροπος του μετοχίου μέχρι το θάνατό του, με την υποχρέωση να συντάξει διαθήκη. Η διαθήκη, η οποία θα έπρεπε άμεσα να παραδοθεί στους μοναχούς, θα όριζε πως μετά το θάνατό του το μετόχι μαζί με τα οικήματα και τα δύο αμπέλια που του είχε αφιερώσει ο θείος του θα επανερχόταν στην αποκλειστική κυριότητα της αθωνικής μονής. Αν δεν εκπλήρωνε την παραπάνω απόφαση τότε θα ήταν «υπό επιτίμιον». Ποια ήταν η αντίδραση του Θεόδωρου δεν γνωρίζουμε. Φαίνεται όμως πως δεν παρευρέθηκε στη σύνοδο για να υπερασπισθεί εαυτόν. Το πατριαρχικό αυτό έγγραφο, το γεγονός δηλ ότι οι μοναχοί απευθύνθηκαν στον Πατριάρχη για την επίλυση της διαφοράς τους με το Θεόδωρο και για την επιστροφή του μετοχίου στην πλήρη κυριότητά τους, δεν φανερώνει παρά την επιθυμία τους για μία ευνοϊότερη πλέον για τα συμφέροντα της μονής εκμετάλλευση αστικών της ακινήτων. Προκειμένου δε να μην αντιμετωπίσει πιθανές αντιδράσεις από τον Θεόδωρο κατέφυγε στην ανώτερη εκκλησιαστική αρχή της οποίας την απόφαση θα ήταν πολύ δύσκολο κάποιος να αμφισβητήσει. Έτσι το επιδιορθωμένο και πλουσιότερο μετόχι του αγίου Κλήμεντος επέστρεψε στην πλήρη κυριότητα της μονής Ιβήρων γρηγορότερα από ότι προέβλεπε το μισθωτήριο συμβόλαιο του 1264.

Σε διένεξη με λαϊκούς ενεπλάκη και η μονή Δοχειαρίου στις αρχές της δεκαετίας του 1360. Πληροφορίες για αυτήν αντλούμε από μία απόφαση επιτροπής ηγουμένων έξι μονών της Θεσσαλονίκης, συνταχθείσα λίγο πριν το Μάιο του 1361⁴⁹⁴, έναν *ορισμό* του Μαΐου του 1361 από την αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας με τον οποίον επικυρωνόταν η απόφαση των ηγουμένων⁴⁹⁵ και ένα συμβόλαιο συμβιβασμού που υπεγράφη τον Οκτώβριο του ίδιου έτους⁴⁹⁶. Σύμφωνα με τα πρώτα δύο έγγραφα, οι ιερομόναχοι της μονής Γρηγόριος Στυπής⁴⁹⁷ και Θεόδουλος⁴⁹⁸ και οι μοναχοί Νεόφυτος⁴⁹⁹ και Γεννάδιος⁵⁰⁰ «έγκλησιν

---

⁴⁹⁴ Docheiariou: no. 34

⁴⁹⁵ Docheiariou: no. 35

⁴⁹⁶ Docheiariou: no. 36

⁴⁹⁷ PLP: no. 27006

⁴⁹⁸ PLP: no. 91986

⁴⁹⁹ PLP: no. 20130

πεποιήμασιν επί της κραταιάς και αγίας ... κυρίας και δεσποίνης κατά του καβαλλαρίου κυρ Δημητρίου του Τρικανά». Η οικογένεια Τρικανά ήταν μία από τις πιο γνωστές οικογένειες της Θεσσαλονίκης⁵⁰¹. Αιτία της προσφυγής στάθηκε το γεγονός ότι μετά το θάνατο του μοναχού Γρηγορίου Ισβή (ή Υσβή ή Ησβή) «του εις μέγαν οικονόμον χρηματίσαντος της ... ταύτης σεβασμίας μονής» και ο οποίος δεν είχε αφήσει διαθήκη, ο Τρικανάς «επιτροπήν μη έχων ... και ανάθεσιν παρ' εκείνου» διεμοίρασε την περιουσία του δίδοντας σε κάποια μοναχή πενήντα υπέρπυρα, στο γιο του και στο γαμπρό του Καλοήθη⁵⁰² είκοσι, «προς άνθρωπον εκείνου τριάκοντα», σε κάποιον Καμμύτζη⁵⁰³ είκοσιεπτά και «προς ετέρους υπέρπυρα όσα δήτα και δέδωκε». Όπως μαθαίνουμε από τον *ορισμό* της αυτοκρατορίας, ο Γρηγόριος Ισβής είχε καρεί μοναχός στη μονή Δοχειαρίου γύρω στα 1355. Ο Δημήτριος Τρικανάς πρέπει να συνδεόταν συγγενικά με τον Ισβή, πιθανότατα από την πλευρά της μητέρας του, αν και σε κανένα σημείο της απόφασης των ηγουμένων ή του *ορισμού* δεν αναφέρεται κάποια μεταξύ τους συγγένεια. Η αυτοκράτειρα Άννα «δίκαιαν και εύλογον κρίνουσα είναι την τούτων (των μοναχών) ζήτησιν» όρισε να γίνει «η τοιαύτη εξέτασις έμπροσθέν της», κάτι που άλλωστε είχε ζητήσει και ο ίδιος ο Τρικανάς. Εκτός από τους Στυπή, Θεόδουλο, Νεόφυτο και Γεννάδιο και τον Τρικανά με την οικογένειά του, κάλεσε «εις το θεοφρούρητον παλάτιον», καθώς επρόκειτο για «μοναχική» υπόθεση, τους ηγούμενους των μονών της Θεσσαλονίκης και της γύρω περιοχής Ακαπνίου⁵⁰⁴, Χορταϊτου, Προδρόμου⁵⁰⁵, Δοβροσώντος⁵⁰⁶, Υπομμνήσκοντος⁵⁰⁷ και Γοργοπηκόου⁵⁰⁸ οι οποίοι θα βοηθούσαν στο έργο της απονομής της δικαιοσύνης. «Ενώπιον της κραταιάς και αγίας βασιλείας» ο Τρικανάς ισχυρίσθηκε πως ο Ισβής δεν ήταν «μοναχός γνήσιος της ειρημένης μονής του Δοχειαρίου, επειδή προ καιρού απεδιώχθη εξ αυτής». Οι μοναχοί διατείνονταν αντιθέτως πως ως μέγας οικονόμος της μονής δεν είχε αποχωρήσει ποτέ από την κοινότητά τους «ώστε και εν τω μετοχίω αυτών τω εν τη θεοσώστω ταύτη πόλει Θεσσαλονίκη ευρισκόμενος ελειτούργησε τω χρεών, κατέχων και τα έγγραφα δικαιώματα της μονής» και για αυτό η όποια περιουσία του θα έπρεπε μετά το θάνατό του να περιέλθει στην αποκλειστική κυριότητα της. Οι ηγούμενοι πραγματοποίησαν «ζήτησι και εξέτασι ... ακριβή». Στο πλαίσιο της ακριβούς αυτής «εξετάσεως» ζήτησαν, σύμφωνα με τον *ορισμό*, από

⁵⁰⁰ PLP: no. 91606

⁵⁰¹ Docheiariou: 210

⁵⁰² PLP: no. 10583

⁵⁰³ PLP: no.92305

⁵⁰⁴ Janin 1975: 347-9

⁵⁰⁵ Για τη μονή αυτή βλ. σελ. 24-5

⁵⁰⁶ Όπως σημειώνουν οι εκδότες του εγγράφου, το μοναστήρι αυτό βρισκόταν στη Χαλκιδική και είχε ιδρυθεί πριν το 1301. Πρέπει να επιδιόρθηκε από τον πατριάρχη Νίωνα Α' (1310-1314) και για αυτό έγινε ο (δεύτερος) κτήτοράς του.

⁵⁰⁷ Janin 1975: 413-4

⁵⁰⁸ Janin 1975: 380

τον Τριαανά να τους επιδείξει «έγγραφον και έννομον διαθήκηνη ή μαρτυριαν άγραφον». Καθώς αυτός «ουκ ηδυνήθη δειξαι τα παρά της κρίσεως ζητηθέντα» αποφάνθησαν πως «παραλόγως» εισήλθε στο κελί του Ισβή μετά το θάνατό του για να παραλάβει «την περιουσιαν αυτού» την οποία ο ίδιος και οι συν αυτό διένειμαν επίσης «παραλόγως» «όθεν ήθελον» καθώς ούτε διαθήκη του Γρηγορίου Ισβή βρέθηκε ούτε υπήρξε κάποια μαρτυρία τρίτων ανθρώπων που να επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του. Συνεπώς η μονή είχε το αποκλειστικό δικαίωμα «κατά τους θείους και ιερούς κανόνας» πάνω στην περιουσία του αποθανόντος μοναχού. Εντούτοις οι ηγούμενοι αποφάσισαν ότι δεν θα της επιστρεφόταν όλη η περιουσία του καθώς όχι μόνο οι εναγόμενοι θα μπορούσαν να κρατήσουν ένα έστω μικρό μέρος της, δέκα υπέρπυρα «ήγουν εκάστω αυτών των ανά δύο υπερπύρων», αλλά και όσοι «ιερείς και πένητες» ενισχύθηκαν χρηματικώς από αυτήν «υπέρ της ψυχής» του. Ο *ορισμός* της αυτοκράτειρας αναφέρει και ένα αμπέλι του Ισβή το οποίο θα περιερχόταν επίσης στην κυριότητα της μονής (κίνα μετά των άλλων πραγμάτων του Υσβή εκείνου αναλάβηται και καθέξη η δωλωθείσα μονή και το τοιούτον αμπέλιον κατά τέλειον δεσποτείαν και κυριότητα») παρά το γεγονός ότι ο Τριανάς και ο Καλοήθης ισχυρίζονταν ότι το είχαν αγοράσει νομότυπα «ως το γεγονός αυτοίς έγγραφον πρατήριο ομολογεί» και το γεγονός ότι ο Ισβής δήλωνε λίγο πριν πεθάνει ότι είχε λάβει από τον Καλοήθη πενήντα υπέρπυρα. Ο πρωτονοτάριος όμως που είχε συντάξει το συμβόλαιο κληθείς στη δίκη δήλωσε πως αυτό πρέπει να θεωρηθεί «άκυρον ... παντελώς και καταλελυμένον» καθώς δεν δόθηκε στον Ισβή ούτε «εν νόμισμα». Η «εξέτασις παρά των ηγουμένων» επιβεβαίωσε τους ισχυρισμούς του αξιωματούχου, μια και κανείς από τους μάρτυρες της αγοραπωλησίας δεν είδε «οικείους οφθαλμοίς» να παραλαμβάνει ο Ισβής το χρηματικό αντίτιμο του αμπελίου του.

Το γεγονός ότι ο μοναχός Γρηγόριος Ισβής είχε στην προσωπική του κατοχή ένα αμπέλι και ποσότητα χρημάτων είναι μία λεπτομέρεια, η οποία, όπως σημειώνουν οι εκδότες του αρχείου της μονής, παρουσιάζει ενδιαφέρον για τη μελέτη των απαρχών και της εξέλιξης του «ιδιόρυθμου» συστήματος στο Άγιο Όρος⁵⁰⁹. Κάποιες δυσκολίες που πιθανώς αντιμετώπισε ο Ισβής εντός της μονής τον οδήγησαν μάλλον να την εγκαταλείψει και να εγκατασταθεί στο μετόχι της στη Θεσσαλονίκη. Η αρρώστεια του φαίνεται επίσης πως επέσπευσε την πώληση του αμπελίου στον Καλοήθη αλλά ο θάνατός του την ημέρα της υπογραφής του συμβολαίου είχε ως συνέπεια να μη γίνει δεκτή. Η ενέργεια του Τριανά να διαμοιράσει τη χρηματική περιουσία του Ισβή, χωρίς να έχει κάποια διαθήκη του, στους διάφορους κληρονόμους και συγγενείς του, δίδοντας χρήματα και σε φτωχούς και ιερείς

---

⁵⁰⁹ Docheiariou: 210

«ψυχικής ένειεν σωτηρίας αυτού», φαίνεται πως δεν στερείτο κάποιας βάσης, αφού σε κανένα σημείο της απόφασης των ηγουμένων και του *ορισμού* δεν αναφέρονται αντιδράσεις μοναχών του μετοχίου στην είσοδο του Τρικανά στο κελί του. Πρέπει τέλος να σημειωθεί πως δεν διευθετούνται οι όροι με τους οποίους θα επιστροφόταν το μεγαλύτερο μέρος της χρηματικής περιουσίας του Ισβή.

Παρά τη δικαστική δικαίωση της μονής ο Καλοήθης αρνείτο επίμονα να της παραχωρήσει το αμπέλι. Τον Οκτώβριο όμως του 1361 με ένα «διαλυτών γράμμα» τα δύο μέρη κατέληξαν τελικά σε συμβιβασμό. Ο Καλοήθης αποποιήθηκε κάθε δικαιώματος του απέναντι στο αμπέλι - το οποίο για πρώτη φορά μαθαίνουμε πως βρισκόταν «εν τη τοποθεσία του Μεγάλου Πλαγίου» - αφού έλαβε «χειροδότως» από τη μονή «των δουκάτων πεντηκονταπέντε ουγγιάς» ως αποζημίωση για όσα είχε δώσει στον Ισβή για την αγορά του αλλά και για όσα είχε κατά καιρούς ξοδεύσει «εις τας υπέρ αυτού καλλιέργειας και αλλοίας απάσας εξόδους». Στην επίτευξη του συμβιβασμού ανάμεσα στη μονή και τον Καλοήθη σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι «άρχοντες» της πόλης Κυπριανός Γεώργιος⁵¹⁰, Κουλλουράκης Μανουήλ⁵¹¹ και Χωνειάτης Συμεών⁵¹², οι οποίοι κλήθηκαν γι αυτό το σκοπό («πολλών λόγων μεταξύ ημών κινήθεντων, ουκ ηδυνήθημεν και προσκαλεσάμεθα άρχοντας ...»). Δεν είναι μοναδική φορά που σε μία διένεξη, όπως αυτή, επιφανή μέλη της τοπικής κοινωνίας διαδραματίζουν κάποιο ρόλο. Επιφανή μέλη θα συναντήσουμε και στις διενέξεις της μονής Ιβήρων με τη μονή Χορταΐτου και τους Αργυρόπουλους και της μονής Ξενοφώντος με το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριο, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Και αν στις δύο πρώτες περιπτώσεις ήσαν απλά παρόντες, στην παρούσα περίπτωση, όπως και στην απόφαση του μητροπολίτη Μακάρου, ο ρόλος τους είναι ουσιαστικός αφού ενήργησαν για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των δύο μονών. Το συμβόλαιο του 1361 φανερώνει επίσης πως η μονή Δοχειαρίου αναγνώρισε κάποια δικαιώματα του Καλοήθη στο αμπέλι, πως είχε δηλ. ξοδεύσει κάποιο ποσό για την καλλιέργεια του και πως είχε τελικά προλάβει να δώσει στον Ισβή ένα ποσό από το συνολικό που απαιτείτο για την αγορά του - ο τελευταίος πέθανε την ημέρα σύναψης του συμβολαίου. Κάτι τέτοιο όμως είχε κατηγορηματικά αποκλεισθεί, σύμφωνα με τον *ορισμό* της αυτοκρατορίας, από τον πρωτονοτάριο Σωτηριώτη και τους μάρτυρες της αγοραπωλησίας, οι μαρτυρίες των οποίων οδήγησαν στην πλήρη δικαίωση της μονής και στην καταδίκη του Τρικανά και του Καλοήθη. Ο πρωτονοτάριος δήλωσε μάλιστα ενώπιον των ηγουμένων και της αυτοκρατορίας πως δεν είχε δοθεί μπροστά του από τους εναγόμενους ούτε ένα νόμισμα. Τα

---

⁵¹⁰ PLP: no. 92473

⁵¹¹ PLP: no. 13425

⁵¹² PLP: no. 31244

επιχειρήματα των τελευταίων, αν και δεν καταγράφονται, χαρακτηρίζονται «ψευδή» και οι ίδιοι «αναξιόπιστοι». Αποδεικνύεται όμως από το παρόν έγγραφο πως δεν ήταν και τόσο ψευδή και οι Τρικανάς και Καλοήθης όχι και τόσο «αναξιόπιστοι». Δημιουργούνται συνεπώς κάποια ερωτηματικά για τον τρόπο που λειτούργησε η δικαιοσύνη και για το κατά πόσο «αμερόληπτη» ήταν στη συγκεκριμένη περίπτωση. Δεδομένο πάντως παραμένει πως σε καμία από τις διενέξεις των αθωνικών μονών με λαϊκούς, τις οποίες θα μελετήσουμε εν συνεχεία, δεν υιοθετείται από την όποια δικαστική αρχή κάποιο επιχείρημα των τελευταίων και πως οι δικαστικές αποφάσεις λαμβάνονταν με στόχο την προστασία της μοναστικής περιουσίας. Εντούτοις φαίνεται πως εγκλημαστικά διαστήρια ή διαστήρια στα οποία μετείχαν εκπρόσωποι της εκκλησίας, όπως στην παρούσα περίπτωση, έδειχναν κάποια «επιείκεια» απέναντι στον αντίπαλο της μονής χωρίς όμως και αυτά να ξεφεύγουν από τον προαναφερθέντα κανόνα.

Διενέξεις των αθωνικών μονών με λαϊκούς δεν διαδραματίστηκαν μόνο στη Θεσσαλονίκη αλλά και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας. Στη Βέροια αρκετά χρόνια πριν το 1376, χωρίς να γνωρίζουμε το πότε ακριβώς, δικαστήριο, του οποίου τη σύνθεση αγνοούμε, επέλυε τη διένεξη της μονής Βατοπεδίου με έναν εκπρόσωπο της γνωστής οικογένειας των Τζαμπλακίων, όπως μαρτυρεί ένα μισθωτήριο συμβόλαιο του αρχείου της που υπογράφεται από τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα⁵¹³ και χρονολογείται τον Μάρτιο του 1376⁵¹⁴. Όπως έχουμε δει, οι δεσμοί της εν λόγω οικογένειας με τη μονή κάθε άλλο παρά εχθρικοί ήταν καθώς αρκετά μέλη της τής είχαν δωρίσει σημαντική ακίνητη περιουσία σε Μακεδονία και Θεσσαλονίκη και ένα τουλάχιστον μέλος της, ο Αρσένιος, είχε μονάσει εκεί όπου και ενταφιάσθηκε. Αυτή τη φορά όμως το Βατοπέδι ενεπλάκησε σε δικαστική διαμάχη με τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα εξαιτίας ενός περιβολίου που βρισκόταν εντός της πόλης, στη συνοικία του Σκωρονύχου το οποίο ο Αλέξιος θεωρούσε πως του ανήκε «εκ διαδοχής από τε του μακαρίτου αυθέντου και πατρός μου και από του μακαρίτου αυθέντου και πάππου μου, μεγάλου παπίου του Τζαμπλάκωνος⁵¹⁵» ενώ η αθωνική μονή από την πλευρά της θεωρούσε πως αποτελούσε τμήμα της περιουσίας του μετοχίου της του τιμίου Προδρόμου. Το μετόχι αυτό δεν είναι άλλο από το μετόχι που είχε δωρίσει στο Βατοπέδι ο Θεόδωρος Σαραντηνός στα 1328. Όπως αναφέρεται στο έγγραφο «επί χρόνοις ήδη πολλοίς, γέγονεν αρτίως κρίσις και εξέτασις» χωρίς όμως να δηλώνεται ποιο από τα δύο μέρη ήταν ο ενάγων και ποιος ο εναγόμενος. Η μονή προσκόμισε «δικαιώματα», κτητορικά δηλ. έγγραφα αλλά

⁵¹³ Για τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα βλ. Θεοχαρίδη 1961/3α: 176-177

⁵¹⁴ Θεοχαρίδης 1961/3α: 150-153

⁵¹⁵ Πατέρας του ήταν ο Μιχαήλ Καβαλλάριος Τζαμπλάκων και παππούς του ο Αρσένιος Τζαμπλάκων, ο δωρητής στη μονή σημαντικής περιουσίας και εντός της Θεσσαλονίκης. Βλ. Θεοχαρίδη 1961/3α: 174-175

και ένα «θείο και προσκυνητό πρόσταγμα», χωρίς και πάλι να δηλώνεται ποια ήταν η αρχή που το είχε χορηγήσει, τα οποία αποδείκνυαν τα πλήρη δικαιώματά της επί του περιβολίου. Μεγαλύτερο όμως βάρος τελικά στη δικαστική απόφαση που δικαίωσε τη θέση της μονής είχε η ομολογία του ίδιου του Αλεξίου υπέρ της. Μετά την εκδότη της απόφασης ο Αλέξιος ενθουσιάζοντας την αγάπη του παππού του προς τη μονή, όπως άλλωστε φάνηκε με τις δωρεές του σε αυτή όσο ζούσε αλλά και στη διαθήκη του - πιθανότατα λοιπόν το περιβόλι του εγγράφου, αν και κάτι τέτοιο δεν δηλώνεται στο συμβόλαιο, να αποτελούσε μία από τις δωρεές ή τα κληροδοτήματα του Αρσενίου προς το Βατοπέδι -, και ανακαλύπτοντας και ίδιος την καλή του διάθεση προς τη μονή ζήτησε από τον οικονόμο του μετοχίου του τιμίου Προδρόμου και από όσους πατέρες βρίσκονταν εκεί να ενοικιάσει το περιβόλι⁵¹⁶.

Είναι δύσκολο να εξαχθούν συμπεράσματα από τη διένεξη του Αλεξίου Τζαμπλάκωνος με το Βατοπέδι, όπως κάναμε στις προηγούμενες διενέξεις, καθώς δεν υπάρχει στο αρχείο της η συγκεκριμένη δικαστική απόφαση. Δεν γνωρίζουμε έτσι ποιος ήταν ο ενάγων, ποια ήταν η σύνθεση του δικαστηρίου, η στάση του απέναντι και στα δύο μέρη και πως σκιαγραφείται ο λαϊκός Αλέξιος Τζαμπλάκων. Δεδομένο είναι πως και αυτή η δικαστική απόφαση δικαίωσε τις θέσεις της μονής, πως οι δικαστές αποφάσισαν όχι τόσο βάσει των αποδεικτικών εγγράφων της μονής όσο βάσει της ομολογίας του Αλεξίου υπέρ της τελευταίας και τέλος το ενδιαφέρον της μονής απέναντι στις αστικές της κτήσεις όσο μικρές και αν ήταν.

Ένα χρόνο περίπου πριν την υπογραφή του συμβολαίου ανάμεσα στον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα και το Βατοπέδι δικαστήριο στη Θεσσαλονίκη επέλυε μία ακόμα διένεξη της με λαϊκούς, σύμφωνα με δικαστική απόφαση του Ιουνίου του 1375 που έχει την υπογραφή του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Δωρόθεου⁵¹⁷. Αντικείμενο της διαμάχης στάθηκε η κυριότητα του μετοχίου του τιμίου Προδρόμου. Ενάγοντες ήσαν η χήρα του έπαρχου Αριανίτη⁵¹⁸, πιθανότα εγγονή του Θεόδωρου Σαραντηνού, κτήτορα του τιμίου Προδρόμου⁵¹⁹, και ο σύζυγος της κόρης της και κρατικός υπάλληλος, Ιωάννης Γαβράς⁵²⁰. Η εκδίκαση της υπόθεσης έγινε κατόπιν «ορισμού θείου και προσκυνητού του ... βασιλέως» Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου. Του δικαστηρίου προέδρευε ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ενώ παρόντες ήσαν και συγκλητικοί άρχοντες, «ουκ ολίγοι δε και των εκ της πολιτείας». Κατά την ακροαματική διαδικασία οι μοναχοί διατεινόταν πως λίγο μετά τη συγγραφή της διαθήκης του ο Θεόδωρος Σαραντηνός δώρισε το 1328 στη μονή «δι' οικείου αφιερωτήριου

⁵¹⁶ Για τους όρους της μίσθωσης αυτής βλ. σελ. 107-8

⁵¹⁷ Θεοχαρίδης 1962: 36-49

⁵¹⁸ PLP: no. 1312

⁵¹⁹ Θεοχαρίδης 1962: 58

⁵²⁰ PLP: no. 3360

και επιτελευτίου γράμματος» το μετόχι με όλη την κινητή και ακίνητη του περιουσία καταργώντας έτσι το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' του 1324 με το οποίο κατοχυρωνόταν η μελλοντική πλήρης αυτοδεσποτεία του. Στο Βατοπέδι άλλωστε εκάρη μοναχός ο Σαραντηνός και εκεί ετάφη, έχοντας τιμήs ένεκεν την επιτροπεία του μετοχίου «παρ' ουδενός κωλυομένων ημών (των μοναχών) επί τη τούτου κατοχή και δεσποτεία». Μετά τη σερβική κατάληψη της Βέροιας ανάμεσα στα 1343 και 1345 η μονή στερήθηκε, όπως ισχυρίζονταν οι μοναχοί, του μετοχίου της με όλα τα περιουσιακά στοιχεία «ως και άλλα των μοναστηρίων άλλων τε πολλών» καθώς η σερβική αρχή ήθελε να το παραχωρήσει «προνοιαστικώ τρόπω προς διαφόρα πρόσωπα». Η διένεξη του 1375 δεν είναι η μόνη που έπεται αλλαγής των πολιτικών πραγμάτων. Αποτελεί μάλλον κανόνα την περίοδο αυτή με κάθε αλλαγή της πολιτικής κατάστασης - συχνές τους παλαιολόγειους χρόνους - να υπάρχουν διενέξεις για περιουσιακά ζητήματα⁵²¹. «Της δε των Σέρβων τυραννίδος ελευθέρας γενομένης Βέρροιας» οι μοναχοί κατέφυγαν στον αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο ο οποίος τους παραχώρησε «ορισμόν» με τον οποίον αποκαθίστατο η ιδιοκτησία τους επί του μετοχίου έως ότου ο Λούβρος Σαραντηνός, όπως εν συνεχεία θα δούμε, και αργότερα η Αριαντίτσα και ο Γαβράς το διεκδικήσουν προβάλλοντας κληρονομικά δικαιώματα. Οι ισχυρισμοί των τελευατίων δεν περιείχαν, σύμφωνα με τους δικαστές, «εύλογόν δε τι ή σεμνόν προς τα παρά των μοναχών ειρημένα». Το κύριο επιχειρημά τους ήσαν οι μαρτυρίες «των αυτοχθόνων και των εξ αλλοδαπήs» οι οποίοι βεβαίωναν τους ισχυρισμούς τους. Οι ενάγοντες ζήτησαν από τους μοναχούς να παρουσιάσουν τους τίτλους κυριότητάς τους επί του μετοχίου. Αυτοί αρχικά παρέθεσαν τη διαθήκη του Σαραντηνού. Δεν στάθηκε όμως δυνατό να προσκομίσουν το δωρεά του Σαραντηνού, παρά την επιμονή της ενάγουσας πλευράς, καθώς, όπως ισχυρίζονταν, αυτή είχε χαθεί, «οία τοιαύτα πολλά συμβαίνει γίνεσθαι». Έτσι προσκόμισαν σειρά άλλων εγγράφων, με τα οποία επικυρωνόταν η κυριότητα του Βατοπεδίου πάνω στο μετόχι, «γραφήν οικουμενικού πατριάρχου παλαιάν», προστάγματα και δύο χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου και του Ιωάννου Ε' και ένα «γράμμα καθολικού κριτού των ρωμαίων». Από αυτά το μόνο διασωθέν έγγραφο στο αρχείο της μονής είναι ο χρυσόβουλος λόγος του Ανδρόνικου Γ' του Μαΐου του 1329, τον οποίο έχουμε ήδη εξετάσει⁵²². Εν συνεχεία η δικαστική απόφαση αναφέρει πως και ο ανηψιός του Θεόδωρου Σαραντηνού, ο Λούβρος Σαραντηνός, είχε διεκδικήσει την κυριότητα του μετοχίου. Ο Λούβρος Σαραντηνός, σύμφωνα με τη διαθήκη του Οκτωβρίου του 1326, θα ήταν βοηθός του αδελφού του Θεόδωρου, του μοναχού Γεράσιμου, που θα αναλάμβανε την ηγουμενία της. Αν και δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγινε αυτή η δίκη,

⁵²¹ Λαΐου 1998: 216

⁵²² Vatopédi I: no. 68

πρέπει να διεξήχθη επίσης μετά τη βυζαντινή ανακατάληψη της πόλης, καθώς τα προαναφερθέντα έγγραφα μαζί με την έγγραφη δωρεά του Σαραντηνού λήφθησαν υπόψη από τους καθολικούς κριτές για την καταδικαστική προς τον Λούβρο απόφαση τους. Τα έγγραφα που προσκόμισαν η χήρα Αριανίτισσα και ο γαμπρός της ήσαν το παλαιό χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β' του Ιουνίου του 1324 και ένα νεότερο χρυσόβουλο του Ιωάννη Ε' χορηγηθέν το 1359 προς τον έπαρχο Αριανίτη, με το οποίο επικυρωνόταν η κυριότητα του επί του τιμίου Προδρόμου. Οι μοναχοί αντέτειναν πως η εκδότη του χρυσόβουλου δεν θα γινόταν αν ο αυτοκράτορας γνώριζε την αλήθεια περί του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του μετοχίου. Και τότε οι ενάγοντες «εθορύβουν και άλλα απ' άλλους προεβάλλοντο, σαθρά τινά και ανίσχυρα και μηδεμίαν αυτοίς ωφέλειαν παρέχειν δυνάμενα». Σε δεύτερη σύσκεψη του δικαστηρίου αποφασίστηκε πως παρά τη μη προσκόμιση στο δικαστήριο του δωρητηρίου προς το Βατοπέδι εγγράφου του Σαραντηνού τα υπόλοιπα προσκομιθέντα από αυτό προστάγματα και χρυσόβουλα, ιδιαιτέρως αυτό του Ανδρόνικου Γ' (Μάιος του 1329), οι κατά καιρούς απογραφές κατόπιν αυτοκρατορικής απόφασης των ακινήτων της αθωνικής μονής και η παλαιότερη απόφαση των καθολικών κριτών συνηγορούσαν στην αποκλειστική κυριότητα του τιμίου Προδρόμου από το Βατοπέδι.

Στο αρχείο της μονής υπάρχει η βεβαίωση της δικαστικής απόφασης συνταχθείσα επίσης τον Ιούνιο του 1375 την οποία υπογράφουν ο κρατικός υπάλληλος Δημήτριος Άγγελος Μανικαΐτης και ο πρωτονοτάριος Νικήτας Σωτηριώτης, οι οποίοι κατέφθασαν από την Κωνσταντινούπολη για την ειδίκαση της υπόθεσης⁵²³. Το δικαστήριο φαίνεται συνεπώς πως αποτελείτο από τέσσερα πρόσωπα, το μητροπολίτη Δωρόθεο και το Γεώργιο Δούκα Τζυκανδήλη, οι οποίοι υπογράφουν τα πρακτικά της δίκης και τους προαναφερθέντες Δούκα Άγγελο Μανικαΐτη και Σωτηριώτη οι οποίοι υπογράφουν τη βεβαίωση. Ο μητροπολίτης μαρτυρείται ως καθολικός κριτής πριν το 1374. Εντούτοις στην περίπτωση μας δεν μπορούμε να μιλάμε για καθολικούς κριτές γιατί κάτι τέτοιο θα απαιτούσε ένα δεύτερο κληρικό, όπως θα δούμε εν συνεχεία, ενώ στην περίπτωση μας έχουμε τρεις λαϊκούς και ένα κληρικό. Εξάλλου κανείς δεν υπογράφει ως καθολικός κριτής. Είναι συνεπώς πολύ πιθανό, όπως υποθέτει ο Γ. Θεοχαρίδης, να πρόκειται για ένα μεικτό επαρχιακό δικαστήριο⁵²⁴.

Στις Σέρρες η Λαύρα είχε εμπλακεί σε πολυετή διένεξη με εκπροσώπους της οικογένειας των Λασκαρέων. Τις πληροφορίες μας γι αυτήν παρέχει μόνο το «αποφλητικόν γράμμα» του Οκτωβρίου του 1377⁵²⁵. Σύμφωνα με αυτό η μητέρα Λασκαρίνα «προ χρόνων

⁵²³ Θεοχαρίδης 1962: 50-1

⁵²⁴ Θεοχαρίδης 1962: 77-80

⁵²⁵ Lavra III: no. 148

πολλών βουλή και συμπράξει των γνησίων τέκνων αυτής», Κωνσταντίνου Λάσκαρι, Θωμαΐδος Λασκαρίνας και Άννας Λασκαρίνας, που είχε τον τίτλο της μεγάλης πάπαινας, «έτι και συναινέσει και συμπράξει» του γαμπρού των παιδιών της, «του μεγάλου άρχοντος Καβάσιλα» και του θείου τους, Φακρασή, παραχώρησε «πράσει» αλλά και «αφιερώσει» στη μονή «παρόντων και ετέρων αρχόντων του βασιλικού σκεπέτου και του εκκλησιαστικού, υφ' ων γέγονε και η πρατηριώδης γραφή» σημαντική ακίνητη περιουσία στις Σέρρες. Όπως έχουμε ήδη δει, αυτή συνίστατο σε οικήματα και ένα αρτοποιείο που ενοικιαζόταν στην πύλη του Φόρου και περιβόλια δίπλα στα τείχη της πόλης. Η μονή σε κάποιο από αυτά τα μέρη, το πιθανότερο δίπλα στα οικήματα, ανέγειρε ένα ναό. Μετά την παρέλευση κάποιων χρόνων τα παιδιά της Λασκαρίνας επιθύμησαν την ακύρωση της δωρεάς-πώλησης στην οποία είχε προχωρήσει η μητέρα τους. Κατέφυγαν αρχικά στον αυτοκράτορα ζητώντας μία δικαστική αναμέτρηση με εκπροσώπους της μονής. Η δίκη έγινε ενώπιον του πατριάρχη και κατέληξε σε νίκη της τελευταίας. Οι ενάγοντες όμως συνέχιζαν να διεκδικούν τα προαναφερθέντα ακίνητα θεωρώντας «την πατριαρχικήν (απόφαση) έκλυτον». Έτσι η διένεξη κατέληξε «εν απορία». Τότε η μονή χρησιμοποίησε τα εξής μέσα: Επιστράτευσε «τινές των φιλευσεβών, λύπη συσχεθέντες επί τη ψυχική βλάβη (των εναγόντων) και τω των μοναχών κόπω» οι οποίοι υπενθύμισαν στους ενάγοντες «την του θανάτου ώραν και το φρικώδες εκείνο και απαραλόγιστον κριτήριο» ενώ εκπρόσωποι της απειλούσαν πως θα σταματούσε η μνημόνευση των γονέων τους στις λειτουργίες της μονής. Έτσι τα παιδιά της Λασκαρίνας σταμάτησαν τη δίωξη αφού έλαβαν «οικειοχειρώς» από τη μονή «ουγγείας πενήκοντα». Και αυτή η δικαστική διαμάχη έληξε υπέρ της αθωνικής μονής. Το γεγονός όμως ότι οι ενάγοντες δεν υπάκουσαν στην απόφαση του πατριάρχη, το ότι η μονή επιστράτευσε ανθρώπους που τους μίλησαν για το θάνατο και τη θεία δίκη, απείλησε με παύση της μνημόνευσης των γονέων των εναγόντων και τελικά τους έδωσε χρηματικό ποσό ίσως υποδηλώνει πως το συμβόλαιο αγοραπωλησίας και δωρεάς είχε κάποια αδύναμα σημεία, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην κατάργησή του. Η διένεξη των Λασκάρων έχει πολλά κοινά σημεία με μία άλλη διένεξη, αυτή ανάμεσα στη μονή Διοχειαρίου και την οικογένεια του Τρικανά η οποία, όπως είδαμε, δεν έληξε μετά την καταδικαστική για την οικογένεια απόφαση του δικαστηρίου αλλά με το συμβιβασμό που επετεύχθη εκτός αυτού με τη μεσολάβηση τρίτων και αφού ο γαμπρός του Τρικανά, Καλοήθης, έλαβε κάποια χρηματική αποζημίωση από τη μονή.

Οι μονές Ιβήρων και Ξενοφώντος προσήγαγαν σε δίκη μισθωτές ακινήτων τους γύρω στα 1420. Η μονή Ιβήρων επιθυμούσε την ακύρωση συμβολαίου εμφύτευσης κτήματος της δίπλα στα τείχη της Θεσσαλονίκης που είχε υπογραφεί το 1404 με τους

Αργυρόπουλους, επιφανή οικογένεια της πόλης⁵²⁶. Το κτήμα αυτό ταυτίζεται με το «κηποτόπιον εκτός και πλησίον της Χρυσείας Πύλης», όπως καταγράφεται στο χρυσόβουλο του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού⁵²⁷. Δικαστές ορίστηκαν οι γενικοί - ή καθολικοί, όπως αναφέρει το πρόσταγμα του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου της 1^{ης} Ιουνίου του 1421⁵²⁸ - κριτές της Θεσσαλονίκης οι οποίοι εξέδωσαν απόφαση στις 10 Απριλίου του 1421⁵²⁹. Οι μοναχοί ισχυρίζονταν εξ αρχής ότι είχαν «μάρτυρας παρασχέςθαι τάχα γνωστικούς και ευυπόληπτους». Αυτοί ήταν μισθωτές-καλλιεργητές του κτήματος πριν τη σύναψη του συμβολαίου στα 1404, όταν η μονή το εκμεταλλευόταν άμεσα, και οι οποίοι συνέχισαν να το καλλιεργούν και μετά το 1404 ως υπενοικιαστές πλέον των Αργυρόπουλων. Οι κριτές προκειμένου να διαλευκάνουν την υπόθεση ζήτησαν από τους αντίδικους να πάνε όλοι μαζί στο κτήμα «ίνα ...» ειδικότερα «... μαρτυρώσι μετά της προσηκούσης ασφαλείας τι μεν παρείχεν έιαστος αυτών υπέρ εκάστου κηποπεριβολίου, ότε εδέσποζε τούτων η μονή και εξεδίδου αυτά, τι δε αύθις ελαμβάνετε υμείς (δηλ. οι Αργυρόπουλοι), εξότου προσωπικώς ελάβετε ταύτα, και εξετασθήσι και αι βελτιώσεις άσπερ διυσχυρίζεσθε ποιήσαι εν αυτοίς». Ενώ όμως οι Αργυρόπουλοι δεν παρουσιάστηκαν σε καμία συνεδρίαση του δικαστηρίου «λέγοντες και μηνύοντες δια των υπηρετών ... άλλα αντί άλλων», οι μοναχοί «αείποτε και εις εκάστην συνέλευσιν ... συνήρχοντο και παρεδρεουν εις το σέκρετον διενοχλούντες και επικείμενοι ημίν (δηλ. τους δικαστές) και τομήν γενέσθαι της υποθέσεως». Οι κριτές «αγανακτίσαντες» με την αδιαφορία των Αργυρόπουλων πήγαν στο κτήμα «συμπαρόντων ημίν και ουκ ολίγων αρχόντων των της συγκλήτου⁵³⁰ των οικείων τω κραταιώ και αγίω ημών αυθέντη και βασιλεί και τω περιποθήτω υιώ αυτού τω πανευτυχεστάτω αυθέντη ημών τω δεσπότη, του τε κυρού Ιωάννου Αγγέλου του Φιλανθρωπηνού⁵³¹, του και ανεψιού του αοιδίμου και μακαρίτου καίσαρος, του Χρυσολωρά κυρού Θωμά⁵³², του Παλαιολόγου κυρού Δημητρίου του Πρίγκιπος, του Παλαιολόγου κυρού Μιχαήλ του Κρυβιτζιώτου, του Μετοχίτου κυρού Ανδρονίκου⁵³³, του Αγγέλου κυρού Μιχαήλ του Τρυπομμάτη⁵³⁴ και του Διαγούπη κυρού Θεοδώρου».

---

⁵²⁶ PLP: no. 1249, Weiss 1969: 92. Εκπρόσωπος της οικογένειας ονόματι Ανδρέας είχε σχηματίσει εταιρία με κάποιον Μάμαλη στα τέλη του 14^{ου} αι. της οποίας οι δραστηριότητες είχαν να κάνουν με εμπόριο γούνας από τη Βλαχία (Λαΐου 1985: 146-7).

⁵²⁷ Iviron IV: no. 91

⁵²⁸ Iviron IV: no. 98

⁵²⁹ Iviron IV: no. 97

⁵³⁰ Η σύγκλητος της Θεσσαλονίκης την παλαιολόγεια περίοδο αποτελείτο από μέλη αριστοκρατικών οικογενειών που είχαν εκλεγεί από διαπρεπείς πολίτες. Οι συγκλητικοί συνεργάζονταν με την «κεφαλή» της πόλης, με τον οποίο μοιράζονταν την εξουσία του (Maksimović 1988: 255).

⁵³¹ PLP: no. 29767

⁵³² PLP: no. 31158

⁵³³ PLP: no. 17978

⁵³⁴ Αναφέρεται ως Τρυπομότης. Βλ. PLP: no. 29382

Οι μοναχοί προσιόμισαν καταρχάς ως μάρτυρες τους καλλιεργητές του κτήματος πριν και μετά το 1404, «ανθρώπους καλούς, κηπωρούς ανεπιλήπτους, Νικόλαον τον Καρβούνην⁵³⁵, Γεώργιον τον Φραγγόπουλον⁵³⁶, Θεολόγον τον Βερδούχαν⁵³⁷, Κυριακόν τον Βραχνόν⁵³⁸, Νικόλαον τον Λεβούνην⁵³⁹, Θεόδωρον τον Μακρην⁵⁴⁰, Κυριακόν τον Καλόθετον⁵⁴¹ και Ιωάννην τον Μοσχιανόν⁵⁴²». Αυτοί δήλωσαν στους δικαστές «ως αφ' ενός στόματος» ότι ως άμεσοι μισθωτές όφειλαν συνολικά στη μονή ενοίκιο 59,5 υπέρπυρα, ποσότητες αγροτικών προϊόντων που δίδονταν ετησίως, όπως εξακόσια λάχανα, 1800 σκόρδα ή «πεπόνια καλά τρακόσια» και «εξ εκάστου περιβολίου τα συνήθη σαββατιάτικα»⁵⁴³, ενώ ως υπενοικιαστές των Αργυρόπουλων πλήρωσαν τον πρώτο χρόνο ενοίκιο 86 υπέρπυρων το οποίο δεν έμεινε σταθερό αλλά συνεχώς αυξανόταν φθάνοντας έτσι το έτος της εκδίκασης της υπόθεσης στα 115 υπέρπυρα. Στο ενοίκιο αυτό πρέπει να προστεθούν οι ποσότητες των λαχανικών και φρούτων που λάμβαναν οι Αργυρόπουλοι από την ετήσια σοδειά τα 17 χρόνια.

Οι εναγόμενοι αν και δεν είχαν παρעυρεθεί στην αυτοψία, «εκτός του σεκρέτου και εν γωνία διεφήμιζον» ότι όλα αυτά τα χρόνια είχαν ξοδεύσει 17000 άσπρα⁵⁴⁴, 1214 περίπου υπέρπυρα, «εις σύστασιν και βελτίωσιν των κτημάτων της μονής», καθώς το συμβόλαιο του 1404, αν και δεν γνωρίζουμε τους ακριβείς όρους σύναψης του, ήταν, όπως σημειώσαμε, συμβόλαιο εμφύτευσης⁵⁴⁵. Στην ερώτηση των δικαστών αν όσα ισχυρίζονταν οι Αργυρόπουλοι ήσαν αληθή οι μάρτυρες επιβεβαίωσαν πως είχαν επιδιορθώσει δύο τάφρους, τον ανατολικό και τον νότιο. Το κόστος όμως για την αναστήλωση του τελευταίου, 15

---

⁵³⁵ PLP: no. 11161

⁵³⁶ PLP: no. 30097

⁵³⁷ PLP: no. 2640

⁵³⁸ PLP: no. 3206

⁵³⁹ PLP: no. 14633

⁵⁴⁰ PLP: no. 16373

⁵⁴¹ PLP: no. 10616

⁵⁴² PLP: no. 19354

⁵⁴³ Πρόκειται πιθανώς για κάποια τοπική συνήθεια και για οφειλές που δίδονταν ημέρα Σάββατο.

⁵⁴⁴ Παραπέμπει στην πρώτη περίοδο οθωμανικής κυριαρχίας της πόλης (1387-1403).

⁵⁴⁵ Η εμφύτευση αποτελούσε την κύρια μορφή παραχώρησης της γης στη μέση κυρίως περίοδο, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι δεν συνεχίστηκε και στην ύστερη, και αφορούσε γη κατά κύριο λόγο εκκλησιαστική (επομένως και μοναστική), αλλά και γη δημόσια και ιδιωτική. Η παραχωρηθείσα γη ήταν συνήθως αναξιοποίητη και ο μισθωτής και εμφυτευτής όφειλε να την αξιοποιήσει με διάφορες καλλιέργειες και διάφορες άλλες βελτιώσεις που έκρινε απαραίτητο ότι θα συνέβαλλαν στο σκοπό αυτό. Επιπλέον υποχρεώσεις του εμφυτευτή εκτός από την καταβολή του ετήσιου μισθώματος προς τον ιδιοκτήτη της γης ήσαν η διατήρηση της γης σε άριστη κατάσταση και η καταβολή του έγγειου φόρου στο κράτος. Από την άλλη ο εμφυτευτής αποκτούσε και κάποια δικαιώματα πάνω στη γη, όπως λ. χ. να τη δώσει ενέχυρο ή να την κληροδοτήσει. Η εμφύτευση χωρίζεται ανάλογα με τη χρονική διάρκεια του συμβολαίου σε τρεις κατηγορίες: στη *διηρηκή εμφύτευση* (μόνιμη εκμίσθωση), την οποία εφάρμοζαν συνήθως οι ιδιώτες, στην *επί τρισί προσάποις* (για τρεις δηλ. γενιές ήτοι 58 χρόνια), την οποία εφάρμοζε κυρίως η Εκκλησία - οι δύο αυτές κάποιες φορές ταυτίζονται -, και στην *εμπερήγαφο εμφύτευση* (για 25 ή 29 χρόνια). Βλ. Σβορώνος τ. 7: 301 και τ. 8: 201, Καραγιαννόπουλος 1983: 171-174, C. E. H. E.: 228-9. Ειδικότερα ο Α. Kazhdan βλέπει στο συμβόλαιο ανάμεσα στη μονή Ιβήρων και τους Αργυρόπουλους σπέρματα μίας «προκαπιταλιστικής», όπως ο ίδιος αναφέρει, οργάνωσης της οικονομίας, μία επιχειρηματική δραστηριότητα νέου τύπου (Kazhdan 1995: 20)

υπέρπυρα, εξέπεσε από το ενοίκιο προς τη μονή. Γενικότερα για τις επιδιορθώσεις στο κτήμα οι Αργυρόπουλοι προσέλαβαν εκατό εργάτες, των οποίων το ημερομίσθιο έφθανε συνολικά τα τετρακόσια άσπρα. «Εις άλλην συνέλευσιν της κρίσεως» εκλήθησαν ως μάρτυρες οι «οικοδόμοι» Ανδρέας Καμπανάρης⁵⁴⁶, ο Αργυρός, υιός του Ξυφιλίνου⁵⁴⁷ και ο Γεώργιος Μονομάχος⁵⁴⁸. Ο πρώτος δήλωσε πως είχε επισκευάσει ένα πηγάδι με τη βοήθεια είκοσι εργατών και ο Αργυρός με το Μονομάχο δήλωσαν πως είχαν επιδιορθώσει με τη βοήθεια είκοσι εργατών ένα άλλο πηγάδι και «υδροχύτας επτά». Η πρώτη εργασία στοίχισε 150 άσπρα και η δεύτερη είκοσι υπέρπυρα. Οι μοναχοί αντέτειναν πως τις πέτρες για τις επιδιορθώσεις αυτές δεν τις είχαν αγοράσει οι Αργυρόπουλοι, αλλά τις είχαν βρει «από τινός οικήματος της μονής κατά την γειτονίαν της Χρυσής και εντός της αυλής του αγίου Γεωργίου»⁵⁴⁹. Οι κριτές αποφάνθησαν πως οι επισκευές κόστισαν μόνο 59 υπέρπυρα και τέσσερα άσπρα, ποσό το οποίο απέχει μακριά των 1214 υπέρπυρων, που ισχυρίζονταν οι Αργυρόπουλοι. Και τα δύο ποσά συνεπώς είναι υπερβολικά⁵⁵⁰. Οι δικαστές αν και θεώρησαν πως «πολλήν βλάβην και ζημίαν ... την μονήν υποστήναι ... βουλόμενοι πέρας δούναι τη τοιαύτη υποθέσει» ζήτησαν την απολογία των Αργυρόπουλων, την οποία και πάλι αρνήθηκαν.

Οι κριτές αποφάνθησαν τελικά ότι «τα κτήματα της μονής ήσαν ενεργούμενα και βελτιούμενα εξ αρχής και πρόσδοτον είχεν εξ αυτής (η μονή) ικανήν», 59,5 δηλ. υπέρπυρα κάθε χρόνο από τους άμεσους καλλιεργητές. Γι αυτό θεωρήθηκε παράλογη η σύναψη του συμβολαίου εμφύτευσης το οποίο καταργείται και το κτήμα επανέρχεται στην πλήρη κυριότητα της μονής. Οι δικαστές ορίζουν πως αν οι Αργυρόπουλοι αντιδρούσαν έντονα στην απόφασή τους και «γενήσονται αυτή (στη μονή δηλ.) δι' όχλου» η τελευταία θα λάμβανε «εξ αυτών και των επτακαιδέκα ετων τας προσόδους ας έσχον από των αυτής κτημάτων». Η δικαστική απόφαση είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή για τη μονή, καθώς δέχεται όλα ανεξαιρέτως τα επιχειρήματα της. Ενδιαφέρον έχει και μία φράση του δικαστικού εγγράφου που φανερώνει το πνεύμα με το οποίο λειτούργησαν οι δικαστές: «Οι γάρ θείοι και φιλευσεβείς νόμοι εκείνα τα κτήματα των ιερών και ευαγών οίκων προτρέπουσιν εκδιδόναι οιστισινούν προσωπικώς τε ή και εμφυτευτικώς, άπερ εστί παντάπορα και διεφθαρμένα, απρόσοδά τε και καταλελυμένα και πτώσιν απειλούντα και πολλών εξόδων επιδεόμενα, και μάλλον και αυτά επί κέρδει και ευπορεία, ου μην επί βλάβη και ζημία των ιερών οίκων και των ευαγών μονών, ος διαφέρουσιν αυτά». Η δικαστική απόφαση διακρίνεται συνεπώς από

---

⁵⁴⁶ PLP: no. 10824

⁵⁴⁷ PLP: no. 20941

⁵⁴⁸ PLP: no. 19296

⁵⁴⁹ Πιθανότατα λοιπόν το μετόχι του αγίου Γεωργίου να βρισκόταν κοντά στη Χρυσή Πύλη.

⁵⁵⁰ Λαΐου 2002: 359

κίνητρα μη επιχειρηματικού πνεύματος⁵⁵¹. Στο σημείο αυτό του εγγράφου μαθαίνουμε πως ο εκπρόσωπος της μονής που είχε προχωρήσει στη σύναψη του συμβολαίου ήταν κάποιος Θεόδουλος, ο οποίος περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα. Αυτός «ο δήθεν της μονής εκκλησιάρχης γεγονώς, φθόνω του δαίμονος δι' έριν και φιλονικίαν της συμβάσαν αυτοίς και της αποδημίας του μετά ταύτα ετέρου γεγονότος καθηγομένου, του και επίσκοπου, και μηδαμώς του συμφέροντος της μονής φροντίσας, προς το αποκερδάναι αυτός και χρηματίσασθαι ικανώς, εις βλάβην και φθοράν της μονής, ..., εξέδοτο τα κτήματα της μονής τοις Αργυροπούλοις μετά τινών μοναχών κατά πάντα υπηκόων όντων τη βουλεί και τη θελήσει και τη ορέξει εκείνου». Ο Θεόδουλος φαίνεται πως είχε γύρω του μεγάλη ομάδα υποστηρικτών του. Κρίνοντας από τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς, οι οποίοι θα απηχούν τα αισθήματα των υπόλοιπων μοναχών στα πρόσωπα του Θεόδουλου και των υποστηρικτών του, έχουμε να κάνουμε με μία εμφύλια διαμάχη που είχε ξεσπάσει στους κόλπους της μονής.

Η μονή Ιβήρων ξεκίνησε ένα δικαστικό αγώνα ενάντια σε μία οικογένεια που θεωρείτο ως μία από τις επιφανέστερες της Θεσσαλονίκης. Δεν κατέφυγε σε κάποια εκκλησιαστική αρχή, όπως θα κάνει νωρίτερα η μονή Ξενοφώντος, αλλά στους καθολικούς ή γενικούς κριτές της πόλης. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί πως στην παλαιολόγειο περίοδο υπήρχαν αρχικά τρία είδη δικαστηρίων, του αυτοκράτορος ή το «βασιλικό σεικρέτο», του πατριάρχη ή το «συνοδικό δικαστήριο» και τα μεικτά επαρχιακά δικαστήρια. Το 1329 ο Ανδρόνικος Γ' αναδιοργάνωσε το «βασιλικό δικαστήριο» δημιουργώντας το σώμα των «καθολικών κριτών των Ρωμαίων» το οποίο αποτελούνταν από δύο κληρικούς και δύο λαϊκούς, έδρευε στην Κωνσταντινούπολη και είχε αποστολή την απονομή της δικαιοσύνης σε όλη την επικράτεια. Μετά το σκάνδαλο της δωροδοκίας κάποιων μελών του στα 1337 αλλά κυρίως εξαιτίας της χαλάρωσης της επαφής μεταξύ των επί μέρους τμημάτων της αυτοκρατορίας συστάθηκαν ανάλογα σώματα δικαστών και σε άλλα σημεία της βυζαντινής επικράτειας. Και αυτοί οι δικαστές ονομάστηκαν «καθολικοί κριταί», χωρίς όμως της γενική προσδιοριστική «των Ρωμαίων» αλλά με το όνομα του τόπου όπου έδρευαν. Καθολικούς λοιπόν δικαστές συναντάμε εκτός από τη Θεσσαλονίκη, στο Μοριά, στη Λήμνο και στις Σέρρες κατά την περίοδο της σερβοκρατίας. Τα προαναφερθέντα φανερώνουν την επιρροή της εκκλησίας στο βυζαντινό νομικό σύστημα. Το «συνοδικό δικαστήριο» μάλιστα όχι απλά συνεργαζόταν με το αυτοκρατορικό αλλά σε περιόδους κρίσεως το υποκαθιστούσε⁵⁵².

Στην αυτοφία που πραγματοποίησαν οι καθολικοί κριτές στο κτήμα της μονής συμμετείχαν πολλά άλλα επιφανή μέλη της τοπικής κοινωνίας, «άρχοντες της συγκλήτου,

⁵⁵¹ Λαΐου 2002: 359

⁵⁵² Lemerle 1948, Lemerle 1949, Lemerle 1950: 320-323

οικείοι του αυτοκράτορα και του υιού αυτού, δεσπότη της πόλης», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η δικαστική απόφαση. Ανάμεσα τους βρίσκονταν ο Ιωάννης – στην πραγματικότητα Μανουήλ – Άγγελος Φιλανθρωπηνός, ανιψιός του μακαρίτη καισαρά, γνωστός εντούτοις μόνο από το παρόν έγγραφο, ο Θωμάς Χρυσολωράς, ο οποίος αργότερα θα συμμετάσχει σε μία αντιπροσωπεία εκπροσώπων της Θεσσαλονίκης στις διαπραγματεύσεις με τη Βενετία στα 1425, ο Δημήτριος Παλαιολόγος πρίγκιπας κ. α. Δεν έχουμε συνεπώς να κάνουμε παρά με μία σύγκρουση στα ψηλά της κοινωνικής πυραμίδας, με ένα θέμα που κινητοποιεί τα πιο επιφανή μέλη της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης. Αν και στο έγγραφο ο Θεόδουλος παρουσιάζεται ως μόνος άνθρωπος της μονής που προχώρησε στη σύναψη του συμβολαίου με τους Αργυρόπουλους - για αυτό σκιαγραφείται με τα μελανότερα χρώματα - το συγκεκριμένο συμβόλαιο για να γίνει αποδεκτό από τους τελευταίους δεν θα μπορούσε παρά να είχε τη συγκατάθεση του τότε ηγουμένου. Είδαμε εξάλλου ότι στα περισσότερα έγγραφα της μονής που σχετίζονται με περιουσία της γίνεται απαραίτητα αναφορά στο πρόσωπο του ηγουμένου. Παρότι επίσης η μονή ισχυριζόταν πως δεν δικαιολογείτο κάποιο συμβόλαιο εμφύτευσης για το κτήμα της, καθώς δεν έπαυσε ποτέ να καλλιεργείται και να είναι παραγωγικό, είναι πιθανό η υποδομή του, με σημαντικότερο τα πηγάδια, να είχε υποστεί καταστροφές ή και το ίδιο να είχε εγκαταλειφθεί για πολύ καιρό εξαιτίας των πολλών επιδρομών που συνέβαιναν γενικότερα στη μακεδονική ύπαιθρο την περίοδο αυτή. Το κτήμα ίσως να μην απέδιδε επομένως όπως στο παρελθόν, καθώς τα προϊόντα που καλλιεργούνταν εκεί (μαρούλια, λάχανα, πράσα κ. α.) απαιτούν πολύ νερό το οποίο θα ήταν δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αντληθεί από καταστρεμμένα πηγάδια. Οι Αργυρόπουλοι άλλωστε προβαίνουν σε επιδιορθώσεις, ουσιαστικά χτίσιμο εξ αρχής δύο πηγαδιών. Το ότι η παραγωγή στο κτήμα αυξήθηκε σημαντικά από το 1404 και εξής αποδεικνύεται από το γεγονός πως το ενοίκιο που όφειλαν οι καλλιεργητές του αυξήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια, χωρίς αυτοί να φαίνεται ότι αντέδρασαν. Έφθασαν μάλιστα να πληρώνουν διπλάσιο ενοίκιο στους Αργυρόπουλους απ' ότι στη μονή δεκαεφτά χρόνια πριν. Η μονή ζητά την ακύρωση του συμβολαίου δεκαεπτά ολόκληρα χρόνια μετά τη σύναψή του καθώς με το πέρασμα του χρόνου διαπίστωσε πως δεν εξυπηρετούσε πλέον τα συμφέροντά της. Οι επιδιορθώσεις φαίνεται πως δεν ήταν όσες επιθυμούσε και το οφειλόμενο σε αυτήν ενοίκιο έφθανε μόλις τα τριάντα υπέρπυρα ενώ παλαιότερα ήταν σχεδόν διπλάσιο (59,5 υπέρπυρα). Παράλληλα τα έσοδα των Αργυρόπουλων από τα ενοίκια έφθασαν το 1421 τα 85 υπέρπυρα (115-30) και το τελικό καθαρό κέρδος τους από την εκμετάλλευση του κτήματος ήταν ιδιαίτερα υψηλό, αν τελικά είχαν ξοδεύσει μόνο 44 υπέρπυρα για τις επιδιορθώσεις, αφού θα είχαν εισπράξει το 193% των εξόδων τους. Ακόμα όμως και αν

δεχθούμε πως είχαν ξοδεύσει 1214 υπέρπυρα θα είχαν καθαρό κέρδος 7% ετησίως, το οποίο δεν είναι ασήμαντο⁵⁵³. Η μονή επομένως δεν θα μπορούσε να μείνει απαθής απέναντι σε αυτή την απώλεια εισοδήματός της.

Το δεύτερο έγγραφο που σχετίζεται με το θέμα μας είναι ένα πρόσταγμα του Μανουήλ Β' που φέρει ημερομηνία 1^η Ιουνίου του 1421⁵⁵⁴. Από αυτό πληροφορούμαστε πως εξαιτίας του φόβου της μονής για ενδεχόμενους ελιγμούς των Αργυρόπουλων ο ηγούμενος της κατέφθασε στην Κωνσταντινούπολη με ένα έγγραφο επικύρωσης της απόφασης των καθολικών κριτών από το δεσπότη Θεσσαλονίκης, Ανδρόνικο Παλαιολόγο⁵⁵⁵, ζητώντας από τον αυτοκράτορα μία επιπλέον επικύρωση. Ο Ανδρόνικος δεν είχε επικυρώσει άμεσα τη δικαστική απόφαση αλλά είχε ζητήσει από τον πρώτο του Αγίου Όρους να κάνει αυτοψία στο αρχείο της μονής «όπως εγένετο η έκδοσις των ειρημένων κήπων προς τους Αργυροπούλους». Μετά την αυτοψία και αυτός βεβαίωσε πως η σύναψη του συμβολαίου έγινε «μετά δόλου και δωροδοκίας» και πως η απόφαση των καθολικών κριτών βγήκε χωρίς την απολογία των Αργυρόπουλων, επειδή οι τελευταίοι δεν απάντησαν στις επανειλημμένες προσιλήσεις τους. Ωστόσο ο Μανουήλ Β' δεν προβαίνει σε άμεση επικύρωση της δικαστικής απόφασης αλλά ζητά από το γιο του Ανδρόνικο να διαμηνύσει «τοίς Αργυροπούλοις απαντήσαι εις το δικαστήριον και κριθήναι μετά των Ιβήρων» δίδοντάς τους διορία σαράντα ημερών. Ο αυτοκράτορας συνεπώς ζητά μία επανάληψη της δίτης έχοντας προφανώς κάποιες αμφιβολίες για το πώς είχε δρομολογηθεί η υπόθεση από όλες γενικά τις πλευρές. Πρέπει βέβαια στο σημείο αυτό να επαναλάβουμε πως οι εναγόμενοι δεν είναι μία αφανής οικογένεια της Θεσσαλονίκης αλλά μία από τις επιφανέστερες. Μετά τη λήξη της διορίας, αν οι Αργυρόπουλοι εν τω μεταξύ δεν είχαν προβεί σε καμία ενέργεια, η υπόθεση θα θεωρείτο λήξασα και το παρόν πρόσταγμα του θα είχε την ισχύ επικυρωτικού εγγράφου της δικαστικής απόφασης της 10^{ης} Απριλίου του 1421. Καθώς το έγγραφο βρίσκεται στο αρχείο της μονής φαίνεται πως τελικά δεν επαναλήφθηκε η δίκη.

Την περίοδο που ειδικαζόταν η παραπάνω υπόθεση η μονή Ξενοφώντος αντιδικούσε με μία επίσης οικογένεια της Θεσσαλονίκης, που είχε μισθώσει ακίνητα της. Τον Δεκέμβριο του 1419 οι μοναχοί με προεξάρχοντά τον ηγούμενο της μονής Δαυίδ προσέφυγαν στο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης «και έξαρχο πάσης Θετταλίας» Συμεών «κατά των του Δαδά εκείνου υιών τε κυρού Οδηγητριανού και του κυρού Δημητρίου»⁵⁵⁶. Ο πατέρας Δαδάς, ο οποίος δεν βρισκόταν πλέον εν ζωή, είχε μισθώσει εμφυτευτικώς (κεκληπτορικώς

⁵⁵³ Λαΐου 2002: 359

⁵⁵⁴ Iviron IV: no. 98

⁵⁵⁵ Από το 1408 ως το 1423. Βλ. PLP: no. 21427

⁵⁵⁶ Xénophon no. 32. Για την οικογένεια Δαδά βλ. και PLP: no. 91745

εξελάβατο») κατά τη διάρκεια της θητείας του προηγούμενου ηγουμένου - δεν γνωρίζουμε το πότε ακριβώς - τα «εν τη γειτονία των παναγιωτάτων Ασωμάτων και τη μεγάλη στοά εργαστήρια σαρδαμαρικά πέντε και οικήματα τρία μεγάλα δίρρυτα και συκάμινον εν αυτοίς δένδρον» που βρίσκονταν «εν μονομερά αυλή». Αν το μετόχι της μονής βρισκόταν στη συνοικία των Ασωμάτων, όπως έχουμε ήδη βάσιμα υποθέσει, τότε τα παραπάνω ακίνητα μπορούν να ταυτισθούν με τα «ενοικιακά οσπήτια» και την πλησίον του μετοχίου «αυλή του Καβάσιλα», όπως αναφέρει το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β'. Κάποια στιγμή μετά τη σύναψη του συμβολαίου ο πατέρας Δαδάς συνένωσε όλα τα ακίνητα σε ένα «οινοπωλείον» το οποίο ενοικίασε σε κάποιον άλλο ή άλλους. Το διεκδικούμενο από την μονή ήταν η ακύρωση του και η άμεση επιστροφή της περιουσίας στην πλήρη κυριότητά της.

Όταν συγκλήθηκε το δικαστήριο οι εναγόμενοι, όπως οι Αργυρόπουλοι, δεν προσήλθαν «από τινος χρείας αυτών κατεπειγούσης», αλλά στην πραγματικότητα, όπως σημειώνεται στο έγγραφο, «εν ετέρω ευχερεστέρω καιρώ τα της υποθέσεως αυτών ταμειούμενοι». Οι μοναχοί δεν έμειναν άπρακτοι αλλά «επανελθόντες» στο δικαστήριο «συνοδικώς αύθις κατά των του Δαδά υιών εγκλητεύσαντες και συχνόν εν τη συνόδω διατρίψαντες καιρόν, ουκ έπαυσαν καταβιώντες και το της μονής ίδιον ζητούντες, ει μη εις τέλος αυτών περατωθείη». Μετά τη συνένωση των οικημάτων και εργαστηρίων ενώ το μίσθωμα προς τη μονή συνέχισε να παραμένει χαμηλό, τρία υπέρπυρα ετησίως, η οικογένεια Δαδά εισέπραττε κάθε χρόνο από τον/τους υπενοικιαστή/ές παραπάνω από το δεκαπλάσιο του ενοικίου προς τη μονή, τριάντα και πλέον δηλ. υπέρπυρα. Ο Δαδάς είχε την ψευδή κατά τους μοναχούς εντύπωση ότι κατείχε τα μοναστικά ακίνητα «προσωπικώς» («χάριν τούτων λαμβανόντων υπέρπυρα τριάκοντα και επέκεινα κατ' έτος ενοικίου ένεκεν, υπονούμενοι κατέχειν ταύτα τον Δαδάν») κρίνοντας πως το συμβόλαιο του έδινε το δικαίωμα να τα έχει για πολύ μακριά περίοδο («εκκλητορικώς ταύτα κατέχειν τον Δαδαν»). Όλοι όμως γνώριζαν – και πάλι σύμφωνα με τους μοναχούς – πόσα κερδοφόρα ήταν η εκμετάλλευση των ακινήτων της μονής («ίσασι πάντες ως πολύν πρόσοδον τα της στοάς εργαστήρια τοις δεσπόταις παρείχον»). Ενώσω λοιπόν ζούσε ο πατέρας Δαδάς οι μοναχοί δεν αντέδρασαν («εν ειρήνη καθήμεθα») συνεχίζοντας να εισπράττουν το χαμηλό ενοίκιο. Αντέδρασαν μετά το θάνατό του το 1417 όταν «η σύζυγος τούτω τη θυγατρί αυτής εξεπροίκισε». Από τότε μέχρι την ημέρα της εκδίκασης της υπόθεσης η μονή δεν έχει εισπράξει κανένα ενοίκιο.

Η δικαστική απόφαση αναφέρει εν συνεχεία ποια ήσαν στην πραγματικότητα τα συμβαλλόμενα μέρη του συμβολαίου. Αυτά ήσαν ο Δαδάς και δύο τρεις μοναχοί και όχι το σύνολο της μοναστικής κοινότητας. Επομένως το όποιο σφάλμα δεν πρέπει να επιρρίπτεται γενικά στη μονή αλλά μόνο στους δύο τρεις μοναχούς, οι οποίοι δεν λειτούργησαν προς το

συμφέρον της μονής τους («τι γαρ προς την μονήν ή προς τους εν αυτή τριάκοντα και τετταράκοντα όντας τον αριθμόν, δύο ή και τρεις εξ αυτών ου προς το συμφέρον αυτών αποβλέπωσι, αλλά προς κατάλυσιν και διαφθοράν, ώσπερ ανεφάνησαν και οι εκκλητορικώς εκδεδωκότες τω Δαδα τα οικήματα;»). Οι δικαστές μάλιστα συνεχίζουν με την εξής διαπίστωση: «επί συστάσει γαρ και βελτιώσει και επί το κρείττον ειδόσει της μονής και ο ηγούμενος καθίσταται και εκκλησιάρχης και οικονόμος και άλλος προς υπηρεσίαν άλλην επιτήδειος, ου μην επί καταλύσει και διαφθορά τούτους αποκαθιστώσι».

Για αυτούς τους λόγους αυτούς εκλήθησαν προς απολογία οι γιοι του Δαδά, Οδηγητριανός και Δημήτριος, και ο γαμπρός του Βαβυλωνίτης, καθώς η χήρα Δαδά είχε κληροδοτήσει στην κόρη της και σύζυγο του τα μοναστικά ακίνητα. Εντούτοις οι τελευταίοι και αυτή τη φορά «εν τη συνόδω ουκ ήθελον παραβαλείν», αλλά μέσω άλλων διατείνονταν πως είχαν ξοδέψει πολλά χρήματα για την επιδιόρθωση των ακινήτων. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης αποφάσισε οι απόγονοι του Δαδά να συνεχίσουν να ενοικιάζουν τα μοναστικά ακίνητα με ετήσιο όμως ενοίκιο 4,5 υπερπύρων τα οποία μετά το θάνατό τους «επανελθείν αυτά προς την μονήν συνιστάμενα και μηδέ μιας δεόμενα περιποιήσεως» ή να λάβουν από τη μονή όσα ξόδευσε ο πατέρας τους «υπέρ των οικημάτων βελτιώσεως ... και απελαθήναι τηνικαύτα των οικημάτων». Αν επέλεγαν το δεύτερο οι εναγόμενοι όφειλαν να δώσουν στη μονή «τας προσόδους» που είχαν από την εκμετάλλευση των ακινήτων της τόσα χρόνια, «επει δικαίως και νομίμως ταύτα ου κατείχον». Η οικογένεια Δαδά κρίθηκε ότι τα κατείχε άδικα και κυρίως παράνομα γιατί «οι θείοι και φιλευσεβείς νόμοι τας εμφυτεύσεις εγχωρούσι γίνεσθαι εις τόπους άνέτους, αφ' ων ουδέ μία παρέχεται πρόσοδος, ου μην εις εργαστήρια και οικήματα συνιστάμενα και ευπρόσοδα». Γιατί λοιπόν να μην εισέπραττε η ίδια η μονή τα τριάκοντα και πλέον υπερπυρα ετησίως από τα δικά της ακίνητα παρά οι Δαδάδες; («Αλλά τις αν έλοιτο τοσαύτα και τοιαύτα οικήματα έχων μη τούτοις ως δεσπότης χρήσθαι και τας προσόδους αυτών καρπούσθαι, αλλ' εκών ως έτυχεν ετέρω τινί της δεσποτείας αυτού παραχωρείν;»). Εντούτοις το δικαστήριο δείχνοντας τελικά επιείκεια ακόμη και στους «παρανομούντες» απογόνους του Δαδά ορίζει πως αν επέλεγαν τη διακοπή του συμβολαίου «κατά συγκατάβασιν ετάχθη» δεν θα έδιδαν στη μονή τίποτα από τα κέρδη, όπως όφειλαν, «ει μη μόνον των τεσσάρων χρόνων το τέλος, ήτοι τα δώδεκα υπερπυρα».

Μετά την έκδοση της παραπάνω απόφασης οι γιοι και ο γαμπρός του Δαδά «παρεγένεντο» προβάλλοντας ένσταση «μεθ' αυτών έχοντες και πολλούς συνηγόρους». Όπως αναφέρεται στο έγγραφο, «άπαντες» θεωρούσαν πως με τις φωνές και την «πολυλογία» θα επέβαλλαν τις απόψεις τους. Καθώς όμως «ουδέν ήνυον», αποφάσισαν τελικά τη διακοπή του συμβολαίου ζητώντας όμως να υπολογιστεί στο τελικό ποσό της αποζημίωσής τους το

λεγόμενο «δεύτερον τίμημα της βελτιώσεως». Δεν αναφέρεται τι πόσο ήταν αυτό. Σίγουρα πάντως ήταν μεγαλύτερο από αυτό που τελικά έγινε δεκτό, το λεγόμενο «πρώτον τίμημα», 112 δηλ. υπέρπυρα, με την αιτιολογία ότι το πρώτο «παρόντων των μαρτύρων εγένετο, το δε δεύτερον απόντων». Από τα 112 υπέρπυρα, στα οποία συμπεριλαμβανόταν και τα επτά υπέρπυρα που είχε δώσει στον ηγούμενο της μονής ο πατέρας Δαδάς – τότε και για ποιο λόγο δεν αναφέρεται – αφαιρέθηκαν τα 12 υπέρπυρα των οφειλόμενων ενοικίων προς τη μονή και ένα ποσό 20 υπέρπυρων που αναφέρεται ως «τίμημα του καταχαλασθένος τρικλίνου» και έτσι προέκυψε το ποσό των 80 υπέρπυρων «άτινα οφείλει δούναι η μονή προς τους Δαδάδας» μετά την παράδοση των οποίων θα ξαναποικτούσε «τα τε οικήματα και τα εργαστήρια αυτής ως και πρότερον κατά εντελή και ομολογουμένην δεσποτείαν και αναφαίρετον κυριότητα».

Η διένεξη της μονής Ξενοφώντος με την οικογένεια Δαδάδων παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτή της μονής Ιβήρων και την οικογένεια Αργυρόπουλων⁵⁵⁷. Εκτός του ότι διεξάγονται την ίδια σχεδόν χρονιά, 1419 η πρώτη και 1421 η δεύτερη, και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με προσφυγή αθωνικής μονής σε δικαστήριο, η μονή Ιβήρων σε ένα κοσμικό, στους καθολικούς κριτές της Θεσσαλονίκης, ενώ η μονή Ξενοφώντος στο μητροπολίτη της πόλης. Οι δύο αυτές προσφυγές αποσκοπούν στην ακύρωση συμβολαίου μίσθωσης με εμφυτευτικό χαρακτήρα. Είναι ενδιαφέρον ότι η μονή Ξενοφώντος θεωρεί πως άδικα παραχωρήθηκαν εμφυτευτικώς τα εργαστήριά της και τα υπόλοιπα οικήματά της στο Δαδά, καθώς όχι μόνο δεν απειλούνταν με κατάρρευση αλλά ήσαν προσοδοφόρα και πριν από τις βελτιώσεις τους επέφερε ο μισθωτής. Παρόμοια άποψη για υψηλή απόδοση των κτημάτων της και πριν τη σύναψη εμφυτευτικού συμβολαίου εκφέρει και η μονή Ιβήρων. Η κατάσταση συνεπώς οικημάτων και κτημάτων δεν δικαιολογούσαν τη σύναψη συμβολαίου εμφύτευσης. Φαίνεται όμως ότι και στις δύο περιπτώσεις η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Η μονή Ξενοφώντος δεν αντέδρασε στη συνένωση των οικημάτων της σε ένα οινοπωλείο από τον πατέρα Δαδά, κάτι που υποδηλώνει πως πιθανότατα τα ακίνητά της χρειαζόνταν αρκετές επιδιορθώσεις, οι οποίες θα βάρυναν τον εμφυτευτή, για να μπορέσουν να είναι εικμεταλλεύσιμα. Την υπόθεσή μας αυτή ενισχύει και το ύψος του ενοικίου προς τη μονή. Θα δεχόταν άραγε η μονή μόνο τρία υπέρπυρα ετησίως για πέντε εργαστήρια, τρία μεγάλα οικήματα με δύο ορόφους σε κοινή αυλή τα οποία δεν χρειαζόνταν καμία επιδιόρθωση; Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που δεν προσέφυγε σε κάποιο δικαστήριο όσο ζούσε ο πατέρας Δαδάς. Καταφεύγουν στο μητροπολίτη μόλις αυτός πέθανε και τα ακίνητα πέρασαν με διαθήκη στην κόρη του, κάτι που επιτρεπόταν σε έναν

---

⁵⁵⁷ Iviron IV: no. 91

εμφυτευτή να πράξει, όπως έχουμε ήδη σημειώσει. Και στην περίπτωση της μονής Ιβήρων είδαμε ότι οι Αργυρόπουλοι έκαναν κάποιες σημαντικές επιδιορθώσεις σε δύο τουλάχιστον πηγάδια, καθώς το νερό ήταν απαραίτητο για τα καλλιεργούμενα στα κτήματα λαχανικά και φρούτα. Η πραγματική συνεπώς αιτία προσφυγής της μονής Ξενοφώντος στο δικαστήριο είναι ότι η τελευταία θεωρούσε, όπως η μονή Ιβήρων, πως το συμβόλαιο δεν ωφελούσε πλέον τα συμφέροντά της. Αυτό άλλωστε δηλώνεται και από τους μοναχούς: «ελαμβάνομεν μόνον όσον υπέρ αυτών παρείχεν ο Δαδάς τη μονή, ... υπέρπυρα τρία, αυτού και του μέρους αυτού χάριν τούτων λαμβανόντων υπέρπυρα τριάκοντα και επέκεινα κατ' έτος ενοικίου ένεικεν», αλλά και από το μητροπολίτη ακόμα αμεσότερα: «Αλλά τις αν έλοιτο τσαυτά και τοιαύτα οικήματα έχων μη τούτοις ως δεσπότης χρήσθαι και τας προσόδους αυτών καρπούσθαι, αλλ' εκών ως έτυχεν ετέρω τινί της δεσποτείας αυτού παραχωρείν;». Στην περίπτωση της μονής Ιβήρων είδαμε ότι εισέπραττε από τους Αργυρόπουλους ενοίκιο μόνο τριάντα υπέρπυρων, το ήμισυ σχεδόν από αυτό που εισέπραττε (59,5 υπέρπυρα) πριν τη σύναψη του συμβολαίου. Παράλληλα οι Αργυρόπουλοι έφθασαν να παίρνουν 115 υπέρπυρα.

Προκειμένου να δικαιολογηθεί η σύναψη του συμβολαίου κατονομάζονται ως υπεύθυνοι κάποια μόνο μέλη των δύο μοναστικών κοινοτήτων που δεν λειτούργησαν προς όφελος των μονών τους, ως όφειλαν, αλλά προς ιδίον όφελος. Στην περίπτωση της μονής Ιβήρων αυτός είναι ο Θεόδουλος, ο οποίος περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα, και η συντεχνία του. Στην περίπτωση της μονής Ξενοφώντος υπεύθυνη θεωρείται η προηγούμενη ηγεσία της. Καθώς όμως πρόκειται για μοναστική ηγεσία και καθώς η απόφαση εκδίδεται από έναν εκκλησιαστικό άρχοντα αποφεύγονται εκφράσεις του τύπου «μετά δόλου και δωροδοκίας» που εμπεριέχονται στην απόφαση των καθολικών κριτών, αλλά η διατύπωση είναι προσεκτικότερη. Έτσι ο μητροπολίτης Συμεών αναρωτιέται «τι γαρ προς την μονήν ή προς τους εν αυτή τριάκοντα και τετταράκοντα όντας τον αριθμόν, δύο ή και τρεις εξ αυτών ου προς το συμφέρον αυτών αποβλέπωσι, αλλά προς κατάλυσιν και διαφθοράν, ώσπερ ανεφάνησαν και οι εκληπτορικώς εκδεδωκότες τω Δαδά τα οικήματα;» για να συνεχίσει με την εξής φράση: «επί συστάσει γαρ και βελτιώσει και επί το κρείττον ειδόσει της μονής και ο ηγούμενος καθίσταται και εκκλησιάρχης και οικονόμος και άλλος προς υπηρεσίαν άλλην επιτήδειος, ου μην επί καταλύσει και διαφθορά τούτους αποκαθιστώσι».

Είναι ενδιαφέρον επίσης πως και στις δύο περιπτώσεις οι εναγόμενοι δεν εμφανίσθηκαν στο δικαστήριο για να υπερασπισθούν τη θέση τους. Μόνο οι Δαδάδες εμφανίζονται αφού η απόφαση έχει ληφθεί, ενώ αντιθέτως οι δικαστές, είτε κοσμικοί είτε εκκλησιαστικοί, δέχονται αφόρητες πιέσεις από τις μονές για τη γρήγορη εκδίκαση της υπόθεσης. Η συμπεριφορά αυτή των Αργυρόπουλων και των απογόνων του Δαδά οφείλεται

πιθανώς στη συναίσθηση της αδυναμίας τους έναντι των αθωνικών μονών, καθώς είχε πλέον εδραιωθεί στην ευρύτερη κοινωνική συνείδηση η παντοδυναμία των τελευταίων, και επομένως στην πεποίθησή τους ότι η παρουσία τους στο δικαστήριο δεν θα είχε κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα παρά τις όποιες φαινομενικά άρτιες δικαστικές διαδικασίες ακολουθήθηκαν. Ακόμα και η κίνηση των Δαδάδων να εμφανισθούν στο δικαστήριο μετά την απόφαση του μητροπολίτη ως μία κίνηση απελπισίας πρέπει να ερμηνευθεί και ως μία ύστατη προσπάθεια να βγουν χαμένοι με το λιγότερο δυνατό κόστος. Γι αυτό άλλωστε ζητούν μεγαλύτερη αποζημίωση που τελικά δεν παίρνουν.

Και στις δύο δικαστικές αποφάσεις η επίκληση των «θείων νόμων», βάσει των οποίων έχουν εκδοθεί, αποδεικνύει τις θεωρητικές αρχές του δικαστηρίου, είτε εκκλησιαστικού είτε κοσμικού. Ο μητροπολίτης επισημαίνει ότι «οι γαρ θείοι και φιλευσεβείς νόμοι τας εμφυτεύσεις εγχωρούσι γίνεσθαι εις τόπους άνετους, αφ' ων ουδέ μία παρέχεται πρόσοδος, ου μην εις εργαστήρια και οικήματα συνιστάμενα και ευπρόσοδα». Και οι καθολικοί κριτές της Θεσσαλονίκης όμως δεν διαφοροποιούνται, καθώς δηλώνουν ότι «οι γάρ θείοι και φιλευσεβείς νόμοι εκείνα τα κτήματα των ιερών και ευαγών οίκων προτρέπουσιν ειδικόναι οισισινούν προσωπικώς τε ή και εμφυτευτικώς, άπερ εστί παντάπορα και διεφθαρμένα, απρόσοδά τε και καταλελυμένα και πτώσιν απειλούντα και πολλών εξόδων επιδεόμενα, και μάλλον και αυτά επί κέρδει και ευπορεία, ου μην επί βλάβη και ζημία των ιερών οίκων και των ευαγών μονών, οισ διαφέρουσιν αυτά». Εντούτοις πιθανότατα επειδή καλείται να εκδικάσει τη διένεξη της μονής Ξενοφώντος με την οικογένεια Δαδά ένα εκκλησιαστικό δικαστήριο δίδεται περιθώριο στην οικογένεια να συνεχίσει να μισθώνει τα ακίνητα της μονής με μεγαλύτερο όμως ετήσιο ενοίκιο, από τρία υπέρπυρα στα 4,5, θέτοντας παράλληλα ως όρο να επανέλθουν αυτά στη μονή μετά το θάνατο των γιων και του γαμπρού του Δαδά. Ανάλογη διαλλακτική στάση είχε κρατήσει και η σύνοδος με επικεφαλής τον οικουμενικό Πατριάρχη Ιωάννη η οποία είχε μεν αποφανθεί με συνοδική απόφαση της 5ης Οκτωβρίου του 1295 για το δίκαιο της μονής Ιβήρων απέναντι στο μισθωτή του μετοχίου της στη Θεσσαλονίκη Θεόδωρο, αλλά είχε επιτρέψει στον τελευταίο να συνεχίσει να είναι επίτροπος του μέχρι το θάνατό του αρκεί να αναλάμβανε τις επιπλέον δεσμεύσεις που του είχαν ορίσει⁵⁵⁸. Τα εκκλησιαστικά άλλωστε δικαστήρια ήσαν αυτά που επιδείκνυαν στις αποφάσεις τους γενικά «επιείκεια απέναντι στον συμβαλλόμενο που παραβίαζε κάποιο συμβατικό όρο»⁵⁵⁹.

Στο σημείο αυτό θα επιχειρήσουμε μία συνοπτική σύγκριση των δικαστικών διενέξεων των αθωνικών μονών με λαϊκούς. Οι προσφυγές της μονής Ιβήρων το 1295 και το 1419 και

⁵⁵⁸ Iviron III: no. 68

⁵⁵⁹ Κιουσοπούλου 1994: 28

αυτή της μονής Ξενοφώντος το 1421 στοχεύουν στην ακύρωση συμβολαίου μίσθωσης ακινήτων τους ενώ η προσφυγή της μονής Δοχειαρίου το 1361 στοχεύει στην επαναφορά στην κυριότητά της περιουσιακών στοιχείων ενός μοναχού που πέθανε χωρίς να έχει αφήσει κάποια διαθήκη. Σε αντίθεση με τις μονές Ιβήρων, Δοχειαρίου και Ξενοφώντος οι μονές Βατοπεδίου και Λαύρας στις δικαστικές διαμάχες τους με λαϊκούς δεν ήσαν οι ενάγουσες αλλά οι εναγόμενες. Ο Λούβρος Σαραντηνός ανάμεσα στο 1359 και 1375 και η χήρα του επάρχου Αριανίτη με το γαμπρό της Ιωάννη Γαβρά το 1375 καταφεύγουν στο δικαστήριο διεκδικώντας το μετόχι της μονής στη Βέροια του τιμίου Προδρόμου. Περιουσιακό στοιχείο του ίδιου μετοχίου, ένα περιβόλι εντός της πόλης, διεκδίκησε και ο Αλέξιος Τζαμπλάκωνας σε δικαστήριο που συνεδρίασε αργιτά χρόνια πριν το 1376. Ακίνητα στις Σέρρες που άλλοτε ανήκαν στην οικογένειά τους και που εν μέρει δώρησε και εν μέρει πούλησε στη Λαύρα η μητέρα τους Λασκαρίνα διεκδίκησαν από τη μονή ενώπιον του πατριάρχη τα παιδιά της πριν το 1371.

Πολλά είδη δικαστηρίων κλήθηκαν να ειδικάσουν τις παραπάνω υποθέσεις. Ο πατριάρχης κλήθηκε να επιλύσει τη διένεξη της μονής Ιβήρων με το Θεόδωρο το 1295 και της Λαύρας με τα παιδιά της Λασκαρίνας. Εκκλησιαστικό ήταν και το δικαστήριο που ακύρωσε το συμβόλαιο της μονής Ξενοφώντος με το Δαδά το 1419. Καθολικοί κριτές της Θεσσαλονίκης ακύρωσαν το συμβόλαιο της μονής Ιβήρων με τους Αργυρόπουλους δύο χρόνια αργότερα, το 1421. Καθολικοί κριτές απέρριψαν επίσης το αίτημα του Λούβρου Σαραντηνού να απομακρυνθεί το μετόχι του τιμίου Προδρόμου από την κυριότητα του Βατοπεδίου. Ιδιαίτερη ήταν η σύνθεση των δικαστηρίων που κλήθηκαν να επιλύσουν τις διενέξεις της μονής Δοχειαρίου με τους Καλοήθη - Τρικανά και του Βατοπεδίου με την Αριανίτισσα και το Γαβρά. Το πρώτο αν και έχει την υπογραφή της Άννας της Σαβοΐας, η οποία βρισκόταν την περίοδο αυτή στη Θεσσαλονίκη, πρόκειται δηλ. για ένα αυτοκρατορικό δικαστήριο, την υπόθεση διεκπεραίωσαν ουσιαστικά μία επιτροπή ηγούμενων μονών της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης ενώ στη δεύτερη περίπτωση υποθέτουμε πως ήταν ένα μικτό επαρχιακό δικαστήριο. Όσο δε για την περίπτωση της διένεξης ανάμεσα στο Βατοπέδι και τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα δεν γνωρίζουμε ποιο δικαστήριο την επέλυσε.

Οι δικαστικές αποφάσεις βασίζονται άλλοτε κυρίως σε γραπτές αποδείξεις και άλλοτε στις μαρτυρίες. Έτσι ενώ το μικτό επαρχιακό δικαστήριο το 1375 έδειξε ιδιαίτερη επιμονή στα έγγραφα και των δύο πλευρών αποφασίζοντας τελικά αποκλειστικά βάσει των εγγράφων της μονής Βατοπεδίου και παλαιότερης απόφασης, οι καθολικοί κριτές το 1421 έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στις μαρτυρίες των καλλιεργητών του μοναστικού κτήματος και των

τεχνιτών που είχαν κάνει κάποιες επιδιορθώσεις σε πηγάδια και τάφρους του. Και στην απόφαση του δικαστηρίου που δικαίωσε το Βατοπέδι έναντι του Αλεξίου Τζαμπλάκωνα ιδιαίτερη βαρύτητα είχε τελικά η ομολογία του ενάγοντος αν και το δικαστήριο μελέτησε τα έγγραφα που προσκόμισαν και οι δύο πλευρές. Για τις υπόλοιπες διενέξεις δεν έχουμε ανάλογα στοιχεία. Φαίνεται όμως πως και οι καθολικοί κριτές που καταδίκασαν το Λούβρο Σαραντηνό στηρίχθηκαν κυρίως στα έγγραφα της μονής.

Οι δικαστικοί αντίπαλοι των μονών κράτησαν διαφορετική στάση κατά τη διάρκεια της εκδίκασης των υποθέσεων. Οι Αργυρόπουλοι και οι κληρονόμοι του Δαδά δεν εμφανίσθηκαν στο δικαστήριο. Οι δεύτεροι εμφανίσθηκαν αφού είχε ληφθεί, όπως είδαμε η απόφαση, επιδιώκοντας στην πραγματικότητα μεγάλη αποζημίωση. Διαφορετική στάση κράτησαν ο Αλέξιος Τζαμπλάκωνας και η χήρα του Αριανίτη με το γαμπρό της καθώς ήσαν οι ενάγοντες αλλά και ο Τρικανάς με τον Καλοήθη μια και ο Τρικανάς επιθυμούσε επίσης να αναμετρηθεί δικαστικώς με τη μονή Δοχειαρίου. Ενώ όμως ο Τρικανάς και οι συγγενείς του δεν παρουσιάζονται να φωνάζουν ενώπιον των δικαστών, η χήρα Αριανίτισσα και ο Γαβράς δεν αποφεύγουν τον κανόνα που θέλει τους αντιπάλους των μονών ιδιαίτερα θορυβώδεις εντός και εκτός της δικαστικής αίθουσας, παρά την όποια κοινωνική τους προέλευση. Η συμπεριφορά των Τρικανά – Καλοήθη εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι βρίσκονταν ενώπιον της αυτοκρατορίας. Και ο Θεόδωρος, αν και φαίνεται πως δεν υπερασπίσθηκε τη θέση του, δεν πρέπει να δημιούργησε προβλήματα στην έκδοση της συνοδικής απόφασης, γεγονός που πιθανώς οφείλεται στο ότι «αρχιδικαστής» ήταν ο πατριάρχης. Εντούτοις κανένα επιχείρημα των λαϊκών δεν γίνεται δεκτό από το εκάστοτε δικαστήριο. Ακόμα και τα όσα προβάλλουν οι Τρικανάς και Καλοήθης, που είχαν κρατήσει μία διαφορετική στάση απέναντι στη δίκη, δεν ήσαν τελικά παρά «ψεύδη». Γι αυτό και οι ίδιοι και οι συν αυτώ δεν αποφεύγουν τελικά τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς του «ψεύτη» και γι αυτό του «αναξιόπιστου» («ουδέν εμπιστεύσατο η βασιλεία μου τω τοιούτω Τρικανα και τω μέρει αυτού δια το πολλάκις αναφανήναι αυτούς εν τη εξετάσει λέγοντας ψευδή»).

Όπως είδαμε, όλες οι διενέξεις που μελετήσαμε κατέληξαν σε νίκη των μονών. Κάποιες ωστόσο δικαστικές αποφάσεις δεν εξαντλούσαν όλη την αυστηρότητά τους απέναντι στους ηττημένους. Έτσι η απόφαση των ηγούμενων στα 1361 αναφέρει πως οι συγγενείς του Ισβή θα μπορούσαν να κρατήσουν δέκα υπέρπυρα από τη χρηματική περιουσία του μοναχού. Το δικαστήριο, αν και στην πραγματικότητα ήταν αυτοκρατορικό, επειδή είχε στη σύνθεσή του ηγούμενους, ακολουθεί τη γενικότερη στάση των εκκλησιαστικών δικαστηρίων να εκδίδουν αποφάσεις οι οποίες διακρίνονταν από κάποια επιείκεια απέναντι στον εκάστοτε παραβάτη. Ανάλογη διαλλακτική στάση κράτησε η σύνοδος της 5ης Οκτωβρίου του 1295

με επικεφαλής τον οικουμενικό Πατριάρχη Ιωάννη αλλά και το εκκλησιαστικό δικαστήριο στη διένεξη της μονής Ξενοφώντος με τους Δαδάδες. Η πρώτη είχε δικαιώσει την προσφυγή της μονής Ιβήρων σχετικά με τη μίσθωση του μετοχίου της στη Θεσσαλονίκη, αποφεύγοντας όμως οποιοδήποτε αρνητικό χαρακτηρισμό του Θεόδωρου και παράλληλα επιτρέποντάς του να συνεχίσει να είναι επίτροπος του μετοχίου μέχρι το θάνατό του αρκεί να αναλάμβανε τις επιπλέον δεσμεύσεις που του ορίσθηκαν, ενώ το δεύτερο έδινε περιθώριο στους εναγόμενους να συνεχίσουν να μισθώνουν τα ακίνητα της μονής με μεγαλύτερο όμως ετήσιο ενοίκιο (από τρία στα 4,5 υπέρπυρα) και με τον επιπλέον όρο ότι θα επανέρχονταν αυτά στη μονή μετά το θάνατο τους. Δεδομένο είναι πως όλες οι δικαστικές αποφάσεις λήφθηκαν στο πλαίσιο της προστασίας της μοναστικής περιουσίας, όπως επίτασσαν οι «θείοι νόμοι» τους οποίους επικαλούνται, οι οποίοι όμως δεν ευνοούσαν τις νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Τέλος δύο διενέξεις δεν σταμάτησαν μετά την έκδοση της δικαστικής απόφασης. Αυτές ήσαν οι διαμάχες της μονής Δοχειαρίου με τους Καλοήθη – Τριαννά και της Μεγίστης Λαύρας με την οικογένεια των Λασκάρων. Και οι δύο έληξαν μόνο με τη μεσολάβηση τρίτων, επιφανών μελών της τοπικής κοινωνίας, που έδρασαν υπέρ των μοναστικών συμφερόντων. Η οικογένεια Λάσκαρι και ο Τριαννάς κατάφεραν όμως να αποζημιωθούν από τις δύο μονές ενώ οι δικαστικές αποφάσεις δεν όριζαν κάτι τέτοιο. Ειδικότερα για τη διένεξη στην οποία μετείχε η μονή Δοχειαρίου το περιεχόμενο του συμβολαίου του Οικτωβρίου του 1361 μας προβλημάτισε σχετικά με το πώς λειτούργησε η δικαιοσύνη στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Β. 2. ΔΙΕΝΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΘΩΝΙΚΩΝ ΜΟΝΩΝ ΜΕ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Βάσει των μέχρι τώρα δημοσιευθέντων αθωνικών εγγράφων οι μονές του Αγίου Όρους ενεπλάκησαν σε δύο μόνο διενέξεις με εκπροσώπους της εκκλησίας οι οποίες αφορούσαν ακινήτα τους στη Θεσσαλονίκη - δεν έχουμε στοιχεία για ανάλογη διένεξη σε άλλη πόλη της Μακεδονίας. Οι δύο διενέξεις ήσαν ανάμεσα στις μονές Ιβήρων και Χορταΐτου γύρω στα 1320 και ανάμεσα στη μονή Ξενοφώντος και το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριο στα μέσα περίπου του ίδιου αιώνα. Στο κεφάλαιο αυτό θα δούμε ποιος κλήθηκε να τις επιλύσει, ποια στάση κράτησε, ποιος ήταν ο αντίκτυπος τους στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης και τι μπορεί να κρύβεται πίσω απ' αυτές.

Αιτία της διένεξης των μονών Ιβήρων και Χορταΐτου στάθηκε η γειτνίαση του μετοχίου του αγίου Νικολάου της πρώτης με το μετόχι της μονής Χορταΐτου, τα οποία βρισκόνταν δίπλα στα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης. Η γειτνίαση αυτή προκάλεσε εκατέρωθεν αμφισβητήσεις ακινήτων τους και τελικά οδήγησε σε μία συμβιβαστική λύση, τη μεταξύ τους ανταλλαγή περιουσιών, η οποία είναι καταγεγραμμένη σε ένα «ανταλλαγής ενυπόγραφον έγγραφον»⁵⁶⁰. Το μετόχι της μονής Ιβήρων, ο άγιος Νικόλαος είχε στην κατοχή του «αυλήν τινά μετά οικημάτων διαφόρων και αγίας εκκλησίας εντός ... πλησίον και έγγιστα του εν τωιαύτη πόλει μετοχίου της ... μονής του Χορταΐτου, την επί τούτοις νομήν τε και δεσποτείαν εκ πολλών κέντηται χρόνων αναμφίλεκτον τε και αδιάκοπον». Όπως δηλώνεται στο έγγραφο, τη διένεξη ξεκίνησε η αθωνική μονή, η οποία «μετά της ... μονής (Χορταΐτου) φιλονεικίας εχώρει και εις μάχας και αμφιβολίας ενέπιπτεν», ενώ οι μοναχοί της μονής Χορταΐτου κρατούσαν μία διαλλακτικότερη στάση προτείνοντας «πολλάκις» στους Ίβηρες μοναχούς ανταλλαγή περιουσιακών στοιχείων ή την αγορά των ακινήτων της αθωνικής μονής. Καθώς όμως αυτοί παρέμεναν αδιάλλακτοι και οι όποιες προτάσεις των μοναχών της μονής Χορταΐτου κατέληγαν στο κενό, οι τελευταίοι λόγω πλέον του απροχώρητου της όλης κατάστασης («αναγκασθέντες, ίνα μη τω βασκάνω και εχθρώ της σωτηρίας ημών χώρα παντελής γένηται καθ' ημών και προς αλλοιότους πράξεις ημάς συνωθήσειεν») απευθύνθησαν στον αυτοκράτορα. Ο Ανδρόνικος Β' φαίνεται πως ενστερνίσθηκε τις προτάσεις των μοναχών της Χορταΐτου καθώς και αυτός πρότεινε την απομάκρυνση των αθωνιτών μοναχών από το μετόχι του αγίου Νικολάου αφού τους καταβαλλόταν το ανάλογο τίμημα ή αφού αποικτούσαν «ετέραν αυλήν και οικήματα ισότιμα και ισόποσα εντός της ... πόλεως» της μονής Χορταΐτου. Λόγω της σοβαρότητας της

---

⁵⁶⁰ Iviron III: no. 76

υπόθεσης ο αυτοκράτορας όρισε να αναλάβουν την εποπτεία της όλης συνδιαλλαγής ο πρώτος του Αγίου Όρους, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και πάσης Θεσσαλίας και η κεφαλή της πόλης⁵⁶¹, δομέστιχος των σχολών της Δύσης και οικείος του αυτοκράτορα Λάσκαρις⁵⁶². Τόση ήταν η επιθυμία του αυτοκράτορα για γρήγορη επίλυση της διαφοράς μεταξύ των δύο μονών ώστε επέλεξε κάποιους «άνδρας εντίμους» μοναχούς από το Άγιο Όρος για να παραδώσουν στη μονή Ιβήρων την έγγραφη απόφασή του και για να συνοδεύσουν μοναχούς αυτής στη Θεσσαλονίκη για την εκδίκαση της υπόθεσης. Τελικά στην επιτροπή δεν μπόρεσε να συμμετάσχει ο μητροπολίτης, καθώς «εις κοινωφελείς απεδήμει δουλείας» και τη θέση του έλαβε ο επίσκοπος Κίτρους και χαρτοφύλακας της μητρόπολης. Και σε αυτή τη διένεξη το ενδιαφέρον επιφανών μελών της τοπικής κοινότητας ήταν μεγάλο, καθώς κατά την εκδίκαση της ήσαν παρόντες ο Κωνσταντίνος Κωκαλάς, «οικείος τω κραταιώ και αγίω ... αυθέντη και βασιλεί και εις ενοχήν των δημοσιακών δουλειών ευρισκόμενος»⁵⁶³, ο επίσης «οικείος τω κραταιώ και αγίω ... αυθέντη και βασιλεί» Μιχαήλ Σταυράκιος⁵⁶⁴ και πολλοί «έγκριτοι της δηλωθείσης πόλεως». Μετά την αυτοψία των ακινήτων, ο πρώτος του Αγίου Όρους «περί διαπράσεως και αγορασίας λόγους κεινηκώς προς» τους αθωνίτες μοναχούς, αλλά «ουδαμώς εύρε παραδεχομένους», καθώς ζητούσαν ανταλλαγή περιουσιακών στοιχείων των δύο μονών. Έτσι ανάμεσα στις πολλές αυλές στη Θεσσαλονίκη που είχε στην κυριότητά της η μονή Χορταΐτου επέλεξαν «τρεις συνηνωμένα αυλάς» «κατά την γειτονίαν του Αγίου Παραμόνου», στις οποίες βρίσκονταν περιβόλια, δύο ληνοί, «ενεργό μαγγιπείο», μία εκκλησία κ. α. Όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, οι νέες εγκαταστάσεις της μονής Ιβήρων θα αποτελέσουν το νέο μετόχι του αγίου Γεωργίου.

Διενέξεις μεταξύ των μονών, συμπεριλαμβανομένων των αθωνικών, σχετικά με περιουσιακά στοιχεία ήσαν συχνές. Αυτές δεν αφορούσαν, όπως αποδεικνύεται από το παρόν έγγραφο, σε ακίνητα μόνο της υπαίθρου αλλά και της πόλης. Το γεγονός μάλιστα πως για τη διευθέτησή της κλήθηκε ο ίδιος ο αυτοκράτορας ο οποίος όρισε επιτροπή που αποτελείτο από την ανώτερη αρχή του Αγίου Όρους, τον πρώτο και από την ανώτερη κοσμική και εκκλησιαστική αρχή της Θεσσαλονίκης, την κεφαλή της πόλης και το μητροπολίτη αντίστοιχα, αλλά και το γεγονός ότι κατά την τελική διευθέτηση παρευρέθηκαν πολλοί «έγκριτοι της πόλεως» δεν φανερώνουν απλά τη σπουδαιότητα που είχαν για τις μονές τα αστικά ακίνητα, αλλά και τη σημαντική τους ισχύ και επιρροή που είχαν στην

---

⁵⁶¹ Η «κεφαλή της πόλης» αποτελούσε κοινό χαρακτηριστικό των βυζαντινών πόλεων αναφορικά με τη διοικητική τους οργάνωση. (Maksimović 1988: 249).

⁵⁶² PLP: no. 14549

⁵⁶³ PLP: no. 14088

⁵⁶⁴ PLP: no. 26710

τοπική κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να ειπωθεί και η στενή εν τέλει σχέση της μονής Ιβήρων με τη Θεσσαλονίκη αλλά και οι επεκτατικές της διαθέσεις απέναντι σε περιουσία μίας άλλης επίσης ισχυρής εντός της πόλης μονής, όπως συμπεραίνεται από την απόφαση της να αρνηθεί τη χρηματική αποζημίωση και να προτιμήσει νέα ακίνητα εντός της πόλης σε μία συνοικία όπου μέχρι τότε φαίνεται πως δεν είχε κάποιο άλλο περιουσιακό στοιχείο.

Η μονή Ξενοφώντος, μία άλλη αθωνική μονή με σημαντική περιουσία στη Θεσσαλονίκη, φαίνεται πως ήρθε σε διένεξη με το μητροπολίτη της πόλης Μακάριο στα μέσα περίπου του 14^{ου} αι. Τον Νοέμβριο του 1324 η μονή απέκτησε ένα μετόχι στη συνοικία του Ιπποδρόμου, αφιερωμένο στη Θεοτόκο, δωρεά του κτήτορά του μοναχού Λαυρέντιου Κλάδωνα. Στην περιουσία του μετοχίου, όπως προείδαμε, περιλαμβάνονταν διάφορα οικήματα εντός της πόλης και δύο αμπέλια λίγο έξω από τα τείχη. Όπως επίσης έχουμε σημειώσει, καθώς οι μόνες πληροφορίες για τον Κλάδωνα προέρχονται από τη δωρεά του στην αθωνική μονή και πιθανότατα από το ακόλουθο έγγραφο αυτό που μπορούμε να υποθέσουμε με κάποια βεβαιότητα είναι ότι θα πρέπει να είχε αραιή οικονομική άνεση και επομένως να ανήκε στις ανώτερες τάξεις οι οποίες κατά κύριο λόγο επιδίδονταν στην ανέγερση ή συντήρηση μονών για λόγους γοήτρου⁵⁶⁵.

Τη μετέπειτα τύχη του μετοχίου φαίνεται πως αποκαλύπτει μία απόφαση του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακάριου του 1343⁵⁶⁶. Σύμφωνα με αυτήν ο Μακάριος παραχώρησε στην αθωνική μονή ένα μετόχι της Θεοτόκου - αναφέρεται στο έγγραφο ως *κελλύδριο* - που βρισκόταν στη συνοικία του Ιπποδρόμου, κοντά στη πύλη της Ρώμης, το οποίο «προκατείχεν ... τις ιερομόναχος εν τη ... πρότερον ευρισκόμενος μονή (του Ξενοφώντος)». Πολλά είναι τα στοιχεία που συνηγορούν στην ταύτιση του μετοχίου αυτού με αυτό που είχε δωρίσει ο Λαυρέντιος Κλάδων στη μονή Ξενοφώντος. Και τα δύο μετόχια ήταν αφιερωμένα στη Θεοτόκο, σχετίζονταν με τη μονή Ξενοφώντος και το κυριότερο βρισκόταν στο ίδιο σημείο της πόλης, στη συνοικία του Ιπποδρόμου, κοντά στην πύλη της Ρώμης. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, η διαφορετική ορολογία, «μονή» στο παραχωρητήριο έγγραφο και «μονύδριο» ή «κελλύδριο» στην απόφαση του μητροπολίτη, δεν σημαίνει πως πρόκειται για δύο διαφορετικά ακίνητα καθώς οι όροι αυτοί εναλλάσσονται στα έγγραφα χωρίς κάποια ουσιαστική σημασιολογική διαφοροποίηση. Ο δε ιερομόναχος που κάποτε το «προκατείχεν» και ο οποίος προσχώρησε εν συνεχεία στην κοινότητα της αθωνικής μονής ταυτίζεται με τον Λαυρέντιο Κλάδωνα, παρά την αρχική του θέληση να παραμείνει για όλη του τη ζωή επίτροπος της μονής που ανήγειρε. Αν δεχθούμε τα παραπάνω, θα πρέπει επίσης

⁵⁶⁵ Αναλυτικότερα βλ. σελ. 37-8

⁵⁶⁶ Xénophon : no. 26

να δεχθούμε ότι ο Κλάδων κάποια στιγμή αποχώρησε από την αθωνική μονή και μαζί με αυτόν το μετόχι της Θεοτόκου το οποίο περιήλθε στην κυριότητα της μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Καθώς η απόφαση του μητροπολίτη δεν μας διαφωτίζει περί των λόγων της αποχώρησης του και της αλλαγής κυριότητας του μετοχίου είναι πολύ πιθανό τα δύο αυτά γεγονότα να σχετίζονται μεταξύ τους. Ενδεχομένως και η μονή του Ξενοφώντος να είχε ακυρώσει τη δωρεά του Κλάδωνα μετά την αποχώρησή του από αυτήν. Ακόμα όμως και αν δεχθούμε ότι το *κελλύδριον* της μητροπολιτικής απόφασης και ο επίτροπός του και μοναχός της μονής Ξενοφώντος δεν σχετίζονται με τη μονή της Θεοτόκου και τον κτήτορα της Λαυρέντιο Κλάδωνα δεδομένο παραμένει ότι ο μητροπολίτης δεν θέλησε να εκπληρώσει την επιθυμία της αθωνικής μονής για επαναφορά ενός μετοχίου στη δικαιοδοσία της («η μετριότης ημών δυσαρεστούσα επί τη τοιαύτη παρακλήσει αυτών και ολοσχερώς απαναινομένη ουκ ηβούλετο την τοιαύτην αίτησιν αποπληρώσαι αυτών»). Οι πιέσεις όμως των αθωνικών μοναχών και κυρίως «των εκκλησιαστικών αρχόντων και των κοσμικών» είχαν ως αποτέλεσμα την εν μέρει εκπλήρωση της επιθυμίας της μονής Ξενοφώντος. Και στην περίπτωση αυτή συνεπώς επιφανή μέλη της τοπικής κοινωνίας μεσολάβησαν υπέρ της μονής.

Ο μητροπολίτης θέτει πολλές προϋποθέσεις για την επαναφορά του μετοχίου στην κυριότητα της αθωνικής μονής. Το μετόχι παραχωρήθηκε άμεσα στον ιερομόναχο Μακάριο, έναν «τιμιώτατο γέροντα και ευλαβή άνδρα» που εκτιμούνταν ιδιαίτερα από το μητροπολίτη, και όχι στη μονή Ξενοφώντος, η οποία όφειλε μετά το θάνατο του «ευρίσκειν» ως επίτροπο του «άνδρα πνευματικής πολιτείας αντιποιούμενον και ζηλωτήν αγαθών έργων και εναρέτων». Ο νέος επίτροπος με τη σειρά του όφειλε να μεριμνά όχι μόνο για την παρουσία του («επί το κρείττον προκοπής αυτού και αυξήσεως»), αλλά και για την εκτέλεση «όλων των κανονικών δικαιών», την μνημόνευση των βασιλέων, όλων των κατά καιρών «γνησίων αρχιερέων» και όλου του χριστιανικού πληρώματος και – αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικό – «διδόναι τας απαρχάς κατά την εορτήν του υπεραγίας Θεοτόκου τω τε αρχιερεί και τοις περί αυτόν εκκλησιαστικοίς άρχουσι πάσι». Ο μητροπολίτης συνεπώς δεν επιθυμεί την αποκοπή κάθε δεσμού της μητρόπολης με το *κελλύδριον* της Θεοτόκου. Ο διορισμός μάλιστα του μελλοντικού επιτρόπου που θα είχε επιλεγεί από την αθωνική μονή θα έπρεπε υποχρεωτικά να γίνει «μετ' ειδήσεως και γνώμης και σφραγίδος του κατά καιρούς γνησίου αρχιερέως». Προειδοποιεί επιπλέον πως αν δε εκπληρώνονταν οι όροι που είχε θέσει και το μετόχι μεταβαλόταν σε «κοσμικόν κτήμα», τότε θα επανερχόταν στην κυριότητα της μητρόπολης. Ο μητροπολίτης Μακάριος είχε αυτή τη στάση απέναντι στο αίτημα των αθωνικών μοναχών ίσως επειδή θεώρησε πως στο παρελθόν η μονή τους δεν είχε μεριμνήσει, ως όφειλε και έπρεπε, το μετόχι της Θεοτόκου. Η απαίτηση όμως του να

συνεχίσει να υπάγεται ουσιαστικά εκκλησιαστικώς στη μητρόπολη πιθανώς υποδηλώνει πως η παρουσία των αθωνικών μονών στη πόλη της Θεσσαλονίκης ήταν πλέον τόσο ισχυρή, ώστε να περιορίζεται η εξουσία του, ως εκκλησιαστικού άρχοντα της πόλης. Δεν μπορεί επίσης να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο πίσω από την αρχική άρνηση του μητροπολίτη και τους μετέπειτα αυστηρούς όρους που έθεσε να υποκρύπτεται μία διένεξη ανάμεσα στις μονές του Ξενοφώντος και της Μεγίστης Λαύρας, καθώς ο μητροπολίτης Μακάριος είχε διατελέσει οικονόμος της Μεγίστης Λαύρας το 1341 και ηγούμενός της το 1342.

ΣΥΝΟΨΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ενώ η περιουσία των μονών του Αγίου Όρους στην ύπαιθρο έχει μελετηθεί συστηματικά, η αστική τους περιουσία δεν έχει τύχει ανάλογης αντιμετώπισης από την έρευνα. Η παρούσα μελέτη επιχειρήσε συνεπώς μία πρώτη προσέγγιση ζητημάτων που σχετίζονται με την ακίνητη περιουσία των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και σε όποια άλλα αστικά κέντρα της Μακεδονίας διέθεταν ακίνητα με χρονικό πλαίσιο την παλαιολόγεια περίοδο. Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους μελετήθηκε η σύσταση της και ο τρόπος απόκτησής της. Είδαμε ότι όλες σχεδόν οι αθωνικές μονές είχαν ακίνητα εντός της Θεσσαλονίκης, κυρίως μετόχια, μικρά ή μεγάλα. Τη μεγαλύτερη περιουσία φαίνεται πως είχε η μονή Ιβήρων, καθώς περιουσιακά της στοιχεία ήσαν ήδη από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα, πολύ νωρίτερα δηλ. από τις υπόλοιπες αθωνικές μονές, τέσσερα μετόχια εντός των τειχών, ανάμεσα στα οποία αυτό του αγίου Ιωάννη Προδρόμου της Λεοντίας, το οποίο πριν την προσχώρησή του στην κυριότητα της αθωνικής μονής ήταν ένα ιδιαίτερο πλούσιο μοναστήρι. Την παλαιολόγεια περίοδο, παρά τις όποιες μεταβολές στη σύσταση της περιουσίας της, η μονή Ιβήρων συνέχισε πιθανότατα να αποτελεί την πλουσιότερη μονή εντός της πόλης. Σημαντική περιουσία στη Θεσσαλονίκη είχαν και οι μονές Λαύρας, Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου, Ζωγράφου και Φιλοθέου οι οποίες απέκτησαν το μεγαλύτερο μέρος των ακινήτων τους την παλαιολόγεια περίοδο. Στις Σέρρες μετόχια και άλλα ακίνητα διέθεταν οι μονές Λαύρας, Βατοπεδίου, Χιλανδαρίου, Φιλοθέου αλλά και η μονή Κουτλουμουσίου. Σε αντίθεση με τη Θεσσαλονίκη η περιουσία των αθωνικών μονών στις Σέρρες άρχισε να συγκροτείται από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα κ. εξ. Η Λαύρα και το Βατοπέδι κυριαρχούσαν στις υπόλοιπες πόλεις, σε ορισμένες από τις οποίες, όπως τη Χρυσούπολη, πολύ πριν την παλαιολόγεια περίοδο. Η περιουσιακή κατάσταση των παραπάνω μονών στις μακεδονικές πόλεις βρισκόταν σε αντιστοιχία με την περιουσιακή τους κατάσταση στην ύπαιθρο καθώς ήσαν κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων γης, πολλών χωριών και μετοχιών στη Μακεδονία και στη Βαλκανική γενικότερα.

Η σύσταση της εντός των πόλεων περιουσίας ήταν ποικίλη. Οι μονές είχαν στην κυριότητά τους οικήματα, εργαστήρια, αποθήκες και κήπους. Το σημαντικότερο όμως περιουσιακό στοιχείο αναμφίβολα ήταν τα μετόχια, τα οποία, καταγράφονταν - πλην κάποιων εξαιρέσεων - στα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα, με τα οποία επικυρωνόταν το σύνολο της περιουσίας των μονών. Τα χρυσόβουλα σε γενικές γραμμές αναφέρουν την περιουσία των αθωνικών μονών εν περιλήψει αλλά κάποια από αυτά δεν αποτυπώνουν, όπως είδαμε, το πραγματικό της μέγεθος της, καθώς αντιγράφοντας προγενέστερα δεν έχουν

καταγράφει τις όποιες εν τω μεταξύ συντελεσθείσες μεταβολές. Εντούτοις βάσει αυτών αλλά και άλλων εγγράφων υπολογίζεται πως τα αθωνικά μετόχια ειδικά στη Θεσσαλονίκη ξεπερνούσαν τα 25. Κάποια από αυτά είχαν σημαντική περιουσία πριν την προσχώρησή τους στις αθωνικές μονές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα μετόχια της αγίας Τριάδος και του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου των μονών Λαύρας και Ιβήρων αντίστοιχα, τα οποία είχα στην κατοχή τους πολλά οικήματα, εργαστήρια, κήπους, αποθήκες και ειδικά ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος κρασοπωλεία. Πολλά όμως αθωνικά μετόχια φαίνεται πως αποτελούνταν απλά από ένα ναό και κάποιες κτιριακές εγκαταστάσεις κοντά του.

Τα μετόχια στη Θεσσαλονίκη αποτέλεσαν τον πυρήνα επέκτασης της ακίνητης περιουσίας των αθωνικών μονών εντός της πόλης. Οι μονές Ιβήρων, Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου και Ζωγράφου προβαίνουν σε αγορές ακινήτων, κυρίως οικημάτων, το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, τα οποία δεν βρίσκονται κάπου τυχαία στην πόλη αλλά δίπλα στα μετόχια τους. Οι μονές εκμεταλλευόμενες την νομοθεσία που έδινε προτεραιότητα σε περίπτωση πώλησης ενός ακινήτου στο γείτονα αυτού απέκτησαν νέα περιουσιακά στοιχεία δίπλα στα παλαιότερα τους τα οποία όλα πλέον μπορούσαν να διαχειρίζονται άμεσα και άρα αποδοτικότερα. Αυτή, όπως είδαμε, είναι μία πρακτική που δεν εφάρμοζαν μόνο στη Θεσσαλονίκη αλλά και στην ύπαιθρο.

Κανείς από τους πωλητές σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες δεν προερχόταν από την αριστοκρατία. Εξαιρεση αποτελεί η εκπρόσωπος των Λασκάρεων που εν μέρει πούλησε στη Μεγίστη Λαύρα ακίνητα της στις Σέρρες, στην πύλη του «Φόρου», πριν το 1377. Πολλά μάλιστα από τα οικήματα που αγόρασαν οι αθωνικές μονές ήταν χτισμένα σε γη που δεν ανήκε στους πωλητές αλλά σε άλλον ιδιοκτήτη στον οποίο όφειλαν φόρο. Σε αρκετές περιπτώσεις είδαμε πως ο πωλητής ήταν γυναίκα. Στις περιπτώσεις αυτές δηλωνόταν στο συμβόλαιο πως η πώληση γινόταν με τη συγκατάθεση του συζύγου της ή του αδελφού της ή γενικότερα της οικογένειάς της. Σε όλα τα συμβόλαια αγοραπωλησίας ο πωλητής δήλωνε πως είχε αποφασίσει να πουλήσει στη μονή τα οικήματά του ελεύθερα χωρίς να έχει εξαναγκασθεί. Αν και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τα ειλικρινή αισθήματα των πωλητών τη στιγμή της υπογραφής του συμβολαίου, θα ήταν μάλλον δύσκολο να εναντιωθούν στην επιθυμία μιας αθωνικής μονής, όπως της μονής Ιβήρων ή Χιλανδαρίου, να αγοράσει οικήματά τους. Το συμβόλαιο ειδικά αγοράς ακινήτων στη Θεσσαλονίκη της 22ας Ιανουαρίου του 1327 φανερώνει πως οι αθωνικές μονές ακολουθούσαν πρακτικές όπως ο δανεισμός χρημάτων σε τρίτους, χωρίς βέβαια τόκο, καθώς κάτι τέτοιο αποτελούσε αμάρτημα, αλλά με όρους που την προστάτευαν σε περίπτωση που ο δανειζόμενος αθετούσε τους όρους του δανείου και δεν επέστρεφε σε ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα το ποσό

που είχε δανεισθεί. Έτσι και η μονή Χιλανδαρίου δάνεισε στην οικογένεια των Πετζικόπουλων της Θεσσαλονίκης 50 υπέρπυρα με ενέχυρο κάποια ακίνητα τους στη συνοικία του αγίου Παραμόνου. Καθώς όμως πέρασε ο συμφωνημένος χρόνος εξόφλησης του δανείου η μονή απέκτησε τα συγκεκριμένα ακίνητα πληρώνοντας το επιπλέον ποσό των 90 υπέρπυρων.

Σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της αθωνικής περιουσίας στις πόλεις της Μακεδονίας έπαιζαν οι δωρεές. Ενώ οι μοναστικές αγορές αφορούν κατά κύριο λόγο σε οικήματα και πραγματοποιούνται σε μικρό χρονικό διάστημα, οι μονές μέσω των δωρεών, τις οποίες συναντάμε σε όλη την παλαιολόγεια περίοδο, αποκτούν κυρίως μετόχια με σημαντική πολλές φορές ακίνητη περιουσία. Ενδεικτικά στη Θεσσαλονίκη αναφέρουμε τις δωρεές της μονής της αγίας Τριάδος στη Μεγίστη Λαύρα το δεύτερο μισό του 13^{ου} αιώνα, της μονής του αγίου Γεωργίου στο Χιλανδάρι από το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης τον Ιούνιο του 1323, του μοναστηριού της Θεοτόκου στη μονή Ξενοφώντος ενάμιση χρόνο αργότερα από το μοναχό και κτήτορα της Λαυρέντιο Κλάδωνα και μίας αυλής, στην οποία βρισκόταν ο ναός της Θεοτόκου της Καμαριώτισσας, από τον Αρσένιο Τζαμπλάκωνα το 1356. Στις Σέρρες σημαντικότερες ήσαν η δωρεά του αγίου Νικολάου της Καμενίκαιας στη σερβική μονή το 1321 από τους δύο αντιμαχόμενους αυτοκρατόρες, τους Ανδρόνικους Β' και Γ' αλλά και οι δωρεές της Θεοδώρας Καντακουζηνής και του γιου της Ιωάννη στις μονές Βατοπεδίου και Κουτλουμουσίου την τρίτη και τέταρτη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα αντίστοιχα. Σημαντικές δωρεές στο Βατοπέδι ακινήτων της Δράμας και της Χρυσούπολης πραγματοποίησαν ο Στέφανος Dušan και οικείοι του. Οι δωρεές προς τη μονή Παντοκράτορος ακινήτων στη Χρυσούπολη και στη Χριστούπολη από τους κτήτορες της Ιωάννη και Αλέξιο και η δωρεά στη Λαύρα ακινήτων στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή των Βοδενών από το Θωμά Κομνηνό Πρεάλυμπο και τη σύζυγό του την όγδοη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα υπαγορεύθηκε και από την ανάγκη να προστατευθούν τα ακίνητα αυτά από τις τουρκοικές επιδρομές που μάστιζαν την περιοχή μετά την ήττα των σέρβων στη Μαρίτσα το 1371.

Οι μονές που δέχθηκαν συνεπώς τις σημαντικότερες δωρεές αστικών ακινήτων ήσαν η Μεγίστη Λαύρα, το Βατοπέδι και το Χιλανδάρι. Η τελευταία ως σερβική μονή δέχθηκε δωρεές και από τους βυζαντινούς αλλά και από τους σέρβους βασιλείς. Όταν οι σερβοβυζαντινές σχέσεις ήσαν φιλικές, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες για να επιβεβαιώσουν τη φιλία τους αυτή με τους σέρβους βασιλείς εκπλήρωναν τις επιθυμίες των μοναχών του Χιλανδαρίου προσφέροντάς τους νέα ακίνητα και απαλλαγές. Πολλές φορές ο σέρβος βασιλιάς από την πλευρά του μεσολαβούσε στη βυζαντινή αυλή υπέρ της μονής. Οι άλλες

δύο μονές, η Λαύρα και το Βατοπέδι, μονές με μεγάλη περιουσία και στην ύπαιθρο, απολάμβαναν την ιδιαίτερη εύνοια και σεβασμό της αριστοκρατίας και όχι μόνο. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι συναντάμε τις τρεις αυτές μονές να αποκτούν από το 1330 ως το 1370 σημαντική ακίνητη περιουσία και στην Κωνσταντινούπολη⁵⁶⁷. Η Μεγίστη Λαύρα λ. χ. απέκτησε μέσω δωρεάς το 1342 μεγάλο αριθμό οικημάτων και εργαστηρίων τα οποία βρισκόνταν σε σημεία της πόλης με εμπορικό χαρακτήρα⁵⁶⁸ ενώ 25 χρόνια περίπου αργότερα προστίθεται στο μετόχι της της Ζωοδόχου Πηγής και ένα δεύτερο, η μονή του αγίου Δημητρίου, δωρεά του πατριάρχη Φιλοθέου⁵⁶⁹. Οι δωρητές αστικών ακινήτων δεν προέρχονται μόνο από τα υψηλότερα στρώματα, όπως ο Αρσένιος Τζαμπλάκιων, που ανήκε σε μία από τις πιο επιφανείς οικογένειες της Μακεδονίας, ή από το αυτοκρατορικό περιβάλλον. Συναντούμε και ανθρώπους που βρισκόνταν χαμηλά στην κοινωνική πυραμίδα να πραγματοποιούν δωρεές, όχι βέβαια μοναστηριών ή μεγάλου αριθμού ακινήτων. Τέτοιοι ήσαν λ. χ. το ζεύγος Κλάδων που δώρισε κατά το ήμισυ στη μονή Ξενοφώντος δύο οικήματα στη Θεσσαλονίκη το 1315 και ο Νικηφόρος Αμαζιάς ο οποίος δώρισε στη μονή Χιλανδαρίου οίκημά του εντός του κάστρου των Σερρών πριν τον Ιούνιο του 1321.

Όπως προελέχθη, ακίνητα της μονής Βατοπεδίου συναντάμε σε πολλές πόλεις της Μακεδονίας. Τα έγγραφα όμως του αρχείου της αποικαλύπτουν ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις Σέρρες. Η πραγματικότητα είναι πως η μονή φαίνεται πως δεν απέκτησε το μέγεθος της περιουσίας στη Θεσσαλονίκη άλλων αθωνικών μονών, όπως αυτές του Ξενοφώντος, των Ιβήρων και του Χιλανδαρίου. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι είναι η μοναδική μονή που πούλησε το 1270 ένα μετόχι της μέσα στην πόλη στη μονή Ζωγράφου. Από την άλλη τα έγγραφα των μονών Ξενοφώντος και Ζωγράφου, μονές με σημαντική ακίνητη περιουσία στη Θεσσαλονίκη, δεν αναφέρουν ούτε ένα ακίνητο τους εντός των Σερρών. Αν δεν είναι τυχαίο, αν δηλ. τα έγγραφα που έκαναν λόγο γι αυτά έχουν χαθεί, τότε είναι πιθανό πως οι παραπάνω μονές βρήκαν προσφορότερο έδαφος στις πόλεις στις οποίες διαπιστώνουμε πως είχαν ακίνητα, το Βατοπέδι στις Σέρρες και οι μονές Ξενοφώντος και Ζωγράφου στη Θεσσαλονίκη. Δεδομένο είναι πως το θέμα αυτό απαιτεί περισσότερη διερεύνηση.

Προβληματιστήκαμε επίσης για ποιο λόγο οι κατά περιόδους απογραφές παραλείπουν, πλην λίγων εξαιρέσεων, τα εντός των πόλεων ακίνητα μονών μεγάλη αστική περιουσία. Υποθέσαμε λοιπόν πως η αιτία θα πρέπει να αναζητηθεί στους λόγους για τους οποίους συντάσσονταν οι απογραφές. Πέρα λοιπόν από τον καθορισμό των φόρων στις

---

⁵⁶⁷ Matschke 1971: 85

⁵⁶⁸ Lavra III: no. 123

⁵⁶⁹ Lavra III: no.144

απογραφές γινόταν λεπτομερής καταγραφή των ορίων των κτημάτων, τα οποία είναι ευκολότερο να τύχουν αμφισβητήσεων και καταπατήσεων από γείτονες ή τρίτους. Επομένως η μη αναφορά των αστικών ακινήτων στις κατά καιρούς απογραφές δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως αποδείξη ενός μειωμένου ενδιαφέροντος των αθωνικών μονών για την αστική τους περιουσία.

Ένα επιπλέον ζήτημα που μας απασχόλησε στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους ήταν η στάση της σερβικής αρχής απέναντι στην περιουσία των αθωνικών μονών στις πόλεις, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας και όλες οι πόλεις της, πλην της Θεσσαλονίκης, έπεσαν στα μέσα του 14^{ου} αιώνα στα χέρια του Στέφανου Dušan, ο οποίος αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας. Ο Dušan μετά την αναγνώριση του αξιώματός του από τους αθωνίτες μοναχούς χορήγησε χρυσόβουλα σε κάθε μονή ξεχωριστά - σε κάποιες παραπάνω από ένα - με τα οποία προστατευόταν η περιουσία τους και επιστρεφόταν στην κυριότητά τους περιουσιακά στοιχεία που είχαν καταχρασθεί σέρβοι αξιωματούχοι. Με τα χρυσόβουλα του σέρβου αυτοκράτορα διασφαλιζόταν σε μία ιδιαίτερα ρευστή περίοδο η ακεραιότητα, η προστασία και γενικά το ιδιαίτερο καθεστώς της ακίνητης περιουσίας των αθωνικών μονών. Εξαιτίας όμως αυτής της ρευστότητας οι μοναχοί δεν προμηθεύθηκαν χρυσόβουλα μόνο από τον Dušan αλλά και από τον Ιωάννη Καντακουζηνό και τον Ιωάννη Ε', η εξουσία των οποίων δεν έπαυσε να αναγνωρίζεται, με τα οποία επικυρώνονταν οι κτήσεις τους είτε βρισκόνταν στη βυζαντινή επικράτεια είτε όχι. Η σερβική αρχή σε γενικές γραμμές όχι μόνο προστάτευσε την αστική αθωνική περιουσία αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις την αύξησε. Ο Dušan είναι αυτός που δώρισε στο νοσοκομείο της Λαύρας στη Χρυσούπολη τη μονή της Ελεούσης, η οποία πιθανότατα δεν βρισκόταν μακριά από την πόλη, και στο Βατοπέδι τη μονή των αγίων Αναργύρων εντός της Δράμας, ενώ οικείοι του δώρισαν στην ίδια μονή ακίνητα εντός και στα περίχωρα της Χρυσούπολης. Τα ακίνητα αυτά δεν καταγράφονται στο χρυσόβουλο του Σεπτεμβρίου του 1356 προς το Βατοπέδι από τον Ιωάννη Ε'. Φαίνεται λοιπόν πως τα ακίνητα στη Χρυσούπολη χάθηκαν από την κυριότητα της μονής μετά την ανακατάληψη της πόλης στα 1350 από τους Ιωάννη και Αλέξιο, κτήτορες της μονής Παντοκράτορος και πως ο Ιωάννης Ε' δεν αναγνώρισε τη δωρεά των αγίων Αναργύρων. Η σερβική αρχή ήταν συνεπώς ιδιαίτερα ευνοϊκή απέναντι στην αστική περιουσία των αθωνικών μονών. Μοναδική εξαίρεση φαίνεται πως αποτελεί η ενέργεια του Dušan να απομακρύνει από την κυριότητα του Βατοπεδίου το μετόχι του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη Βέροια. Το μετόχι αυτό επανήλθε στην κυριότητα της μονής μετά τη βυζαντινή ανακατάληψη της πόλης αλλά το Βατοπέδι ενεπλάκη σε δύο δικαστικές διαμάχες με απογόνους του ιδρυτή και δωρητή του.

Τα αθωνικά αρχεία δεν μας βοηθούν να μελετήσουμε την κατάσταση της περιουσίας των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια του κινήματος των Ζηλωτών. Δεν γνωρίζουμε έτσι αν πραγματοποιήθηκαν δημεύσεις μοναστικών ακινήτων, όπως των κοσμικών μεγαλογαιοκτημόνων, και σε ποιο βαθμό, αν καταστράφηκαν μοναστικά ακίνητα και αν τυχόν εκδιώχθηκαν αθωνίτες μοναχοί από την πόλη. Η μονή ουσιαστικά πληροφορία που αντλούμε, έστω έμμεσα, από τα αθωνικά αρχεία προέρχεται, όπως είδαμε, από έγγραφα που αφορούν στα ακίνητα που δώρισε στη μονή Βατοπεδίου ο Αρσένιος Τζαμπλάκιων το 1356, λίγο μετά τη πτώση των Ζηλωτών, και τα οποία είχαν υποστεί φθορές από τους τελευταίους. Καθώς όμως δεν ανήκαν την ταραγμένη περίοδο στην κυριότητα της μονής δεν βοηθούν στην εξαγωγή κάποιων υποθέσεων. Το μόνο που μπορούμε με κάποια βεβαιότητα να υποθέσουμε είναι ότι η σύνθεση, αν όχι η κατάσταση, της περιουσίας των αθωνικών μονών στη Θεσσαλονίκη δεν φαίνεται να μεταβλήθηκε εξαιτίας των Ζηλωτών, καθώς στα χρυσόβουλα του Ιωάννη Καντακουζηνού, τα οποία χορηγήθηκαν στις μονές μετά την πτώση του κινήματος, δεν παραλείπεται κανένα ακίνητο.

Οι μονές Ιβήρων, Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου και Ζωγράφου αγόρασαν, όπως είδαμε, ακίνητα τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες. Στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους επιχειρήσαμε μία πρώτη προσέγγιση των αιτιών που οδήγησαν τις συγκεκριμένες μονές να προβούν σε αυτές τις αγορές. Παράλληλα κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν και οι τρόποι εκμετάλλευσης των αθωνικών αστικών ακινήτων, καθώς εκεί μας οδήγησε η αναζήτηση των αιτιών των αγορών. Οι τρόποι εκμετάλλευσης της αστικής περιουσίας των αθωνικών μονών μας φανερώνει το βαθμό εμπλοκής τους σε δραστηριότητες συνυφασμένες με την ύπαρξη και λειτουργία των πόλεων. Γνωρίζουμε λοιπόν πως οι μονές πωλούσαν το πλεόνασμα της αγροτικής τους παραγωγής στις πόλεις και πως για το σκοπό αυτό είχαν στην κυριότητά τους και πλοία, τα δικαιώματα των οποίων οι βυζαντινοί αυτοκράτορες επικύρωναν στα κατά καιρούς χρυσόβουλα ήδη από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα. Οι μονές όμως φαίνεται πως δεν είχαν μόνο πλοία για αυτές τις εμπορικές τους δραστηριότητες αλλά και χώρους εντός των πόλεων αποθήκευσης των αγροτικών τους προϊόντων. Το ότι κάποια από τα αστικά τους ακίνητα χρησιμοποιούνταν για αυτό το σκοπό πιστοποιείται από το γεγονός ότι στη Θεσσαλονίκη, αν και αθωνικά ακίνητα συνατάμε σε όλα σχεδόν τα μέρη της πόλης, μεγάλο μέρος τους βρισκόταν στις ανατολικές συνοικίες, εκεί δηλ. όπου κατέληγαν οι δρόμοι από τη Χαλκιδική, όπου οι μονές κατείχαν μεγάλο μέρος της κτηματικής τους περιουσίας, αλλά και στα νοτιοδυτικά της πόλης, δίπλα στο λιμάνι, εκεί όπου κατέληγε ο δρόμος από το δέλτα του Βαρδάρη, όπου επίσης αθωνικές μονές είχαν αρκετά κτήματα. Στις Σέρρες ακίνητα των αθωνικών μονών συναντάμε σε πύλες,

όπως αυτή του «φόρου», όπου κατέληγαν δρόμοι από τη γύρω πεδιάδα. Το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα, την περίοδο δηλ. που παραγματοποιήθηκαν οι αγορές των μονών Ξενοφώντος, Χιλανδαρίου, Βατοπεδίου και Ζωγράφου σε Θεσσαλονίκη και Σέρρες, η περιουσία των συγκεκριμένων μονών στην ύπαιθρο αυξήθηκε. Οι μονές είχαν πλέον μεγαλύτερη αγροτική παραγωγή, οπότε στις αγορές της Θεσσαλονίκης και των Σερρών κατέληγαν μεγαλύτερες ποσότητες αγροτικών τους προϊόντων. Η ανάγκη συνεπώς για νέους χώρους αποθήκευσης ήταν μεγαλύτερη και γι αυτό πολλά από τα νέα αγορασθέντα ακίνητα στα ανατολικά και νοτιοδυτικά της Θεσσαλονίκης ή κοντά στις πύλες στις Σέρρες φαίνεται πως ικανοποιούσαν αυτές τις ανάγκες. Ένδειξη της εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής των μονών αποτελεί και το γεγονός ότι οι συνοικίες όπου βρίσκονταν τα ακίνητα τους σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζονταν από εμπορική δραστηριότητα με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη συνοικία του «εμπορίου» των Σερρών, μία συνοικία εντός των τειχών στην οποία βρίσκονταν αρκετά εργαστήρια. Ένδειξη εμπορευματοποίησης αποτελεί επίσης το γεγονός ότι οι αθωνικές μονές είχαν στα περίχωρα αλλά και εντός των πόλεων εγκαταστάσεις επεξεργασίας των αγροτικών τους προϊόντων. Τα αθωνικά αρχεία κανούν λόγο, όπως είδαμε, για πατητήρια, κυρίως στη Θεσσαλονίκη, για μύλους, κυρίως στις Σέρρες, αλλά και για ελαιοτριβεία. Πολλά λοιπόν από τα αγροτικά προϊόντα φαίνεται πως δεν επεξεργάζονταν κοντά στον τόπο παραγωγής τους στην ύπαιθρο, αλλά στις πόλεις.

Ως επιπλέον αιτία των αγορών ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες από τις αθωνικές μονές σημειώσαμε την παρακμή που χαρακτηριζε πολλές αθωνικές κτήσεις στη Θράκη και τη Μακεδονία μετά τις επιδρομές των Καταλανών την πρώτη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα. Ειδικότερα οι καταλανικές επιδρομές είχαν αρνητικές επιπτώσεις στον πληθυσμό αρκετών χωριών και στην αγροτική παραγωγή κτημάτων που ανήκαν σε μονές του Αγίου Όρους οι οποίες φαίνεται πως προκάλεσαν με τη σειρά τους μετανάστευση αγροτικού πληθυσμού στις κοντινές πόλεις και κυρίως στη Θεσσαλονίκη. Αυτή που επλήγη περισσότερο ήταν η μονή Ιβήρων. Οι μονές συνεπώς, παρά την αύξηση της κτηματικής τους περιουσίας, φαίνεται πως αναζήτησαν νέες ασφαλέστερες πηγές εσόδων. Σε αυτές περιλαμβάνονταν και η μίσθωση ακινήτων εντός της πόλεων καθώς η ζήτηση νέων κατοικιών από τους μετανάστες ήταν μεγάλη. Οι μισθώσεις αστικών ακινήτων, αν και δεν αποτελεί τρόπο διαχείρισης της μοναστικής αστικής περιουσίας την οποία συναντάμε μόνο την παλαιολόγεια περίοδο, φαίνεται πως αυξήθηκαν την περίοδο αυτή, καθώς τα μόνα διασωθέντα μισθωτήρια συμβόλαια προέρχονται από το πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα κ. εξ. Ο πολύ μικρός αριθμός των συμβολαίων αυτών και ο χαρακτήρας τους – πρόκειται, όπως είδαμε, κυρίως για συμβόλαια εμφύτευσης ακινήτων που δεν βρίσκονταν στην καλύτερη

κατάσταση – δεν μπορούν να μας δώσουν μία καθαρή εικόνα για τους όρους με τους οποίους ενοικιάζαν τα αστικά ακίνητά τους οι αθωνικές μονές. Αν η εικόνα μας για τα είδη των μισθώσεων των αθωνικών αστικών ακινήτων είναι θολή, ακόμα θολότερη είναι αυτή για τα έσοδα που προέρχονταν από τις μισθώσεις και για αυτό οι απόψεις των ερευνητών είναι αντιφατικές. Η πραγματικότητα είναι ότι οι πηγές σιωπούν. Το γεγονός όμως ότι αναφέρονται τα έσοδα αυτά («ενοικιακά» ή «ενοικιακά») ρητώς σε πολλά αυτοκρατορικά χρυσόβουλα και ότι κάποιες αθωνικές μονές επιδίωξαν την κατάργηση συμβολαίων εμφύτευσης καταφεύγοντας στο δικαστήριο αλλά και το κίνητρο που φαίνεται πως οδήγησε πολλές μονές στην αγορά αστικών ακινήτων μας κάνει να συμπεράνουμε πως δεν θα πρέπει να ήσαν αμελητέα. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε πως η Μεγίστη Λάυρα, βάσει πάντα των διασωθέντων εγγράφων της, δεν πραγματοποίησε, με μία μόνο εξαίρεση, καμία αγορά στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες. Αίτια αυτής της συμπεριφοράς υποθέσαμε πως ήταν το γεγονός ότι οι κτήσεις της μακεδονική ύπαιθρο δεν δοκιμάστηκαν το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα στο βαθμό που δοκιμάστηκαν άλλων αθωνικών μονών και κυρίως της μονής Ιβήρων και το ότι ήταν αποδέκτης σημαντικών δωρεών ακινήτων εντός των πόλεων, όπως της μονής της αγίας Τριάδος στη Θεσσαλονίκη, η οποία είχε στη κυριότητά της πολλά ακίνητα εντός της πόλης.

Κίνητρο για την αγορά ακινήτων στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες φαίνεται πως αποτέλεσε και η επιθυμία των μονών να βρίσκονται κοντά στα κέντρα εξουσίας. Η σημασία της Θεσσαλονίκης αυξήθηκε την παλαιολόγεια περίοδο, καθώς έγινε έδρα μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας και τον 14^ο αιώνα αναδείχθηκε σε σημαντικό πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο. Δεν είναι τυχαίο πως στις πηγές της εποχής συναντάμε εκφράσεις για τη Θεσσαλονίκη, όπως «μεγαλόπολις» ή «θεόσωστος και περιφανής πόλις»⁵⁷⁰. Για τους διανοούμενους της εποχής ο πολιτισμένος κόσμος σταματούσε έξω από τα τείχη όχι μόνο της Κωνσταντινούπολης αλλά και της Θεσσαλονίκης⁵⁷¹. Και η πολιτική σημασία των Σερρών αυξήθηκε το 14ο αιώνα ειδικά μετά τον εμφύλιο του Καντακουζηνού και της αντιβασιλείας. Οι αθωνικές μονές συνεπώς όσο μεγαλύτερη περιουσία και παρουσία είχαν στα αστικά αυτά κέντρα τόσο ευκολότερα μπορούσαν να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να ειπωθεί και η σημαντική περιουσία των μονών Λαύρας, Βατοπεδίου και Χιλανδαρίου στην Κωνσταντινούπολη⁵⁷².

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μελετήσαμε τις διενέξεις των μονών του Αγίου Όρους με τρίτους σχετικά με ακίνητα τους στις πόλεις της Μακεδονίας. Τις πληροφορίες γι

---

⁵⁷⁰ Maksimović 1988: 251

⁵⁷¹ Matschke 2002α: 462

⁵⁷² Matschke 1971: 85

αυτές τις αντλήσαμε από δικαστικές αποφάσεις και άλλα έγγραφα που υπάρχουν στα αθωνικά αρχεία. Στο πρώτο κεφάλαιο του μέρους αυτού μελετήσαμε τις διαμάχες των μονών με λαϊκούς και στο δεύτερο με εκκλησιαστικούς εκπροσώπους. Στις διενέξεις των μονών με λαϊκούς συμπεριλάβαμε αυτές της μονής Δοχειαρίου με τους συγγενείς του μοναχού Ισβή, ο οποίος διέμενε στο μετόχι της στη Θεσσαλονίκη, και της μονής Ιβήρων με την οικογένεια των Αργυρόπουλων. Αν και οι διενέξεις αυτές αφορούν αντίστοιχα στη χρηματική περιουσία και σε ένα αμπέλι του Ισβή και στην ακύρωση ενός συμβολαίου μίσθωσης ενός κτήματος της μονής λίγο έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης, κρίθηκε σκόπιμο να μην παραληφθούν γιατί και οι δύο εκδικάστηκαν από δικαστικές αρχές της Θεσσαλονίκης, κινητοποιήσαν επιφανή μέλη της πόλης, ενώ ειδικά η διένεξη της μονής Ιβήρων με τους Αργυρόπουλους παρουσιάζει πολλές ομοιότητες, όπως είδαμε, με αυτή της μονής Ξενοφώντος με την οικογένεια των Δαδάδων.

Στο πρώτο κεφάλαιο είδαμε πως αυτές που προσέφυγαν στις δικαστικές αρχές επιδιώκοντας την κατάργηση συμβολαίων μίσθωσης ακινήτων τους, προκειμένου να μπορούν να τα εκμεταλλεύονται με ευνοϊκότερους όρους, ήταν οι αθωνικές μονές. Η μονή Ιβήρων προσέφυγε στον πατριάρχη το 1295 και στους καθολικούς κριτές της Θεσσαλονίκης το 1421 επιδιώκοντας την επαναφορά στην πλήρη κυριότητά της του μετοχίου του αγίου Κλήμεντος εντός της Θεσσαλονίκης και ενός κτήματος κοντά στη Χρυσή Πύλη αντίστοιχα. Δύο χρόνια νωρίτερα η μονή Ξενοφώντος είχε προσφύγει σε εκκλησιαστικό δικαστήριο επιδιώκοντας την κατάργηση συμβολαίου εμφύτευσης ακινήτων της εντός της πόλης. Ενάγουσα ήταν και η μονή Δοχειαρίου το 1361 η οποία δεν επιθυμούσε την ακύρωση κάποιου συμβολαίου αλλά διεκδικούσε, όπως είπαμε, τη χρηματική περιουσία και ένα αμπέλι του μοναχού Ισβή που πέθανε χωρίς να έχει αφήσει κάποια διαθήκη. Συναντήσαμε όμως και αθωνικές μονές οι οποίες δεν ήταν ενάγουσες αλλά εναγόμενες. Έτσι ο Λούβρος Σαραντηνός ανάμεσα στο 1359 και 1375 και η χήρα Αριανίτισσα με το γαμπρό της Ιωάννη Γαβρά το 1375 προσέφυγαν στο δικαστήριο διεκδικώντας από τη μονή Βατοπεδίου το μετόχι της του τιμίου Προδρόμου στη Βέρροια. Περιουσιακό στοιχείο του ίδιου μετοχίου, ένα περιβόλι εντός της πόλης, διεκδίκησε και ο Αλέξιος Τζαμπλάκωνας σε δικαστήριο που συνεδρίασε αρκετά χρόνια πριν το 1376. Ακίνητα στις Σέρρες, που ανήκαν στην οικογένειά τους πριν η μητέρα τους τα παραχωρήσει εν μέρει δωρίζοντας και εν μέρει πουλώντας τα στη Λαύρα, διεκδίκησαν τα παιδιά της από τη μονή καταφεύγοντας στον πατριάρχη πριν το 1371. Πολλά συνεπώς ήταν τα είδη των δικαστηρίων που κλήθηκαν να εκδικάσουν τις παραπάνω υποθέσεις. Συγκεκριμένα ο πατριάρχης κλήθηκε να επιλύσει τη διένεξη της μονής Ιβήρων με το Θεόδωρο το 1295 και της Λαύρας με τα παιδιά της Λασιαρίνας,

εκκλησιαστικό δικαστήριο τη διένεξη της μονής Ξενοφώντος με τους Δαδάδες το 1419, καθολικοί κριτές τις διενέξεις του Βατοπεδίου με το Λούβρο Σαραντηνό και της μονής Ιβήρων με τους Αργυρόπουλους το 1421, αυτοκρατορικό δικαστήριο τη διένεξη της μονής Δοχειαρίου με τους Καλοήθη - Τριαντά, αν και την υπόθεση διεκπεραίωσαν ουσιαστικά μία επιτροπή ηγουμένων μονών της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης και τέλος πιθανώς μεικτό επαρχιακό δικαστήριο τη διένεξη ανάμεσα στην Αριανίτισσα με το Γαβρά και Βατοπέδι. Δεν γνωρίζουμε μόνο ποιο δικαστήριο επέλυσε τη διένεξη ανάμεσα στο Βατοπέδι και τον Αλέξιο Τζαμπλάκωνα.

Όπως είδαμε, οι δικαστικοί αντίπαλοι των μονών υιοθέτησαν διαφορετική στάση απέναντι στο εκάστοτε δικαστήριο. Οι Αργυρόπουλοι δεν εμφανίσθηκαν στο δικαστήριο ενώ οι Δαδάδες εμφανίσθηκαν μετά τη λήψη της δικαστικής απόφασης επιδιώκοντας μεγάλη αποζημίωση. Αντιθέτως ο Αλέξιος Τζαμπλάκωνας και η Αριανίτισσα με το γαμπρό της καθώς ήσαν οι ενάγοντες αλλά και η οικογένεια του Τριαντά, ο οποίος άλλωστε επιθυμούσε να αναμετρηθεί δικαστικώς με τη μονή Δοχειαρίου, ήσαν παρόντες καθόλη τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας. Όλοι δικαστικοί αντίπαλοι των μονών πλην του Τριαντά και της οικογένειάς του παρουσιάζονται ιδιαίτερα θορυβώδεις εντός και εκτός της δικαστικής αίθουσας, ανεξάρτητα της κοινωνικής τους προέλευση και του αν ήσαν οι ενάγοντες ή οι εναγόμενοι. Η συμπεριφορά της οικογένειας του Τριαντά εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι βρισκόνταν ενώπιον της αυτοκράτειρας. Εντούτοις κανένα επιχείρημα των λαϊκών δεν γίνεται δεκτό από το εκάστοτε δικαστήριο. Ακόμα και οι ισχυρισμοί του Τριαντά και των συγγενών του, σύμφωνα με την απόφαση, δεν ήσαν παρά ψεύδη και για αυτό οι ίδιοι «ψεύτες» και τελικά «αναξιόπιστοι».

Παρά το γεγονός ότι όλες δικαστικές αποφάσεις δικαίωσαν τις μονές κάποιες δεν εξαντλούσαν όλη την αυστηρότητά τους απέναντι στους ηττημένους. Έτσι οι συγγενείς του Ισβή θα μπορούσαν να κρατήσουν δέκα υπέρπυρα από τη χρηματική περιουσία του μοναχού. Η απόφαση του δικαστηρίου, αν και αυτοκρατορικού, επειδή είχε στη σύνθεσή του ηγουμένους, ευθυγραμμίζεται με τις αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων οι οποίες διακρίνονταν από επιείκεια απέναντι στον εκάστοτε παραβάτη. Τη γραμμή αυτή ακολουθεί και η σύνοδος της 5ης Οκτωβρίου του 1295 με επικεφαλής τον οικουμενικό Πατριάρχη Ιωάννη αλλά και το εκκλησιαστικό δικαστήριο στη διένεξη της μονής Ξενοφώντος με τους Δαδάδες. Η πρώτη αποφεύγει οποιοδήποτε αρνητικό χαρακτηρισμό του Θεόδωρου, μισθωτή του αγίου Κλήμεντος, επιτρέποντάς του να συνεχίσει να είναι επίτροπος του μετοχίου μέχρι το θάνατό του αρκεί να αναλάμβανε τις επιπλέον δεσμεύσεις που του ορίστησαν, ενώ το δεύτερο έδινε περιθώριο στους εναγόμενους να συνεχίσουν μέχρι

το θάνατό τους να μισθώνουν τα ακίνητα της μονής με μεγαλύτερο όμως ετήσιο ενοίκιο. Δεδομένο είναι πως όλες οι δικαστικές αποφάσεις λήφθηκαν στο πλαίσιο της προστασίας της μοναστικής περιουσίας, όπως επίτασσαν οι «θείοι νόμοι» τους οποίους επικαλούνται, οι οποίοι όμως δεν ευνοούσαν τις νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Το νομικό πλαίσιο της εποχής αναμφίβολα προστάτευε τη μοναστική περιουσία. Εξάλλου καθόλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου η κοσμική και εκκλησιαστική νομοθεσία ήσαν στενά συνδεδεμένες. Ήδη η Ιουστινιάνεια νομοθεσία όριζε πως η ευημερία των εκκλησιαστικών θεσμών αποτελούσε αυτοκρατορική φροντίδα και οι νομοθέτες δεν έπαυσαν να τοποθετούν την εκκλησιαστική περιουσία, συμπεριλαμβανομένης της μοναστικής, ανάμεσα στις νομικές τους υποχρεώσεις⁵⁷³.

Δεν τερματίστηκαν όλες οι διενέξεις, όπως είδαμε μετά την έκδοση της απόφασης. Οι διαμάχες της μονής Δοχειαρίου με τους Καλοήθη – Τρικανά και της Μεγίστης Λαύρας με την οικογένεια των Λασκάρων έληξαν μόνο με τη μεσολάβηση τρίτων, επιφανών μελών της τοπικής κοινωνίας, που έδρασαν υπέρ των μοναστικών συμφερόντων. Μάλιστα η οικογένεια των Λασκάρων και ο Τρικανάς κατάφεραν να αποζημιωθούν από τις δύο μονές αν και οι δικαστικές αποφάσεις δεν όριζαν κάτι τέτοιο. Το δε συμβόλαιο του Οκτωβρίου του 1361 ανάμεσα στη μονή Δοχειαρίου και τον Τρικανά μας προβλημάτισε σχετικά με το πώς λειτούργησε η δικαιοσύνη στη συγκεκριμένη περίπτωση, καθώς η μονή δέχθηκε το δίκαιο έστω κάποιων ισχυρισμών του δευτέρου, οι οποίοι είχαν αποκλεισθεί κατηγορηματικά από τη διαίζουσα αρχή.

Οι αθωνικές μονές δεν ενεπλάκησαν μόνο με λαϊκούς. Στα 1320, όπως είδαμε, διευθετήθηκε μία διαμάχη ανάμεσα στις μονές Ιβήρων και Χορταΐτου, δύο μονές όχι τυχαία με σημαντική ακίνητη περιουσία στη Θεσσαλονίκη. Αιτία στάθηκε η γειτνίαση περιουσιακών τους στοιχείων. Ενδιαφέρον είναι πως για την παύση της διαμάχης κινητοποιήθηκαν ο αυτοκράτορας, η εκκλησιαστική ηγεσία σε Θεσσαλονίκη και Άγιο Όρος καθώς και κοσμικοί άρχοντες και άλλα επιφανή μέλη της τοπικής κοινωνίας. Ενδιαφέρον είναι επίσης το γεγονός πως η μονή Ιβήρων, αν και της προτάθηκε χρηματική αποζημίωση, προτίμησε να ανταλλάξει τα γειτονικά στο μετόχι της Χορταΐτου ακίνητα της με περιουσιακά στοιχεία της τελευταίας. Είκοσι χρόνια αργότερα η μονή Ξενοφώντος φαίνεται πως ήρθε σε σύγκρουση με το μητροπολίτη της Θεσσαλονίκης Μακάριο. Αιτία αυτής στάθηκε ένα μετόχι της – «κελλύδριον» αναφέρεται στο έγγραφο – αφιερωμένο στη Θεοτόκο, το οποίο πιθανότατα ταυτοποιείται με το αυτό που της δώρισε είκοσι χρόνια πριν ο Λαυρέντιος Κλάδων, και το οποίο για κάποιους λόγους, για τους οποίους μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, χάθηκε

---

⁵⁷³ Morris 1995: 146

από την κυριότητα της. Η μονή ζητούσε επίμονα να το ξαναποκτήσει κάτι που το αρνείτο ο μητροπολίτης. Και σε αυτήν την περίπτωση επιφανή μέλη της τοπικής κοινωνίας μεσολάβησαν ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές προς όφελος όμως της μονής. Τελικά, όπως είδαμε, η επιθυμία της μονής εκπληρώθηκε αν και με πολύ περιοριστικούς όρους. Βέβαιο είναι πως και οι διαμάχες αυτές φανερώνουν το ενδιαφέρον των δύο αθωνικών μονών για τις κτήσεις τους στη Θεσσαλονίκη.

Αυτό το ενδιαφέρον κάποιων έστω αθωνικών μονών για τις πόλεις της Μακεδονίας προσπάθησα να καταδείξω στη μελέτη μου. Αρχαίες αθωνικές μονές είχαν ακίνητα στα αστικά κέντρα της Μακεδονίας, ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες, τις δύο σημαντικότερες πόλεις, από πληθυσμιακής και πολιτικής άποψης. Τα ακίνητα αυτά προέρχονταν από δωρεές αλλά και από αγορές. Φανερώνουν δε το βαθμό εμπλοκής των ιδιοκτητών τους σε δραστηριότητες συνυφασμένες με την ύπαρξη και λειτουργία των πόλεων. Όσες δε είχαν σημαντική αστική περιουσία και επομένως ισχυρή παρουσία στα κέντρα εξουσίας ήσαν σε θέση να προωθούν καλύτερα να τα συμφέροντά τους. Το ενδιαφέρον των αθωνικών μονών για τις πόλεις αλλά και τη μεγάλη επιρροή και δύναμή τους εντός των πόλεων φανερώνουν και οι διενέξεις στις οποίες ενεπλάκησαν και οι οποίες αφορούσαν σε αστικά τους ακίνητα. Οι μονές του Αγίου Όρους δεν ήσαν οι μοναδικές μονές που είχαν μία τέτοια στάση απέναντι στις πόλεις. Η μονή του Ιωάννη Προδρόμου στο όρος Μενοίκιο είχε επίσης σημαντική ακίνητη περιουσία εντός των Σερρών την παλαιολόγεια περίοδο⁵⁷⁴. Η σχέση αυτή των αθωνικών μονών με τα αστικά κέντρα της Μακεδονίας και ειδικά με τη Θεσσαλονίκη δεν σταμάτησε μετά την κατάκτηση της περιοχής από τους οθωμανούς καθώς περιουσία πολλών αθωνικών μονών συναντάμε και στην οθωμανική Θεσσαλονίκη⁵⁷⁵. Οι πόλεις συνεπώς έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ολοκλήρωση πολλών αθωνικών μονών. Η οικονομική κυριαρχία των μεγαλογαιοκτημόνων, συμπεριλαμβανομένων των μονών, δεδομένη στην ύπαιθρο την παλαιολόγεια περίοδο δεν σταματούσε στα τείχη των πόλεων, οι οποίες ούτως ή άλλως δεν μπορούν να ορισθούν ως οντότητες ανεξάρτητες από την ύπαιθρο. Η σημαντική αστική περιουσία αθωνικών μονών μας οδηγεί σε αυτή τη διαπίστωση που θεωρείται πλέον κοινός τόπος, την κατάληξη των βυζαντινών πόλεων σε ενδοχώρα της υπαίθρου την παλαιολόγεια περίοδο.

---

⁵⁷⁴ Βλ. Κιουσοπούλου --

⁵⁷⁵ Κολοβός 2000: 49-50

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. 1. ΑΚΙΝΗΤΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΛΑΥΡΑΣ, ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ, ΙΒΗΡΩΝ, ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΚΑΙ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ

Μεγίστη Λαύρα

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Αθανασίου	Πριν την παλαιολόγεια περίοδο	?	?
Οικήματα των Αμαλφηνών	1287	Παραχώρηση από τον πρώτο του Αγίου Όρους	?
Μετόχι της αγίας Τριάδος	1259 - 1298	Πιθ. δωρεά κάποιου/ων από τους γιους του κτήτορα Ματθαίου Περδικάρου	Όρια εβραϊκής συνοικίας και συνοικίας του Ομφαλού
Μετόχι του αγίου Ευθυμίου	1259 - 1298	?	?

Μονή Βατπεδίου

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Νικολάου*	Πριν την παλαιολόγεια περίοδο	?	Αγίας Πελαγίας
Μετόχι της Θεοτόκου	Πριν την παλαιολόγεια περίοδο	?	?
Ακίνητα	Πριν το Δεκέμβριο του 1327	Αγορά (πωλητής: Νικόλαος Αγαπητός, τιμή: ? υπερπ.)	Ιπποδρόμου
Ένα οίκημα	Δεκέμβριος του 1327	Αγορά (πωλητής: Θεοδότη, τιμή 46 υπ.)	Ιπποδρόμου
Σύνολο ακινήτων (αυλή) με ναό της Θεοτόκου της Καμαριώτισσας	1356	Δωρεά (δωρητής: Αρσένιος Τζαμπλάων)	Καταφυγής
Μετόχι του Ιησού Χριστού του Κερκύρου	Μετά το 1364	Δωρεά (δωρητής: Μανασσής Ταρχανειώτης)	?

* Πρόκειται για το μετόχι που αγόρασε η μονή Ζωγράφου το 1270.

Μονή Ιβήρων

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Ιωάννου του Προδρομού	Μετά το 980	Δωρεά	Αχειροποιήτου
Μετόχι του αγίου Βασιλείου*	Πριν το 1079	Δωρεά	?
Μετόχι της αγίας Βαρβάρας	Πριν το 1079	Δωρεά	Ιπποδρομού
Μετόχι του αγίου Νικολάου*	Πριν το 1079	Δωρεά	Δίπλα στα ανατολικά τείχη
Πιθανώς ένα αμπέλι	Πριν το 1301	?	Αγίου Νικολάου του Κύρου
Τρία οικήματα + τρία πατητήρια	1314	Αγορά (πωλητής: Κων. Μαραμαράς, τιμή 110 υπερπ.)	Αχειροποιήτου
Δύο οικήματα	Πριν το 1318	Ανταλλαγή ακινήτων με τη μονή Αικαπνίου	Αχειροποιήτου
Οικήματα	1320	Αγορά (πωλητής: Άννα Παξαμαδώ, Δημ. Καρσερής, τιμή 60 υπερπ.)	Αχειροποιήτου
Μετόχι αγίου Γεωργίου	1320 περ.	Ανταλλαγή ακινήτων με τη μονή Χορταΐτου	Αγίου Παραμόνου
Σύνολο ακινήτων	1326	Αγορά (πωλητής: Γεώργιος Βουτζίνος, τιμή 100 υπερπ.)	Ιπποδρομού

* Οι πληροφορίες μας για το μετόχι του αγίου Βασιλείου προέρχονται μόνο από ένα έγγραφο των αρχών του 12^{ου} αι. Δεν αναφέρεται ρητώς σε κανένα έγγραφο της μονής της παλαιόλογιας περιόδου. Καθώς όμως δεν δηλώνεται στα χρυσόβουλα του Dušan και του Ιωάννη Στ', στα οποία καταγράφονται όλα τα μετόχια της μονής ονομαστικά, συμπεραίνουμε πως ούτως ή άλλως δεν αποτελεί περιουσιακό στοιχείο της μονής τουλάχιστον από το 1346.

* Το μετόχι του αγίου Νικολάου περιήλθε στην κυριότητα της μονής Χορταΐτου αφού παρχώρησε στη μονή Ιβήρων το μετόχι της του αγίου Γεωργίου στα 1320 περ.

Μονή Ζωγράφου

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Νικολάου	1270	Αγορά (πωλητής: μονή Βατοπεδίου, τιμή 1240 υπερπ.)	Αγίας Πελαγίας
Μετόχι του αγίου Νικολάου του Γλυκού Νερού	1270-1289	?	?
Μετόχι του αγίου Νικολάου του Κύρου	Πριν το 1290	?	?
Μετόχι του αγίου Νικολάου του Σγουρού	Πριν το 1326	?	?
Σύνολο ακινήτων (αυλή)	1327	Αγορά (πωλητής: αδέλφια Καλλαμάνοι, τιμή 250 υπερπ.)	Αγίας Πελαγίας

Μονή Ξενοφώντος

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι της Θεοτόκου	Πιθ. πριν την παλαιολόγεια περίοδο	?	Πιθ. Ασωμάτων
Δύο οικήματα	1315	1/2 δωρεά, 1/2 αγορά (δωρητής/ πωλητής: ζεύγος Κλάδωνα, τιμή 36 υπερπ.)	Ασωμάτων
Αυλή, γνωστή ως «του Καβάσιλα»	Πιθ. τη δεύτερη δεκαετία του 14 ^{ου} αι.	Αγορά	Πιθ. Ασωμάτων
Τρία εργαστήρια	Πιθ. τη δεύτερη δεκαετία του 14 ^{ου} αι.	Αγορά	Πιθ. Ασωμάτων
Αυλή	Πιθ. τη δεύτερη δεκαετία του 14 ^{ου} αι.	Δωρεά	Ασωμάτων
Αυλή κοντά στη μονή Φιλοτάλου*	Πιθ. τη δεύτερη δεκαετία του 14 ^{ου} αι.	Δωρεά	Πιθ. Ασωμάτων
Μετόχι της Θεοτόκου	Νοέμβριος του 1324	Δωρεά (δωρητής: Λαυρέντιος Κλάδων)	Ιπποδρόμου
Αυλή	Μετά τον Ιούνιο του 1336	?	Ιπποδρόμου
Κελλύδριο της Θεοτόκου*	Πριν το 1343	Δωρεά ενός πρώην μοναχού της μονής	Ιπποδρόμου

* Η αυλή αυτή ίσως ταυτίζεται με τα δύο οικήματα του ζεύγους Κλάδωνα.

* Το κελλύδριο αυτό ταυτίζεται πιθανότατα με με το μετόχι της Θεοτόκου που δώρισε στη μονή ο Λαυρέντιος Κλάδων.

Μονή Χιλανδαρίου

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Γεωργίου	Πριν το 1299	?	Δίπλα στα ανατολικά τείχη
Μετόχι της αγίας Ιερουσαλήμ (+ δύο οικήματα που αγοράσθηκαν το 1309)	1316-7	Δωρεά (δωρητής: Uroš II Milutin)	Αγίου Παραμόνου
Ένα οίκημα	Μετά τον Μάιο του 1314	Δωρεά (δωρητής: Ιωάννης Καραβάς)	Αγίου Μηνά
Τρία οικήματα	9 Νοεμβρίου του 1322	Αγορά (πωλητής: Αλ. Δούκας Σαραντηνός και συζυγος του Καλή, τιμή: 90 υπερπ.)	Αγίου Παραμόνου
Μετόχι του αγίου Γεωργίου	Μετά τον Ιούνιο του 1323	Δωρεά μητροπολίτη Θεσσαλονίκης	?
Δύο οικήματα	19 Ιανουαρίου του 1326	Αγορά (πωλητής: μοναχή Ανυσία Πλατυσκαλίτισσα, τιμή: 40 υπερπ.)	Αγίου Παραμόνου
Σύνολο ακινήτων	22 Ιανουαρίου του 1327	Αγορά/ ως υποθήκη (πωλητής/ δανειζόμενος: οικογένεια Πετζίκοπουλων, δάνειο: 50 υπερπ. + τιμή πωλ. 90 υπ.)	Αγίου Παραμόνου
Γη	25 Φεβρουαρίου του 1335	Αγορά (πωλητής: Ξενία + οικογένειά της, τιμή 10 υπερπ.)	Αγίου Παραμόνου

1. 2. ΑΚΙΝΗΤΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΛΑΥΡΑΣ, ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ, ΙΒΗΡΩΝ ΚΑΙ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ ΤΗΝ ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ

Μεγίστη Λαύρα

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΜΕΡΟΣ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Αθανασίου	1298-1329	?	?
Ένα οίκημα	Μετά το 1309	?	Εντός των τειχών
Οικήματα, ένα εργαστήριο, κτήματα	Πριν το 1377	Δωρεά - πώληση γυναίκας εκπροσώπου οικογένειας των Λασκάρεων, τιμή: ? (υπερπ.)	Πύλη του Φόρου, δίπλα στα τείχη
Ναός	Μετά το 1377	Χτίσθηκε από τη μονή	Πύλη του φόρου ή δίπλα στα τείχη

Μονή Βατοπεδίου

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΜΕΡΟΣ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Αυλή με έναν ναό της Θεοτόκου	1 Νοεμβρίου του 1323	Δωρεά - παραχώρηση – αγορά από τον Μανουήλ Κουρτίκη	Εντός των τειχών
Μετόχι του αγίου Δημητρίου	1324-1329	Δωρεά της Θεοδώρας και Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού	Περίχωρα της πόλης
Ένα οίκημα	1324-1329	Δωρεά του Κένταρχου	Συνοικία εμπορίου
Μετόχι Θεοτόκου της Οδηγήτριας*	Πριν το 1348 ή το 1356	?	Εντός των τειχών

* Πιθανότατα το μετόχι αυτό ταυτίζεται με τον ναό που είχε αναγειρεί ο Μανουήλ Κουρτίκης.

Μονή Ιβήρων

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΜΕΡΟΣ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου	Πριν το 1341	?	Κοντά στα τείχη
Δύο οικήματα	Πριν το 1341	?	Στην ακρόπολη
Ένα οίκημα	Πριν το 1341	Δωρεά του Κριστίλα	Εντός των τειχών
Ένα ερειπωμένο οίκημα	Πριν το 1341	Μέρος της περιουσίας του μετοχίου του αγίου Νικολάου στην Τρεβέσαινα, δωρεά του Κων. Ξανθόπουλου	Στην πύλη του αγίου Βασιλείου
Μετόχι του αγίου Νικολάου	Πριν το 1356	?	Πιθ. εντός των τειχών

Μονή Χιλανδαρίου

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΜΕΡΟΣ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Ένα οίκημα	Πριν τον Ιούνιο του 1321	Δωρεά του Νικηφόρου Αμαζά	Εντός των τειχών
Μετόχι του αγίου Νικολάου της Καμενίκαιας	1321	Δωρεά των αυτοκρατόρων Ανδρόνικου Β' και Γ'	Περίχωρα της πόλης
Οικήματα	Οκτώβριος του 1325	Αγορά (πωλητής: Μιχ. Κομνηνός Πελιαργός ή Πελαργός, τιμή: 180 υπερπ.)	Εντός των τειχών
Οικήματα	Πριν τον Απρίλιο του 1326	Αγορά	Εντός των τειχών, κοντά στη βασιλική οδό
Ένα οίκημα	Απρίλιος του 1326	Αγορά (πωλητής: Σταματική Παραϊωάννου, τιμή: 40 υπερπ.)	Εντός των τειχών, κοντά στη βασιλική οδό

1. 3. ΑΚΙΝΗΤΑ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΛΑΥΡΑΣ, ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΣΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ

Μονή Λαύρας

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΠΟΛΗ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Νοσοκομείο	Πριν το Δεκέμβριο του 1347	?	Χρυσούπολη (εντός των τειχών)
Μονή της Ελεούσης	Δεκέμβριος του 1347	Δωρεά του Στ. Dušan	Χρυσούπολη (περίχωρα)
Ναός της Θεοτόκου της Γαβαλλιώτισσας, οικήματα και εργαστήρια	Μάιος του 1375	Δωρεά του Θωμά Κομνηνού Πρεάλυμπου και της συζύγου του, Αγγελίνας Δούκαινας Παλατιολογίνας	Βοδενά

Μονή Βατοπεδίου

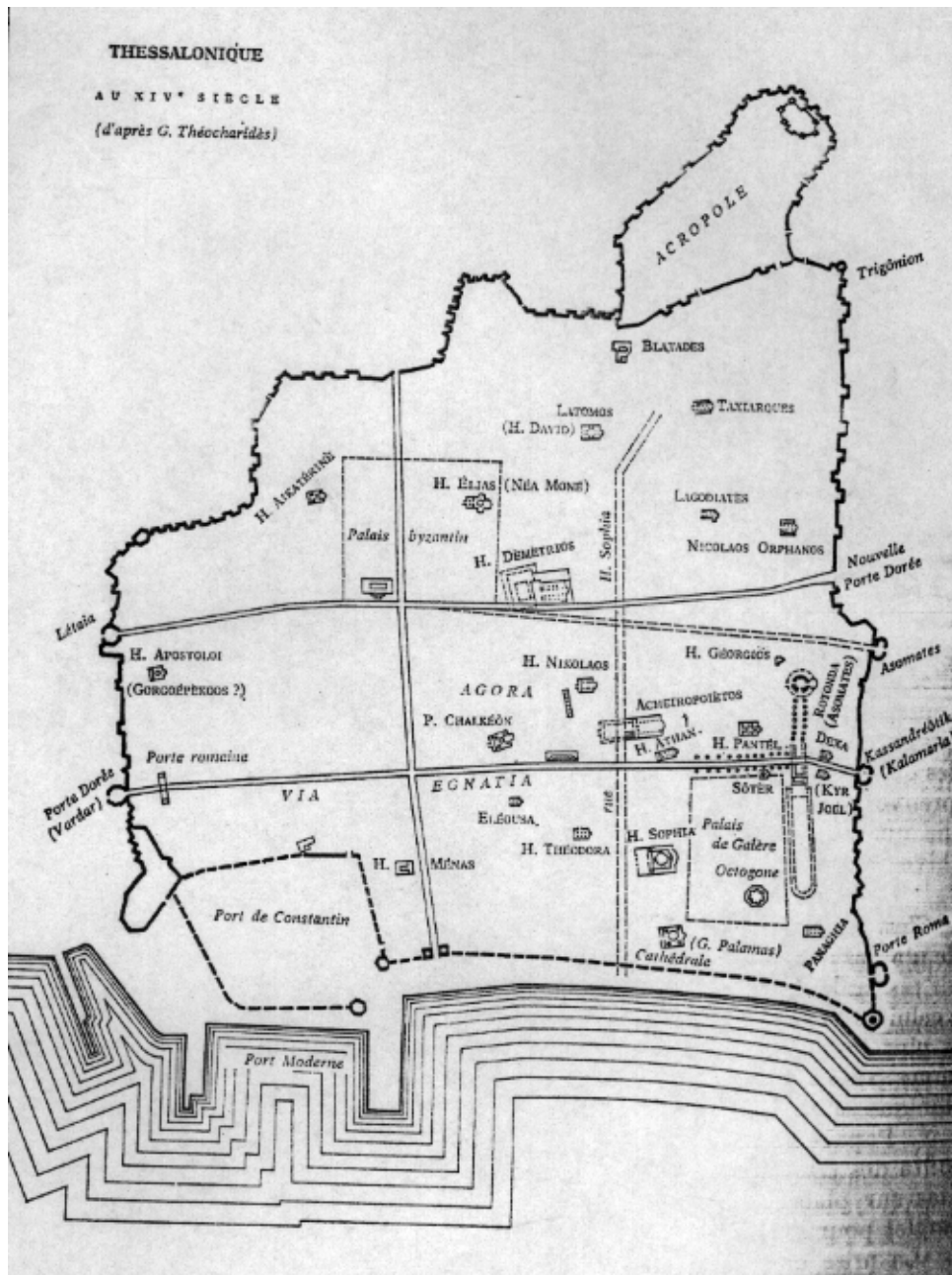
ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΠΟΛΗ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Μετόχι του αγίου Ιωάννη Προδρόμου	1328	Δωρεά του κτήτορα Θεόδωρου Σαραντηνού	Βέροια
Πανδοχείο και ένα οίκημα	Πριν το 1329	Δωρεά της Ευγενίας Παλατιολογίνας	Βοδενά
Μετόχι των αγίων Αναργύρων	Απρίλιος του 1348	Δωρεά του Στ. Dušan	Δράμα
Οικήματα και ένας ναός	Απρίλιος του 1348	Δωρεές οικείων του Στ. Dušan	Χρυσούπολη

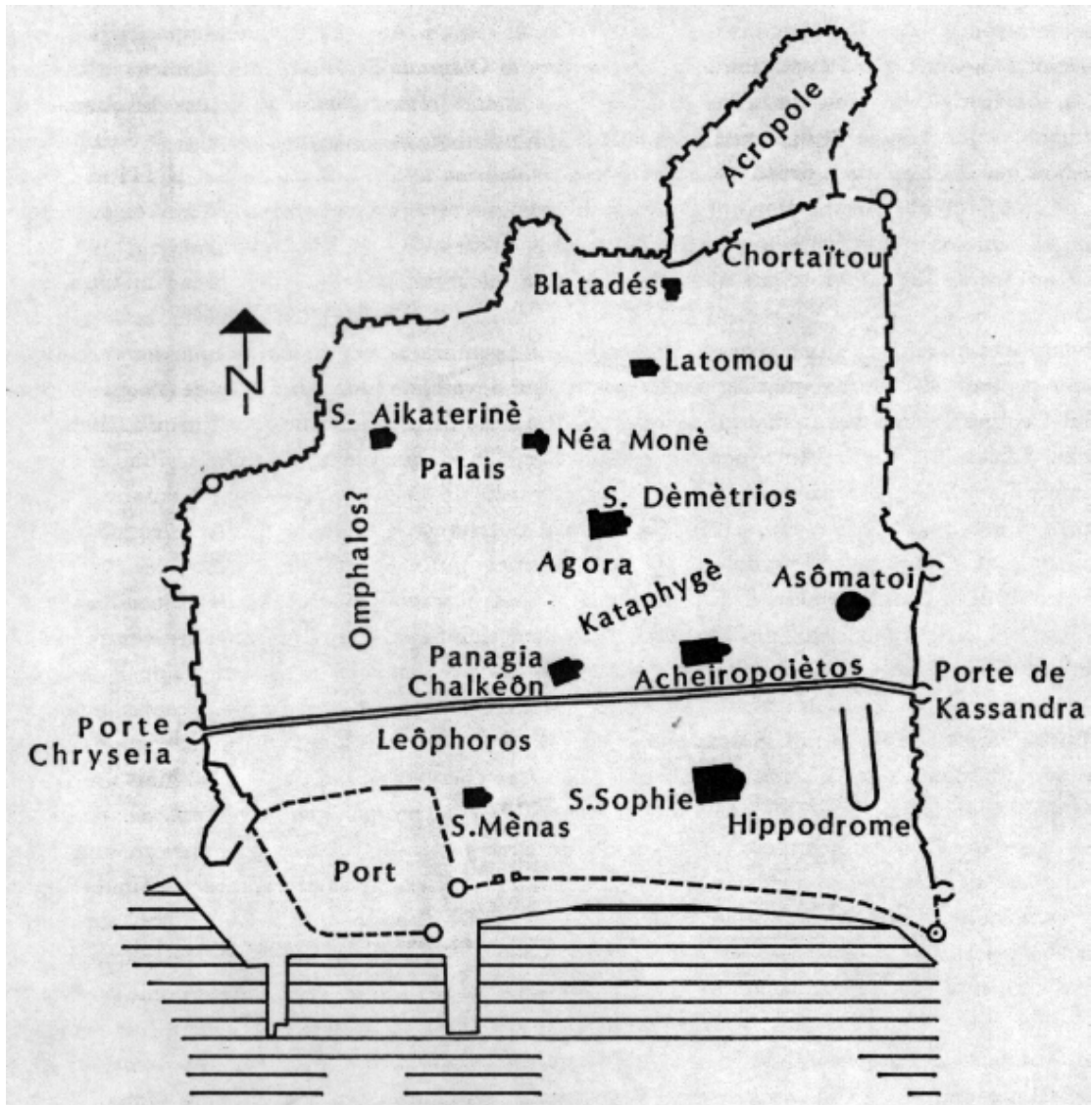
Μονή Παντοκράτορος

ΕΙΔΟΣ ΑΚΙΝΗΤΟΥ/ΩΝ	ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ ΤΟΥ(Σ)	ΠΟΛΗ ΟΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟ(Ν)ΤΑΝ
Ναός της Θεοτόκου και οικήματα	Ανάμεσα στα 1362/3 και 1394	Πιθανώς δωρεά των κτητόρων της	Χρυσούπολη
Ναός της Θεοτόκου της Καμυτζώτισσας και οικήματα	Ανάμεσα στα 1362/3 και 1394	Πιθανώς δωρεά των κτητόρων της	Χριστούπολη

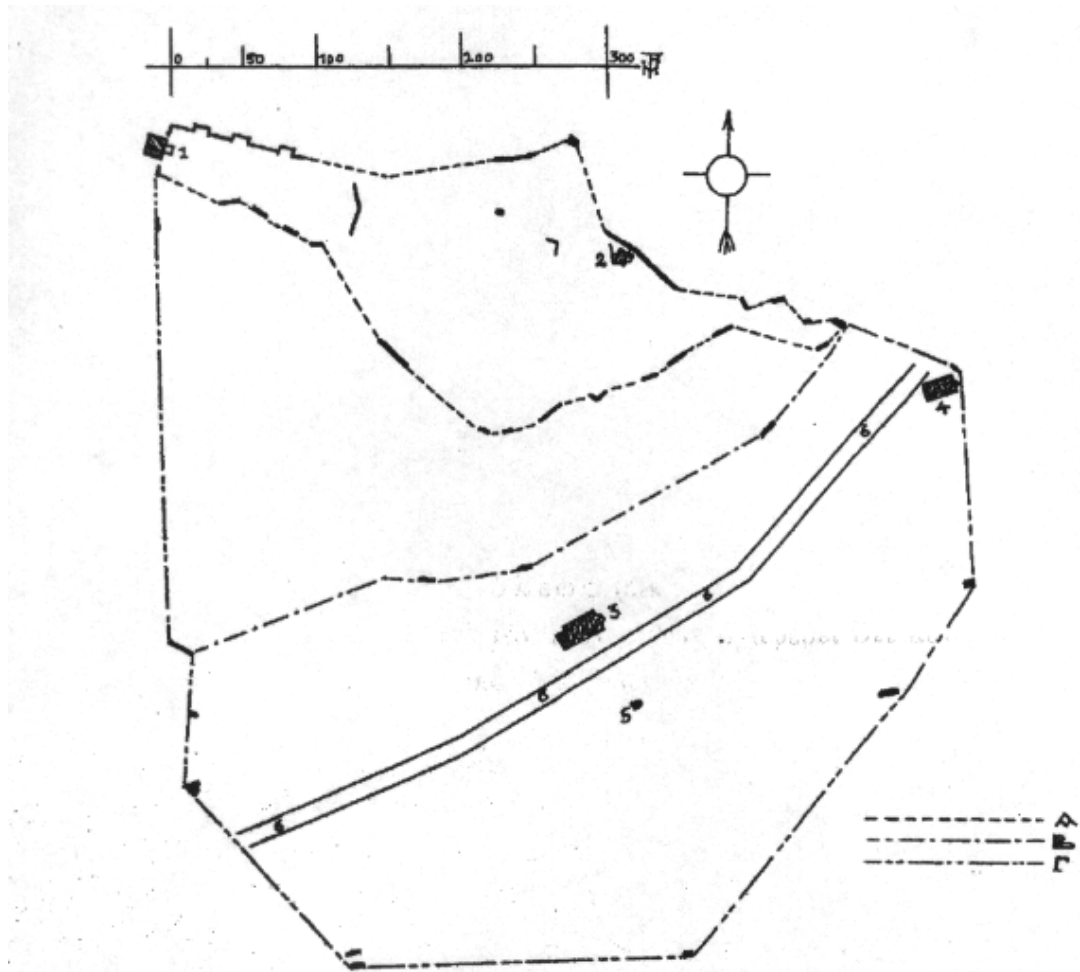
2. ΧΑΡΤΕΣ ΜΕΣΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΧΑΡΤΗΣ 1 (JANIN 1975: 344)

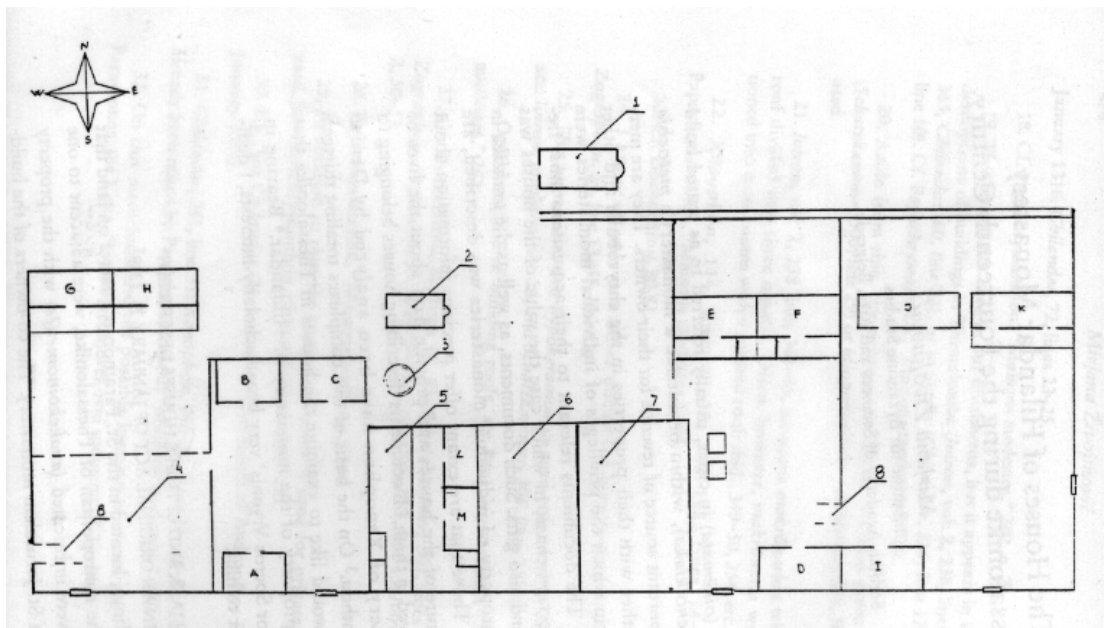
3. ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΩΝ ΜΕΣΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Πιθανή μορφή τῶν ὀχυρώσεων τῶν Σερρῶν. Α. Περίβολος τοῦ κάστρου. Β. Ἐσωτερικὸν ἐγκάρσιον τεῖχος. Γ. Περίβολος τῆς πόλεως.
1. Πύργος τοῦ Ὁρέστου. 2. Ἁγ. Νικόλαος. 3. Παλαιὰ Μητρόπολις.
4. Ἁγ. Βασίλειος. 5. Ἐρείπια Ἁγ. Νικολάου. 6. Κεντρικὴ ὁδός.

ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ 1949: 2

4. Η ΑΚΙΝΗΤΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΡΑΜΟΝΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Το μετόχι του αγίου Γεωργίου
2. Το μετόχι της αγίας Ιερουσαλήμ
3. Πηγάδι
4. Ιδιοκτησία των υιών του Δραγοσθλάβου
5. Ιδιοκτησία της οικογένειας του Πρωτόπαπα
6. Γη που ανήκε στον Λέοντα Μελαγχρηνό αγορασμένη πριν το 1316
7. Ιδιοκτησία του Ψυλλού
8. Κανάλι

A, B, C. Τα τρία οικήματα που πούλησαν στις 21 Ιανουαρίου του 1309 στη μονή της αγίας Ιερουσαλήμ (πριν γίνει μετόχι του Χιλανδαρίου) ο Ιωάννης Ανδρωνάς με τη σύζυγό του Άννα και ο Γεώργιος Ευφημιανός με τη σύζυγό του Μαρία

D, E, F. Τα τρία οικήματα που αγόρασε το Χιλανδάρι από τον Αλέξανδρο Δούκα Σαραντηνό και τη σύζυγό του Καλή στις 9 Νοεμβρίου του 1322

G, H. Τα δύο οικήματα που αγόρασε το Χιλανδάρι από τη μοναχή Ανυσία Πλατυσκαλίτισσα στις 19 Ιανουαρίου του 1326

I, J, K. Τα τρία οικήματα που αγόρασε το Χιλανδάρι από την οικογένεια των Πετζικιόπουλων στις 27 Ιανουαρίου του 1326

L, M. Δύο οικήματα που έχτισαν οι μοναχοί του Χιλανδαρίου.

ΖΙΒΟΖΙΝΟΒΙĆ 1993: 466

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ

Αρχείο Μεγίστης Λαύρας

- Lavra I: *Archives de l' Athos V, Actes de Lavra*, Τόμος Α': *Des origines à 1204*, επιμ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos με τη συνεργασία της D. Papachryssanthou, Παρίσι 1970
- Lavra II: *Archives de l' Athos VIII, Actes de Lavra*, Τόμος Β': *De 1204 à 1328*, επιμ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Παρίσι 1977
- Lavra III: *Archives de l' Athos X, Actes de Lavra*, Τόμος Γ': *De 1329 à 1500*, επιμ. P. Lemerle, André Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Παρίσι 1979
- Lavra IV: *Archives de l' Athos XI, Actes de Lavra*, Τόμος Δ': *Études historiques – actes serbes. Compléments et index*, επιμ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou με τη συνεργασία της S. Ćirković, Παρίσι 1982

Αρχείο μονής Ιβήρων

- Iviron I: *Archives de l' Athos XIV, Actes d' Iviron*, Τόμος Α': *Des origines au milieu du XIe siècle*, επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou με τη συνεργασία της E. Mětrěněli, Παρίσι 1977
- Iviron II: *Archives de l' Athos XVI, Actes d' Iviron*, Τόμος Β': *Du milieu du XIe siècle à 1204*, επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou με τη συνεργασία της V. Kravari και της E. Mětrěněli, Παρίσι 1990
- Iviron III: *Archives de l' Athos XVIII, Actes d' Iviron*, Τόμος Γ': *De 1204 à 1328*, επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari με τη συνεργασία της E. Mětrěněli, Παρίσι 1994
- Iviron IV: *Archives de l' Athos XIX, Actes d' Iviron*, Τόμος Δ': *De 1328 au début du XVIe siècle*, επιμ. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari με τη συνεργασία της E. Mětrěněli, Παρίσι 1995

Αρχείο μονής Βατοπεδίου

- Vatopédi I: *Archives de l' Athos XXI, Actes de Vatopédi*, Τόμος Α': *Des origines à 1329*, επιμ. J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros Παρίσι 1995

- Γρηγόριος Παλαμάς 4 (1920): Έγγραφα από τον ηγούμενο της μονής Βατοπεδίου Ιωσήφ, εκδοθέντα από τον Αλέξανδρο Βατοπεδινό
- Γούδας: Μ. Γούδας, «Βυζαντινά έγγραφα της εν Άθω ιεράς μονής του Βατοπεδίου», *ΕΕΒΣ 3 (1926)*, 113-134 και *ΕΕΒΣ 4 (1927)*, 211-248
- Αρσιάδιος: Γέρων Αρσιάδιος Βατοπεδινός, «Αγιορείτικα ανάλεκτα εκ του αρχείου της μονής Βατοπεδίου», *Γρηγόριος Παλαμάς 11 (1927)*, 209-223
- Θεοχαρίδης 1961/3α: Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες. Συμβολή εις την βυζαντινήν μακεδονικήν προσωπογραφίαν του ΙΔ' αιώνας», *Μακεδονικά 5*, 125-183
- Θεοχαρίδης 1962: Γ. Θεοχαρίδης, *Μία διαθήκη και μία δίκη βυζαντινή. Ανέκδοτα βατοπεδινά έγγραφα του ΙΔ' αιώνας περί της μονής Προδρόμου της Βέροιας*, Θεσσαλονίκη

Αρχείο μονής Ξενοφώντος

- Χένοφον: *Archives de l' Athos XV, Actes de Xénophon*, επιμ. D. Papachryssanthou, Παρίσι 1986

Αρχείο μονής Χιλανδαρίου

- Cilandar I: *Archives de l' Athos XX, Actes de Cilandar*, Τόμος Α': *Des origines à 1319*, επιμ. Μ. Živojinović, V. Kravari, C. Giros, Παρίσι 1998
- Petit, Cilandar: L. Petit, «Actes de l' Athos V, Actes du Chilandar», *Viž. Vrem. 17 (1911)* (*Βυζαντινά Χρονικά. Παράρτημα του ΙΖ' τόμου. Πρώτο μέρος - ελληνικά έγγραφα*)

Αρχείο μονής Ζωγράφου

- Zographou: W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, «Actes de l' Athos IV, Actes du Zographou», *Viž. Vrem. 13 (1907)* (*Βυζαντινά Χρονικά. Παράρτημα του ΙΓ' τόμου*) Άμστερνταμ 1969

Αρχείο μονής Φιλοθέου

- Philothéou: W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev, «Actes de l' Athos VI, Actes de Philothéou», *Viž. Vrem. 20 (1913)* (*Βυζαντινά Χρονικά. Παράρτημα του Κ' τόμου*)
- Κράβαρη 1987: V. Kravari, «Nouveaux documents du monastère de Philothéou», *T M 10*, 261-356

Αρχείο μονής Παντοκράτορος

- Pantokrator: *Archives de l' Athos XVII, Actes du Pantokrator*, επιμ. D. Papachryssanthou, Παρίσι 1991

Αρχείο μονής του αγίου Παντελεήμονος

- Pantéléemôn: *Archives de l' Athos XII, Actes de Saint- Pantéléemôn*, επιμ. P. Lemerle, G. Dragon, S. Ćirković, Παρίσι 1982

Αρχείο μονής Διονυσίου

- Dionysiou: *Archives de l' Athos IV, Actes de Dionysiou*, επιμ. N. Oikonomidès, Παρίσι 1995

Αρχείο μονής Εσφηγμένου

- Esphigménou: *Archives de l' Athos VI, Actes d' Esphigménou*, επιμ. J. Lefort, Παρίσι 1973

Αρχείο μονής Κασταμονίτου

- Kastamonitou: *Archives de l' Athos IX, Actes de Kastamonitou*, επιμ. N. Oikonomidès, Παρίσι 1978

Αρχείο μονής Κουτλουμουσίου

- Kutlumus: *Archives de l' Athos II², Actes de Kutlumus*, επιμ. J. Lefort, Παρίσι 1995

Αρχείο μονής Δοχειαρίου

- Docheiariou: *Archives de l' Athos XIII, Actes de Docheiariou*, επιμ. N. Oikonomidès, Παρίσι 1984

Αρχείο μονής Ξεροποτάμου

- Xéropotamou: *Archives de l' Athos III, Actes de Xéropotamou*, επιμ. J. Bompaire, Παρίσι 1964

Άλλες πηγές

- Dölger 1948: F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, Μόναχο
- MM: Fr. Miklosich – J. Müller, *Acta et diplomatia graeca*, Τόμος Β', Βιέννη 1862

2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

A

- Αθωνικά Σύμμεικτα 1: *Κατάλογοι αρχείων*, ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 1985
- Αθωνικά Σύμμεικτα 4: *Ο Άθως στους 14^ο- 16^ο αι.*, ΕΙΕ/ΙΒΕ, Αθήνα 1997
- Angold 1984: M. Angold, «Archons and Dynastes: Local Aristocracies and the cities of the later Byzantine Empire», στο *The Byzantine Aristocracy, IX to XIII C.*, επιμ. M. Angold, Οξφόρδη, 236-253
- Angold 1985: M. Angold, «The Shaping of the medieval Byzantine City», *ByzFor* 10, 1-37

B

- Βακαλόπουλος 1939: Α. Βακαλόπουλος, «Η παρά την Θεσσαλονίκη βυζαντινή μονή του Χορταΐτου», *ΕΕΒΣ* 15, 280-7
- Βακαλόπουλος 1977: Α. Βακαλόπουλος, «Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 17, 1-39
- Βακαλόπουλος 1983: Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης: 316 π. Χ. – 1983*, Θεσσαλονίκη
- Bonsall 1969: L. Bonsall, «The Benedictine monastery of St Mary on Mount Athos», *Eastern Churches Review* 2, 262-267
- Bowman 1985: S. Bowman, *The Jews of Byzantium, 1204-1453*, Αλαμπάμα 1985
- Bryer 1979: A. Bryer, «The Late Byzantine Monastery in Town and Countryside», στο *The Church in Town and Countryside*, επιμ. D. Baker, Οξφόρδη, 219-241 (= *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, 1980, αρ. VI)
- Bryer – Cunningham 1996: *Mount Athos and Byzantine Monasticism (Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994)*, επιμ. A. Bryer, M. Cunningham, Aldershot

C/Γ

- C. E. H. E.: *The Cambridge Economic History of Europe*, Κέμπριτζ 1971-8, Τόμος Α': *The Agrarian life of the Middle Ages*, επιμ. M. Postan
- Charanis 1951: P. Charanis, «On the Social Structure and Economic Organisation of the Byzantine Empire in the 13th c. and later», *Byzantinoslavica* 21, 94-153

- Charanis 1971: P. Charanis, «The monk as an element of Byzantine Society», *DOP* 25, 61-84
- Cheynet 1991: J. -Cl. Cheynet, E. Malamut, C. Morisson, «Prix et salaires à Byzance (X^e – XVe siècle)» στο *HREB*, Τόμος Β': *VIIIe-XVe*, 339-374
- Γρηγορίου 1985: Μ. Γρηγορίου – Κωνσταντινίδου, *Η παρακμή και πτώση του θεματικού θεσμού*, Θεσσαλονίκη

D/Δ

- De Mendieta 1972: E. Amand de Mendieta, *Mount Athos: the garden of the Panaghia*, Βερολίνο – Άμστερνταμ
- Δημητριάδης 1983: Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, 1430-1912*, Θεσσαλονίκη
- Δημητριάδης 1997: Β. Δημητριάδης, «Athonite Documents and the Ottoman Occupation», στο *Αθωνικά Σύμμεικτα* 4, 41-67
- Dölger 1943: F. Dölger, *Mönchsland Athos*, Μόναχο 1943
- Dölger 1961: F. Dölger, «Zur Frage des jüdischen Anteils an der Bevölkerung Thessalonikes im XIV. Jahrhundert», στο *Παρασπορά, 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des Byzantinischen Reiches*, Ettal, 378-383

E

- EHB: *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the fifteenth century*, επιμ. Α. Λαΐου, Ουάσιγκτον 2002

F

- Fögen 1982: Th. Fögen, «Zeugnisse byzantinischer Rechtspraxis im 14. Jahrhundert», *Fontes Minores* 5, 215-280

G

- Grélois 1989: J. – P. Grélois, «À propos du monastère du Prodrome à Thessalonique», *Byzantion* 59, 78-87

Η

- Harvey 1996: A. Harvey, «The monastic economy and imperial patronage from the tenth to the twelfth centuries», στο Bryer – Cunningham 1996, 91-97
- Harvey 1997: A. Harvey, *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο, 900-1200*, Αθήνα
- HREB: *Hommes et richesses dans l' Empire byzantin*, επιμ. Β. Κράβαρη, J. Lefort, C. Morisson, Παρίσι
- Hrochová 1961: V. Hrochová, «La révolte des Zélotes à Salonique et les communes italiennes», *BS* 22, 1-15
- Hrochová 1976: V. Hrochová, *Les villes Byzantines aux 11e – 13e s.: phénomène centrifuge ou centripète dans l' evolution de la société Byzantine*, Αθήνα
- Hrochová 1982: V. Hrochová, «Zur wirtschaftlichen Rolle der Byzantinischen Klöster im 13. – 15. Jahrhundert», *JÖB* 32/2, 85-93
- Hrochová 1986: V. Hrochová, «Participation des villes et des monastères au surplus dans les exploitations rurales Byzantines (XIIe – XVe siècles)» στο *Economies méditerranéennes. Equilibres et intercommunications. XIIe – XVe siècles*. Τόμος Β', Αθήνα, 123-130

Θ

- Θεοχαρίδης 1954: Γ. Θεοχαρίδης, «Ο ναός των ασωμάτων και η Rotonda του αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη», *Ελληνικά* 13, 27-70
- Θεοχαρίδης 1955: Γ. Θεοχαρίδης, «Η Νέα Μονή Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 3, 334-352
- Θεοχαρίδης 1955/60: Γ. Θεοχαρίδης, «Δύο νέα έγγραφα αφορώντα εις την Νέαν Μονή Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 4, 334-352
- Θεοχαρίδης 1959: Γ. Θεοχαρίδης, *Τοπογραφία και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τον 14^ο αι.*, Θεσσαλονίκη 1959
- Θεοχαρίδης 1961/3α: Γ. Θεοχαρίδης, «Οι Τζαμπλάκωνες. Συμβολή εις την βυζαντινήν μακεδονικήν προσωπογραφίαν του ΙΔ' αιώνας», *Μακεδονικά* 5, 125-183
- Θεοχαρίδης 1961/3β: Γ. Θεοχαρίδης, «Άγνωστα τοπογραφικά της Θεσσαλονίκης εξ ανεικδότητου εγγράφου της εν Αγίω Όρει μονής Διονυσίου», *Μακεδονικά* 5, 1-14
- Θεοχαρίδης 1978: Γ. Θεοχαρίδης, «Μία εξαφανισθείσα μεγάλη μονή της Θεσσαλονίκης: η μονή του Προδρόμου», *Μακεδονικά* 18, 1-26
- Θεοχαρίδης 1981: Γ. Θεοχαρίδης, «Μία εξαφανισθείσα σημαντική μονή της Θεσσαλονίκης. Η μονή Φιλοκάλλη», *Μακεδονικά* 21, 319-348

I

- ΙΕΕ: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμοι 7 και 8, Αθήνα 1978-9

J

- Jacoby 1962: D. Jacoby, «Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe, XVe siècles», *Études rurales* 5-6, 161-182 (= *Société et démographie à Byzance et en Roumanie*, Variorum Reprints, 1975, αρ. 3)
- Janin 1969: R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, I: *Le Siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, III: *Les Eglises et les monastères*, Παρίσι
- Janin 1975: R. Janin, *Les Eglises et les monastères des grands centres byzantin: Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique*, Παρίσι

K

- Καραγιαννόπουλος 1983: Ι. Καραγιαννόπουλος, «Συμβολή στην αγροτική ιστορία του μεταγενέστερου βυζαντινού κράτους», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Α. Π. Θ.* 21, 165-200
- Karlin – Hayter 1982: P. Karlin – Hayter, «Les Catalans et les villages de la Chalkidique», *Byzantion* 52, 244-263
- Kazhdan 1982: A. Kazhdan – G. Constable, *People and Power in Byzantium. An Introduction to modern Byzantine Studies*, Ουάσιγκτον
- Kazhdan 1995: A. Kazhdan, «The Italian and Late Byzantine City», *DOP* 49, 1-22
- Kazhdan 1997: A. Kazhdan – A. – W. Epstein, *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, Αθήνα
- Κιουσοπούλου 1994: Α. Κιουσοπούλου, «Lieux de communication et ville Byzantine tardive. Une essai de typologie», *ByzSl* 54, 279-287
- Κιουσοπούλου 1994: Α. Κιουσοπούλου, «Η στάση της Εκκλησίας απέναντι στους εμπόρους κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή (14^ο – 15^ο αι.)», *Τα Ιστορικά* 20, 19-44
- Κιουσοπούλου ----: Α. Κιουσοπούλου, «Η παρουσία των μοναστηριών μέσα στις πόλεις κατά τους παλαιολόγειους χρόνους»
- Κολοβός 2000: Η. Κολοβός, *Χωρικοί και μοναχοί στην οθωμανική Χαλκιδική, 15^ο – 16^ο αι.* Τόμος Α': *Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην ύπαιθρο και η μονή Ξηροποτάμου*, Θεσσαλονίκη (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή)
- Κουρικουτίδου – Νικολαΐδου 1997: Ε. Κουρικουτίδου – Νικολαΐδου, *Α. Τούρτα, Περίπατοι στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη

- Κραβάρη 1987: V. Kravari, «Nouveaux documents du monastère de Philothéou», *TM* 10, 261-356
- Κραβάρη 1989: V. Kravari, *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Παρίσι

L/Λ

- Λαΐου 1973: A. Laiou, «The Byzantine Aristocracy in the Paleologan Period: A story of Arrested Development», *Viator* 4, 131-151 (= *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum Reprints 1992, αρ. 6)
- Λαΐου 1980/1: A. Laiou - Thomadakis, «The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: 13th – 15th c.», *DOP* 34-5, (= *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum Reprints 1992, αρ. 7)
- Λαΐου 1985: A. Laiou, «In the Medieval Balkans: Economic Pressures and Conflicts in the fourteenth century» στο *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά, IV, Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, επιμ. Σ. Βρυώνης, Μαλιμπού, 137-159
- Λαΐου 1987: A. Λαΐου – Θωμαδάκη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα
- Λαΐου 1998: A. Λαΐου, «Κοινωνικές δυνάμεις στις Σέρρες στο 14^ο αιώνα», στο *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή εποχή*, Θεσσαλονίκη, 205-219
- Λαΐου 1999: A. Laiou, «Economic Activities of Vatopedi in the fourteenth century» στο *Ιερά Μονή Βατοπεδίου, Ιστορία και Τέχνη*. Αθωνικά Σύμμεικτα 7. Αθήνα, 66-72
- Λαΐου 2002: A. Laiou, «The agrarian economy, thirteenth – fifteenth centuries» στο *EHB*, Τόμος Β', 311-369
- Laurent 1955α: V. Laurent, «Écrits spirituels inédits de Macaire Choumnos, fondateur de la «Nea Moni» à Thessalonique», *Ελληνικά* 14, 40-86
- Laurent 1955β: V. Laurent, «Une nouvelle fondation monastique des Choumnos: La Nea Moni de Thessalonique», *REB* 13, 109-127
- Lefort 1982: J. Lefort, *Villages de Macédoine. 1 La Chalcidique occidentale*, (Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d' Histoire et Civilisation de Byzance. Collège de France, Monographies 1) Παρίσι
- Lefort 1985: J. Lefort, «Radolibos: Population et paysage», *TM* 9, 195-234

- Lefort 1986: *Paysages de Macédoine. Leurs caractères, leur evolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, συγγράφεις: P. Bellier, R. – C. Bondaux, J. – C. Cheynet, B. Geyer, J. – P. Grémois, V. Kravari, (Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d' Histoire et Civilisation de Byzance. Collège de France. Monographies 3) Παρίσι
- Lefort 1991: J. Lefort, «Population et peuplement en Macédoine orientale» στο *HREB*, Τόμος Β': *VIIIe-XVe*, 63-82
- Lemerle 1945: P. Lemerle, *Philippines et la Macédoine orientale à l' époque crétienne e byzantin*, Παρίσι
- Lemerle 1948: P. Lemerle, «Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d' Andronic III» στο *Memorial L. Petit*, Βουκουρέστι, 292-316
- Lemerle 1949: P. Lemerle, «Recherches sur les institutions judiciaires à l' époque des Paléologues, I: le tribunal impérial» στο *Mélanges Henri Grégoire*, I, Παρίσι, 369-384
- Lemerle 1950: P. Lemerle, «Recherches sur les institutions judiciaires à l' époque des Paléologues, II: le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal», στο *Mélanges Paul Peeters*, II (= *Analecta Bollandiana* 68), 318-333
- Lemerle 1953: P. Lemerle, «Les archives du monastère des Amalfitains au Mont Athos», *EEBΣ* 23, 548-566
- Λέτσας 1953: Α. Λέτσας, «Αι κυριώτεροι οδοί της Θεσσαλονίκης» στο *Γέρας Αντ. Κεραμοπούλου*, Αθήνα, 568-574
- Lowry 1980/1: H. W. Lowry, «Portrait of a city: The population and topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the year 1478», *Δίπτυχα* 2, 254-293

M

- Magdalino 1977: P. Magdalino, «Some additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries in Thessalonica», *REB* 35, 277-285
- Maksimović 1981: L. Maksimović, «Charakter der sozial – wirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinischen Stadt (13 – 15 Jh.)», *JÖB* 31/1, 149-188
- Maksimović 1988: L. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Άμστερνταμ
- Maksimović 1989: L. Maksimović, «Η Μονεμβασία και η κοινωνικο-οικονομική φυσιογνωμία της βυζαντινής πόλης κατά την εποχή των Παλαιολόγων», *Βυζαντινά Μελέται Β'*, 92-115

- Μαμαλάκης 1971: Ι. Π. Μαμαλάκης, *Το Άγιον Όρος δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη
- Μάρκη – Αγγέλικου 1979: Ε. Μάρκη – Αγγέλικου, «Ανασκαφή αγίου Νικολάου Τρανού», *Μακεδονικά* 19, 271-297
- Mastchke 1971: Κ. - P. Mastchke, *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14 Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsperiode von 1341 bis 1354*, Βερολίνο
- Mastchke 1995: Κ. - P. Mastchke, «Grundzüge des byzantinischen Städtewesens von 11 bis 15 Jahrhundert» στο *Die byzantinische Stadt im Rahmen der allgemeinen Stadtentwicklung. (Referate und Diskussionen der byzantinischen Fachkonferenz in Leipzig, 9 bis 11 Januar 1990)*, επιμ. Κ. – P. Mastchke, Ληψία
- Mastchke 2002α: Κ. - P. Mastchke, «The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth – Fifteenth Centuries», στο *EHB*, Τόμος Β', 455-487
- Mastchke 2002β: Κ. - P. Mastchke, «Commerce, Trade, Markets and Money: Thirteenth – Fifteenth Centuries», στο *EHB*, Τόμος Β', 763-798
- Μαυρομμάτης 1978: Λ. Μαυρομμάτης, *La fondation de l' Empire serbe. Le kralj Milutin*, Θεσσαλονίκη
- Μαυρομμάτης 1987: Λ. Μαυρομμάτης, «Note sur la grande propriété en Macédoine 1337/8», *Byzantion* 57 (1987), 74-92
- Miller 1998: Τ. Miller, *Η γέννησις του νοσοκομείου στη βυζαντινή αυτοκρατορία*, Αθήνα
- Morris 1995: R. Morris, *Monks and laymen in Byzantium*, Κέιμπριτζ
- Μπαλτά 1997: Ε. Balta, *Problèmes et approches de l' histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de kayseri à Agriboz*, Αθήνα
- Μπούρας 1981: Ch. Bouras, «City and Village: Urban Design and Architecture», *JÖB* 31/2, 611-653
- Μπούρας 2002: Ch. Bouras, «Aspects of the Byzantine city. Eighth – fifteenth centuries», στο *EHB*, Τόμος Β', 488 – 530

N

- Năsturel 1978: P. S. Năsturel, «Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serres et Zichna au XIVe et XVe s.», *JÖB* 27, 269-285
- Nicol 1977: D. M. Nicol, *Church and Society in the last centuries of Byzantium*, Κέιμπριτζ
- Nicol 1999: D. M. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453*, Αθήνα

Ε

- Ευγγόπουλος 1949: Α. Ευγγόπουλος, *Συμβολαί εις την τοπογραφίαν της βυζαντινής Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη
- Ευγγόπουλος 1955/60: Α. Ευγγόπουλος, «Καταφυγή – Αχειροποίητος», *Μακεδονικά* 4, 441-448
- Ευγγόπουλος 1965α: Α. Ευγγόπουλος, *Έρευνα εις τα βυζαντινά μνημεία των Σερρών*, Θεσσαλονίκη
- Ευγγόπουλος 1965β: Α. Χυγγορογλος, «L' église de Saint Nicolas Orphanos et les constructions du Kral Milutin à Thessalonique», *Balkan Studies* 6, 180-185

Ο

- ODB: *Oxford Dictionary of Byzantium*, επιμ. Α. Kazhdan, Ν. Υόρκη – Οξφόρδη 1991
- Οικονομίδης 1976: Ν. Oikonomidès, «Monastères et moines lors de la conquête ottomane», *Südost Forschungen* 35, 1-10
- Οικονομίδης 1979: Ν. Oikonomidès, *Hommes d' affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe – XVe)*, Μοντρεάλ – Παρίσι
- Οικονομίδης 1988: Ν. Oikonomides, «Byzantium between East and West (XIII – XV c.)», *ByzFor* 13, 319-332
- Οικονομίδης 1996: Ν. Oikonomides, «Patronage in Palaiologan Mount Athos» στο Bryer – Cunningham 1996, 99-111
- Ostrogorsky 1965: G. Ostrogorsky, «La prise de Serrès par les Turcs», *Byzantion* 25, 302-319
- Ostrogorsky 1971: G. Ostrogorsky, «The Aristocracy in Byzantium», *DOP* 25, 1-32
- Ostrogorsky 1993: G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Τόμος Γ', Αθήνα

Ρ/Π

- Παπαδόπουλος 1962: Α. Papadopoulou, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453*, Άμστερνταμ
- Παπαχρυσάνθου 1984: D. Papachryssanthou, «Maisons modestes à Thessalonique au XIVe s.» στο *Αμνητός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Αθήνα, 254-267

- Παπαχρυσσάνθου 1984: Δ. Παπαχρυσσάνθου, *Ο Αθωνικός Μοναχισμός. Αρχές και Οργάνωση*, Αθήνα
- Pertusi 1963: A. Pertusi, «Monasteri e monaci italiani all' Athos nell' Alto Medioevo», στο *Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges*. Τόμος Α'. Chevetogne, 217-251
- PLP: *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, επιμ. E. Trapp κ. ά., (Österreichische Akademie der Wissenschaft, Kommission für Byzantinistik) Βιέννη 1976 -

R

- Rautman 1991α: M. L. Rautman, «Ignatius of Smolensk and the late Byzantine Monasteries of Thessaloniki», *REB* 49, 143-169
- Rautman 1991β: M. L. Rautman, «Aspects of Monastic Patronage in Palaeologan Macedonia», στο *The Twilight of Byzantium. Aspects of cultural and religious history in the late Byzantine Empire. (Papers from the Colloquium held at Princeton University, 8-9 May 1989)*, επιμ. S. Čurčić και D. Mouriki, Princeton

S/Σ

- Σαμσάρης 1988: Π. Σαμσάρης, «Άγνωστο μετόχι της μονής Χελανδαρίου στις Σέρρες: Η μονή του αγίου Νικολάου της Καμενικαίας», *Μακεδονικά* 26, 191-219
- Σβορώνος 1987: Ν. Σβορώνος, *Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους για την ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου*, Καρυές Αγίου Όρους
- Σβορώνος τ. 7: Ν. Σβορώνος, «Η αγροτική οικονομία» στο *IEE*, Τόμος 7, 297-305
- Σβορώνος τ. 8: Ν. Σβορώνος, «Η αγροτική οικονομία» στο *IEE*, Τόμος 8, 197-205
- Σμυρνάκης 1903: Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα
- Σούλης 1952: Γ. Σούλης, «Ο τσάρος Στέφανος Δουσάν και το Άγιον Όρος», *ΕΕΒΣ* 22, 82-96
- Soustal 2000: P. Soustal, «Überlegungen zur Rolle der Toponyme in der historischen Geographie», στο *Byzanz als Raum. Zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, επιμ. K. Belke, F. Hild, J. Koder, P. Soustal, Βιέννη, 209-222
- Spieser 1984: J. M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au Ve siècle. Contribution à l' étude ville paléochrétienne*, Αθήνα – Παρίσι

T

- Tafrali 1913α: O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Παρίσι
- Tafrali 1913β: O. Tafrali, *Thessalonique au XIVe s.*, Παρίσι
- Talbot 1996: A. – M. Talbot, «Women and Mt Athos» στο Bryer – Cunningham 1996, 67-79
- Treadgold 1997: W. Treadgold, *A history of the Byzantine State and Society*, Stanford / Καλιφόρνια
- Τσολάκης 1994: E. Τσολάκης, «Ο Ιωάννης Άγγελος Δούκας και η οικογένειά του», *Βυζαντινά 17*, 275-288

V

- Vickers 1972: M. Vickers, «The Hippodrome at Thessaloniki», *Journal of Roman Studies 62*, 25-32

W

- Weiss 1969: G. Weiss, *Johannes Kantakuzenos – Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch – in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14 Jh.*, Wiesbaden

X

- Χριστοδούλου 1933: Γ. Χριστοδούλου, *Η Θεσσαλονίκη, πόλις του εμπορίου, Θεσσαλονίκη*

Z

- Ζαχαριάδου 1996: E. Zachariadou, «A safe and holy mountain: early Ottoman Athos» στο Bryer – Cunningham 1996, 127-132
- Ζαχαριάδου 1997: E. Zachariadou, «Some Remarks about Dedications to Monasteries in the late 14th century» στο Αθωνικά Σύμμεικτα 4, 27-31
- Živojinović 1993: M. Živojinović, «The Houses of Hilandar Monastery in Thessalonike during the 14th c.», στο *To Ellhnikón. Studies in Honor Speris Vryonis Jr.* Νέα Υόρκη, 465-474
- Živojinović 1997: M. Živojinović, «Le domaine de Chilandar sur le territoire byzantin de 1345 à 1371» στο Αθωνικά Σύμμεικτα 4, 17-26